

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

Marina Krstajić

***JEZIK I STIL LIRSKE NARODNE POEZIJE
CRNE GORE***

DOKTORSKA DISERTACIJA

Nikšić, 2012.

PODACI I INFORMACIJE O DOKTORANDU:

Ime i prezime: *Marina Krstajić*

Datum i mjesto rođenja: *30. 11. 1979. Podgorica*

Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa i godina završetka: *Nauka o jeziku, 2008.*

INFORMACIJE O DOKTORSKOJ DISERTACIJI:

Naziv doktorskih studija: *Doktorske studije, smjer – nauka o jeziku*

Naslov teze: *Jezik i stil lirske narodne poezije Crne Gore*

Fakultet na kojem je disertacija odbranjena: *Filozofski fakultet u Nikšiću*

UDK, OCJENA I ODBRANA DOKTORSKE DISERTACIJE:

Datum prijave doktorske teze:

Datum sjednice Senata Univerziteta na kojem je prihvaćena teza:

Komisija za ocjenu podrobnosti teze i kandidata:

Mentor - *prof. dr Rajka Glušica*

Član - *prof. dr Zorica Radulović*

Član – *prof. dr Hasnija Muratagić-Tuna*

Komisija za ocjenu doktorske disertacije:

Mentor - *prof. dr Rajka Glušica*

Član - *prof. dr Zorica Radulović*

Član – *prof. dr Hasnija Muratagić-Tuna*

Komisija za odbranu doktorske disertacije:

Mentor - *prof. dr Rajka Glušica*

Član - *prof. dr Zorica Radulović*

Član – *prof. dr Hasnija Muratagić-Tuna*

Datum odbrane:

Datum promocije:

PREDGOVOR

1. Pisana, umjetnička književnost ima svoju prednost u odnosu na usmenu, jer ona, vremenom ostaje nepromijenjena, onakva kakva je zapisana, dok je u usmenoj književnosti sve podložno promjenama i to iz razloga što se usmena književnost oslanjala na moć pamćenja narodnih kazivača. Prenosioci usmene književnosti su u djela koja su saopštavali unosili odlike svog jezika ili jezika kraja kojem su pripadali. To je jedan od razloga zašto postoji više varijanata istih narodnih tvorevina. Promjenama su najmanje bile izložene lirske narodne pjesme, kako zbog svoje kratkoće, tako i zbog njihove veze sa muzikom i melodijom, kao i sa stihom, a u najvećem broju slučajeva i sa rimom.

2. Naš zadatak u ovom radu nije globalan opis ove kulturne baštine. Nijesmo se zadržavali na književno-teorijskim pojmovima (temama, motivima, idejama...) koji preovladavaju u navedenim ostvarenjima, smatrajući da je o tome već dovoljno rečeno i napisano, već smo se bazirali na uočavanju onih jezičkih i stilskih sredstava i postupaka koji lirsku narodnu poeziju sa crnogorskog govornog područja i čine vrijednim umjetničkim djelom, a o čemu do sada nema objavljenog cjelovitog osvrta. Međutim, ako smo na nekim mjestima i govorili o navedenim književno-teorijskim pojmovima, to je bilo iz razloga potpunijeg sagledavanja lingvističkih i stilističkih elemenata.

2.1. Dosadašnja proučavanja ove problematike, iako kvantitativno ograničena, poslužila su nam kao osnova na koju smo nadogradili rezultate do kojih smo došli sopstvenim istraživanjem, kako bismo dobili cjelovitu i sveobuhvatnu sliku ispitivane pojave. Ekscerpirajući građu iz zbirke crnogorske lirske narodne poezije, koje predstavljaju naš korpus, dobili smo značajan materijal za lingvistička i stilistička istraživanja, dajući značaj i mikrostilistici i makrostilistici, s osnovnim ciljem da rasvijetlimo u potpunosti bitne odlike ovog literarnog ostvarenja specifične i neponovljive ljepote. Analizom jezičkih obrta, stilskih obrazaca i slojevite metaforike otkrili smo ljepotu, vrijednost i značaj naše lirske narodne poezije.

3. U ovom radu nas prvenstveno interesuju kako jezičke karakteristike lirske narodne poezije, tako i načini i sredstva njihovog oblikovanja. Posebna pažnja je posvećena bogatstvu riječi, izraza, fraza, raznih izražajnih i stilskih sredstava, koji lirsku narodnu poeziju izdvajaju i favorizuju u odnosu na druge narodne tvorevine.

3.1. Iako se ovaj vid stravalastva sve više zamjenjuje autorskim oblicima, ipak je neosporno da lirska narodna poezija ima neobičan, jasan, jezgrovit i sažet jezik, jezik naroda koji ga je usmenim putem prenosio „od usta do usta”. Bogatstvom riječi i izraza ove poezije niko se nije do sada detaljnije bavio, pa ćemo nastojati da posredstvom ovog naučno-istraživačkog rada pružimo jedan od mogućih pristupa navedenoj problematici.

4. Ovaj rad sadrži istraživanja koja se kreću u okvirima analize određene jezičke kategorije, paralelno ispitujući izražajne vrijednosti i njihove stilističke funkcije. Bavili smo se jezikom i stilom lirske narodne poezije sa područja Crne Gore, nastojeći da pružimo njihovu detaljnu analizu na svim jezičkostilskim nivoima. Naš zadatak nije bio da u ovom radu analiziramo sve jezičkostilske jedinice, već smo pažnju posvetili onima koje predstavljaju reprezentativne odlike ispitivane pojave, a one se u najvećem broju slučajeva tretiraju kao odstupanja od uobičajenog i denotativnog.

4.1. Pravopis je nužno izostavljen, jer smatramo da je nepotrebno govoriti o njemu imajući u vidu činjenicu da su se ova poetska ostvarenja dugo prenosila usmenim putem, dok nijesu zapisana. Mišljenja smo da fonetski i fonostilistički, grafijski i grafostilistički, morfološki i morfostilistički, leksički i leksikostilistički sa frazeološkim i folklornim dijelom, sintaksički i sintaksostilistički, semantostilistički i tekstostilistički plan kao posebne vrijednosti jezika lirske narodne poezije sa područja Crne Gore, skreću na sebe naročitu pažnju, prije svega zato što baš u njima uočavamo najveći broj onih odlika koje ovu poeziju i čine pravim umjetničkim djelom.

5. Lingvistika proučava jezik, preciznije rečeno zakone koji uslovljavaju strukturu i funkciju jezika, dok se stilistika bavi proučavanjem mehanizama preko kojih neko djelo funkcioniše ili tačnije kazano istraživanjem onoga što jednom djelu i daje umjetničku vrijednost. Obje discipline zajedno daju najobjektivnije i najvjerodostojnije stanje ispitivane pojave. Iz tog razloga je i naš rad zamišljen kao proučavanje i jednog i drugog aspekta na odabranom korpusu, doslovnom ekscerpiranju primjera i davanju komentara o istraživanim pojavama.

6. S obzirom na činjenicu da nema cjelovite analize bez sagledvanja oba aspekta jezika, i lingvističkog i stilističkog, tome je i bio podređen izbor metoda istraživanja u našem radu. Primjenjivali smo metode tzv. indukcije i dedukcije, zatim metode analize i sinteze, komparativni metod i metode koje nudi savremena lingvostilistička nauka.

7. Naše istraživanje bi bilo najobjektivnije kada bismo bili u mogućnosti da u korpus uvrstimo cjelokupnu lirsku narodnu poeziju sa crnogorskog govornog područja. Međutim, to nijesmo u mogućnosti jer se radi o veoma obimnom stvaralaštvu. Zato smo se trudili da naš

korpus sačinjavaju najreprezentativnije zbirke ove poezije, smatrajući da tako nećemo smanjiti njen značaj i da će se i tada očitati njene najznačajnije jezičke i stilske karakteristike.

7.1. Imajući sve ovo u vidu za naš korpus odabrali smo djela koja u sebi sadrže poeziju iz raznih krajeva Crne Gore, da bi na taj način pratili uticaje koji su na nju vršeni od strane prenosilaca, ali i od njihove dijalekatske, odnosno zavičajne osnove. Analizu jezika i stila lirske narodne poezije vršili smo na 270 pjesama, koje se nalaze u zbirci Jelene Šaulić, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, a po potrebi koristili smo i zbirke Ratka Delečića, *Lirske narodne pjesme Vasojevića* i Predraga Vukića, *Iz glave je cijela naroda: zbornik 150 lirskih narodnih pjesama iz Crne Gore*.

8. S obzirom na sve prethodno rečeno, mišljenja smo da će ovaj rad pružiti uvid u vrijednosti jezičkog izraza i načine i sredstva njegovog oblikovanja u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji.

IZVOD TEZE

Crna Gora posjeduje izuzetno vrijedno kulturno i duhovno nasleđe, iz kojeg se svojom ljepotom izdvaja lirska poezija.

Ovaj rad se bavi ispitivanjem jezičkih sredstava koja su korišćena u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji, kao i njenim stilskim oblikovanjem na svim jezičkim nivoima. S obzirom na to istraživanje obuhvata fonetske i fonostilističke, grafijske i grafostilističke, morfološke i morfostilističke, leksičke i leksikostilističke, sintaksičke i sintaskostilističke, semantostilističke i tekstostilističke odlike. Dvostrano analiziranje, lingvističko i stilističko, detaljno i objektivno lirske narodne poezije daje nam kompletnu sliku obrađivanih pojava. U radu je obuhvaćen jezik naše narodne lirike čije porijeklo je iz gotovo svih krajeva Crne Gore. Imajući u vidu određene jezičke nijanse koje su karakteristične za pojedine crnogorske krajeve, možemo dati jedan globalan zaključak, a to je da je u navedenoj poeziji prisutan narodni jezik sa određenim primjesama govora područja kojem ova poezija, odnosno njeni prenosiooci pripadaju.

Rezultati do kojih smo došli bazirani su isključivo na analizi navedenog korpusa, odnosno ekscerpiranju primjera ključnih za ispitivanu pojavu, koji su, naravno, potkrijepljeni iscrpnim komentarima. S obzirom na činjenicu da jezik evoluirao i da se iz dana u dan mijenja, nije neočekivano što se jezik narodne lirske poezije Crne Gore razlikuje od savremenog jezičkog stanja, pa je shodno tome u ovom radu i izvršena komparativna analiza jezika lirske narodne poezije, sa stanjem u crnogorskoj literarnoj i govornoj tradiciji i sa savremenim jezičkim uzusom.

Ovaj rad predstavlja jedan nov pogled na jezik i stil crnogorske lirske narodne poezije, koja u sebi nosi leksičko blago neprocjenjive vrijednosti, a to je jedan od elemenata koji je i svrstava u prava umjetnička ostvarenja.

Smatramo da ćemo ovim radom doprinijeti potpunijem i boljem sagledavanju i rasvjetljavanju jezika i stila naše narodne lirske poezije, s obzirom na činjenicu da smo kao rezultat dobili monografiju o jeziku i stilu lirske narodne poezije sa crnogorskog govornog područja, kakva do sada nije postojala, a bila je potrebna, prije svega, zato da ova vrijedna tvorevina naših naroda, dobije jedan cjelovit jezičkostilski opis kakav i zaslužuje.

ABSTRACT

Language and style of lyric traditional poetry of Montenegro

We are witnesses that language evolves and that it constantly changes, so it is no wonder that language of Montenegro lyric traditional poetry differs its contemporary state.

Montenegro has lyric traditional poetry which represents an unfailing and unsurpassable treasure of our people. The beauty of songs, which are easily learnt and long memorized, deserves to be studied entirely.

This work deals with analysis of language means which are used in our lyric traditional poetry, as with its stylish shaping on every language level. Analysis contains phonetic and phonemic, morphologic, lexical, syntactic and semantic features. In this work, the language of our traditional lyric, whose background is from all parts of Montenegro, was studied, because, in his lines, our traditional lyric poet used everything that life was giving. Considering certain language shapes which are characteristic for certain Montenegrin areas, we can give a global conclusion that, in mentioned poetry, there is a traditional language with specific tinges of an area to which specific poetry belongs.

Double analyzing of lyric traditional poetry, which is linguistical and stylistic, detailed and objective – gives us a complete picture of elaborated phenomena. To signify the specificity of language of that traditional creation it was necessary not only to analyze that poetry but to investigate linguistic features of an area to which its transmitters belong, and compare the results obtained in way with the contemporary state of language.

Key words: traditional poetry, lyric poetry, phonetic, morphology, syntax, linguistic, semantics, style.

0. UVOD

*Jezik je hranitelj svoga naroda.
Dokle god živi jezik,
dokle ga ljubimo i poštujemo,
njim govorimo i pišemo,
pročišćavamo ga, umnožavamo i ukrašavamo,
dotle živi i narod...*

Vuk Stefanović Karadžić

Lirska narodna poezija sa područja Crne Gore nastala je tokom niza godina i u gotovo svim krajevima Crne Gore, pa je shodno tome predmet našeg interesovanja poezija sa različitog podneblja, a takođe i iz raznih vremenskih razdoblja. Važno je istaći da analiza jezika i stila narodne poezije do sada nije predstavljala zasebno polje naučnog interesovanja, pa smatramo da ova doktorska disertacija predstavljala i prvi sistematski, naučno utemeljeni pristup istraživanja narodne lirske poezije sa područja Crne Gore. Upravo u potrebi za proširivanjem saznanja o jeziku i stilu narodne lirske poezije sa crnogorskog govornog područja, zatim u neophodnosti posvećivanja posebne pažnje ovom dijelu naše kulturne baštine, a prije svega u postojanju ličnog interesovanja za proučavanje navedene oblasti nalaze se razlozi za naše opredjeljenje za ovu temu.

U ovom radu se bavimo ispitivanjem jezičkih sredstava koja su korišćena u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji, kao i njenim stilskim oblikovanjem na svim jezičkim nivoima. Polje stila ne može se zasebno posmatrati, ono se prožima kroz sve aspekte jezika s kojima čini jednu neodvojivu i sveobuhvatnu cjelinu. Ovaj rad sadrži preciznu obradu fonetskih i fonostilističkih, grafijskih i grafostilističkih, morfoloških i morfostilističkih, leksičkih i leksikostilističkih, sintaksičkih i sintaksostilističkih, semantostilističkih i tekstostilističkih odlika jezika narodne lirske poezije, kojom smo željeli da pokažemo estetske vrijednosti koju naša lirska narodna poezije nosi u sebi. U radu je obrađivan jezik naše narodne lirike koja pripada različitim vrstama, jer je narodni pjevač/kazivač u stih smjestio sve ono što je tadašnjem čovjeku pružao život, pa bila to radost ili bol, sreća ili nesreća, vjerovanje, strah, nada, želja ili očekivanje.

Cilj našeg rada jeste da doprinese proširivanju saznanja o jeziku i stilu poezije koja se usmenim putem prenosila, jer radovi koji postoje o navedenoj temi ne rasvjetljavaju jezičkostilske osobenosti ove poezije u potpunosti. Između ostalog ukazali smo i na odstupanja jezika lirske narodne poezije od današnjeg jezičkog stanja, imajući u vidu da su granice našeg naučnog rada omeđene stanjem koje u pomenutoj poeziji postoji. Ukazali smo i na tipičnu leksiku, skrenuli pažnju na njeno izuzetno bogatstvo i specifičnost, kao i na semantičku izdiferenciranost u poeziji koju smo istraživali.

Metode istraživanja zavisile su od problema kojim smo se bavili. Primjenjivali smo tzv. induktivnu metodu, koja podrazumijeva polazak od detalja ka cjelini, odnosno od pojedinačnog ka opštem, kao i deduktivnu metodu, koja je suprotna prethodnoj i polazi od opštih zaključaka ka pojedinostima, zatim metode analize (dijeljenje cjeline na sastavne dijelove, koje ima za cilj otkrivanje njihovih odnosa i funkcija) i sinteze (povezivanje dijelova u cjelinu i njeno detaljnije upoznavanje). Komparativni ili poredbeni metod smo koristili prilikom upoređivanja jezika narodne lirske poezije, sa stanjem u narodnim govorima (prema radovima i monografijama o njima¹), kao i sa jezikom pisaca sa crnogorskog govornog područja, koji su stvarali u XIX vijeku (takođe, prema radovima i monografijama o jeziku pomenutih stvaralaca²) i sa savremenom jezičkim stanjem. Obilnu građu smo ekscerpirali iz zbirke lirskih narodnih pjesama (o korpusu ćemo govoriti u poglavlju koje i nosi takav naziv), vršili izdvajanje, klasifikaciju i selekciju i davali komentare u vezi sa njom.

Da bi ovaj rad bio pregledniji podijelili smo ga na poglavlja, onako kako nam je tematika diktirala. U svim poglavljima vodili smo se osnovnim pravilima o srazmjeri pojava koje se analiziraju i zaključaka do kojih dolazimo. Poglavlja su, gdje je to bilo potrebno, podijeljena na potpoglavlja.

Literatura koja se odnosi na lirsku narodnu poeziju sa područja Crne Gore poslužila nam je kao temelj na koji smo nadogradili rezultate naših istraživanja o njenom jeziku i stilu

¹ Drago Ćupić, *Govor Bjelopavlića*, SDZb, knj. XXIII, Beograd, 1977; Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, 2005; Branko Milić, *Crnički govor*, SDZb, knj. IX, 1940; Mitar Pešikan, *Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori*, SDZb, knj. XV, Naučno delo, Beograd, 1965; Milija Stanić, *Uskočki govor*, SDZb, knj. XX, Beograd, 1974; Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Južnoslovenski filolog XIII, 1933-1934; Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, SDZb, knj. XVIII, Beograd, 1969; Jovan Vuković, *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog XVII, 1938-1939; Danilo Vušović, *Dialekt istočne Hercegovine*, Grafički zavod „Makarije“ A.D., Beograd-Zemun, 1927; Mato Pižurica, *Govor okoline Kolašina*, CANU, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, Titograd, 1981; Dragoljub Petrović, *Glasovni sistem rovačkog govora*, ZbMSFL, VIII, Novi Sad, 1965.

² Branislav Ostojić, *Jezik Petra I Petrovića*, CANU, Titograd, 1976; Aleksandar Mladenović, *Jezik vladike Danila*, Matica srpska, Novi Sad, 1973; Danilo Vušović, *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*, JF, IX, Beograd, 1930; Rajka Glušica, *Jezik Marka Miljanova*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1997; Miodarka Tepavčević, *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, CANU, Podgorica, 2010; Sonja Nenezić, *Jezik Nikole I Petrovića*, CANU, Podgorica, 2010.

u cilju dobijanja što obuhvatnije i objektivnije slike navedene problematike. Istarživanje, prema tome, obuhvata i sintetizuje dosadašnja proučavanja sa rezultatima dobijenim sopstvenom analizom jezika i stila. U tom pogledu vidimo još jedan od doprinosa ovog našeg rada.

Jezičke razlike među darovitim pjesnicima koji vode porijeklo iz raznih krajeva Crne Gore potiču od njihove jezičke obdarenosti, kao i od njihove dijalekatske pripadnosti. Jezik lirske narodne poezije vezan je čvrstom vezom sa dijalekatskom osnovom kojoj njeni autori i prenosioци pripadaju. Ispitujući jezik poezije koju su oni prenosili dobili smo vrijedan dijalekatski materijal.

Potrebno je istaći i to da se pojedine jezičke osobine govora susjednih krajeva vrlo često miješaju i prepliću, da se usljed seoba stanovništva, kako domaća, tako i strana leksika širila i odomaćila na crnogorskoj teritoriji. Mi smo sa jednakim interesovanjem istražili jezik koji pripada čitavom crnogorskom govornom području.

„Čitati narodne pesme to je kao ići kroz okna kakvog bogatog rudnika: na svakom koraku opažaju se skupocena zlatna zrna. Poneko najveće i najlepše, skriveno u dubini kao Aladinov čarobni žižak, počiva mirno dok ga kakav odvažan istraživač ne otkrije i ne iznese na Božji dan.”³ Mi ćemo upravo biti taj istraživač, koji će iz jednog, do sada drugačijeg, lingvostilističkog ugla, istražiti samo jedan vid crnogorske narodne književnosti, a to je njena lirska poezija.

Naš rad se temelji na analizi jezika i stila pomenute poezije posmatranih iz savremene jezičke perspektive i pomoću savremenih lingvostilističkih metoda.

³ Jaša M. Prodanović, *Ženske narodne pesme: antologija*, Beograd, 1925, XL

0.1. O jezičkostilskom izučavanju književnog teksta

Jedna od prvih potreba koja se nameće jeste objasniti sam naziv rada – *Jezik i stil lirske narodne poezije Crne Gore*.

Po najopštijoj definiciji jezik se definiše kao sistem znakova koji služe za sporazumijevanje među ljudima. Sastavljen je od jezičkih jedinica koje se nalaze u određenim odnosima i kombinuju se po određenim pravilima. Međutim, koliko je jezik složena i specifična pojava najbolje ilustruje konstatacija Midhata Riđanovića da je „jezik i suviše složen fenomen, i suviše ljudski, da bi se dao okovati rečenicom-dvije”⁴. Pored komunikativne funkcije jezika postoje i kongnitivna, akumulativna, simbolička, metajezička... a jedna od njih je i estetska ili poetska funkcija, kojom ćemo se i mi baviti u ovom radu. Jedan neobičan pristup tumačenju funkcije jezika u poeziji zastupa Roman Jakobson. Naime, on nalazi sličnost „između uloge gramatike u poeziji i uloge geometrije u slikarstvu”⁵.

Stil predstavlja način izražavanja, odnosno način odabiranja ili upotrebljavanja određenih jezičkih jedinica, kojima se postiže posebna, izražajna i emotivna vrijednost jezičkog izraza. Anri Bifon je rekao da je stil sam čovjek. Neosporno je da svaki stvaralac u svoje djelo unosi nešto lično, individualno i to je ono što nosi stilsku markiranost njegovog izraza, daje mu snagu, nametljivost.

Ono što nas interesuje jeste međuodnos jezika i stila, odnosno lingvistike i stilistike. Neophodno je napomenuti da je *lingvistička stilistika* nauka čiji početak razvoja vezujemo za 20. vijek, dok se stil, kao osoben način pisanja i izražavanja misli karakterističan za pojedinca, izučavao i ranije, ali u okvirima drugih disciplina, kakve su retorika i poetika. S obzirom na činjenicu da je jezik skup sredstava koja postoje u kolektivnom pamćenju i služe za komunikaciju među ljudima, onda je stil zbir pojedinačnih osobina, koje su ostvarene funkcionisanjem tog iskustva. „Jedan broj lingvista smatra da stilistika treba da se bavi istim stvarima kojima i *lingvistika*, ali sa drugog aspekta: s aspekta funkcionisanja neke jezičke strukture i njenih ekspresivnih mogućnosti na tom planu.”⁶ Roman Jakobson je mišljenja da osim stilistike i poetika ima svoje mjesto u okviru lingvistike. Suprotnog je mišljenja Viktor

⁴ Midhat Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, Sarajevo, 1984, 9.

⁵ Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966, 86.

⁶ Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Podgorica - Nikšić, 2000, 19, 20.

Vinogradov koji zastupa stav da se stil mora proučavati u sklopu posebne discipline.⁷ Mi smo mišljenja da je stil kao predmet stilistike, veoma široka i složena pojava, čije istraživanje zahtijeva poznavanje svih jezičkih disciplina.

Imajući u vidu prethodno rečeno kao najprihvatljiviji način pri proučavanju jezika i stila jednog teksta nameće se „s jedne strane – obrada gramatičkih, normativnih kategorija kao čisto logičkih i pojmovnih jezičkih jedinica i s druge strane – obrada stilističkih fakata, tj. jezičkih jedinica sa gledišta njihove ekspresivne vrijednosti i estetske (umjetničke) funkcije”⁸. Ono na čemu bi trebalo raditi jeste to „da obje komponente konačno (što nije baš bila praksa do sada) budu ravnopravno tretirane pri ovim poduhvatima”⁹.

Kada je u pitanju termin *narodna književnost*, Marija Kleut ga objašnjava na sljedeći način: „reč *narod* i njene izvedenice mogu da imaju etničko (narod je nacija) i socijalno značenje (narod su seljaci, nepismeni, siromašni, niži društveni slojevi uopšte)”¹⁰. Tu odrednicu za književnost o kojoj je riječ prvi je u svijetu uveo francuski književnik Montenj, a kod nas Vuk Stefanović Karadžić. Da bi se izbjegle nedoumice Pol Sebijo u Francuskoj, a Andre Gavrilović kod nas upotrebljavaju termin *usmena*. Tvorci ovog termina njegove prednosti objašnjavaju na sljedeći način: „usmeno postanje i prenošenje usmenim putem bitne su kategorije jer način kreiranja (usmeno), način prenošenja (direktno, bez pisanog posrednika) i specifičan način prihvatanja (slušanjem ili učešćem u izvođenju) presudno utiču na celinu poetike ovog vida književnog stvaranja”¹¹. U nazivu *usmena* ova poezija sadrži jedno svoje bitno obilježje – da je stvarana i prenošena usmenim putem. Ljubomir Zuković¹² smatra da se za književnost o kojoj je riječ sasvim opravdano upotrebljavaju sinonimni termini *narodna* i *usmena*, objašnjavajući svoj stav time da je pjesma prvobitno bila proizvod pojedinca, ali je vremenom prihvatao kolektiv, narod kao svoju, a to je i bilo moguće iz razloga što je ona ponikla i opstajala prenoseći se usmenim putem.

Mi smatramo da je poezija čije jezičke i stilske karakteristike istražujemo s pravom nazvana *narodnom* jer su njeni tvorci ostali nepoznati narodni pjevači i kazivači, ali je ona prihvatana kao proizvod koji se brzo i rado pamti i koji je u ovoj ili onoj varijanti i opstao zahvaljujući narodu kao njenom prenosioocu. To je i poezija koja nam i govori o tome kako je živio narod, šta je volio, od čega se plašio, o čemu je razmišljao, pa stoga ovom terminu i dajemo prednost u odnosu na termin *usmena*.

⁷ Isto, 23, 24.

⁸ Zorica Radulović, *Ogledi, prikazi, stavovi*, Podgorica, 2011, 194.

⁹ Isto, 194.

¹⁰ Marija Kleut, *Srpska narodna književnost*, Novi Sad, 2001, 6.

¹¹ Isto, 7.

¹² Ljubomir Zuković, *Narodne pjesme: epske, lirske i epsko lirske*, Sarajevo, 1982, 8.

Naziv *lirske*, koji definiše jedan od tri književna roda smatramo prikladnijim od termina *ženske*, jer ove pjesme nijesu bile striktno predodređene osobama ženskog pola kada je u pitanju njihovo prenošenje ili izvođenje.

Narodna književnost se zamjenjuje autorskim oblicima stvaralaštva, ali se ne može reći da je ona u potpunosti nestala. Pisana književnost jeste imala svoju prednost jer su njene tvorevine mogle da opstaju u vremenu neizmijenjene, za razliku od narodne koja se oslanjala na pamćenje, pa je samim tim bila podložna promjenama.

Naši narodni pjevači umjeli su na pravi način ne samo da prenesu određenu informaciju pjesmom, već i da njome izazovu doživljaj, jaku emociju, da podstaknu na razmišljanje... Odabirali su riječi koje su svojom zvučnom stranom upotpunjavale značenjsku. Osjećanja i raspoloženja su ih nosila, pa su vršili oneobičavanje iskaza upotrebljavajući razna jezička sredstva: vršili su inverzije, umetali riječi ili ih izostavljali, skraćivali riječi ili im dodavali glasove, neke ponavljali više puta, služili se stilskim figurama... „A da bi jedna sintagma ili rečenica dobila status figure ona mora udovoljavati (antičkom) kriterijumu *odstupanja od uobičajene upotrebe*, odnosno njegovom modernom lingvostilističkom pandanu – kriterijumu *oneobičajenosti* (koji su inaugurisali ruski formalisti).”¹³ Određeni izrazi iz jedne tvorevine, koji postaju ustaljeni, u istom ili neznatno promijenjenom obliku, nalaze svoje mjesto i u drugim tvorevinama. U osnovi jedne pjesme dominira metafora, druge alegorija, treće gradacija itd.

Upravo proučavanjem ovih postupaka, odnosno analiziranjem vrijednosti izražajnih osobina jezika na planu fonetike, grafije, morfologije, leksike, sintakse, semantike i diskursa bavi se *lingvostilistika*, ili, kako se još naziva, *afektivna stilistika*, *stilistika izraza*, *deskriptivna stilistika*, *stilistika jezika*. Preciznije rečeno stavljanje naglaska na markirana jezička sredstva spada u domen lingvostilističke analize. S obzirom na jezičke nivoe kojima se lingvostilistika bavi, izdvajaju se sljedeće poddiscipline: fonostilistika, grafostilistika, morfostilistika, leksikostilistika, sintaksostilistika, semantostilistika i tekstostilistika.

Osnovna lingostilistička jedinica, stilem, predstavlja oneobičavanje svakodnevne upotrebe određene jezičke jedinice, a upotrebljava se da se izražajnost podigne na veći stupanj.

¹³ Miloš Kovačević, *Stilske figure i književni tekst*, Beograd, 1998, 28.

0.2. LIRIKA

(porijeklo termina, prve zbirke narodne lirske poezije, opšte karakteristike lirike)

Sam naziv *lirika* vodi porijeklo od naziva muzičkog instrumenta starih Helena, *lire*, uz čiju pratnju su se i pjevale pjesme ove vrste, prvobitno nazvane „*melika*, a kasnije *lirika*”¹⁴. Tokom svog postojanja i razvoja lirika je neraskidivo bila vezana (strukturom, leksikom i zvučanjem) za igru, ples, melodiju, zahvaljujući kojima je i opstajala.

Činjenica je da je lirika sačuvana zahvaljujući pismu, bez obzira na to što današnji čovjek zaboravlja njena nekadašnja značenja i prema njoj se odnosi neodgovorno. „Možda nam zato što smo zaboravili njena prvobitna značenja ta poezija često djeluje naivno. Ona, međutim, budući da u osnovi govori o čovjekovom neposrednom opštenju sa svetom, nije izgubila ništa od svoje prvobitne snage.”¹⁵ Ova vrsta poezije u sebi sadrži „crte mentaliteta one zajednice koja ju je prihvatila i prenosila kroz decenije i stoleća, dodajući joj i oduzimajući možda stalno ponešto”¹⁶.

Lirska narodna poezija nastala je „u isto vrijeme kad i čovjek”, smatra Šeli. Zapisana je prije mnogo stoljeća. „Prvi pomeni postojanja naše lirske poezije pripadaju opšteslovenskoj zajednici, da bismo konkretne podatke o određenim vrstama pesama dobili tek u devetom veku (o koledarskim), u dvanaestom (o kraljičkim i tužbalicama) i u trinaestom stoleću (o ljubavnim pjesmama) – zahvaljujući pre svega zabranama njihovog izvođenja koje je sprovodila Crkva, boreći se protiv paganskog pogleda na svet.”¹⁷ Sedamnaesti vijek je obilježen pojavom i prvih zbornika lirske poezije. *Erlangenski rukopis*, koji vodi porijeklo iz 18. vijeka, sadrži lirske pjesme. Vuk Stefanović Karadžić je priličan broj lirskih narodnih pjesama sam sakupio, ali su mu dosta pomogli i njegovi saradnici. Objavio je *Malu prostonarodnu slaveno-serpsku pjesnaricu* 1814. god. u Beču, zbirku od 100 pjesama, od čega samo 8 epskih, a ostale su lirske (od čega tri svatovske, a ostale su uglavnom ljubavne) i njih je najvjerojatnije zapisivao po kazivanju svoje rođake Savke Živković. Kada je jezik pjesama u pitanju možemo konstatovati da se osim onih ispjevanih na ijekavskom, u toj zbirci nalazi i veliki broj pjesama na ekavskom narječju, iz čega proizilazi zaključak da su pjevači od kojih je zapisivao pjesme u njih unosili svoje jezičke odlike. Već sljedeće, 1815.

¹⁴ Ivo Tartalja, *Teorija književnosti*, Beograd, 1997, 177.

¹⁵ Zoja Karanović, *Puna tepsija zlatnih kolačića: priručnik narodnog pesništva za decu, vaspitače i učitelje*, Novi Sad, 2005, 5.

¹⁶ Ivo Tartalja, *Teorija književnosti*, 179.

¹⁷ Nada Milošević Đorđević, *Lirske narodne pesme*, Beograd, 2003, V

god. Vuk je objavio *Narodnu srpsku pjesnaricu*, koja se sastojala od 104 lirske (od čega 40-ak ljubavnih, 10-ak porodičnih, 39 obrednih, 2 posleničke, 1 mitološka) i 17 epskih pjesama, da bi četiri knjige *Srpskih narodnih pjesama*, objavljenih u Lajpcigu, objedinile njegovo sakupljanje narodnih pjesama (I – 1824, II i III – 1823, a IV – 1833. god.). Od tada do danas lirske narodne pjesme su štampane, mijenjane i kao takve nalazile svoje mjesto u različitim antologijama kojih danas imamo veliki broj.

„Lirika nije 'odraz života', niti 'potonulo kulturno blago', već živo jedinjenje, amalgam koji nastaje iz sukoba ili sloge, iz stapanja ili preosmišljavanja nasleđenog i novog.”¹⁸ „Ona je poezija za sva vremena i za sve ljude, i u tome je njen opšteljudski smisao i značaj.”¹⁹ Interesovanje za njeno izučavanje prisutno je kod mnogih poznatih i priznatih proučavalaca narodne književnosti. Pomenućemo samo neka od imena koja su dala značajan doprinos njenom afirmisanju: Vuk Stefanović Karadžić, Jaša Prodanović, Vladan Nedić, Jelena Šaulić, Vojislav Đurić, Miodrag Lalević, Miloš Marković, Ljubomir Zuković, Hatidža Krnjević, Vukoman Džaković, Ratko Delečić, Tvrtko Čubelić, Snežana Samardžija... Ne možemo, a da ovdje ne pomenemo i uticaj Getea i braće Grim na proučavanje ovog našeg kulturnog nasljeđa. Koliko je Gete bio zadivljen našom lirskom pjesmom otkrivaju nam njegove riječi - „da nije čovjek ko je ne voli, a da je upola čovjek ko je ne zna da izvodi”²⁰.

Narodna lirska poezija bila je inspiracija mnogim značajnim pjesnicima: Petru II Petroviću Njegošu, Jovanu Jovanoviću Zmaju, Branku Radičeviću, Đuri Jakšiću, Aleksi Šantiću, Vladislavu Petkoviću - Disu, Vasku Popi...

Vuk Karadžić je narodne lirske pjesme nazvao *ženskim* dodajući da te pjesme pjevaju „ne samo žene i đevojke, nego i muškarci, osobito momčad, i to najviše po dvoje u jedan glas. Ženske pjesme pjeva i jedno ili dvoje samo radi svoga razgovora ... i zato se u pjevanju ženski pjesama više gleda na pjevanje nego na pjesmu”²¹. Podjela na muške (epske) i ženske (lirske) je „izvršena prema sadržini, obliku i načinu pevanja”²². Što se tiče sadržine epske pjesme karakteriše događaj, junački podvig, dok su u lirskim zastupljenija osjećanja (emocije), raspoloženja, opis, opažanja, neka misao, želja, porodični i ljubavni život. U lirici lirski subjekt prvenstveno izražava lični doživljaj svijeta i života neposredno. Lirika je pisana uglavnom u prvom licu, dok je za epiku karakteristično pisanje u trećem licu. U epici preovladava deseterac, dok se kod lirike mogu naći raznovrsni stihovi od četverca do

¹⁸ Hatidža Krmjević, *Lirski istočnici: iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Beograd/Priština, 1986, 9.

¹⁹ Hatidža Krnjević, *Narodne pjesme: lirske, lirsko-epske, epske*, Sarajevo, 1982, 13.

²⁰ Jevto Milović, *Uticaj Jakoba Grima na Geteove sastave o srpskohrvatskim narodnim pjesmama*, Beograd/Tršić/Novi Sad, 1974, 94.

²¹ Vuk Karadžić, *Srpske narodne pesme*, knj. 1, Beograd, 2006, 447, 448.

²² Jaša M. Prodanović, *Ženske narodne pesme*, XXXIII

četrnaesterca, mada Vuk „navodi kao najbrojnije stihove od osam slogova”²³. U epskim pjesmama naročita pažnja se posvećuje njenom sadržaju, a u lirskim samom pjevanju. Kada je u pitanju način pjevanja „epske pesme pevaju se uz gusle ili se recituju, a ženske se pevaju u melodijama, solo, u duetu ili u horu”²⁴.

Lirske narodne pjesme su najčešće kratke forme, misaono zgusnute, emocionalno nabijene, nemaju fabulu, likove, ni događaje. S obzirom na njihovu kratkoću u njima ništa nije pretjerano, nema gomilanja suvišnih riječi, svaka riječ dobija svoje pravo mjesto i uglavnom figurativno značenje. To su sve razlozi zbog kojih se pri analizi jedne takve tvorevine moramo vraćati na njeno čitanje više puta, kako bi otkrili čitavo jezičko bogatstvo koje ona krije u sebi.

Lirske pjesme su nastajale od svakog zanimljivijeg motiva, kojih je bilo mnogo: ljubav mladića i djevojke, ljubavni bol, ljubavna čežnja, moći ženske ljepote, odnos roditelja prema djeci i obratno, ljudske slabosti i mane... Njihov predmet su čovjekova osjećanja, njegove misli, prolaznost života, čovjekov zavičaj, istina, pravda itd., jednom riječi sve ono što ne gubi svoj značaj i smisao tokom vremena i zato je ova vrsta poezije uvijek aktuelna.

Lirske narodne pjesme sadrže specifičnu, unutrašnju i spoljašnju, strukturu i kompoziciju. Unutrašnju kompoziciju čine tri motiva: 1. uvodni; 2. motiv kojim se početni motiv razrađuje, odnosno tema razvija i 3. predstavlja neku vrstu poruke, poente pjesme. Motivi su povezani u pjesmi asocijativno ili kontrastno. Spoljašnje karakteristike pjesme su polustihovi, stihovi i strofe. Od kombinacije navedenih elemenata, odnosno njihovih svojstava, zavisiće ritam, sloj zvučanja (kombinacija glasova u pojedinim riječima, sam red riječi koji može biti nesvakidašnji) i sloj značenja određene pjesme.

0.2.1. Podjela lirske poezije

Podjelu narodnih pjesama na lirske i epske, odnosno „na ženske i junačke Vuk je dalje razgranao pa je ženske pesme podelio na ljubavne i različite ljubavne, a ove dalje na 20 podgrupa”²⁵. Lirska poezija se danas dijeli na pojedine vrste kako po sadržini, tako i po formalnom obliku. Podjela se najčešće vrši prema vrsti motiva koji se opjevaju u lirskim pjesmama. Tako imamo sedam grupa: ljubavne, mitološke, obredne, običajne, posleničke

²³ Radmila Pešić, Nada Milošević Đorđević, *Narodna književnost*, Rečnik, Beograd, 1997, 46.

²⁴ Jaša M. Prodanović, *Ženske narodne pesme*, XXXIII

²⁵ Jovan Janjić, *Usmena narodna književnost*, Beograd, 1998, 9.

(pjesme o radu ili uz rad), porodične i šaljive. Međutim, dešavalo se da u neke pjesme narodni kazivači unose nove elemente, pa one tako mogu preći iz jedne vrste u drugu. Obično su se ti novi elementi prvo javljali u posljednjim stihovima, odakle su se lagano prenosili na stihove ispred njih, proširujući se nekada i na čitavu pjesmu.

1. Ljubavne pjesme su najbrojnije. Predstavljaju nepresušno vrelo motiva. Ljubav je najtoplije, najjače i najčešće ljudsko osjećanje. Predmet ove vrste poezije je čovjekovo osjećanje ljubavi u užem smislu, odnosno ljubav prema osobi suprotnog pola. Najčešće se osjećanje ljubavi u narodnoj poeziji opjeva opisom ljepote i to češće ženske nego muške i pretežno tjelesne, a manje duhovne. Kao i u stvarnosti i u poeziji, ljubav je srećna i nesrećna, mada se čini da su nesrećne ljubavi snažnije i potresnije opjevane. Izvori nesreće su različiti: fatalna ljepota, udaja mlade djevojke za starijeg čovjeka, nerazumijevanje roditelja, pravo roditelja da svoju djecu žene ili udaju ne poštujući njihova osjećanja, ali uzroci mogu biti i razne intrige i nevjerstva. Kao i u stvarnosti i u navedenoj vrsti lirskih pjesama ljubav je često nejednake jačine, jedno (momak ili djevojka) voli više. Takvu situaciju pjesma razrješava ili djevojčinom kletvom ili mladićevom osvetom u zavisnosti ko voli više onog drugog. „Jedna od specifičnih formula ljubavne izjave pojavljuje se u obliku kletve, koja ustvari predstavlja blagoslov voljenom biću...”²⁶ Tako u pjesmi *Kletva djevojčina* djevojka kune momka, kako bi ga zaštitila, jer je njena majka otkrila da on tajno dolazi. Uistinu, djevojčine riječi govore o njenoj želji da se što prije uda za svog dragog i oformi sa njim porodicu:

Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti:
Crn mu obraz ka' na gori sunce,
Rodila mu pšenica i vino,
Svaka loza i vijedro vino,
Svako zrno i četiri klasa,
Ovčice mu polje prekrilile,
I one se lijepo jagnjile:
Svaka ovca dvoje jaganjaca,
I ja majko dogodine sina!

Nekada su ljubavi toliko jake i čvrste da izazivaju i smrt jednog od zaljubljenih, a u znak ljubavi na njihovom grobu niče cvijeće.

2. Mitološke pjesme su najstarije lirske tvorevine u našoj narodnoj književnosti. Postankom su vezane za pradaвна vremena, dok su još naši preci razne stvari u prirodi

²⁶ Nada Milošević Đorđević, *Lirske narodne pesme*, XIX

objašnjavali mitološkim pojavama. U želji da neukrotivu snagu mitoloških bića stavi sebi u službu, primitivni čovjek se mnogim božanstvima obraćao pjesmom, jer je vjerovao da riječ oblikovana kroz pjesmu ima magijsku moć i da može da dozove božanstva da mu budu od pomoći. Ove pjesme pjevaju o nebeskim tijelima (o suncu, mjesecu, zvijezdama) i o natprirodnim bićima (vilama, divovima, zmajevima...), koja dobijaju ljudske osobine. „Otud od lepote devojačke Sunce zaigra, a nebeski se svatovi, sastavljeni od meseca i sunca, munja i vila, pridržavaju patrijarhalnih porodičnih odnosa.”²⁷ Ono što se u ovim pjesmama da zapaziti je da iako posjeduju nerealne okvire, one nijesu izgubile vezu sa realnim životom.

3. Obredne pjesme su nastale dok je čovjek, u skladu sa svojim vjerovanjem, vršio vjerske obrede, koje je pratio pjesmom i tako izražavao svoje vjersko raspoloženje. Od obrednih pjesama najduže su se zadržale dodolske, kraljičke, koledarske, slavske... Dodolske pjesme su skoro starije od samog hrišćanstva, jer one pripadaju kultu božanstva plodnosti, koji postoji kod primitivnih naroda čiji je glavni izvor materijalnih dobara stočarstvo i zemljoradnja. „Obično je centralni lik žensko biće (dodola). Nekoliko devojaka, od kojih je jedna obmotana zelenilom do gole kože, obilaze sela u vreme suše, zaustavljaju se pred kućama i pevaju, i dok dodola sama igra, domaćica na nju izliva pun kabao vode.”²⁸ Narod je smatrao da se obrednom pjesmom može uticati na božanstvo da da kišu ili da je zaustavi. Koledarske pjesme su vezane za obred završetka stare i početke nove godine. Koledari su muškarci, najčešće mladići ili dječaci, koji u svom selu obilaze domove rođaka i pjesmom čestitaju praznik upućujući svoje želje za sreću, zdravlje, bogatstvo... Kad otpjevaju koledari dobijaju darove. „Dodolskim, prporuškim i krstonoškim na teritoriji Crne Gore jedva nalazimo tragove. Lazarice su se u XIX veku održale još u Zeti, a kraljičke ... skupljači ne beleže i ne pominju.”²⁹

4. Običajne pjesme se razlikuju od obrednih - dok su obredne prožete mističnim i sujevjernim sadržajima, običajne su sa motivima iz svakodnevnog života. Međutim, ono što im je zajednička karakteristika jeste „pagansko osjećanje života”³⁰.

Običajne pjesme sadrže najraznovrsnija osjećanja – sreću, bol, radost, tugu. Dijelimo ih na svatovske, počašnice, uspavanke i tužbalice.

Najbogatije sadržajima i najraznovrsnije motivima su *svatovske* pjesme. Raznovrsnost motiva i sadržaja dolazi otuda što se svadbeni čin i svadbeno veselje različito doživljavaju. „Verbalno prateći ceo tok svadbenog obreda, one su ga opisivale i u njega se uključivale,

²⁷ Nada Milošević Đorđević, *Lirske narodne pesme*, VII

²⁸ Nada Milošević Đorđević, *Lirske narodne pesme*, XIII

²⁹ Jelena Šaulić, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, Titograd, 1965, 9.

³⁰ Vladan Nedić, *Antologija narodnih lirskih pesama*, Beograd, 1969, 13.

dogadaje pretvarajući u doživljaje... Svatovske pesme otkrivaju svu vezanost ženine individualnosti za strogo utvrđeni i uvek ponavljani red u društvu i porodici koga se ona mora pridržavati, iskazuju u poslovičnoj konciznosti zahteve koji se pred nju postavljaju.”³¹ Ova vrsta lirske narodne poezije opjeva sve elemente svadbenog veselja, pjeva o djevojčinoj ljepoti, o vrlinama mladića, o želji da djevojka u novi dom donese blagostanje i mir... Karakteriše ih smjenjivanje osjećanja - dok se približavaju djevojčinoj kući svatovi pjevaju pjesme protkane humorom, rastanak djevojke sa roditeljima prate tužne pjesme, koje zatim smjenjuju vesele na putu do mladoženjine kuće. Pjesma koja u zbirci Jelene Šaulić nosi naziv *Kad vode đevojku* smatra se gotovo pratilačkim elementom svadbenih veselja u Crnoj Gori:

Vrela voda na valove,
O javore, zelen bore!
Kad je vrela kud se dela?
Popili je 'morni konji,
Morni konji i svatovi.
Đe su bili te su 'morni?
Na Njeguše po đevojku!
Je li kaka ta đevojka?
Jest' visoka, ka' jelika,
A lijepa ka' jabuka.

Neobičan primjer svatovske pjesme koja sadrži opis djevojke koja nosi sunce u kosi i *pored sunca jasnoga mjeseca* podsjeća na stil mitoloških pjesama (*Momkova mati i svatovi*).

Počasnice se kazuju ili pjevaju na slavskim veseljima. Njima se nazdravlja domaćinu, domu i ukućanima. Pune su ljubavi i blagoslova.

Uspavanke sadrže nježna osjećanja majke prema djetetu. Sadrže prastaro vjerovanje u moć riječi. Njihovu „osnovu čine onomatopeje (*nina, nana, buji, paji*), koje se izgovaraju, pevaju ili pevuje u laganom ritmu ljuljanja kolenke ili uspavljivanja”³². Pune su mašte kojom majke svojoj djeci žele lijepu budućnost. Od svih vrsta lirskih narodnih pjesama one imaju najveći poetski značaj.

Naricaljke (odlikuje ih tiho pjevanje, kao za sebe, u samoći) i *tužbalice* (odlikuje ih glasno pjevanje, u prisustvu slušalaca) sadrže osjećanje bola za umrlim članom porodice ili srodnikom. Naricanje je „u daljoj prošlosti bilo običaj u svim našim zemljama, pa je

³¹ Nada. Milošević Đorđević, *Lirske narodne pesme*, XIV, XV

³² Mile Radovanović, *Pesnarica: antologija srpskih narodnih lirskih pesama*, Šabac, 2004, 205, 206.

vremenom izumrlo svugdje sem u Crnoj Gori”³³. Tužbalica je vrsta lirskih pjesama koja se gotovo nikada ne ponavlja, već nastaje u trenutku bola, žalosti, zbog čega je uglavnom vrlo duga i nesređena. Vuk Karadžić je zapazio da „su Paštrovići imali nešto postojanoga naricanja u stihovima”³⁴. Njihovu snagu čini odlomak, rjeđe cjelina. Sadrže borbu između iluzije o drugom životu i bolne stvarnosti. Crnogorci su se oduvijek pridržavali običaja sahranjivanja umrlih, pa su s toga prije gradili grobnice, nego domove. Bez tužbalice nije sahranjivan niko, bilo muško ili žensko. U tradiciji crnogorskog naroda je da se umrli veliča, da mu se oda priznanje više poslije smrti nego za života. Tužbalice su bile inspiracija i Njegošu. *Gorski vijenac* sadrži potresnu tužbalicu sestre Batrićeve, koja se smatra jednom od najboljih Njegoševih tvorevina kada je u pitanju lirika. U našem narodu uglavnom nariču, tuže žene, a rjeđe to rade i muškarci (lelekači). „Za to treba dispozicija: na prvom mestu glas, sažeto izražavanje, preglednost i gradacija izlaganja, pamćenje itd.”³⁵ Lelekač se obraća pokojniku kao da je živ, iznosi njegove vrline i upućuje mu razne poruke, ali i pitanja i prijekore što je napustio ovaj svijet, i to predstavlja neku vrstu udaljavanja od stvarnosti. „U njima su česte složenice, a katkad se smišljaju sasvim spontano i novi izrazi i riječi.”³⁶ Sadrže pripjev, koji se uglavnom odnosi na lice koje se oplakuje i „tesno je vezan sa stihom uz koji ide, bilo aliteracijom bilo po smislu, ili i jednim i drugim”³⁷. Dužina tužbalica je različita u raznim krajevima Crne Gore. Tako su najčešće na sjeveru kratake (sadrže nekoliko kratkih rečenica), na istoku duge, dok se u ostalim dijelovima Crne Gore njihova dužina kreće između ova dva opsega. Tužbalice su uglavnom slobodnog stiha, koji je uslovljen različitim stepenom bola, kao i povodom. Ovom vrstom lirskog stvaralaštva dominiraju metafore, hiperbole, gradacije i poređenja. Jelena Šaulić konstatuje da su ove tvorevine na našem prostoru „od obredno-običajnih pesama postale visoko emocionalne i dostigle pesničko savršenstvo na koje Crna Gora može biti ponosna koliko i na Njegoševo umetničko stvaranje”³⁸.

5. Posleničke (pjesme o radu) imaju za predmet čovjekov rad i različita osjećanja koja je rad budio u čovjeku. Karakteriše ih takmičarski duh – nadmudrivanje, nadžnjevanje... Najbogatija inspiracijama su tri izvora: zemljoradnja, stočarstvo i domaća radinost. Pojedine posleničke pjesme sadrže i elemente ljubavne poezije. Takve su u našem korpusu pjesme *Nadžnjeva se momak i devojka* i *Ovčar i devojka*. U većem broju pjesama ove skupine

³³ Vukoman Džaković, *Srce na dlanu (Crnogorske narodne tužbalice)*, Beograd, 2001, 19.

³⁴ Vladan Nedić, *Narodna književnost*, Beograd, 1972, 46.

³⁵ Miodrag Lalević, *Epska i lirski narodna poezija Vasojevića*, Andrijevića, 2000, 44.

³⁶ Ljubomir Zuković, *O našem usmenom pjesništvu* (studije i ogledi), Sarajevo, 1985, 350.

³⁷ Vido Latković, *Narodna književnost*, Beograd, 1987, 166.

³⁸ Jelena Šaulić, *Lirka narodna poezija Crne Gore*, 9.

prednost se daje djevojci, koja je i njihov glavni lik. Ona je vrednija, brža, izdržljivija i, naravno, na kraju pobjeđuje.

Pjesme ove vrste najčešće karakterišu eliptične rečenice, kojima se još više ističe patnja i težak radnički život.

6. Od porodičnih pjesama najviše topline imaju one koje za motiv imaju majčinsku ili sestrinsku ljubav, dok se očinska ljubav, ljubav među sestrama ili ljubav brata prema sestri gotovo i ne pominje. Sestra je za brata spremna sve da uradi - da ostavi svog dragog, da izvadi oči, da pokida kosu, da suzama zamuti more... Nesrećne su bile one sestre koje nijesu imale brata. Veliki broj je onih pjesama koje opjevaju mržnju svekrve i snahe, a nevjestin branilac u novom domu obično je djever. Kada je u pitanju statistika kod nas je više veselih nego tužnih pjesama ove vrste. „Kao opštiju karakteristiku porodičnih pjesama treba navesti i to da u njima ima manje slika a više dijaloga i naracije.”³⁹ U porodičnim pjesmama često se nalaze motivi borbe sa porobljivačima, osвете nad zulumčarima i tiranima, ratnički podvizi i smrt koja takve podvige prati.

7. Šaljive pjesme su najmlađe po postanku. One imaju mnogo duha i smisla za humor. U njima se može naći i ironije i satire. Predmet podsmijeha su neprilične ljubavne želje, neposlušnost mladih, neumjerenost u jelu i piću, plašljivost, pokondirenost... Šaljive pjesme mogu biti i ljubavne, ili/i svatovske, ili/i posleničke u isto vrijeme. U njima najčešće dolazi do miješanja ljudskog i životinjskog svijeta. Tako muva ne želi da bude mlada komarcu, sova predstavlja pokondirenu djevojku... Čest motiv i šaljivih, kao i posleničkih pjesama je nadmudrivanje.

0.2.2. Varijante lirskih narodnih pjesama

Jedna od bitnih karakteristika čitave narodne književnosti, pa samim tim i lirske poezije jeste da postoji više varijanata jedne iste tvorevine. Varijante nastaju iz više razloga: - pojedine riječi ili oblici riječi su zamjenjivani drugim riječima, a to se najčešće dešavalo pri upotrebi poznate riječi umjesto nepoznate ili pri zamjeni imena ili toponima; - pojedini motivi su zamjenjivani drugim ili su jednostavno izostavljani (lirska poezija od svih vidova usmene književnosti trpi najmanje promjena kada su u pitanju motivi); - umjesto jedne sintaksičke cjeline (stiha) upotrebljava se druga ili se uopšte izostavlja pomenuta. Marija

³⁹ Vido Latković, *Narodna književnost*, 186.

Kleut smatra da na postojanje varijanata utiče više faktora koji nastaju „prenošenjem (1) iz jedne etničke zajednice u drugu, (2) iz jedne socijalno-kulturne sredine (zone) u drugu, (3) sa jedne generacije na drugu i najzad bez kojeg se nijedan od pomenutih ne može ostvariti (4) ličnost prenosioca (izvođača)”⁴⁰.

Mali broj je onih pjesama koje se čuvaju onako kako su izvorno zabilježene. Vladan Nedić primjećuje da je u poeziji o kojoj je riječ „sve podložno promjeni”⁴¹. To je uglavnom bio slučaj sa pjesmama koje su češće pjevane. Međutim, da se primijetiti da je ova vrsta poezije ipak manje podložna izmjenama u poređenju sa epskom poezijom, a jedan od razloga je njena kratkoća. „Izvorno, lirika je vezana za muziku i melodiju, nerazdvojna je od ritma i zvuka jezika, teško zamisliva bez stiha, kojem ostaje verna i kad se zapisuje čitanja radi, pa i u vreme kad ga drugi pesnički rodovi napuštaju.”⁴²

Varijante pjesama su nastajale tako što su pojedini dijelovi jedne pjesme izbacivani ili su u jednu pjesmu dodavani dijelovi druge pjesme. U dodavanju ili izbacivanju pojedinih dijelova neke pjesme i leži razlog tome zašto su one gubile svoj prvobitni oblik ili su se gubile u cjelosti. Usmeno prenošenje im nije moglo omogućiti ponovnu obnovu, kao što je to slučaj sa nekim dijelom pisane književnosti, pa Vuk Karadžić i sam kaže da jednom sakupljene pjesme nije mogao ponovo sakupiti jer su „pjevači i pjevačice odnijeli njihove pjesme sa sobom na oni svijet”⁴³. Pojedine pjesme imaju isti početak, dok je ostatak pjesme različit ili obratno, a može postojati i više varijanata iste pjesme. „Koji čovek zna pedeset različni pjesama (ako je za taj posao) njemu je lasno novu pjesmu spjevati.”⁴⁴

Promjene u lirskim narodnim pjesmama nastajale su iz više razloga - prije svega različiti prenosioci ostavljali su na njima neki svoj trag, zatim putujući kroz vrijeme ove tvorevine trpjele su odraze epoha kroz koje su prolazile (patrijarhalna, feudalna...), ali i sredina u kojoj su se nalazile imala je bitnog uticaja na njih. Takav slučaj je sa mitološkom⁴⁵ pjesmom *Vila zida grad*. „Pesma o beloju crkvi ‘ni na nebu ni na zemlji’ mlađa je varijanta pesme o vili koja zida grad.”⁴⁶ Isto tako, ljubavna pjesma *Momče i djevojče* (iz zbirke Jelene Šaulić) ima svoju varijantu (u zbirci Predraga Vukića *Iz glave je cijela naroda: zbornik 150 lirskih narodnih pjesama iz Crne Gore*) pod nazivom *Višnjičica rod rodila* (što je i njen

⁴⁰ Marija Kleut, *Srpska narodna književnost*, 18.

⁴¹ Vladan Nedić, *Antologija narodnih lirskih pesama*, Beograd, 1969, 11, 12.

⁴² Ivo Tartalja, *Teorija književnosti*, 177.

⁴³ Ljubomir Zuković, *Narodne pjesme: epske, lirske i epsko-lirske*, 9.

⁴⁴ Vuk Karadžić, *Iz predgovora Narodnim srpskim pjesmama*, knj. 1, 1924. u: Nedić Vladan, *Narodna književnost*, Beograd, 1972, 19.

⁴⁵ Pjesme ćemo ubrajati u one vrste u koje ih je smjestila J. Šaulić u zbirci *Lirska narodna poezija Crne Gore*, s obzirom na činjenicu da navedeno djelo predstavlja naš bazični korpus.

⁴⁶ Nada Milošević Đorđević, *Srpska narodna lirika*, Beograd, 1999, 9.

početni stih), a sa izvjesnim izmjenama može se čuti i u Bosni i Hercegovini i u Srbiji. Zatim jedan dio, takođe, ljubavne pjesme *Na rastanku* (posljednjih sedam stihova) nalazimo (u navedenoj zbirci Predraga Vukića), pod nazivom *Ćerka je majku molila*, dok je u bosanskoj verziji njen naslov *Sarajka djevojka majci plakala*. Varijantu radne pjesme *Đevojka ječam proklinje* kako je ona naslovljena u zbirci Jelene Šaulić, pronašli smo i kod Predraga Vukića pod nazivom *Ječam žela za gorom đevojka*, dok kosovska varijanta nosi naslov *Ječam žela Kosovka devojka*. Sa neznatnim izmjenama sadržaja porodičnu pjesmu *Sudbina* (iz zbirke Jelene Šaulić) registrovali smo i u zbirci Ratka Delečića *Lirske narodne pjesme Vasojevića* samo pod drugim nazivom (*Suđen je*).

Pjesme *Ostaće majka bez tebe* i *Vila i đevojka* (obje iz zbirke Jelene Šaulić) sadrže jedan stih sa minimalnim izmjenama, a drugi potpuno identičan (*Te bjelo lice izmiva,/A crne oči ispira; De bjelo lice umiva,/A crne oči ispira*). Prvi stih u pjesmama *Stid* i *Dioba* iz zbirke Jelene Šaulić je isti (*Oj, đevojko, dušo moja*), kao i jedan od stihova u sredini pjesama *Kletva đevojčina* i *Marina kletva* (*Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti*). Pjesma *O đevojko dušo* predstavlja varijantu (sa određenim izmjenama) pjesme *Tuđinac* (obje pjesme se nalaze u zbirci Jelene Šaulić), dok se pjesma *Karamfil* iz iste zbirke sa neznatnim izmjenama nalazi i u zbirci Huseina Bašića *Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije* pod nazivom *Karanfile, cvijeće moje*.

Sličnost se javlja i kada su motivi u pitanju. Tako, isti motiv nalazimo u pjesmama *Mehove žalisti* i *Jadi* (u prvoj Meho ima dvije rane, u drugoj momak ima dva jada – smrt majke i udaju drage).

Svako novo kazivanje davalo je nešto izmijenjeno, svaki narodni pjevač unosio je nešto svoje, svaka nova sredina „udarala” je svoj pečat, i tako su nastajale varijante jedne iste pjesme. Vuk kaže „da su se narodne pjesme u procesu prenošenja od usta do usta mijenjale i kitile, ali kadšto i kvarile”⁴⁷. U prilog tome on dodaje „da ima takvih pjevača koji i dobru pjesmu pokvare, ali i takvih koji, prema ostalim pjesmama koje oni znaju, i rđavu pjesmu mogu popraviti”⁴⁸.

⁴⁷ Ljubomir Zuković, *O našem usmenom pesništvu* (studije i ogledi), Sarajevo, 1985, 330.

⁴⁸ *Isto*, 331.

0.3. KORPUS NA KOJEM SE TEMELJI ISTRAŽIVANJE

Kao što smo u Predgovoru napomenuli, najobjektivniju sliku istraživanih pojava dobili bismo kada bi naš korpus sačinjavala cjelokupna crnogorska lirska narodna poezija. Međutim, kako to nijesmo u mogućnosti odredili smo da našu građu čini crnogorska narodna lirska poezija koja se nalazi u sljedećim zbirkama:

1. Jelena Šaulić, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, Grafički zavod, Titograd, 1965;
2. Ratko Deletić, *Lirske narodne pjesme Vasojevića*, Komovi, Andrijevića, 2001;
3. Predrag Vukić, *Iz glave je cijela naroda: zbornik 150 lirskih narodnih pjesama iz Crne Gore*, Cetinje, 1999.

Lirske narodne pjesme sa područja Crne Gore nalaze se u raznim antologijama. Međutim, temelj našeg izučavanja nalazi se u prvonavedenoj zbirci, a ostale koristimo u onoj mjeri koja nam je potrebna kako bi ovo istraživanje predstavljalo jedno cjelovito djelo monografskog tipa, koje sadrži, lingvističke i stilističke analize crnogorske lirske narodne poezije.

Istraživanje koje obuhvata centralni dio rada, obavili smo na korpusu koji se nalazi u zbirci Jelene Šaulić *Lirska narodna poezija iz Crne Gore*. Pomenuti korpus sadrži 270 lirskih narodnih pjesama. Jelena Šaulić, koja je napravila izbor pjesama u ovoj zbirci, o podjeli na vrste kaže: „U njoj će prema odabranoj građi biti zastupljene pesme sa osnovnim ljudskim osećanjima: mladalačke ljubavi, porodične i društvene povezanosti. Druge sa osećanjem koje je budila u čoveku borba sa prirodom i kult verski zbog osećanja svoje nemoći pred prirodom, a u vezi sa time verske i obredno-običajne pesme. Zatim pesme koje proističu iz želje za zajedničkim radom, borbom i veseljem, ili iz želje da se našali i naruga ili da se zadrži odraz slike iz prirode u pesmi”⁴⁹. Mi smo se opredijelili upravo za ovu zbirku zato što je na jednom mjestu sakupljena lirska narodna poezija (podijeljena na 12 cjelina: Ljubavne pjesme, Porodične pjesme, Uspavanke, Mitološke i vjerske pjesme, Svatovske pjesme, Tužbalice, Radne pjesme, Počasnice, Pjesme u kolu, Boračke pjesme, Opisne pjesme i

⁴⁹ Jelena Šaulić, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, 10.

Šaljive pjesme) iz većeg dijela Crne Gore. U navedenoj zbirci je najveći broj ljubavnih pjesama ili bolje reći onih koje su tokom vremena postale ljubavne.

Zbirka Ratka Delečića *Lirske narodne pjesme Vasojevića* se sastoji od 206 lirskih narodnih pjesama, koje su podijeljene u 5 grupa: Kad se vedro nebo naoblači, U planini glas se čuje, Gledala sam sa planina, Da su mi oči tvoje i Komovima kroz katune. Posljednja grupa sadrži najveći broj pjesama i to onih čija su tema ljubavni nagovještaji. Kao što i sam naslov zbirke kaže, u njoj se nalaze lirske narodne pjesme iz jednog dijela Crne Gore, iz Vasojevića.

Zbirka Predraga Vukića *Iz glave je cijela naroda: zbornik 150 lirskih narodnih pjesama iz Crne Gore*, sadrži 150 lirskih narodnih pjesama sa područja Crne Gore, koje nijesu razdijeljene na manje skupine. Pjesme ove zbirke kao da sadrže neku unutrašnju povezanost i predstavljaju jednu cjelinu koja nam govori o životu i radu tadašnjeg čovjeka, o onome što ga je radovalo, ali i opterećivalo, o njegovim osjećanjima, razmišljanjima, nadanjima, strahovima, željama i potrebama.

Na navedenom korpusu istražujemo i analiziramo jezičkostilske odlike, koje poeziju o kojoj je riječ i čine vrijednim umjetničkim djelom.

0.4. O JEZIKU I STILU LIRSKE NARODNE POEZIJE CRNE GORE IZ PERA PROUČAVALACA NARODNE KNJIŽEVNOSTI

Do sada je o jeziku i stilu narodne lirske poezije uglavnom govoreno u sklopu radova o narodnoj književnosti. Najviše pažnje je poklanjano postanku narodne lirike, opštim osobinama, podjeli na vrste, metrici, manje poznatim riječima, arhaičnim jezičkim strukturama... dok je jako malo bilo osvrta na njene jezičkostilske odlike. Uglavnom su to bili usputni komentari, bez zadiranja u dublju analizu.

Navešćemo šta neki proučavaoci narodne književnosti povodnom navedene problematike misle:

Govoreći o narodnoj književnosti, čiji jedan dio predstavlja lirska poezija, navodimo mišljenje **Vida Latkovića**⁵⁰ o fenomenu jezika i stila u njoj: „Ima čitav niz situacija i pojedinosti koje su u mnogim tvorevinama na isti način, često istim rečima i istim redom kazani („opšta mesta”). /.../ Stalni epiteti su takođe karakteristična pojava u usmenom stvaralaštvu. Isto tako ima i ustaljenih brojeva (3, 9 i slično), uobičajenih poređenja, simboličnih imena i sl. Za usmenu književnost je karakteristična česta upotreba hiperbole, a ni upotreba kontrasta u raznim oblicima nije rijetka. /.../

Jezik narodnih književnih tvorevina nije svakodnevni govorni jezik; naročito u pesmama taj jezik je dugo izgrađivan i izgrađen kao jezik pesme. Rečnik je probran, sintaksa je podešena prema potrebama stiha, a red reči je ponekad drukčiji nego u običnom govoru. Rekli smo da sama pojava ustaljenih izražajnih sredstava daje tome jeziku naročiti karakter ali osim toga treba posebno istaći arhaičnu boju jezika i u pesmama i u pričama, što je nov dokaz konzervativizma u usmenoj književnosti. Zastareli izrazi kao: 'guja', 'knjiga' u značenju pisma, 'leto' u značenju godina, 'ubav' u značenju lep, 'čestit' u značenju srećan, 'sluga' i 'gospodin' u feudalnom značenju tih reči i tako dalje, ni malo retki; arhaizama ima i u sintaksi (...) i u oblicima. Sve to: probranost rečnika, naročita sintaksa, ustaljeni obrti i česti arhaizmi, daju tome jeziku neki svečan karakter.”

Koristeći posve neobično poređenje, da bi istakao stilsku vrijednost navedene poezije, **Vladan Nedić**⁵¹ kaže da je „naša ženska narodna pesma (...) stilizovana, ništa manje od naših vezova i ikona”. Ističući značaj narodne lirike on dodaje: „Svaki stih gotovo u toj našoj

⁵⁰ Vido Latković, *Narodna književnost*, 13, 14.

⁵¹ Vladan Nedić, *Narodna književnost*, 33.

ženskoj narodnoj poeziji jedan je estetski i psihološki problem. Izgleda da tek sada nastaje vreme da se ispituju njene čudne lepote, da se govori o njenoj umetnosti. Naši su stari, čim ih je Vuk izneo u knjizi na vidik, pali na kolena pred njom i ostali tako u stavu obožavalaca. Voleli je ne tumačeći njene lepote, valjda i zato što su bili svoji.”

Vojislav Đurić⁵² pohvalno govoreći o narodnoj poeziji konstatuje: „Narodni stih je bio i ostao dragoceni durbin od biljura, čarobni prozor na očima i na duši, koji otkriva prave i velike puteve ljudskom dostojanstvu i čudesnu moć naše reči. /.../ Osobena građa i osobena umetnička izrada čine lepotu narodnog stiha. Preimućstvo prve je u porukama vekova, draž druge je u njenoj prvobitnosti.” Po njegovom mišljenju stilska markiranost se postiže uz pomoć stilskih figura – kod „celina građeni su pomoću gradacija i kontrasta u prvom redu”, a kod dijelova „antitezom (slovenskom i običnom), hiperbolom, komparacijom, metaforom, personifikacijom, ili bilo kojom drugom nadmoćnom rečju”.

On naglašava značaj rima, koje se „ne javljaju ni redovno ni na utvrđenim mestima, i zato prave veoma snažan utisak; one su kao raznobojna zvučna svetlost koja povremeno blesne iznad ovoga ili onoga mesta da ga izdvoji i istakne.” Smatra da na zvukovnost još više od rime utiče raspored samoglasnika i suglasnika.

Marija Kleut⁵³ o jezičkostilskim odlikama narodne lirike i o upotrebi stilskih sredstava u njoj sa oduševljenjem i simpatijama kaže: „Reći da je jezik narodne književnosti narodni jezik u najmanju je ruku nedovoljno; on je sredstvo umetničkog izraza, dakle – biran, dugom tradicionalnom upotrebom doterivan, sa nekim stilskim obeležjima koja su samo njemu ili bar pretežno njemu svojstvena”. Ona smatra da je stil prvenstveno određen upotrebom stilskih figura. „Poput motiva, sižea ili formula, raspoređuju se i stilski postupci: jednom pronađeni izraz biva usvojen i, nepromenjen ili malo promenjen, ’premešten’ iz jedne tvorevine u drugu. /.../ Stalni epitet, koji se smatra osobenošću usmenog pesništva, u doslovnom je smislu formula, u kojoj jedna određena imenica i jedan određeni pridev srastaju u neraskidivu vezu. U formulu spregu reči ulazi relativno mali broj prideva (ređe imenica) sa tradicijom utvrđenim pojmovima koji uz njih stoje (*belo: vila, crkva, grad, svet, dan, dvori, ruke, lice, grlo, ovce*)”. Marija Kleut dalje itiče značaj i učestalost metafore, personifikacije i perifraze.

Na razlike između jezika poezije prošlosti, uz pomoć kojeg su ljudi uspostavljali veze sa stvarima i pojavama u prirodi, i njegovog današnjeg poimanja ukazuje **Zoja Karanović**⁵⁴:

⁵² Vojislav Đurić, *Antologija narodne poezije*, Beograd, 1960, 5, 8.

⁵³ Marija Kleut, *Srpska narodna književnost*, 26.

⁵⁴ Zoja Karanović, *Puna tepsija zlatnih kolačića*, 5.

„Zato svi ljudi, ni pre kao ni sada, nisu mogli znati različita moguća značenja njegova, ne samo osnovna značenja reči, nego ni njihovih skrivenih mitskih i magijskih konotacija. /.../ Međutim, tek je moderni čovek našeg doba, onda kad je pokidao veze sa svetom oko sebe, prestao da veruje u moć reči, pa stoga i da osluškuje jezik te prastare poezije. On je taj jezik potisnuo duboko u sebi, mada ga još uvek nije i sasvim zaboravio.”

Miodrag Pavlović⁵⁵ u predgovoru *Antologiji lirske narodne poezije* ističe vrijednost i ljepotu, ali i složenost i specifičnost ovog našeg izuzetno vrijednog kulturnog i duhovnog nasljeđa. On kaže: „Ove naše narodne pesme, naizgled naivne i jednostavne, često očigledno pesnički veoma uspele, bez mnogo paralela u pesničkoj usmenoj tradiciji drugih naroda (sa izuzetkom nekoliko narodnih litvanskih pesama) zahtevaju veoma pažljivo čitanje i za njihovo razumevanje mnogo napora i pomoći s raznih strana, iz raznih disciplina. Njihova dubina, a onda i prava lepota, tek se tada otkrivaju.”

Poznati proučavaoci narodne književnosti, ističu značaj i vrijednosti lirske poezije. Analizirajući njihova mišljenja dolazimo do zaključka da su lingvistička i stilistička strana navedene poezije specifične, upravo zbog „srećnog” odabira jezičkih i stilskih jedinica i njihovog uspjelog kombinovanja. Ekspresivno-emocionalni utisak koji na čitaoca/slušaoa ostavlja lirska narodna poezija moguće je i objasniti sredstvima kojima je oblikovana. Upravo u poetskim slikama leže snaga i veličina ove poezije, koje ćemo i otkriti odgonetanjem tajni njenog jezika i stila.

⁵⁵ Miodrag Pavlović, *Antologija lirske narodne poezije*, Beograd, 1982, 12, 13.

1. PRAVOPIS

S obzirom na činjenicu da je poezija koja je predmet našeg interesovanja jedan značajan vremenski period, dok nije bila zapisana, prenošena usmenim putem, a u vrijeme kada su nastajale zbirke crnogorske lirske narodne poezije, jezik je bio normiran i prirodno je da su se njihovi priređivači pridržavali tada važećih pravopisnih pravila, smatramo da pravopisu ne treba poklanjati naročitu pažnju u ovom radu, kao što smo to već naglasili u Predgovoru.

Kada je, konkretno, u pitanju naš korpus, nije neobično što su priređivači radili u skladu sa pravopisnom normom. To je vrijeme kada je naš jezik već bio standardizovan *Pravopisom srpskohrvatskoga književnog jezika* iz 1960. godine, u izdanju Matice srpske i Matice hrvatske.

Izvorna narodna riječ je karakteristika lirske narodne poezije i u tome postoje razlike između norme standardnog jezika i jezika u narodnoj poeziji.

Kada je u pitanju zbirka Jelene Šaulić *Lirska narodna poezija Crne Gore*, naš bazični korpus, ono što možemo izdvojiti jeste da gotovo svi stihovi u njoj počinju velikim slovom. Evidentno je i pisanje nekih rječca i veznika i u sastavljenom i u rastavljenom obliku, ali te eventualne „greške” se mogu pripisati sakupljačima ili štamparima narodnih pjesama. Nedosljednosti i odstupanja od norme su najčešće prisutni kod riječi koje su nosioci različitih stilskih efekata.

2. FONETIKA I FONOSTILISTIKA

Kao što su fonetika i fonologija najrazvijenije grane lingvistike, tako je i fonostilistika „najrazvijenija poddisciplina lingvističke stilistike, čak je pojedini stilističari smatraju jedinom lingvostilističkom oblašću”⁵⁶. Ona proučava stilske pojave i sredstva njihovog izraza bazirane na fonetskom i fonološkom nivou. Osnovne jedinice sa kojima ona raspolaže nazivaju se fonostilemi, a Milosav Čarkić ih zove fonometaplazme i dijeli ih na pet grupa: prostriktivne, restriktivne, supstitucionalne, mutacione i transpozicione.⁵⁷ „Fonometaplazma se upućuje na određene lokalne govore, odnosno na jezik narodnog karaktera.”⁵⁸ Njihova osnovna funkcija je pojačavanje stilskog efekta.

1. Prostriktivne fonometaplazme se temelje na tzv. plus postupku, tj. na dodavanju glasa ili sloga primarnom obliku riječi. U zavisnosti od toga da li je to dodavanje prisutno u inicijalnom, medijalnom ili finalnom položaju riječi, razlikujemo sljedeće tipove prostriktivnih fonometaplazmi:

a) *Proteza* podrazumijeva dodavanje glasa ili sloga u inicijalnom položaju primarnog oblika određene riječi. U tom smislu ilustrativni su primjeri priloga *opet* sa suglasnikom *j* na početku:

Jopet četv predvodio (*Za sinom*⁵⁹);
Pa se *jopet* u dom vratim (*Majka za sinom* I);
Jopet majci govoraše (*Majka za sinom* II).

U istom smislu navodimo i oblik turcizama *ašikuje*⁶⁰ kojem je, takođe, dodat inicijalni konsonant *j*:

S mojim Jovom *jašikuje* (*Koja j' ono djevojčica*).

Kada je u pitanju ova pojava možemo zapaziti da naš korpus sadrži samo suglasničku protezu.

Oblik priloga *opet* sa dodatim inicijalnim suglasnikom *j* prisutan je u našim narodnim govorima, iako su oblici bez navedenog suglasnika zastupljeniji.⁶¹

⁵⁶ Hasnija Muratagić-Tuna, *O lingvističkim interpretacijama*, www.bosnjaci.rs/tekst/178/o-lingvističkim-interpretacijama.html, 2.

⁵⁷ Milosav Ž. Čarkić, *Fonostilistika stiha*, Beograd, 1995, 15.

⁵⁸ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvostilistička ispitivanja*, Riječ, br.2, Nikšić, 2009, 38.

⁵⁹ Za primjere koje smo navodili doslovno iz korpusa navodićemo nazive pjesama iz kojih potiču, ne navodeći broj stranice, kako tekst ne bismo nepotrebno opterećivali.

⁶⁰ O turcizmima i njihovom značenju vidjeti u poglavlju *Leksika i leksikostilistika*.

b) Paragoga je dodavanje glasa ili sloga na kraju osnovnog oblika neke lekseme. Kada je u pitanju jezik lirske narodne poezije, ovaj tip prostriktivne fonometaplazme vezan je za stare partikule, koje se javljaju dvojako – sa vokalom na kraju ili bez njega (*jerbo, tune, tuna, tunje, jučen, štono, deno, još, ter*) i za pokretni vokal *e* (*sade kade, jere, teke, veće, mnome*):

Jerbo je momče šeherche (*Svarti ga, mati, boga ti*);
Što tako sjediš *ter* lov ne loviš (*Oj sokoliću*);
Jučén sam je u rod opravio (*Ljubina kletva*);
*Dén*o teče voda na oluke (*Šta je kome suđeno*);
Nemoj *tune* ljetovati,
Nije *tune* mjesto tvoje (*Tetka za sestričinom*);
Kako *tuna* živa ostah (*Za sinom utopljenikom*);
Tuna mi Marko konja kovaše (*Ne može sama*);
Junaci se *tunje* kupit' (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Štono je bila kod majke? (*Rod je ženin miliji nego sestra*);
Jere ima ludo čedo (*Šer-đidija*);
Jere se na put spravljahu (*Snaha i zaova*);
Nemoj nam doći potajno,
Veće nam dođi bogato (*Božiću, radosti*);
Moje jagnje, nemam *sade kade* (*Đevojačka kletva*);
Teke prođe ljetno podne (*Začuh vilu u dubravi*);
De je *sade* ledna zima (*Za majkom*);
Ja sam *sade* iz Hercegovine (*Zvijezda i robinjica*);
Da sa *mnome* više zbore (*Majka ljulja*);
Jošt je lakše poznat neženjena (*Ne ženi se mlad*).

Pokretni vokal *e* na kraju zamjeničko-pridjevske promjene javlja se i u jeziku starijih pisaca i u narodnim govorima.⁶² I pokretna partikula *n* potvrđena je u crnogorskoj literarnoj tradiciji.⁶³

Finalna grupa *št* u jeziku pisaca 19. vijeka ostaje neizmijenjena. Naime, njihov jezik čuva oblik *jošt*.⁶⁴

U našem korpusu partikula *zi* često se nalazi na kraju oblika lične zamjenice za 3. lice jednine ženskog roda - *njojzi* (*Đevojka kune oči i dragoga, Ljuba je preča nego sestra i snaha, Ne može sama, Sudbina, Njega materina, Dva veselja, Na grobu sina, Naricanje za*

⁶¹ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 39; M. Jovanović, *Paštrovići*, 137; L. Vujović, *Mrkovići*, 190. Razvijanje početnog suglasnika *j* gdje mu po etimologiji nije mjesto prisutno je u oblicima toponoma *Evropa* u jeziku starijih pisaca (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 94; S. Nenezić, *Nikola I*, 123; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 184).

⁶² S. Nenezić, *Nikola I*, 67, 68; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 143; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 67. U Paštrovićima je frekventnija forma *jere* od *jer* (M. Jovanović, *Paštrovići*, 133, 134). Pored oblika sa pokretnim vokalom *e* jezik starijih pisaca sadrži i oblike bez tog vokala.

⁶³ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 69-70; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 147; S. Nenezić, *Nikola I*, 104. Napominjemo da su i primjeri bez finalne partikule evidentni.

⁶⁴ M. Tepavčević, *Ljubiša*, 181; B. Ostojić, *Petar I*, 115; D. Vušović, *Njegoš*, 29. Izuzetak predstavlja jezik Nikole I, u kojem je zabilježen samo jedan primjer sa očuvanom grupom *št* u obliku priloga *jošt*, dok je u ostalim primjerima finalno *-t* otpalo (S. Nenezić, *Nikola I*, 122). Iako u istočnocrnogorskim govorima, u koje spada i govor Markovog zavičaja neme grupe *št*, njegov jezik ipak posjeduje veliki broj primjera sa očuvanim dentalom *t* u finalnoj poziciji riječi (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 57; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 89, 90).

mrtvima iz Paštrovića, Baba za unukom)⁶⁵. „Inače, ova partikula, kao što je poznato, od najstarijih vremena dodavala se pokaznim i ličnim zamjenicama radi isticanja značenja”⁶⁶ i odlika je crnogorskih narodnih govora, kao i jezika starijih pisaca⁶⁷.

c) Epenteza nastaje umetanjem glasa ili sloga u medijalnom položaju primarnog oblika riječi. Naš korpus sadrži i samoglasničku (*a* i *e*) i suglasničku epentezu (*n*).

Umetanje glasa *a* registrovali smo u primjerima koji slijede:

Lov lovio, nogu *salomio* (*Kletva djevojčina*);
Od roda se *salomila* (*Momče i djevojče*);
A ako me silom *sajahaše* (*Krivokletna djevojka*);
Al' djevojče *savezano* (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
Troje vraga *salomismo* (*Dobro su se domislili*);
I krila im *salomio* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Govori mu *bolana* djevojka (*Mlad junače jesam li ti draga*).

Dodavanje vokala *e* u sredini riječi javlja se kod oblika aorista glagola *brati*, što se podudara sa stanjem u crnogorskih narodnih govora⁶⁸:

Crveni cvijet *beraše* (*Kod djevojačke kuće*);
Meni ih dever *beraše* (*Snaha i zaova*).

Umetanje suglasnika *n* uočavamo u obliku trpnog pridjeva upotrijebljenog u pridjevskoj službi (*silovito*), kao i u obliku imenice (*susjedica*):

Vila dava *silnovito* blago (*Oklad vile i djevojke*);
Muž poziva *susjednicu* koja j' najbliže (*Žena traži ponude*).

d) Ponavljanje istog fonema, ubraja se u grupu prostriktivnih fonometaplazmi, koja se naziva **alonžman**:

Oooj mene! (*Majka za sinom II*).

Kada je riječ o pojavi dodavanja fonema primarnom obliku neke lekseme, možemo zapaziti da je, u jeziku crnogorske narodne lirske poezije, ona prisutna kako na početku, tako i u sredini i na kraju riječi, a njenu primjenu u najvećem broju slučajeva uslovljava slogovna struktura stiha. Umetanje glasova najdosljednije je sprovedeno u finalnoj i u medijalnoj poziciji riječi, dok je dodavanje glasa u inicijalnom položaju ograničeno na primjere priloga *opet*.

Frekvencija prostriktivnih fonometaplazmi je mnogo manja nego restriktivnih, što znači da su naši narodni kazivači češće izostavljali glasove ili slogove, nego što su ih dodavali. Na temelju toga moguće je istaći činjenicu da se jezik lirske narodne poezije odlikuje tendencijom ka ekonomiji izraza.

⁶⁵ Ovdje smo naveli samo nazive nekih od pjesama u kojima se javlja navedeni oblik zamjenice *njoj*, a ekscerpirane primjere vidjeti u poglavlju *Morfologija i morfostilistika* (potpoglavljje *Zamjenice*).

⁶⁶ Zorica Radulović, *Jezik i stil Čeda Vuković*, Nikšić, 1994, 32.

⁶⁷ Vidjeti fusnotu br. 211.

⁶⁸ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 72.

2. Restriktivne fonometaplazme se, suprotno prostriktivnim, baziraju na tzv. minus postupku, tj. na izostavljanju glasa ili sloga iz primarne forme riječi, usljed čega dolazi do promjene fonološkog sastava te riječi. U zavisnosti od pozicije redukovano elementa razlikujemo sljedeće postupke:

a) Afereza nastaje izostavljanjem određenog strukturnog elementa na početku riječi. Kada je u pitanju jezik crnogorske lirske narodne poezije situacija je prilično jednolična. Naime, pokazne zamenice *ovo*, *ono*, *ovako* javljaju se bez inicijalnog *o*:

Đe *no* gleda majka moja (*Voli najbližnjega*);
Đe *no* sinoć s tobom stoja (*Dioba*);
Zaovica '*vako* progovara (*Njega materina*);
Soko šjedi te *no* gledi (*O jabuko, zeleniko*);
Ka' *no* kad me njegovaše (*Za majkom*);
Đe *no* vitez Sava pade (*Za strijeljanim*);
No mi '*vako* govoraše (*Majka za sinom II*);
Što vas *vako* jadna žalim,
.....
Sramota je i *voliko* (*Za malim kćerima*);
Nije '*vaki* čalebija za te (*Sova i orao*);
Svekar viče: - Šta '*vo* snahe nema! (*Đever snahu odgovara*).

Milija Stanić pojavu ispuštanja inicijalnog vokala u primjerima tipa *vako*, *nako*, *voliko* i sl. objašnjava procesom analogije prema *tako*, *toliko*.⁶⁹

Oblici pokaznih zamjenica sa izostavljenim početnim vokalom su tipična crta narodnih govora⁷⁰, dok se nasuprot tome kod starijih crnogorskih pisaca ova pojava javlja dosta rijetko.⁷¹

Osim prethodno navedenih primjera pokaznih zamjenica koje se javljaju bez inicijalnog vokala, naš materijal sadrži i primjere izostanka početnog samoglasnika kod:

- pridjeva:

Popili je '*morni* konji,
Morni konji i svatovi.
Đe su bili te su '*morni*? (*Kad vode devojk*);

- zamjenica:

Devet mi '*h* je otrovala majka (*Deseta ženidba*);
A šta ti '*h* je podlomilo (*Tetka za sestričinom*);

- veznika:

⁶⁹ M. Stanić, *Uskoci*, 46.

⁷⁰ M. Stanić, *Uskoci*, 45. Međutim, u nekim dijalektima u upotrebi su i oblici sa početnim vokalom (vidi: B. Miletić, *Crmnica*, 218; M. Pešikan, *SK-Lj*, knj.XV, 150; L. Vujović, *Mrkovići*, 173). U Paštrovićima su u upotrebi samo oblici sa početnim vokalom (M. Jovanović, *Paštrovići*, 365,366).

⁷¹ Gubljenje vokala u početnoj poziciji sasvim je nepoznato jeziku vladike Danila i Petra II, dok se u sporadično ova pojava javlja u jeziku M. Miljanova, Petra I i Nikole I, a vrlo rijetko u jeziku S. M.Ljubiše (A. Mladenović, *Danilo*, 87; D. Vušović, *Njegoš*, 15; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 65; B. Ostojić, *Petar I*, 97; S. Nenezić, *Nikola I*, 95, 96; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 139).

Do 'sim kaplju na stancu kamenu (*Đevojka i čobanče*).

Ispuštanje zadnjonepčanog suglasnika *h* potvrđeno je u sva tri položaja u riječi. Tu je došao do izražaja uticaj crnogorskih narodnih govora koji taj glas ne sadrže ili su ga zamijenili nekim drugim glasom.⁷² Kada je u pitanju njegovo izostavljanje u inicijalnom položaju, primjetno je da naš korpus tu pojavu sadrži u oblicima gotovo svih vrsta riječi:

- kod imenica:

Pjesne jesu *odalice* puste (*Šta bih darovala dragome*);
Sinoć mi je *aber* dopanuo (*Zarok momka i đevojke*);
A ko bi mi *ladak* načinio

.....
Od grana joj *ladak* načinio (*Ovčar i đevojka*);
Ćeraju ih dva 'rta odrta (*Laž i paralaž*);
Bez *arača* i kolača (*Sestra za bratom*);
Ni 'ajdući ni putnici (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Koliko *ljeba* pojela (*Blagoslov*);
Kilo 'ljeba devet dana (*Za strijeljanim*);

- kod pridjeva:

Oj Dunave, tiha vodo *ladna* (*Da izmoli đevojku*);
Gde gospoda piju vino *ladno* (*Paun i slavuj*);
Da joj Bog da ljeto *ladovito* (*Dva veselja*);
Tija vodo *ladna*; o, oj Bojana! (*Tri otkosa*);
Bacih romjenču u *ladnu* vodu (*Zdravica đevojci*);
Da napoji *ladnom* vodom (*Za sinom*);
Već travicom i *ladnom* vodicom (*Mlad junače, jesam li ti draga*);

- kod glagola:

'Odi ovamo na moje dvore (*Poljem se vije*);
Kada su po me *odili*,
.....
A kad su sa mnom 'odili (*Snaha i zaova*);
Vi nevjesto i đevojke, kolo *vatajte* (*Božić zove: hoće čast u kuću*);
Stare bake: 'Odi k' meni sinko!' (*Sreća pa nesreća*);

- kod pomoćnog glagola *htjeti*:

A za trećom 'oće umrijeti (*Tri đevojke*);
Da me 'oće u baba prositi (*Dar*);
'Oće Đuro
.....
Kada 'oćeš (*Žena za mužem*);
A ti oćeš na nebese (*Za strijeljanim*);
Oće ljuba, da ju Bog ubije (*Ljubina kletva*);

-kod rječca:

Ajde, dušo, da tražimo.
.....
O jeseni 'ajde meni (*Dioba*);
Ostav'te me, a vi 'ajte (*Za sinom*);

⁷² O pojavi zamjene suglasnika *h* nekim drugim glasom govorićemo opširnije u dijelu o *supstitucionalnim fonometaplazmama*.

Ajte zlato po cvijeću (Za malim kćerima).

Usneni suglasnik *p* se gubi u inicijalnom položaju ispred zubnog suglasnika *t* i prednjonepčanih suglasnika *č* i *š* u oblicima imenica *ptica*, *pčela* i *pšenica*:

Već po 'tici il' po lastavici (*Sama*);
Šajku 'ticu uvijaše,
Šajki 'tici govoraše (*Uoči svadbe*);
Čele su mu sunce zaklonile (*Suđenik*);
Kakono čela od roja (*Kad polaze s devojkom*);
A šenica ravn'jem poljem (*Oblačenje nevjest*);
Iz srijede čele lete (*Sudbina*);
Cikće tica kosačica (*Žalost i radost*);
A čelica medom zadojila (*Spavaj đeco*);
A devojka ticu lastavicu (*Oklad vile i devojke*);
Oj sokoliću, najljepši tiću (*Oj sokoliću*);
Iz sredine 'čele lete
.....
Kuničice 'čele zobju (*Javor*);
Al' besjedi sova tica orle (*Sova i orao*).

Međutim, sve tri imenice smo registrovali i u punom obliku, odnosno u formi sa početnim suglasnikom *p*:

A na ruci *ptica* prepelica.
.....
A sokolu *ptica* prepelica (*Lijep konak*);
Ptice ti padoše u sinje more (*Oj sokoliću*);
Ptica bez gore, riba bez vode (*Što biti ne može*);
Jesu l' *pčele* sunce zaklonile? (*Suđenik*);
Treća kita vina i *pšenice*.
.....
Da vi vina i *pšenice* (*Eto vam tamo Božić ide*);
Rodila ti bjelica *pšenica* (*Blagoslov u kletvi*);
Nije vino, ni *pšenica* (*Dobro su se domislili*);
Rodila mu *pšenica* i vino (*Kletva devojčina*).

Ono što se iz navedenih primjera može zapaziti jeste da je u pjesmi *Oj sokoliću* upotrijebljen hipokoristik od imenice *ptica* u obliku bez inicijalnog suglasnika (*tić*), a u jednom od stihova iste pjesme imenica je u punom obliku (*ptica*). Istu situaciju potvrđuje i imenica *pčela* koja je jednom upotrijebljena sa redukovanim početnim suglasnikom, a drugi put u standardnom obliku u pjesmi *Suđenik*.

Gubljenje suglasnika *p* karakteriše i crnogorske narodne govore, a isto tako i jezik starijih pisaca sa crnogorskog područja.⁷³

⁷³ M. Pešikan, *SK-Lj*, 272; B. Miletić, *Crmnica*, 164; L. Vujović, *Mrkovići*, 82; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 27; M. Pižurica, *Kolašin*, 105. Njegovo djelimično čuvanje sadrže bjelopavlički i uskočki govori (D. Čupić, *Bjelopavlići*, 39; M. Stanić, *Uskoci*, 143). U govoru Paštrovića dolazi do gubljenja početnog suglasnika kod imenice *pšenica*, dok se kod imenice *pčela* čuva (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 207). U Njegoševom jeziku uprošćava se suglasnička grupa –*tica*, *šenica*, ali *pčela* i *čela*, Petar I ima očuvanu grupu *pš* i kod njega se imenica *ptica* javlja u normativnom obliku, a M. Miljanov čuva grupe *pš*, *ps*, dok grupe *pt*, *gd* uprošćava (D. Vušović, *Njegoš*, 110; B. Ostojić, *Petar I*, 114; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 93). U jeziku S. M. Ljubiše

Rječca *vala* porijeklom iz arapskog jezika, upotrijebljena je u značenju *bogami, baš*, u našem korpusu je registrovana bez inicijalnog suglasnika *v*:

Ala, dogo, lijepa konaka (Lijep konak).

Izostanak suglasnika evidentan je i u primjerima koji slijede:

Nego *runi* cvijet od naranče (*Kad putuju s devojkom*);
biser se *runi* (*Biserna brada*);
Tati ga na skut mećاشة.
A tata s *kuta* te na tle (*Kod devojačke kuće*);
Za nijedno *udo* đelo moje (*Kletva djevočina*).

Prefiks *sve-* elidiran je kod oblika pridjeva *svevišnjem*:

Već se stadoh *višnjem* Bogu moliti (*Uslišena molitva*).

b) Stilski postupak izostavljanja glasa ili sloga na kraju riječi naziva se *apokopa*. Naš korpus sadrži gubljenje i samoglasnika i suglasnika u finalnoj poziciji riječi.

Kada je u pitanju apokopiranje vokala zapažamo da je ono u jeziku crnogorske lirske narodne poezije prisutno kod svih vrsta riječi:

- kod imenica:

U *njedrim'* mu vezana čevrlja (*Dok je meni u životu Jove*);
Koga sam ljubila i *rukam'* grlila (*O devojko dušo*);
Sebe ljubü, *majc'* izmjenu
.....
Samoranu *majk'* ućeši (*Na grobu sina*);
Kao momci kamen s' *ramen'* (*Majka za sinom jedincem*);
Ni *vladikam'* pod mitrama (*Za strijeljanim*);
Silan lovac, *kraj'* mu jadu nema (*Silan lovac*);

- zamjenica:

Da *m'* je ljepše niz Dunav gledati (*Kletva djevočina*);
Da znam, da će *t'* mlad derati (*Mlada čobanica*);
O putniče, noge *t'* usanule!
A vozaru, voda *t'* odnijela!
Laka lađo, vatra *t'* izgorela!
A vodice, i *t'* usanula! (*Ništa se sakriti ne može*);
U *men'* ima devet braće (*Ne otimlji već me mami*);
Smrt *t'* ugrabi pride roka
.....
Crna zemlja sad *t'* uživa (*Na grobu sina*);
Što *t'* opali zla strijela
.....
Što *t'* omili crna zemlja (*Tetka za sestričinom*);
Men' junaku crnijem očima (*Ne uzmi mi dragu*);
Moj' cvijeće uvenulo (*Za malim kćerima*);
Mič' mi se otlen, *moj'* obje oči
.....
Ja to i hoću, *moj'* obje oči (*Ne može sama*);
Koj' su za te određeni (*Momak i devojka*);

zabilježeno je uprošćavanje suglasničke grupe *pš, pč*, a imenica *ptica* se javlja u normativnom obliku, kao i kod Nikole I (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 179; S. Nenezić, *Nikola I*, 117).

Od *njeg'* boljeg brata nema (*Nadala se tužna majka*);
 I rođaci *moj'* junaci (*Sestra za bratom*);
 Momče *s'* drži za jelovu granu (*Momče i đevojče*);
 Već su jadi kad *s'* udaje draga,
 Da je za *kog'* ne bi ni žalio (*Jadi*);
 Živ mi bratac, nikad *s'* udat neću (*Krivokletna đevojka*);
 Svilen pojas poderaće *s'* (*Šta bi koja najvolija*);
Teb' ostavljam tvojoj deci miloj (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
 Nije *m'* zima bosoj po snijegu,

.....
 Kad *s'* oblači, gunjinu privlači

.....
 Ja *s'* primičem, a on se odmiče (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);

- pridjeva:

Milij' si mi od oca i majke (*Momče i đevijče*);
 Ne šteti mi *lak'* pašmage (*Šer-đidija*);
 U najljepši *bijel* svijet (*Za malim kćerima*)⁷⁴;

- glagola:

Odaber', sokole, što ti je od volje!

.....
 Podajte mu je, ne *drž'* te mu je (*Oj sokoliću*);
Dođ' doveče do mene (*Dvoje ljubljeno*);
Pozdrav' brata i poljubi za me (*A najposle ja ne marim za njega*);
Stan' polako, Radoje na konju (*Još mi je luda*);
Muč', đevojko, moja bila (*Šer-đidija*);
 Ne *ron'* suze, crno oko (*Suze za tuđinom*);
Vod' je, vodi u ime Boga! (*Oblačenje nevjeste*);
Izved', brate, sestricu za ruku (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
Vrat' se natrag, mila snaho, karaću ga ja (*Dilber i ugursuz*);
Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti (*Kletva đevojčina; Marina kletva*);
Stan' postani Šarengaća mlada (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);
Mič' mi se otlen, moj' obje oči!
 Ukovah konja, tebe *gledajuć'* (*Ne može sama*);
 Ne *ron'* te se! (*Dika do vijeka*);
Prođ' se, divo, Jova moga (*Koja j' ono đevojčica*);
 Nemoj *budit* zlato u koljevci (*Iš, kokote*);
Pomoz' mu, Bože, i slavo božja (*Ko pije vino*);
Opred' meni sto aršina platna,

.....
Opred' sebi tananu košulju (*Prelja i kujundžija*);
Dvore pomest', vode donijeti (*Milostiva draga*);
 Duvak *mećat*, u celo je *ljubit'*
 Prsten *mećat*, na uho joj *šaptat'* (*Jadi*);
 Drag se s dragom *sastavit'* ne mogaše (*Sama*);
 Nemoj *ljubit'* mene,
 Nemoj *gubit'* sebe (*Tuđinac*);
 Nemoj mene, majko, *karat'* (*Dženarika*);
 Ne možeš je *proć'* (*Suze za tuđinom*);
 Nema kuda konja *provest'* (*Uoči svadbe*);

⁷⁴ Ovaj primjer sa redukovanim finalnim samoglasnikom je usamljen, jer ga naš materijal u najvećem broju slučajeva bilježi sa redukovanim medijalnim samoglasnikom.

A ja ih *zobat* ne smijah (*Snaha i zaova*);
Il' ti *karat*, ili ne *karat* ne vratih se ja (*Dilber i ugursuz*);
Taj će Mari lice *ljubit*

.....
Stade Mari lice *ljubit'* (*Sudbina*);
Nek rasturi, *drijet'* joj ga neću (*Zvijezda i robinjica*);
Nemoj *kazat'* miloj majci (*Poruka majci*);
I *iznijet'* jednu čašu vina
Nemoj *popit'* onu čašu vina (*Deseta ženidba*);
Junak staše *dozivat* (*Junak i vile*);
I *donijet'* vode iza gore (*Oklad vile i djevojke*);
Gre'ota je *poljubit'* djevojku (*Đevojačka kletva*);
U tebe mi *doć'* ne daju
Oj, da mi je *imat'* krila (*Poruka iz logora*);
Lasno ti je *poznat'* oženjena

.....
Jošt je lakše *poznat* neženjena (*Ne ženi se mlad*);
Pod noć pođoh *gledat'* djevojaka (*Momak prevaren od djevojaka*);
Ne može je konj *ponijet'*

.....
Kad joj stasmo *davat'*

.....
Kad joj stasmo ručak *davat'* (*Dobro su se domislili*);
Da se majci *vratit'* nećeš (*Na grobu sina*);
Koja će mi *popit'* oči crne (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
I *podizat* ludu decu (*Žena za mužem*);
Zar nemamo koga *žalit'* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Đe mu majka *doć'* ne može

.....
Mog'o bi se s njima *nosit'* (*Za sinom*);
Ne smjedoh te u boj *poslat'*

.....
Pa ne možeš puškom *radit'* (*Majka za sinom I*);
Junaci će tunje *kupit'* (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Pa započe radnju *radit'*

Rano majko,
Radnju *radit'*, kuću *kućit'* (*Za majkom*);
A kamo li voda *davit'* (*Za sinom utopljenikom*);
A suze mu *vidjet* nije! (*Kad nam danas dolećeste...*);
Ako nećeš *uzet* mene (*Đevojački izbor*);
Koji će mi prsten *skovat* (*Voli najbližnjeg*);
Opet ću ti *doć* (*Suze za tuđinom*);
Ak' ne idem, neću *viđet* drage (*Jadi*);
Ruku će ti rukom *stiskat*;
Obraz će ti zubom *grizat'* (*Šer-đidija*);
Uzeću te, *prevarit'* te neću (*Ljuta kletva*);
S tebe ću junak *poginut'* (*Zbog ljepote*);
Dragi će se po družini *falit'* (*Šta bih darovala dragome*);
Pjevat' nećeš kad kod mene dođeš (*Đevovanje*);
Na um će ti *padat'* đevovanje (*Briga materina*);
Koja ć' prije *uranit'* na vodu (*Oklad vile i djevojke*);
Živ mi bratac, nikat s' *udat* neću

.....
Ako ležem, *zagrlit'* ga neću
.....

Živ mi bratac *poljubit* ga neću (*Krivokletna devojka*);
 A sve ću ti po imenu *kazat'* (*Komar i muva*);
 Dočekaće, *puštat'* neće (*Nad svekrom*);
 I svijeh nas *obradovat'* (*Nad đeverom*);
 Pa te tetka *žalit'* neće (*Tetka za sestričinom*);
 Ti ih majko *poznat'* nećeš (*Za majkom*);
 No ih, srećo, *žalit* neću (*Za strijeljanim*);
Slušajuć' l'jepe ljepote (*Došao bi*);
Ašikujuć' nikad ni do v'jeka! (*Svi dilberi, a mojega nema*);
Priprav' te mi dosta vina rujna, crvena (*Božić zove: hoće čast u kuću*);

- pomoćnih glagola:

Sestrice zemljice, ne *bud'* dragom teška

.....
 A travo zelena, ne *bud'* dragom gorka (*O devojko dušo*);
Jest' visoka, ka' jelika (*Kad vode devojku*);
 Da ja viđu šta *j'* u boru (*Ne otimlji već me mami*);
 Da *st'* u dvoru zdravo i veselo (*Eto vam tamo Božić ide*);
 Ne *b'* svanula za neđelju dana (*Akšam mračne*);
 Đe *j'* u mene jada dosta

.....
 I tada *j'* mi na um bilo (*Majka za sinom II*);
 Koja *j'* l'jepo naresila (*Oblačenje nevjeste*);
 Muž poziva susjednicu koja *j'* najbliže (*Žena traži ponude*);

- priloga:

Da te braća *brz'* osvete (*Žena za mužem*);
 Mislih jedna što ću, *kud'* ću? (*Majka za sinom I*);
Viš' nje oro ne jelovoj grani (*Sova i orao*);
 Uzdah će se *dalek'* ćuti (*Karamfil*);

- predloga:

Teci, teci, dušo *k'* meni! (*Momak i devojka*);
 Stare bake: - Odi *k'* meni sinko (*Sreća pa nesreća*);
 A dragi *s* skuta u njedra (*Kod devojačke kuće*);
 Kao soko rosu *s'* perja

.....
 Kao momci kamen *s'* ramen' (*Majka za sinom jedincem*);
 Sve *rad'* časti i slobode (*Poruka iz logora*);
 Al' u kolo *međ'* devojke

.....
 Al' *rad* mita u kmetove (*Na grobu sina*);
 Mi u mraku *međ'* zvjerove (*Za majkom*);
 Moj cvijete *međ'* cvjetove

.....
Međ' birane sokolove (*Majka za sinom jedincem*);
Međ' vilama vila bješe (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Liš' Ostoje sirotnoga (*Baba za unukom*);
Liš' ostatka sirotnoga (*Tetka za sestričinom*);
 Đever *s* snahom pod žutom narančom (*Kad putuju s devojkom*);
 Ne bi li se *k'* meni primakao (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);

- veznika:

Nit' je bilo, *nit'* će je biti (*Sunčeva ženidba*);

Il svijetli na prozoru sunce
Il čobani oganj prižegnuli
Il đevojke baščaluke vezu?...
Nit čobani požar prižegnuli
Nit đevojke baščaluke vezu (*Tri Božićna dana*);
Nit' moj đogo mraka, *nit* oblaka (*Da ne može bez nje*);
Al' zapišta lijepa đevojka (*Zarok momka i đevojke*);
Il' me hoćeš, *il'* me nećeš (*Voli samo nju*);
Ak' ne idem, neću videt drage (*Jadi*);
Nit' ga daje, niti ga prodaje (*Uspomena*);
Al' je Đuro šer-đidija (*Šer-đidija*);
Već po 'tici *il'* po lastavici
.....
Ko te ljubi, *il'* u zoru budi? (*Sama*);
Al' moja draga, najljepše (*Došao bi*);
Nit' je mogoh od radisti ljubiti (*Uslišena molitva*);
Il' si lijep te si se ponio,
.....
Nit' mi brani mati dolaziti (*Ponosit dragi*);
Nit' si mi kosu gojio,
Nit' si mi biser nizao,
Nit' si mi svilu krojio (*Đevojka momku*);
Ali biti, *al'* ne biti,
Al' me kuga umoriti,
Al' me mati drugom dati.
.....
Za godinu, *al'* za dvije,
Al' od treće polovinu (*Đevojački izbor*);
Al' ide momče na konju (*Neoženjen*);
Šalio se *il'* ne šalio (*Kletva*);
Il' ti karat, ili ne karat ne vratih se ja (*Dilber i ugursuz*);
Al' đevojče savezano (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
Il' carevo roblje brodi?
.....
Nit' carevo roblje brodi (*Poruka majci*);
Al' ne pjeva Jovanka đevojka (*Dva veselja*);
Il' ti je seja navezla?
Nit mi ju majka oprela,
Nit' mi ju seja navezla (*Ljuba je donjela*);
Neg' na grani od oblaka (*Vila gradi grad*);
Nit' je bilo *nit'* će biti (*Sunčeva ženidba*);
Al' bi ljepše stajala ruka od junaka (*Počasnica nevjesti*);
Il' te voda potkopava?
Nit' mi zmija koren grize,
Nit' me voda potkopava (*Zašto je uvenuo*);
Daj košulju *ak'* i nećeš gaća (*Blagoslov u kletvi*);
Al' đevojke stale večerati (*Momak prevaren od đevojaka*);
Al' besjedi siva tica orle (*Sova i orao*);
Al' si poš'o u svatove
.....
Al' za svatskog starješinu,
.....
Al' u kolo međ' đevojke
.....
Al' rad mita u kmetove

.....
Al' s gospodom u dosuku (Na grobu sina);
Al' ćeš jutros u gradove

Il' u btačko kmetovanje

Il' za svata od svatova

Niti karaš, nit' miluješ (Nad svekrom);
Al' s' uzdaju snaje tvoje (Nad đeverom);
Nit' mi kuću on otvori

Nit' je s majkom govorio (Za sinom);
Il' da idem crnom domu,
Il' da sebe život uzmem ();
Al' ti kuću ja ne vidoh (Sestra bezbratkinja za bratom);
Al' je kuća zatvorena (Sestra za bratom);
Al' je srce pod ranama (Tetka za sestričinom);
Il' mi pruži grane ruke

Al' majka je otvrdnula

Al' zaludu

Il' u moru put otvori

Al' hrabrošću pobijedi (Za majkom);
Al' vi ništa ne žalite (Kad nam danas dolećeste...);
Al' je sunce, al' je jasan mjesec?
Al' je saja među terzijama?
Al' je zlato među zlatarima?
Al' je đerđev među veziljama?
Al' jabuka od suvoga zlata?
Il' su ono dva kamena draga?
Nit' je sunce nit' je jasan mjesec,
Nit' je saja među terzijama,
Nit' je zlato među zlatarima,
Nit' je đerđev među veziljama,
Ni jabuka od suvoga zlata,
Nit' su ono dva kamena draga,
Neg' je snaha među đeverima (Kad svatovi s devojkom budu blizu
kuće);
Neg' su lađe srebrom okovane (Da sam mlada studena vodica);
Al' se junak ni ženiti neću (Rosanda devojka i deli Radivoje);
Pjevala bih, al' ne mogu sama (Pjevala bih, al' ne mogu sama);
Neg' je zima zimomolji mome

Al' mu dobru pripravim večeru (Šarengaća mlada i Amzad-aga);
Ja sam rada i vesela, tek ak' hoćeš ti (Što jedno hoće, drugo ne mrzi);
Nit' je zlato među zlatarima,
Nit' je svita među terzijama (Kad se odmaknu s devojkom);

- rječca:

Neka je, nek' se udaje (Blagoslov);
Nek' um'jesi pogačicu trište sijanu (Žena traži ponude);

Nu d' pogledaj, mlada Mare, okolo sebe (*Drugarice đevojci, kad je prate*);

Ima l' šta ljepše od mene? (*Vila i đevojka*);
Ma l' govori ljepe Fate majka (*Kletva đevojčina*);
Je l' mehana otvorena (*Joke i Selman-aga*);
Da l' boluje, ili ašikuje? (*Svi dilberi, a mojega nema*);
Da l' mu je dogo sustao?
Da l' ga je glava boljela (*Došao bi*);
Ja l' da dade, ja l' da ga prodade (*Uspomena*);
Ne bi l' tebe čula i videla

.....
Ne bi l' došlo i u tvoje ruke! (*Ponosit dragi*);
Začinju l' mu sestre pjesme,
Vesele l' se tamo mene? (*Uoči svadbe*);
Jesu l' krave selu dosadile,
Jesu l' ovce strane prekrilile,
Jesu l' pčele sunce zaklonile (*Suđenik*);
Njeste l', Bog d'o od mog zavičaja (*Suze materine*);
Ja l' te dati, ja l' na mejdan stati (*Megdan zbog ljube*);
Jesi l' sada iz Hercegovine (*Zvijezda i robinjica*);
Jesi l' bio će smo juče bili?
Jesi l' bostan cvijet naodio (*Dva veselja*);
Je l' ti je majka oprela (*Ljuba je donjela*);
Što l' su vrata od bisera (*Vila gradi grad*);
Da l' ti zmija koren grize (*Zašto je uvenuo*);
Ne bi l' za se ulovio lova (*Ne ženi se mlad*);
Što l' s' odelom naresio (*Nad svekrom*);
Ko l' im prsten sakovati

.....
Ko l' im milos' donijeti (*Nad đeverom*);
Da l' ne znade tursku vjeru (*Sestra za bratom*);
Je si l' majci poručio (*Majka za sinom jedincem*);
Je l' mi štogod Petar posl'o

.....
Je l' se junak pomolio (*Za sinom*);
Divno l' bješe procaptio (*Baba za unukom*);
Je l' mnogo neobično

.....
Je l' ti Mika dolazila,
Je l' vode dodavala?

.....
Je l' te Mika prizivala,
Je l' ti štogoj kazivala? (*Za malim kćerima*);
Neću l' Bogu dosaditi,
Neće l' mi te povratiti

.....
Neće l' mu se dožaliti,
Neće l' knjige odbraniti (*Majka za sinom I*);
Ne bi l' majci olakšao (*Za majkom*);
Šta je, ženo, jedna ženo, mnogo l' izjede (*Žena traži ponude*);
Je l' đevojka za našeg junaka,

.....
Jesu l' prsti za naše prstenje? (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
Hoće l' da pođe (*Svatovska pjesma – kad hoće da vode đevojku*).

Pored redukcije vokala, naš materijal sadrži, istina malobrojne, i redukcije konsonanata, i to kod:

- imenice:

Ko l' im *milos'* donijti (*Nad đeverom*);

Gubljenje finalnog suglasnika kod imenica odlika je naših narodnih govora, a to je u suprotnosti sa stanjem u jeziku starijih pisaca koji posjeduju suglasnik *-t* u finalnoj grupi - *st*.⁷⁵

- zamjenice:

Koja j' l'jepo naresila:
Perom zlatnim zagladila
I *nje* b'jeli vrat biserom (*Oblačenje nevjeste*);

- glagola (u oblicima imperativa koji se završavaju suglasnikom *-j*):

Ne *pi* vode, lijepa đevojko (*Đevojka i čobanče*);
Razvi grane javorove (*Ljepotica*);
Nemo' poći ti di Đura (*Šer-đidija*).

Suglasnik *h*, takođe, smo registrovali apokopiran, i to u oblicima:

- imenica:

Da postane *siroma* (*Igra oro*);

- zamjenica:

Đe *i'* nojca ufatila (*Sunčeva ženidba*);
Ne bi' *moji'* ispisala jada! (*Ljubavni rastanak*);

- pridjeva:

Ni jelena *vitije* rogova (*Koja gora nema razgovora*);
Iz putova *dalekije* (*Nad đeverom*);
Sve *mladije'* vojskovođa (*Kad nam danas dolećeste...*);
Od *teškije'* ranjenika (*Za strijeljanim*);
Od *mladije'* proletera (*Majka za sinom II*);

- glagola (oblik aorista):

Đe no sinoć s tobom *stoja* (*Dioba*);
Ako *odo'*, nagledah se jada (*Jadi*);
Stavi' stražu momu mladu (*Za trpezom uoči svadbe*);
Ja mu *reko'* sude prati (*Bijeda na pravoga krivca*);
A *zamrko'* u krv do koljena (*Procmilela u Doljane trava*);

- pomoćnog glagola *biti* (1. lice jednine u obliku aorista):

Ja bih znala đe *bi* stala (*Voli najbližnjega*);
Ne *bi'* *moji'* ispisala jada! (*Ljubavni rastanak*);
Da je za kog' ne *bi* ni žalio (*Jadi*);
Divnim *bi'* ga darivala darom.

⁷⁵ J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 32; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 31; M. Jovanović, *Paštrovići*, 198, 199. Konsonant *t* u grupi *st* uvijek se javlja u jeziku Nikole I, vladike Danila, Petra I, Petra II, S. M. Ljubiše i u velikom broju primjera u jeziku Marka Miljanova (S. Nenezić, *Nikola I*, 122; A. Mladenović, *Danilo*, 113; B. Ostojić, *Petar I*, 114; D. Vušović, *Njegoš*, 20; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 180; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 90).

Dala *bi'* mu babovu dolamu

.....
Dala *bi* mu zelenu livadu

.....
Dala *bi'* mu ata alatasta (*Dar*);

Za cara *bi* trebivala (*Devojčica nad morem*);

Ja *bi'* znala *de bi'* cvala (*Karamfil*);

Voliji *bi'* raspučiti (*Ovčarica*);

Ja *bi'* dala po babova mala

I dala *bi* đoga pelivana (*Plavi i crnomanjasti*);

Bi te danas izgubio (*Sunčeva ženidba*);

Ne *bi* l' tebe čula i videla (*Ponosit dragi*);

Ja *bi* burmu najvoljela (*Šta bi koja najvolija*);

Ako *bi'* se počem i udala

.....
Ako *bi'* mu počem i sjahala (*Krivokletna devojka*);

Muči, mužu, jadan mužu, još *bi'* toliko (*Žena traži ponude*);

Da sam znao, ne *bi* vam je dao (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

naslov pjesme Kad *bi* znao;

- priloga:

Što se *odma'* povratila (*Tetka za sestričinom*).

Izostavljanje sloga, takođe, karakteriše jezik lirske narodne poezije. Zabilježili smo ga u primjerima koji slijede:

- kod zamjenice:

Pak je vila pokliknula

Iz *nje* tanka b'jela grla (*Oblačenje nevjeste*);

Pa na *nj'* tamo i ovamo šeta (*Komar i muva*);

- kod glagola (imperativ):

Priček' me malo, mjeseče! (*Neoženjen*);

- kod pomoćnih glagola:

Jes' mehana otvorena (*Joke i Selman-aga*);

Ne *b'* žalio junak poginuti (*Anuša*);

Prosio *b'* te, ne dađu te:

Mamio *b'* te, poći nećeš:

Otimo *b'* te, sad ne mogu. (*Ne otimlji već me mami*);

Da *s'* u selu mirni i pogodni (*Eto vam tamo Božić ide*);

Ja *b'* izveo, ali mi je žao (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

- kod modalnog glagola:

Jer mi Jusjo ne *mož* sama (*Za malim kćerima*);

Ne *mož'* brođiti (*Suze za tuđinom*);

- priloga:

Po dušeka i *po* desne ruke,

Po jastuka i pola jorgana (*Nešto mi se diše i uzdiše*).

Iz izloženog materijala možemo konstatovati da je redukcija finalnog glasa ili sloga najdosljednije sprovedena kod glagola i to u oblicima infinitiva i imperativa (finalno –i),

zatim kod veznika, upitne riječe *li*, a javlja se i u oblicima ostalih vrsta riječi (imenica, zamjenica, pridjeva, predloga, priloga).

Kada je riječ o infinitivu⁷⁶ i imperativu⁷⁷ primjetno je da i crnogorski narodni govori, kao i literarna tradicija uglavnom prednost daju oblicima bez finalnih samoglasnika *-i*, iako su evidentni i primjeri sa pomenutim vokalom. Mitar Pešikan je mišljenja da je redukcija krajnjeg vokala u oblicima imperativa ograničena na oblike afektivnog govora, u koji spadaju zapovijest i upozorenje⁷⁸, dok Branko Miletić smatra da se vokal *-i* u navedenom obliku gubi „prvenstveno u određenim stalnim formulama”⁷⁹. Rječica *li*, kao i veznici *ali* i *niti* potvrđeni su u obje forme i u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji.⁸⁰

Podvrsta apokope je **elizija**, koja podrazumijeva izostavljanje samoglasnika na kraju riječi koja se nalazi ispred lekseme koja, takođe, počinje vokalom. Navedeni stilski postupak registrovali smo u sljedećim stihovima:

Je l' išta dublje od mora? (*Vila i devojka*);
Jesi l' ovce vodom napojio? (*Tri devojke*);
Je l' istina što svetina priča (*Suđenik*);
Te s' u struku tanka i visoka (*Đever i snaha*);
Da j' u mene tako grlo jasno,
.....
Da s' u mene tako pera zlatna (*Paun i slavuj*);
Bog t' ubio, goro Božurova,
Bog t' ubio, moja stara majko (*U sirotu domu*);
Da s' ogleda Jovanova majka (*Nina Jovo*);
Koja j' ono devojčica (*Koja j' ono devojčica*);
Da m' izadeš dobro đače (*Majka ljulja*);
- Čija j' ono devojka? (*Igra oro*);
Id' odatle, sovo bućoglava (*Sova i orao*);
Što l' s' odelom naresio (*Nad svekrom*);
Al' s' uzdaju snaje tvoje (*Nad đeverom*);

⁷⁶ J. Vuković, *Piva i Drobnojaci*, 72; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 244, 89; L. Vujović, *Mrkovići*, 260; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 84; D. Vušović, *Istočna Heregovina*, 56; M. Pešikan, *SK-Lj*, 178, 179. U uskočkom govoru paralelno se upotrebljavaju i puni i redukovani oblici infinitiva (vidi: M. Stanić, *Uskoci*, 229, 230). U paštrovskom govoru se mogu čuti trojaki oblici infinitiva – sa završecima *-ti* i *-ći*, bez tih završetaka i oblici bez *-i* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 2005, 382), dok se u crmničkom govoru glagoli na *-ti* javljaju bez krajnjeg vokala, a oni na *-ći* su češći sa vokalom *-i* (vidi: B. Miletić, *Crmnica*, 244). Kada su u pitanju stariji pisci sa crnogorskog područja infinitiv se najčešće javlja sa vokalom *-i*, a izuzetak od kazanog uglavnom predstavljaju njihova pjesnička djela (A. Mladenović, *Danilo*, 88, 89; B. Ostojić, *Petar I*, 98; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 140; S. Nenezić, *Nikola I*, 97, 98; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 65).

⁷⁷ J. Vuković, *Piva i Drobnojaci*, 70; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 88, 89; L. Vujović, *Mrkovići*, 243; M. Jovanović, *Paštrovići*, 397; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 24; M. Pešikan, *SK-Lj*, 175. Kod vladike Danila evidentna je pojava gubljenja finalnog *-i* u oblicima drugog lica množine imperativa glagola *činiti*, dok je kod Petra I i Petra II ova pojava raširena i na druge glagole (A. Mladenović, *Danilo*, 87; B. Ostojić, *Petar I*, 97; D. Vušović, *Njegoš*, 15). Izostavljanje vokala *-i* karakteriše i jezik Nikole I (S. Nenezić, *Nikola I*, 96). U jeziku Marka Miljanova i S. M. Ljubiše u drugom licu jednine imperativa ponekad dolazi do gubljenja krajnjeg *-i* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 65; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 140).

⁷⁸ M. Pešikan, *SK-Lj*, 175.

⁷⁹ B. Miletić, *Crmnica*, 241.

⁸⁰ M. Jovanović, *Paštrovići*, 130; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 66; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 141. Veznik *ali* bez krajnjeg samoglasnika zabilježen je u jeziku Nikole I (S. Nenezić, *Nikola I*, 97).

Jesu l' ovo tvoje kule (*Sestra za bratom*);
Da s' opremaš beg Jovan-beg (*Jovan beg ostavlja ljubiu*);
Da l' i sada dobra konja voda (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*);
Kom ostavljaš tvoju jadnu majku (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

U slučajevima elizije vidno je da se riječ u kojoj se izostavlja vokal skraćuje za jedan slog, čime se slogovna ravnoteža pjesme održava. Elidirana leksema intonacijski se povezuje sa prethodnom ili češće sa sljedećom riječi. Najčešće nastaje elizija vokala enklitike, a isto se dešava i sa finalnim vokalom kod drugih vrsta riječi. Ova vrsta redukcije vokala prisutna je i u crnogorskim narodnim govorima.⁸¹

c) Pored prethodno navedenih slučajeva gubljenja glasa ili sloga u inicijalnoj i finalnoj poziciji riječi, u našim lirskim narodnim pjesmama nije rijetkost da se vokali gube i u medijalnom položaju, odnosno u sredini riječi (**sinkopa**). U tom smislu ilustrativni su sljedeći stihovi, u kojima su redukovani vokali:

- kod imenica:

Šeher Saraj'vo bez pašaluka (*Što biti ne može*);
Volješe se dugo vr'jeme (*Ne mogli ih rastaviti*);
Ašikujuć' nikad ni do v'jeka! (*Svi dilberi, a mojega nema*);
Dođe vr'jeme da ti ljubim lice (*Alibegovica i sluga*);
Kamo rječi što smo govorili (*Jadi*);
Šilje za'vu mjesto sebe (*Šer-đidija*);
Šćeri moja, br'jeg se obronio (*Dok je meni u životu Jove*);
A zbog tebe drugom cvjeća dajem
Cvjeće ide od ruke do ruke (*Ponosit dragi*);
U livadi, majko, cv'jeće zaljevala (*Mara i majka*);
Grličica svjeću drži (*Dženarika*);
Karamfilče, cv'jeće moje (*Karamfil*);
Moje gorko cv'jeće (*Đevojka junaku prsten povraćala*);
C'jelom svjetu javi... (*O đevojo dušo*);
Viju li zlatne band'jere (*Očekivanje svatova*);
Bratskijem je konj'ma polagala (*Udaja nadaleko*);
Da beremo rosna cvjeća (*Kara se sa sankom*);
Doleće cv'jetak iz tuđe zemlje,
.....
Sele, sestrice, zvjezdo Danice,
Otpuhni cv'jetak od vjerenika (*Doleće cv'jetak*);
U njoj su sn'jezi i mrazi,
.....
Zv'jezdama sjajnim rosila (*Junak i vile*);
Po pendžer'ma s desne i lijeve (*Ne ženi se mlad*);
Neka đidija zub'ma poteže (*Đevojčka presuda*);
Tu je dvanaest komandanta (*Za strijeljanim*);
No mu tjelo zapališe (*Majka za sinom II*);
Da ti čistim gospodsko odjelo (*Pomoć devojci*);
Je li tjelo za naše odjelo (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

⁸¹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 123, 124; M. Jovanović, *Paštrovići*, 126, 127; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 31; B. Miletić, *Crmnica*, 62, 63; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 25.

- zamjenica:

I reći će da ne hajem za *nj'ga* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
A najposle, ja ne marim za *nj'ga* (*A najposle ja ne marim za njega*);
Koj'jem ćeš se podičiti (*Oblačenje nevjeste*);

- pridjeva:

Te *bjelo* lice izmiva (*Ostaće majka bez tebe*);
B'jelo ti je *bjelo* perje (*Golub i golubica*);
U Anuše ispod *bjele* guše (*Anuša*);
Vala draga, vala si mi *ljepa* (*Momče i devojče*);
Bjelo lice umila
.....
Da se grlo ne *bjeli* (*Đevojka na gradskim vratima*);
B'jelo lice u al-burundžiku,
B'jele ruke na tabak čabetu (*Rastavljeni dragi*);
Bjela lica ispod trepavica
.....
Bjela grla ispod derdanluka (*Kad bi znao*);
Do *bjela* dvora (*Začuh vilu u dobravi*);
Bjela lica rumena (*Tuđinac*);
Slušajuć' *l'jepe* ljepote (*Došao bi*);
Bjelo stado, poklali te vuci (*Ništa se sakriti ne može*);
Koji čuva *bjele* ovce,
Bjele ovce razbludnice (*Đevojčica nad morem*);
Proveseli *bjelo* lice (*Momak i devojka*);
Umiljeno *l'jepa* Kate, majku doziva (*Očekivanje svatova*);
B'jelu vilu posestrimu,
Koja j' *l'jepo* naresila
.....
I nje *b'jeli* vrat biserom
.....
Iz nje tanka *b'jela* grla
.....
L'jepi će ti rod roditi
.....
Kako paun *zlatn'jem* perom,
A šenica *ravn'jem* poljem (*Oblačenje nevjeste*);
A u licu *bjela* i rumena (*Đever i snaha*);
Tanka, *bjela* i rumena (*Koja j' ono devojčica*);
I *bjelu* lozu vinovu (*Rod je ženin miliji nego sestra*);
Rasla mi trava do *bjela* dvora,
Do *bjela* dvora mladoga Marka
.....
Ni *bjele* dane izgledivati (*Ne može sama*);
Da mi čuva *bjele* ovce (*Nina, nina*);
Bjela vila zlatu baba bila (*Spavaj đeco*);
a *s'jeda* brada
tri *bjela* grada (*Biserna brada*);
Fatajte se, *bjele* ruke! (*Kad se hvata kolo*);
Dug vrat joj se *bjeli* iz ramena (*Lijepa devojka*);
Bjele ruke u smolu obliše (*Momak prevaren od devojaka*);
Odvojila *bjele* ruke
.....
Razdvojila *bjele* grudi (*Za sinom utopljenikom*);

Kažu meni do tri *bjela* grada (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
C'jelom svijetu javi... (*O djevojko dušo*);
 Vije l' mu se *b'jelo* perje oko kalpaka (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*);
Bjela lica i rumena (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*);
 U licu je *bjela* i rumena (*Kad svatovi s djevojkom budu blizu kuće*);
 Od matere *bjelu* desnu ruku (*Majka, seja i ljuba*);
 Odvede je *bjelu* dvoru (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);

- brojeva:

Na *dv'je* grane *dv'je* jabuke (*O jabuko, zeleniko*);
 I isplela *trides't* pletenica (*Alibegovica i sluga*);

- glagola:

Uz'o zlato za konja Labuda (*Sve djevojci*);
Otvor'te se, bosiljkova vrata (*Kletva djevojčina*);
 Ja sam njega od oca *don'jela* (*Majka, seja i ljuba*);
 A moj đerdan *odn'jeli* haduci! (*Zarok momka i djevojke*);
 U naše polje dažd *na'de* (*Neoženjen*);
 Vjetar puhnu bio snijeg *na'de* (*Sama*);
 Ja sam njega od oca *don'jela* (*Majka, seja i ljuba*);
Jed'te, vranci, jedite zelenci (*Udaja nadaleko*);
 Kad *na'laze* od mora trgovci (*Pavlovi dvori*);
 Podajte mu je, ne *drž'te* mu je (*Oj sokoliću*);
 Ni tanke pjesme *pop'jeva* (*Vrijeme je*);
 Mladićima *razd'jelite* (*Kad se hvata kolo*);
 Nek' *um'jesi* pogačicu trište sijanu

.....
 Te *um'jesi* pogačicu triput sijanu (*Žena traži ponude*);
 Što se majci ne *odzoveš*? (*Majka za sinom jedincem*);
 Da *razbereš* majku tvoju (*Na grobu sina*);
 Već mi je ljuba *donjela* (*Ljuba je donjela*);
Ostav'te me, a vi 'ajte (*Za sinom*);
 Šćeri moja, voda ga *pon'jela*!
 Majko moja, meni ga *nan'jela*

.....
 Šćeri moja, Drina ga *odn'jela*
 Majko moja, na br'jeg ga *izn'jela* (*Dok je meni u životu Jove*);
Vesel'te se, Srblji braćo, vrijeme vi je
Priprav'te mi sve badnjake svilom kićene (*Božić zove: hoće čast u kuću*);
Sv'jetli, momče, dokle nama drago (*Momak prevaren od djevojaka*);
Otvor'te nam na vajatu vrata (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

- kod odričnog oblika prezenta glagola *jesam*:

Njeste l', Bog d'o od mog zavičaja (*Suze materine*);
 Ma ga *njesu* odabrale (*Koja j' ono djevojčica*);
 Da me *n'jesi* okumio (*Sunčeva ženidba*);

- kod priloga:

Kol'ka je noćca noćasnja

 Će *tol'ko* poju djevojke (*Došao bi*).

Na redukciju vokala u medijalnom položaju najčešće smo nailazili kod oblika pridjeva *bijel*, iako smo ga registrovali i u punoj formi i to u istim pjesmama u kojima smo ga nalazili redukovanog, tako da dolazimo do zaključka da njegovu upotrebu u jednom ili drugom obliku uslovljava broj slogova u stihu (metar). U našem korpusu statistički posmatrano bilo bi 47:27 u korist skraćenog oblika. Ilustracije radi navešćemo neke od stihova u kojima se navedeni pridjev javlja u punom obliku:

Ljubio se *bijeli* golub (*Golub i golubica*);
 Janje moje *bijelo* (*Svрати ga, mati, boga ti*);
 Čeka sluga tri *bijela* dana (*Alibegovica i sluga*);
 Grlo joj se *bijeli* (*Đevojka na gradskim vratima*);
 Pa kazuje stadu *bijelome* (*Ništa se sakriti ne može*);
 Na tebe je *bijela* sruka (*Ljuta kletva*);
 Jali majka, jali *bijela* vila? (*Ljepota đevojke*);
 Na Petrove *bije*le dvore (*Uoči svadbe*);
Bijelom me svilom otirala (*Đever i snaha*);
 Pa ga uze na *bije*le ruke,
 Odnese ga na *bijelu* kulu (*Dva veselja*);
 Pa ga viju od *bije*le svile,
 Od *bije*le i još od crvene (*Sestre bez brata*);
 Kad mo *bijelome* dvoru (*Deseta ženidba*);
 Grad gradila *bijela* vila (*Vila gradi grad*);
 Nevjestice mlada, *bijeloga* vrata (*Počašnica nevjesti*);
 A *bije*le hiljadile ovce (*Blagoslov u kletvi*);
 Moje jagnje *bijelo* (*Dvoje ljubljeno*);
 A *bijela* guska osedlana (*Smiješno čudo*);
 S crnim glasom bez *bijela* (*Majka za sinom I*);
 Moju braću *bijelome* danku (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

Suglasničku sinkopu registrovali smo:

- kod imenice:

Moj Spasoje, zor *delio*! (*Za malim kćerima*);

- kod pridjeva:

Oštroj đordi u *strašive* ruke (*Teško svakom s neprilikom*).

Glasa *h* ne pokazuje stabilnost ni kada je u pitanju medijalni položaj riječi. U našem korpusu izostavljen je u oblicima:

- imenica:

Divno *ru'o* potamnijelo (*Za sinom*);
 Je li moje *ru'o* rasturila?

 Nije tvoje *ru'o* rasturila (*Zvijezda i robinjica*);
Bearom i derđevanom (*Božiću, radosti*);
 Grdno ime *samorana* (*Za malim kćerima*);
Stra'ota je pogledati (*Ne otimlji već me mami*);
Gre'ota je poljubiti' đevojku (*Đevajačka kletva*);
Samorana bez nikoga (*Majka za sinom jedincem*);
Samoranu bez nikoga

Samoranu majk' ućeši (Na grobu sina);

- pridjeva:

Plavo momče pla'ovite ćudi (Plavi i crnomanjasti);
A srce mu olađeno (Majka za sinom I);

- glagola:

Kad uzdane, i meni je žao (Đevijačka kletva);
O putniče, noge t' usanule! (Ništa se sakriti ne može);
Tu sam blago poarčio (Dženarika);
Pu'nu vjetar, majko, te kose pomrsi (Mara i majka);
I oružja dovatilo (Sestra za bratom);
Manuh rukom i jaglukom (Začuh vilu u dubravi);
Do oblaka dovatila (Ljepotica);
Što zaladi staru majku (Za sinom);
Tebe majko saraniše (Za majkom);
Nemoj, sine, poitati (Za strijeljanim).

Kada su u pitanju navedeni stihovi u kojima se javljaju lekseme sa restriktivnim fonometaplazmama, treba napomenuti da posebnu stilsku markiranost nose upravo oni primjeri (najčešće oblici veznika) koji sadrže i puni i redukovani oblik iste riječi u okviru jednog stiha.

Kao i dodavanje, i gubljenje glasova u pojedinim stihovima ima funkciju usklađivanja ritma sa melodijom. Posmatrajući analizirani materijal, možemo zaključiti da naš korpus raspolaže sa primjerima redukcije glasova u sve tri pozicije u riječi (inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj).

d) Pored riječi u kojima uočavamo jednu vrstu redukcije, primjetne su i one koje sadrže kombinaciju dvije vrste:

- *apokopu i sinkopu*:

Ja ću umr'jet, dušo, a ti nećeš čuti (O đevijko dušo);
Odber', sokole, što ti je od volje (Oj sokoliću);
imenica oklad u naslovu (Oklad vile i devijke);
Ja osamnu' rosna i zelena,
A zamrko' u krv do koljena (Procmilela u Doljane trava).

U posljednjem primjeru, evidentno je i umetanje suglasnika *m* u medijalnom položaju, tako da možemo konstatovati da pored pomenute dvije vrste restriktivnih fonometaplazmi, ova riječ sadrži i prostriktivnu fonometaplazmu (epentezu).

- *aferezu i apokopu*:

- kod oblika imenice *pšenica*:

Prostirite šenic' slamu mjesto trpeze (Božić zove: hoće čast u kuću).

- oblika rječice *hajde* - *aj'/'ajd'*:

Aj, ne rosi, ne rosila (Aj, ne rosi);
Šećer Maro, aj' da večeramo (Marina kletva);

'Ajd' otale, mladi čobanine (*Ovčar i đevojka*);

Apokopiran i afereziran oblik rječice *hajde* zabilježili smo i u pjesmama *Šta je blago*, *Tuđina*, *Đevojka junaku prsten povraćala*, *Udaja nadaleko*, *Za sinom*, *Majka za sinom* itd.

- *aferezu i sinkopu*:

Nije 'vaki' čelebija za te (*Sova i orao*).

3. Supstitucionalne fonometaplazme se zasnivaju na zamjeni jednog glasa ili jednog sloga drugim glasom ili drugim slogom.

a) Pojava prelaska usnenog suglasnika *p* ispred prednjonepčanog *š* u, takođe, usneni *v* prisutna je u narodnim govorima i u književnoj tradiciji⁸², a naš materijal ovu zamjenu bilježi, samo sa dva primjera i to u okviru iste pjesme (u obliku komparativa pridjeva *lijep*):

Ljevše će ti napraviti

.....
Pa će lice *ljepše* biti (*Šer-đidija*).

Mnogo veće frekvencije su oblici istaknute lekseme sa suglasnikom *p*. Ekscerpirali smo samo neke od njih:

I ja sam *ljepša* od tebe (*Vila i đevojka*);
Ljepša si mi od žarkoga sunca (*Momče i đevojče*);
Lijep momak, još *ljepša* đevojka (*Mlad junače, jesam li ti draga*);
Ne bi *ljepše* da su pozlačeni (*Đever snahu odgovara*);
Je li *ljepši* od zlatn jabuke (*Suđenik*);
A što je *ljepše* od slave božje (*Ko pije vino*);
Al' bi *ljepše* stajala ruka od junaka (*Počasnica nevjesti*);
Još me *ljepše* oženili (*Dobro su se domislili*);
Da m' je *ljepše* niz Dunav gledati (*Kletva đevojčina*).

Zamjena usnenog glasa *m*, takođe, usnenim *v* odlika je jezika lirske narodne poezije:

Moje sunce *utavnjelo* (*Za sinom*);
U *tavnici* lednoj kući
.....
Bez nikoga u *tavnici*?
.....
Knjiga ti je *potavnjela*
.....
Dođoh *tavna* do prozora (*Za malim kćerima*);
Đe je *tavno* mjesto tvoje (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
I lice ti *potavnjeti* (*Tetka za sestričinom*);
Što to *Leko*, *potavnio* (*Za strijeljanim*);
Ni *tavne* noće iščekivati (*Ne može sama*).

Ova jezička pojava tipična je za naše narodne govore, kao i za jezik starijih pisaca.⁸³

⁸² J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 27; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 27; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 58; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 58; M. Pešikan, *SK-Lj*, 118; M. Pižurica, *Kolašin*, 101; B. Miletić, *Crmnica*, 154; A. Mladenović, *Danilo*, 96; B. Ostojić, *Petar I*, 108; D. Vušović, *Njegoš*, 114. Suprotnost prezentovanom stanju predstavlja jezik Marka Miljanova u kojem je suglasnik *p* očuvan u obliku pridjeva *ljepši* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 86).

b) U ovu vrstu fonometaplazmi ubrajaju se i kolebanja u upotrebi glasova *h* i *f*.

Nepoznavanje ili zamjena drugim glasom (najčešće sa *j*, *v*, *k*) glasa *h* odlika je crnogorskih narodnih govora, kao i jezika pisaca sa tog govornog područja.⁸⁴

U našem korpusu glas *h* je zamijenjen:

- glasom *j*:

Rosna livada brdom *nijala* (*Momak i devojka*);
Majka sinu *tijo* zbori (*Majka ljulja*);
Tija vodo ladna; o, oj Bojana! (*Tri otkosa*);
Ko će *snaje* milovati?

.....
Ko li *snaje* darovati

.....
Al' s' uzdaju *snaje* tvoje (*Nad đeverom*);

- glasom *v*:

Brašnjenicu *kruva* ovsenice (*Šarengača mlada i Amzad-aga*);
Divno *ruvo* pomemliti (*Tetka za sestričinom*).

- glasom *k*:

Al' s gospodom u *dosluku* (*Na grobu sina*).

Jezik crnogorske narodne lirske poezije ne pokazuje stabilnost ni kada je u pitanju suglasnik *f*. U primjerima koji slijede on je zamijenjen sa sonantom *v*:

Uz rukave *švтели* behara (*Đevotka je sunce bratimila*);
Dva joj oka dva pivna *vildžana* (*Lijepa devojka*);
No *vašisti*, Bog ih kleo (*Za strijeljanim*).

Međutim, na ovom mjestu potrebno je istaći i suprotnu situaciju, zamjenu sonanta *v* suglasnikom *f*:

Moj golube iz *kafeza* (*Baba za unukom*).

Stanje u crnogorskim narodnim govorima pokazuje neujednačenost i kada je u pitanju suglasnik *f*.⁸⁵

⁸³ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 39-41; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 57, 58; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 58; M. Stanić, *Uskoci*, 123; M. Pešikan, *SK-Lj*, 121, 122; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 27; L. Vujović, *Mrkovići*, 136; M. Pižurica, *Kolašin*, 101. Kod vladike Danila, Petra I i Marka Miljanova javljaju se normativni oblici (A. Mladenović, *Danilo*, 97; B. Ostojić, *Petar I*, 110; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 85). Izuzetak predstavljaju Njegoš, S. M. Ljubiša i Nikola I u čijem jeziku egzistiraju obje forme, s napomenom da su dijalekatski oblici češći u upotrebi (D. Vušović, *Njegoš*, 114; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 168, 169; S. Nenezić, *Nikola I*, 114).

⁸⁴ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 7, 27; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 18, 26; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 22, 33, 37; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 45, 46; M. Stanić, *Uskoci*, 77; L. Vujović, *Mrkovići*, 163-172. Govor Paštrovića zna za upotrebu ovog glasa, mada su oblici sa njegovim izostavljanjem ili zamjenom nekim drugim glasom (npr. *j*, *v*, *k*) frekventniji (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 161, 165-168). U jeziku crnogorskih pisaca situacija je posve neujednačena kada je u pitanju glas *h*. Naime, Petar I, Petar II i Ljubiša ovaj glas uglavnom čuvaju, uz malobrojne izuzetke, vladika Danilo ga čuva u potpunosti, dok je u jeziku Marka Miljanova i Nikola I nestabilan (vidi: B. Ostojić, *Petar I*, 104-107; D. Vušović, *Njegoš*, 15, 16; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 152; A. Mladenović, *Danilo*, 91; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 73, 311; S. Nenezić, *Nikola I*, 105).

⁸⁵ U istočnocrnogorskim, paštrovskom i rovačkim govorima glas *f* se čuva (vidi: M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 48, 49; M. Jovanović, *Paštrovići*, 162; D. Petrović, *Rovca*, 176), nema ga u

c) U korpusu kojim raspolažemo oblik aorista pomoćnog glagola *htjeti* gradi se od osnove *šćed-*, a ne od *kće-*, što predstavlja paralelizam stanju u crnogorskoj tradiciji, i govornoj i pisanoj⁸⁶:

Mene draga ne *šće* doći (*Poljubac*);
Ja mu ne *šćeh* vjerovati
.....
Đe mi ne *šće* govoriti
.....
Ne *šće* bogme ni gledati (*Majka za sinom I*).

Registrovali smo i primjer u kojem suglasnik *h* ispred *t* prelazi u suglasnik *k*, a takvu situaciju potvrđuje i jedan dio crnogorskih narodnih govora⁸⁷:

A on ne *kte* sude prati (*Bijeda na pravoga krivca*).

d) U jeziku lirske narodne poezije suglasnička grupa *hv* daje kao rezultat fonem *f*:

Dragi će se po družini *falit'* (*Šta bih darovala dragome*);
Drag se dragoj na vodici *fali* (*Kletva*);
Mala ti *fala*, delijo (*Đevojka momku*);
Đe i' nojca *ufatila* (*Sunčeva ženidba*);
Fatajte se, bjele ruke (*Kad se hvata kolo*⁸⁸);
Bracka falo (*Žena za mužem*);
Bracka falo (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

Oblici navedenih riječi sa glasom *f* su karakteristika narodnih govora i crnogorske literarne tradicije.⁸⁹

Proces prelaska grupe *hv* u fonem *f* Mihailo Stevanović objašnjava na sljedeći način: „U grupi *hv* prvi glas je pre, ili još vjerovatno u toku samog iščezavanja, predavao frikativnu

zapadnocrnogorskim, uskočkom i pivsko-drobnjačkom (D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 26; M. Stanić, *Uskoci*, 94, 95; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 27), dok je u starocrnogorskim, crmničkim, bjelopavličkim i kolašinskim govorima nestabilan (B. Miletić, *Crmnica*, 297; M. Pešikan, *SK-Lj*, 121; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 37; M. Pižurica, *Kolašin*, 84, 85). Kada su u pitanju crnogorski pisci glas *f* zabilježen je u jeziku S. M. Ljubiše, Nikole I, vladike Danila, Petra I, Marka Miljanova, dok je u Njegoševom jeziku nestabilan (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 162; S. Nenezić, *Nikola I*, 109; A. Mladenović, *Danilo*, 92, 115; B. Ostojić, *Petar I*, 103; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 77, 78; D. Vušović, *Njegoš*, 16).

⁸⁶ M. Pešikan, *SK-Lj*, 171; M. Jovanović, *Paštrovići*, 164; M. Stanić, *Uskoci*, 93, 128. Glasovna grupa *ht* u jeziku vladike Danila razvila se u *kt*, a aorist glagola *htjeti* u jeziku Petra I javlja se od osnove *šće-/kće-/će*, dok je kod Nikole I potvrđujemo *htj*, *kć*, *šć* i *ć* (A. Mladenović, *Danilo*, str.92; B. Ostojić, *Petar I*, 167; S. Nenezić, *Nikola I*, 108). Marko Miljanov koristi osnovu *kće-* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 148), dok Njegošev jezik potvrđuje osnove *hć-*, *kće-*, *šće-*, *šćed-* (D. Vušović, *Njegoš*, 37). Za jezik S. M. Ljubiše karakteristična je osnova *hće-* (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 289). Neki crnogorski govori upotrebljavju osnovu *šćed-* (B. Miletić, *Crmnica*, 270; M. Pešikan, *SK-Lj*, 171).

⁸⁷ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 46, 47.

⁸⁸ Stih koji smo naveli sadrži suglasničku grupu *hv* supstituisanu suglasnikom *f*, dok je u naslovu pjesme navedena grupa na svom mjestu.

⁸⁹ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 48; M. Jovanović, *Paštrovići*, 163; B. Miletić, *Crmnica*, 295; L. Vujović, *Mrkovići*, 100; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 34; S. Nenezić, *Nikola I*, 107; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 77. U starocrnogorskim, pivsko-drobnjačkim i uskočkim govorima grupa *hv* dala je *v* (M. Pešikan, *SK-Lj*, 123; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 34; M. Stanić, *Uskoci*, 95). U jeziku vladike Danila egzistiraju oblici *hval-* i *fal-*, ali grupa *hvat-* daje samo *fat-* (A. Mladenović, *Danilo*, 91, 92). U jeziku Petra I javljaju se alternacije *hv*, *hf* (B. Ostojić, *Petar I*, 106), dok se u Ljubišinom jeziku grupa *hv* čuva ili se zamjenjuje sa *v* ili *f* (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 155).

artikulaciju sledećem, te smo u rezultatu, pre definitivnog nestanka njegova mesto sonantnog *v* na drugom mestu dobili isto zubno-labijalno *f*.”⁹⁰ Stevanović ne isključuje ni mogućnost da se prvo izvršilo jednačenje *hv* u *hf*, a onda nakon gubljenja *h* ostalo samo *f*.

Pored primjera u kojima je evidentna zamjena grupe *hv* suglasnikom *f*, navodimo i, istina usamljen primjer, njene upotrebe:

A neka je, baš joj *hvala* (*Ljubikolo*).

e) Suglasnička grupa *čn* u jeziku lirske poezije zamijenjena je grupom *tnj*:

No je *kutnja* domaćica (*Dobro su se domislili*);

Kutnju čeljad ne sabiraš (*Nad svekrom*);

Ko će kućom upravljati?

Moj *kutnjiče*! (*Žena za mužem*);

Bez *kutnjega* starješine (*Tetka za sestričinom*).

Pored većeg broja dijalekatskih, registrovali smo i standardne oblike:

Kućna vrata zasjeniti (*Nad đeverom*);

Odmetnu se *kućni* starješina (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

M. Pešikan objašnjava da bi oblici *kutnji* mogli nastati od oblika na *–či* (poslije asimilacije *čn* u *čnj* i disimilacije *čnj* u *tnj*) ili od *čnj* (stari sufiks bi bio *–ni*, a ne *–nji*).⁹¹

Ista suglasnička grupa (*čn*) biva supstituisana i grupom *tn*:

Sretna majko, *sretnu* me rodila,

U *sretnijeh* dvore udomila (*Šta je kome suđeno*);

Sa *nesretnom* majkom tvojom (*Za strijeljanim*);

Od *nesretne* Tare mutne (*Za sinom utopljenikom*);

I *nesretni* gavranovi (*Za sinom*);

No ja mislim *nesretnica* (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Nasuprot istaknutim oblicima sa grupom *tn*, navodimo i, istina malobrojne, normom propisane oblike:

U svemu *nesrećna*! (*Đevojka junaku prsten povraćala*);

I *nesrećnu* decu tvoju ludu (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);

Žalosna sam, *nesrećna* za prvijem sevdahom (*Prva ljubav*).

Disimilacija suglasničke grupe *čnj* (nastala asimilacijom od *čn*) karakteriše narodne govore, kao i jezik starijih pisaca iz Crne Gore.⁹²

f) Kada je u pitanju suglasnik *d* zabilježili smo njegovu zamjenu:

- suglasnikom *j*:

Kuj prolaze Pavlovi svatovi (*Deseta ženidba*);

Je l' ti *štogoj* kazivala

⁹⁰ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 48.

⁹¹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 126.

⁹² D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 28; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 54; M. Pešikan, *SK-Lj*, 117, 126; B. Miletić, *Crmnica*, 347, 419, 420; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 48; L. Vujović, *Mrkovići*, 136; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 47, 48; M. Pižurica, *Kolašin*, 102. Pojava o kojoj je riječ odlikuje Njegošev jezik, kao i jezik Marka Miljanova, Nikole I i S. M. Ljubiše (D. Vušović, *Njegoš*, 22; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 86; S. Nenezić, *Nikola I*, 115; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 170).

.....
Kaži *štogoj* šta te boli

.....
Đe *goj* malu decu čujem (*Za malim kćerima*);
Bi li *štogoj* od ponuda (*Majka za sinom I*);
Svuj na šance udariše

.....
Đe *goj* biše *svuj* ostaše (*Majka za sinom II*);
Ne bih li te *đegoj* našla (*Sestra bezbratkinja za bratom*)⁹³;

- suglasnikom *đ*:

Kud god hodim, na srcu ga nosim (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Ko god viđe svak zaviđe (*Za majkom*);

- suglasnikom *t*:

Komati mu razdvojeni (*Za sinom utopljenikom*).

Supstituciju suglasnika *d* kakvu smo zatekli u jeziku narodne lirske poezije, potvrđuju i crnogorski narodni govori.⁹⁴

Nasuprot navedenim u našem materijalu, registrovali smo i primjere koji su normom propisani:

Što god steče, sve devojci reče (*Sve devojci*);
Progovori *štogod*, sine
.....
Je l' mi *štogod* Petr posl'o (*Za sinom*);
Ko god prođe kroz mahalu (*Dragi – zulumčar*);
Kudgod idem s tobom zborim (*Majka ljulja*).

g) Supstitucija suglasnika *đ* sonantom *j* registrovana je u primjeru koji slijedi:

I velika gospojica (*Tetka za sestričinom*).

Danilo Vušović smatra da se u zamjeni glasa *đ* glasom *j* ogleda uticaj čakavskog dijalekta.⁹⁵ Oblici sa suglasnikom *j* čuju se u crnogorskim narodnim govorima.⁹⁶

I obrnuta situacija, upotreba glasa *đ* umjesto *j*, nalazi svoje mjesto u našem materijalu. Naime, registrovali smo jedan primjer, koji potvrđuje rečeno:

Smrt t' ugrabi priđe roka (*Na grobu sina*).

h) U našoj građi zastupljena je i supstitucija suglasnika *g*:

- suglasnikom *j*, koja je tipično narodna crta⁹⁷:

⁹³ U navedenom primjeru je izvršena redukcija inicijalnog *g*, potom jotovanje *d+j>đ*, a finalno *d* je zamijenjeno sa *j*.

⁹⁴ M. Pešikan, *SK-Lj*, 127; L. Vujović, *Mrkovići*, 155; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 48; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 38; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 23.

⁹⁵ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 15.

⁹⁶ L. Vujović, *Mrkovići*, 84; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 39.

⁹⁷ Istočnocrnogorski dijalekat ne zna za suglasnik *đ* na kraju riječi (vidi: M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 39). Ista zamjena odlikuje i istočnohercegovačke i bjelopavličke govore, dok se oba oblika javljaju u kolašinskim govorima, a navedena pojava je sporadično prisutna u starocrnogorskim, crmničkim i pivsko-drobnjačkim govorima (D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 23, 24; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 48; M. Pižurica, *Kolašin*, 85, 86;

Ja l' te dati, ja l' na *mejdan* stati?
Voli *mejdan*, nego li te dati (*Megdan zbog ljube*);

- suglasnikom *r*:

Borme neka, moja mila majko (*Dok je meni u životu Jove*);
A borami, mlado neženjeno (*Mlad junače, jesam li ti draga*).

Nasuprot prethodno navedenom stanju u kojem smo registrovali dva primjera zamjene suglasnika *g* suglasnikom *r*, navodimo jedanaest primjera u kojima je ova leksema posvjedočena u normom propisanom obliku:

Ne dam, *bogme*, mog bisera bjela (*Majka, seja i ljuba*);
A boga mi, moje drugarice (*Šta je blago*);
Oj, *boga mi*, mlad junače (*Ne otimlji već me mami*);
Oj, *Boga ti*, na istok zvijezda

.....
Oj, *Boga mi*, Roso robinjice (*Zvijezda i robinjica*);
Boga mi me zabrinulo
Ne šće *bogme* ni gledati (*Majka za sinom I*);
Oj, *boga ti* šećerli-đevojko

.....
Oj, *bogami*, Karanfile Jovo (*Prelja i kujundžija*);
Bogme ne dam gaće ni košulju (*Blagoslov u kletvi*);
Oj *Boga mi*, momće Amzad-aga! (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*).

Hasnija Muratagić-Tuna zapaža da je pojava supstitucija suglasnika *g* suglasnikom *r* „karakteristična za mnoge muslimanske govore”⁹⁸. Sporadično se oblik navedene lekseme sa konsonantom *r* čuje u uskočkom govoru.⁹⁹

i) Suglasnik *j* upotrijebljen je mjesto suglasnika *ć* u sljedećim stihovima:

Đe i' *nojca* ufatila,
Tu su *nojcu* prenočili (*Sunčeva ženidba*).

Ono što je interesantno u navedenom primjeru jeste da je deminutiv imenice *noć* upotrijebljen u obliku sa supstituisanim suglasnikom *ć*, dok isti suglasnik sadrži glagol složen sa prefiksom *pre-*. Da ova pojava nije dosljedno sprovedena u jeziku lirske narodne poezije sa područja Crne Gore potvrđuje nam i primjer koji slijedi:

Ni bjele dana izgledivati,
Ni tavne *noće* iščekivati (*Ne može sama*).

Oblik navedene imenice sa suglasnikom *j* prisutan je u narodnim govorima, u kojima je analogijom prema imenici *noć* u kojoj je finalno *ć* zamijenjeno sa *j* i deminutiv dobio oblik *nojca*. Ipak, potrebno je napomenuti da se normirane forme češće čuju.¹⁰⁰

M. Pešikan, *SK-Lj*, 127, 128; B. Miletić, *Crmnica*, 75; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 33). Oba lika sadrži jezik Marka Miljanova (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 80).

⁹⁸ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvistička istraživanja*, 39.

⁹⁹ M. Stanić, *Uskoci*, 121.

¹⁰⁰ M. Stanić, *Uskoci*, 118; B. Miletić, *Crmnica*, 75; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 38-39; M. Pešikan, *SK-Lj*, 127.

j) Naš materijal bilježi i stariji oblik imenice *pjesma*, sa supstitucijom suglasnika *m* suglasnikom *n*:

A da bih ga u *pjesni* pjevala,
Pjesne jesu odalice puste (*Šta bih darovala dragome*);
Dvije, tri bih *pjesne* ispjevao (*Paun i slavuj*);
Te zle *pjesne* začinjemo (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

Međutim, uočili smo i paralelnu upotrebu standardnog oblika navedene imenice:

Sve moje *pjesme* pjevaše (*Došao bi*);
Začuh vilu u dubravi,
Đe *pjesme* poji (*Začuh vilu u dubravi*);
Sama *pjesma* u anđela! (*Za majkom*);
Ni tanke *pjesme* pop'jeva (*Vrijeme je*).

Pored normom propisanog oblika, u našim narodnim govorima se čuje i jotovani oblik *pljesma*.¹⁰¹

Obrnuta situacija, upotreba glasa *m* mjesto glasa *n* zabilježena je kod oblika imenice *karanfil*:

Karamfilče, cv'jeće moje,
.....
Karamfil će mirisati (*Karamfil*).

Ističemo da smo registrovali i jedan primjer u kojem je zajednička imenica *karanfil* upotrijebljena u službi vlastite imenice, i to u normom propisanom obliku. Naime, u pjesmi *Prelja i kujundžija* momak se zove *Karanfil* Jovo.

k) Iz korpusa kojim raspolažemo izdvajamo sljedeće primjere zamjene grupe –*tsk*- grupom –*ck*-:

Il' u *bracko* kmetovanje (*Nad svekrom*);
Bracka glavo (*Sestra za bratom*);
Bracka falo!
.....
Bracka diko! (*Žena za mužem*);
Bracka falo! (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Krvlju brackom utuliše (*Za majkom*).

Naš korpus paralelno sa navedenim, dijalekatskim oblicima sadrži i normirane forme:

Bratskijem je konj'ma polagala (*Udaja nadaleko*);
Bratski ćemo dijeliti (*Dioba*);
Ljubav *bratska* (*Za majkom*).

Suglasnička grupa –*dsk*- supstituisana je, takođe, grupom –*ck*-:

Ljucka munjo (*Sestra za bratom*);
Ljucka diko! (*Majka za sinom jedincem*);
Ljucka vilo! (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

¹⁰¹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 127; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 32; B. Miletić, *Crmnica*, 128; M. Stevanović, *Istočnogorski*, 51; D. Petrović, *Rovca*, 180; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 61; M. Stanić, *Uskoci*, 125.

Međutim, normativnih primjera, u kojima grupa *dsk* ostaje neizmijenjena, je veći broj. Ilustracije radi izdvajamo sljedeće:

Da ti čistim *gospodsko* odjelo (*Pomoć devojci*);
Nije zemlja gojilica,
No *narodska* umornica (*Tetka za sestričinom*);
Ljudski rsu! (*Na grobu sina*).

U položaju ispred nastavka *-ski* dolazi do zamjene grupa *-tski/-dski-* u *-ck-* što je tipična odlika crnogorskih narodnih govora.¹⁰² Kada je ova pojava u pitanju jezik crnogorskih pisaca 19. vijeka uglavnom pokazuje ujednačenost – javljaju se oba oblika, od čega izuzetak predstavlja jedino Marko Miljanov kod koga se dentali redovno gube.¹⁰³

I) U supstitucionalne fonometaplazme se ubrajaju i zamjene jednog fonema drugim uslovljene glasovnim asimilacijama.

1. **Jotovanje** je glasovni proces dobijanja prednjonepčanih od nenepčanih suglasnika kada se nađu u dodiru sa sonantom *j*.

Naš korpus obiluje primjerima najmlađeg, (i)jekavskog jotovanja.¹⁰⁴ Najdosljednije se jotuju dentali *d* i *t*, a zabilježili smo i jedan broj primjera jotovanja alveolarnih suglasnika *l* i *n* koji ne spadaju u normirane oblike (tipa: *ljeto*, *ljepota*, *koljeno*...):

a) jotovanje suglasnika *d+j>đ* evidentno je u primjerima koji slijede: *devojka* (*Momak i devojka*; *Rosanda devojka i deli Radivoje*); *devojci* (*Sve devojci*); *požudelo*, *neđelju*, *povidela* (*Šta je blago*); *đe* (*Voli najbližnjeg*; *Vila i devojka*; *Dioba*; *Da sam mlada studena vodica*; *Tuđinac*; *Dženarika*; *Karamfil*; *Bor i Borika*; *S mora na Dunavo*); *viđeli*, *đetelinom* (*Dragi u tuđini*); *ovđe* (*Milostva draga*); *viđeste* (*Devojka kune oči i dragoga*); *devojčina*, *đelo* (*Kletva devojčina*); *đetić* (*Što jedno hoće, drugo ne mrzi*); *niđe* (*Zora zastanula*; *Hasan-aga i ljuba*; *Devojka i čobanče*; *Baba za unukom*); *neđelja* (*Akšam mračne*; *Šer-đidija*); *dever*, *viđet* (*Jadi*); *viđe* (*Dvoje ispod jednog jorgana*); *đe*, *iđe* (*Začuh vilu u dubravi*); *viđu* (*Ne otimlji već me mami*); *viđela* (*Ponosit dragi*; *Suđenik*); *sjeđaše* (*Hasan-aga i ljuba*); *devovanje* (*Devovanje*; *Briga materina*); *viđaše* (*Devojka momku*); *viđeli* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*); *dever* (*Snaha i zaova*); *kud se đela* (*Kad vode devojku*); *međedovu* (*Devojka je sunce bratimila*); *nigđe* (*Ko nema brata nema ni sreće*); *viđe* (*Zvijezda i robinjica*); *đe*, *đeno* (*Šta je kome suđeno*); *decu* (*Nina, nina*); *deco* (*Spavaj deco*); *jezđaše*, *viđeše* (*Junak i vile*); *viđela* (*Oklad vile i devojke*); *đe*, *devera*, *viđe*, *devojka* (*Sunčeva ženidba*);

¹⁰² J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 32; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 51; M. Stanić, *Uskoci*, 125; M. Jovanović, *Paštrovići*, 210; B. Miletić, *Crmnica*, 128, 165; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 32; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 61; M. Pešikan, *SK-Lj*, 114, 127; D. Petrović, *Rovca*, 180; L. Vujović, *Mrkovići*, 75.

¹⁰³ B. Ostojić, *Petar I*, 112; S. Nenezić, *Nikola I*, 118; D. Vušović, *Njegoš*, 25; A. Mladenović, *Danilo*, 114; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 174; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 88, 89.

¹⁰⁴ Ovo jotovanje se javlja oko 15. vijeka.

neđelju (*Đevojačka kletva*); *svuđe* (*Junak junaka pogleda*); *viđeh, idaše, međed*¹⁰⁵ (*Smiješno čudo*); *đeco* (*Na grobu sina*); *ođelom, viđe* (*Nad svekrom*); *kuđ se dede* (*Sestra za bratom I*); *neđelje, otidođh* (*Za sinom*); *neđe* (*Majka za sinom I*); *kud se dede* (*Sestra za bratom II*); *viđe, zaviđe* (*Za majkom*); *poluđela, viđoh* (*Za sinom utopljenikom*); *ide* (*Majka za sinom II*).

Kada je u pitanju suglasnička grupa *gd* evidentno je da se *g* gubi, a potom dolazi do jotovanja $d + j > đ$. Takva situacija je prisutna kod oblika priloga *đe, iđe, niđe, neđe* i *svuđe*. M. Pešikan smatra da su oblici *niđe, neđe* mogli nastati i analogijom, a ne fonetskim putem, gubljenjem *g*.¹⁰⁶ Međutim, prilog *nigdje* uočili smo i sa suglasničkom grupom *gđ* (*nigđe - Ko nema brata nema ni sreće*).

Kao što se iz navedenih primjera može primijetiti, jotovanje suglasnika *d* je gotovo neizostavno. Međutim, naš korpus sadrži malobrojna odstupanja, koja možemo objasniti intervencijom priređivača, s obzirom na činjenicu da je proces (i)jekavskog jotovanja dentala *d* dosljedno sproveden u svim crnogorskim govorima, kao i u književnom izrazu starijih pisaca¹⁰⁷:

1. U jeziku lirske narodne poezije imenica *djetelina* se gotovo uvijek javlja u jotovanoj formi. Međutim, u jednom manjem broju primjera nalazimo je upotrijebljenu u standardnom obliku:

Ko povalja *djetelinu* travu?
.....
Prvi otkos *djeteline* trave (*Tri otkosa*);
Polegla je *djetelina* trava (*Udaja nadaleko*);
Tebe đogo, snopak *djeteline* (*Lijep konak*).

2. Prilog *gdje* u našem korpusu je upotrijebljen isključivo u jotovanom obliku *đe*, od čega izuzetak predstavlja sljedeći usamljeni primjer:

Gdje se draga svlači i oblači (*Srećan bosiljak*).

Zabilježili smo i jedan primjer nejotovanog oblika istog priloga za mjesto (*gdje*) i to u ekavskom obliku:

Gde gospoda piju vino ladno (*Paun i slavuj*).

3. Imenice *djevojka* i *djeca* su u skoro svim primjerima upotrijebljene u oblicima sa jekavskim jotovanjem dentala *d*. Međutim, i kod ovih imenica registrovali smo izuzetke:

Od volje mu je mlada *djevojka* (*Oj sokoliću*);
Pade *djevojci* u rujno vino (*Doleće cv'jetak*);
Djeco naša – željo naša,

¹⁰⁵ Kod imenice *međed* evidentno je gubljenje glasa *v* između *d* i *j*, a zatim jotovanje suglasnika $d+j>đ$. Istu situaciju sadrže i narodni govori Crne Gore i jezik starijih pisaca (vidi: J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 28; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 55; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 55; M. Stanić, *Uskoci*, 107; M. Jovanović, *Paštrovići*, 228; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 91;).

¹⁰⁶ M. Pešikan, *SK-Lj*, 116.

¹⁰⁷ Vidjeti fusnotu br. 116.

*Djeco naša – velja nado,
Djeco naša – velja rano*

.....
Zar vam, djeco, žao nije (Kad nam danas dolećeste...).

b) jotovanje suglasnika $t+j > č$ potvrđuju sljedeći primjeri: *pušćenica*¹⁰⁸ (*Jadi*); *preleće* preko Seljanika (*Suđenik*); *ćešila* Vasu snašica (*Snaha i zaova*); *nalećela* (*Suze materine*); *ćeram* (*Rod je ženin miliji nego sestra*); *preleće* (*S mora na Dunavo*); *ćera* (*Dva veselja*); *polećeti* (*Nina, nina*); *ćeraju* (*Laž i paralaž*); *ućeši* (*Na grobu sina*); *dolećeti* (*Nad đeverom*); *ućešiš* (*Majka za sinom jedincem*); *doleće* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*); *procapćelo* (*Za malim kćerima*); *procavćelo* (*Za majkom*); *dolećeste, ulećeli, prelećeti* (*Kad nam danas dolećeste...*).

Grupa *st* alternira sa grupama *št* i *šč*:

*Puštila kose niz pleći (Devojka momku);
A sve tvoje opuščelo (Tetka za sestričinom).*

Milija Stanić napominje da su stariji oblici, sa grupom *št*, češći, ali se i grupa *šč* uporedo sa grupom *št* u istim primjerima može čuti.¹⁰⁹

c) jotovanje suglasnika $l+j > lj$ potvrđuju primjeri: *jeljenče* (*Lijep konak*); *ljepe* Fate (*Kletva devojčina*); *ljepa* ti sam (*Devojčica nad morem*); *zaljevati* (*Rastavljanje s majkom; Mara i majka*); *ljepe* devojke, *proljeva* (*Snaha i zaova*); *ljepu* Anđu (*Na rastanku*); *ljeljenko*¹¹⁰ (*Paun i slavuj*); *mljekom, zaljevao* (*Dva veselja*); *koljevci* (*Iš, kokote*); *najvoljela* (*Šta bi koja najvolija*); *mljeka* (*Šaregaća mlada i Amzad-aga*).

d) jotovanje suglasnika $n+j > nj$ registrovano je u primjeru: *stidnje* (*Momče i devojče*).

e) Vjerovatno je nedostatak odgovarajuće grafeme (*š*) uticao da u sljedećem primjeru bude upotrijebljena suglasnička grupa *šj*:

*Ko li će ih šjetovati,
Moj šjetniče (Žena za mužem).*

Narodni govori pokazuju ujednačenost kada su u pitanju navedeni oblici – u njima je prvo došlo do gubljenja suglasnika *v* u grupi *svě*, a potom do jotovanja $s + j > š$ (*šjetovao, šjete...*).¹¹¹

f) Odstupanje u odnosu na standardnu književnojezičku normu javlja se i u sljedećim primjerima u kojima je jotovanje labijala izostalo:

*Na vojsku ga ne spravjala,
I ako ga kad spravjala (Devojački izbor);
S kopjem joj svilu pomrsi (Neoženjen);
Kuničice 'čele zobju (Javor);*

¹⁰⁸ U ovom primjeru evidentno je staro jotovanje suglasničke grupe *stj*.

¹⁰⁹ M. Stanić, *Uskoci*, 126.

¹¹⁰ Imenica *jelenko* data je u obliku *ljeljenko*, sa jotovanjem suglasnika *l* u medijalnom položaju i umetanjem suglasnika *l*, a zatim njegovim jotovanjem u inicijalnom položaju.

¹¹¹ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 45; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 31; M. Pešikan, *SK-Lj*, 117; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 30, 37; B. Miletić, *Crmnica*, 102; M. Jovanović, *Paštrovići*, 229; L. Vujović, *Mrkovići*, 173.

Danilo Vušović ovakve slučajeve objašnjava neizvršenim jotovanjem ili prelaskom glasa *lj* u *j*.¹¹² Mihailo Stevanović smatra da je u bjelopavličkom govoru svako *lj* iza labijala dalo *l*, ali da se ta pojava nije mogla prenijeti sa ovog govornog područja na istočnocrnogorske govore, jer u njima *lj* ispred *e* nije poznato, ali je srodnost između *j* i glasa koji se tamo izgovara mala. Još više je za čuditi, smatra on, da se mjesto *j* javlja *l*, jer se proces nije mogao izvršiti posredno preko *lj*, zato što je njegovo nepoznavanje u toj poziciji starije od vremena vršenja najnovijeg jotovanja.¹¹³

Primjeri sa neizvršenim jotovanjem labijala karakterišu i narodne govore.¹¹⁴

Ekscerpirani materijal pokazuje da se u jeziku lirske narodne poezije najčešće jotuju dentali *t + j* i *d + j*,¹¹⁵ a takva situacija je potvrđena i u narodnim govorima i u jeziku starijih crnogorskih pisaca.¹¹⁶

2. Kada se zubni, strujni suglasnici *s* i *z* nađu ispred prednjonepčanih prelaze u najbližnje strujne prednjonepčane suglasnike *š* i *ž*. Ovaj glasovni proces naziva se **jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe.**

Glasovna promjena o kojoj je riječ izvršena je u primjeru koji slijede:

Ražljuti se zagorkinja vila (Majka, seja i ljuba).

3. Palatalizacija je promjena zadnjonepčanih suglasnika *k*, *g* i *h*, u situacijama kada se nađu ispred vokala prednjeg reda *i*, *e* i nepostojanog *a*, u prednjonepčane *č*, *ž* i *š*. Međutim, pored velikog broja primjera upotrijebljenih u skladu sa standardom, naš korpus potvrđuje i odstupanja. Navodimo primjere u kojima navedena glasovna promjena nije izvršna, a norma je propisuje:

Ja ću tebe među *oke* (*Za kozama*);
Sva se gora listom *njiha* (*Dragi u tuđini*).

Suprotno prethodnim primjerima, navodimo i slučajeve u kojima je palatalizacija izvršena, a standardom nije propisana:

¹¹² D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 24.

¹¹³ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 38.

¹¹⁴ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 23; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 53; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 37; M. Pešikan, *SK-Lj*, 108, 109; B. Miletić, *Crmnica*, 139.

¹¹⁵ Jotovani oblici dentala *d* i *t* ekscerpirani iz našeg korpusa u najvećem broju slučajeva standardizovani su *Pravopisom crnogorskoga jezika* iz 2010. god.

¹¹⁶ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 44; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 15, 16, 25; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 54, 55; M. Stanić, *Uskoci*, 106, 107; D. Petrović, *Rovca*, 177; M. Pešikan, *SK-Lj*, 110; M. Pižurica, *Kolašin*, 95; M. Jovanović, *Paštrovići*, 226-230; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 21, 35, 36; B. Miletić, *Crmnica*, 137. U govoru Mrkovića, kao i u jeziku S. M. Ljubiše čuju se obje forme, iako su jotovane zastupljenije (L. Vujović, *Mrkovići*, 123; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 193, 194). Proces jekavskog jotovanja dentala *d + j* i *t + j* sproveden je i u jeziku vladike Danila, Petra I, Marka Miljanova i Nikole I (A. Mladenović, *Danilo*, 101-103; B. Ostojić, *Petar I*, 121, 122; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 97, 98; S. Nenezić, *Nikola I*, 126). U autografima Nikole I nalazi se samo jedan nejotovani primjer: *gdje* (S. Nenezić, *Nikola I*, 126).

Češila Vasu *snašica* (*Snaha i zaova*);
Ja ću tebe *snaša* biti

.....
Imam *snašu* i kod kuće (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
No to naša mila *snaša* (*Kada mlada ulazi u kuću mladoženjinu*).

U jeziku lirske narodne poezije upotrijebljen je mnogo veći broj normativnih oblika pomenute imenice. Ilustracije radi navodimo samo neke od njih:

Zarano mi *snahu* dovedite (*Momkova mati i svatovi*);
Đever spava, a *snaha* ne spava (*Kad putuju s devojkom*);
Poljepša je *snaha* od đevera (*Đever i snaha*);
Naša *snaha* čestita ti dođe!

.....
Kad je *snaha* u dvor ulazila (*Kad devojka stupi u kuću*);
Đever sjedi, *snahu* odgovara (*Đever snahu odgovara*);
Svaka *snaha* uz đevera stoji (*U sirotu domu*);
Dogodine moja *snaha* bila (*Blagoslov u kletvi*);
Neg' je *snaha* među đeverima (*Kad svatovi s devojkom budu blizu*
kuće).

4. Kada se velarni (zadnjonepčani) suglasnici *k*, *g* i *h*, nađu ispred vokala *i*, onda oni prelaze u sibilante *c*, *z* i *s*. Ova glasovna promjena naziva se **sibilarizacija**.

Navodimo primjer u kojem ovaj glasovni proces nije izvršen, a standard ga propisuje:

Svakoј *njegi* u matere bilo (*Kada se svatovi spremaju da odvedu*
mladu).

5. Nepostojano a je glasovna promjena javljanja vokala *a* u jednim oblicima određene riječi, dok ga u drugim oblicima iste riječi nema.

Prema standardu nepostojano *a* bi trebalo da se javi kod predloga u sljedećem primjeru, iako naš korpus bilježi drugačiju situaciju:

Jovo mi se *s* sankom razgovara (*Kara se sa sankom*).

Glas *a* nije upotrijebljen u obliku nominativa množine imenice *komandant*, iako bi prema važećem normativu trebalo:

Tu je dvanaest *komandanta* (*Za strijeljanim*).

Suprotno prethodnom primjeru registrujemo i primjer upotrebe vokala *a*, gdje mu, takođe, prema normi nije mjesto:

Od *sabalja* i pušaka (*Za sinom*);
'Ajd' *otale*, mladi čobanine (*Ovčar i devojka*).

Upotrebu prethodno navedenih oblika sa vokalom *a* ili bez njega, koji su u suprotnosti sa standardom, uslovljavaju potrebe stiha.

6. Ovdje tretiramo i slučaj glagola *opustjeti* u okviru kojeg su izvršene **dvije glasovne promjene**:

A sve tvoje *opušćelo* (*Tetka za sestričinom*).

Naime, u navedenom primjeru prvo je došlo do *jotovanja* suglasnika $t + j > \acute{c}$, a zatim se zubni strujni suglasnik *s* našao u položaju ispred prednjonepčanog \acute{c} pa dolazi do njegove zamjene najslbličnijim strujnim prednjonepčanim suglasnikom, *š* (došlo je do *jednačenja po mjestu tvorbe*).

4. Mutacione fonometaplazme su česte u korpusu kojim raspolažemo. One označavaju proces jednačenja, asimilacije, kontrakcije dva samoglasnika, koji se nalaze u kontaktu ili u neposrednoj blizini, u jedan. Jezik lirske narodne poezije sa područja Crne Gore sadrži iste riječi i u sažetom i u punom obliku. Upotrebu jednih ili drugih formi uslovljava silabizam.

a) Sažimanje grupe *ao>a* izvršeno je u oblicima:

- radnog glagolskog pridjeva:

Sinoć mi je s puta *doša* (*Oj sokole*);
Jad me *dozva!* (*Majka za sinom jedincem*);

- veznika *kao*:

Ka' što je moja bez mene (*Ostaće majka bez tebe*);
Crn mu obraz *ka'* na gori sunce (*Kletva đevojčina*);
S čardaka sijaš *ka* sunce jarko (*Poljem se vije*);
Jest' visoka, *ka'* jelika,
A lijepa *ka'* jabuka (*Kad vode đevojku*);
U prelepu ninu *ka* planinu (*Nina, nina*);
Ta đevojka *ka'* i vila (*Ljubikolo*);
Čelo joj je *ka'* na istok sunce
.....
Ka' labudu krila do koljena (*Lijepa đevojka*);
Crn ti obraz *ka'* na gori sunce (*Blagoslov u kletvi*);
Ka' zvijezda vedrim nebom (*Majka za sinom jedincem*);
Ka i što je mladost tvoja (*Za malim kćerima*);
Ka' no kad me njegovaše
.....
Ka i prije! (*Za majkom*);
Nerođenu *ka* rođenu (*Kad nam danas dolećeste...*);
Nijesu lađe *ka'* i druge lađe (*Da sam mlada studena vodica*).

U crnogorskim narodnim govorima navedena vokalska grupa se kontrahovala u vokal *a*, mada se sporadično javljaju primjeri koji potvrđuju njeno očuvanje.¹¹⁷ Navedeni glasovni proces nije u potpunosti zahvatio jezik starijih crnogorskih pisaca, kod kojih su u upotrebi oba oblika.¹¹⁸

¹¹⁷ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 10, 90, 91; M. Pešikan, *SK-Lj*, 124; B. Miletić, *Crmnica*, 271, 272; L. Vujović, *Mrkovići*, 130, 131; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 20.

¹¹⁸ A. Mladenović, *Danilo*, 80; B. Ostojić, *Petar I*, 93, 94; D. Vušović, *Njegoš*, 91; S. Nenezić, *Nikola I*, 91; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 134 (Kod S. M. Ljubiše, vladike Danila i Petra II se javljaju, istina malobrojni, i primjeri sa vokalom *o*).

Dvostruko sažimanje grupe *ao* u konstrukciji veznik i pokazna zamjenica *kao ono* zabilježili smo u primjerima koji slijede:

Koji javi pred ovcama,
Kano mjesec pred zvjezdama (*Mara na vodi*);
Zakukaću *kano* kukavica (*Da izmoli đevojku*);
Pak zasija *kano* sunce! (*Ne otimlji već me mami*);
Grlo joj je *kano* mjesečina (*Lijepa đevojka*);
Jesi, draga, *kano* moja majka (*Mlad junače, jesam li ti draga*);
Kano svila prepredena oko vretena (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*);

Ista vrsta sažimanja karakteriše i jezik jednog dijela crnogorske književne tradicije.¹¹⁹

b) Sažimanje vokala zabilježeno je i u grupi *ao>o*, u oblicima:

- radnog glagolskog pridjeva:

Da sam Bog *do* kolovođa (*Voli najbližnjega*);
Da bi bog *do* svakom ko što hoće (*Šta je blago*);
Kako neven ne *mog'o* bez zemlje,
Tako i ti ne *mog'o* bez mene! (*Da ne može bez nje*);
Ili *iš'o*, il' ne *iš'o* (*Voli samo nju*);
Ne *doček'o* Đurdevoga danku (*Ljuta kletva*);
Njeste l', Bog *d'o* od mog zavičaja (*Suze materine*);
Je l' mi štogod Petar *posl'o* (*Za sinom*);
U pismu mi često *pis'o* (*Majka za sinom I*);
Za tom pravom, sine, *išo* (*Majka za sinom II*);
Ti bi *doš'o*, te jagnje *obiš'o* (*Đevijačka kletva*);
Mog'o bi se s njima nosit'
.....
Mog'o bi ih preboljeti (*Za sinom*);
Otimo b' te, sad ne mogu (*Ne otimlji već me mami*);
A sada vakat *došo* je (*Vrijeme je*);
Al' si *poš'o* u svatove (*Na grobu sina*);
Vidio te i *begenis'o* te (*Megdan zbog ljube*);
Reko si mi na rastanku (*Nadala se tužna majka*);

- poredbenog veznika *kao*:

K'o što su mi crne oči (*Mara na vidi*);
Ko što sunce grije do akšama (*Nestalan dragi*);
Šareno ti pero, *ko* paunu,
A belo ti krilo *ko* labudu (*Iš, kokote*);
K'o ono ovca za torom (*Za kolom*);
K'o što neću dok sam živa (*Za sinom*);
Ko cvijeće procavćelo (*Za majkom*);
Baš *ko* grlo đevijačko (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);

- imenice:

Sova sjedi na bukovu panju,
Viš' nje *oro* na jelovoj grani (*Sova i orao*).

¹¹⁹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 64.

Suprotno prethodno navedenim stanju u narodnim govorima, u kojima je vokalska grupa *ao* svedene na vokal *a*, u govorima sjeverne i zapadne Crne Gore, dosljedno se na mjestu pomenute grupe čuje vokal *o*.¹²⁰

c) U jeziku lirske narodne poezije registrovali smo sažimanje dva ista vokala (*oo>o i aa>a*). Ova vrsta asimilacije najčešće se vrši kod riječi koje zajedno čine jednu akcenatsku cjelinu.

Kontrakciju dvostrukog vokala *oo>o* sadrže primjeri:

Đe si bio, ne *do'dio* (*Dženarika*);
Onakva nam ne *dodila* (*Za majkom*).
Odbi se Stane od roda,
Kakono čela od roja
Privi se k milom đeveru
Kakono zlato junaku (*Kad polaze s devojkom*).

I narodnim govorima, kao i jeziku pisaca 19. vijeka, poznata je ova vrsta sažimanja.¹²¹

Sažimanje dvostrukog vokala *aa>a* evidentno je kod rječce *dako* (nastale od *da* + *ako*), čija upotreba karakteriše crnogorsku i govornu i pisanu tradiciju¹²²:

Dako bi te sačuvao (*Majka za sinom I*);
Dako bi mi prebolio (*Za sinom*);
Dako joj se odazovu,
.....
Dako bi se smilovao (*Za majkom*).

d) Asimilacija grupe *oa>a* vezana je za rječcu *nako* (*no* + *ako*):

Nako vreće tovarće (*Dobro su se domislili*);
Nako ovo do vijeka (*Majka za sinom I*);
Nema višnju ko da bere
Nako momče i devijče (*Momče i devojče*).

Istaknuta rječca čuje se i u narodnim govorima i kod pisaca sa crnogorskog govornog područja (Marka Miljanova, vladike Danila, Petra I, Petra II i Nikole I) u istom obliku u kojem je svjedoči i jezik lirske narodne poezije.¹²³

e) Kontrakcija grupe *ei>e* prisutna je u odričnog obliku glagola *imati*:

Muškoga čeda *nemala!* (*Blagoslov*);
Koji brata, ni sestrice *nema!* (*U sirotu domu*);
Kad ja *nemam* tebe bega kraj sebe (*Jovan beg ostavlja ljubu*).

¹²⁰ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 21; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 13; M. Stanić, *Uskoci*, 37, 38; M. Pižurica, *Kolašin*, 73, 74. Grupa *ao* dala je i vokal *a* i vokal *o* u govoru Paštrovića (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 122).

¹²¹ L. Vujović, *Mrkovići*, 133, 134; M. Jovanović, *Paštrovići*, 125; M. Pešikan, *SK-Lj*, 126; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 64.

¹²² B. Miletić, *Crmnica*, 275; M. Jovanović, *Paštrovići*, 124; M. Pešikan, *SK-Lj*, 126; M. Stanić, *Uskoci*, 36; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 24; S. Nenezić, *Nikola I*, 94; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 64.

¹²³ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 14; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 24, 105; M. Stanić, *Uskoci*, 43; B. Miletić, *Crmnica*, 276; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 124; M. Pešikan, *SK-Lj*, 125; M. Pižurica, *Kolašin*, 76; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 179; D. Petrović, *Rovca*, 167; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 64; A. Mladenović, *Danilo*, 86; B. Ostojić, *Petar I*, 95; D. Vušović, *Njegoš*, 106; S. Nenezić, *Nikola I*, 93.

Navodimo i nesažete forme:

Jer svoga dragog *ne ima*

.....
Jal svoga dragog *ne imaš*

.....
Ako ga danas *ne imam* (*Za kolom*);

Dvije seje brata *ne imale* (*Sestre bez brata*).

Obje forme su standardizovane, ali su u razgovornom stilu zastupljeniji sažeti oblici. Kada su u pitanju stariji pisci, izuzev Marka Miljanova i Nikole I (kod kojih se dosljedno javlja vokal *e*; kod Nikole I zabilježen je samo jedan primjer sa grupom *ei*), situacija je uglavnom ujednačena (u upotrebi su obje forme).¹²⁴

f) Asimilovana grupa *au>a* ograničena je na predložko-imeničku konstrukciju *na um*. Naš korpus sadrži samo jedan primjer navedene konstrukcije u sažetom obliku:

Da mi za te *nam* ne pada (*Majka za sinom I*);

Mnogo češće su u upotrebi puni oblici:

Treća kuka kad joj *na um* padne

.....
Koja kuka kad joj *na um* padne (*Majka, seja i ljuba*);

Kada meni *na um* padne draga (*Da ne može bez nje*);

Padaće ti *na um* đevovanje (*Đevovanje*);

Na um će ti padat' đevovanje (*Briga materina*);

I tada j' mi *na um* bilo (*Majka za sinom II*).

Mitar Pešikan smatra da je ovoj vrsti sažimanja prethodilo prelaženje grupe *au>ao*.¹²⁵

Sažimanje grupe *au* u vokal *a* tipično je i za crnogorske narodne govore i za jezik pisaca 19. vijeka.¹²⁶

g) Ovdje tertiramo i one primjere u kojima je došlo do *sinereze*, tj. do sinkopiranja suglasnika, a zatim do sažimanja dva vokala, koji su se onda našli u neposrednom kontaktu, u jedan:

Svu noć mi je na ruku *prespala* (*Još mi je luda*);

Pod kojim *spaše* đevojka (*Ljuba je donjela*);

Ozovi se, kaži mi se! (*Na grobu sina*).

Za nas *amo* upitati (*Nad svekrom*);

Oj sidi *amo* s čardaka tvoga (*Poljem se vije*);

Oklen će mi dragi dojedriti (*Kletva đevojčina*);

Jadna majko, *okl'* u mene zlato (*Sve đevojci*).

Navodimo i primjer u kojem je navedeni postupak izostao:

¹²⁴ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 63; S. Nenezić, *Nikola I*, 95; B. Ostojić, *Petar I*, 96; D. Vušović, *Njegoš*, 18; A. Mladenović, *Danilo*, 85; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 138.

¹²⁵ M. Pešikan, *SK-Lj*, 125.

¹²⁶ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 60; B. Miletić, *Crmnica*, 64, 68; M. Pešikan, *SK-Lj*, 125; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 14. Za govor Pive i Drobnjaka karakterističan je izgovor *pasti naom* (vidi: J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 19), dok se grupa *au* svodi na vokal *o* u govoru Kolašina (vidi: M. Pižurica, *Kolašin*, 75). Ista vrsta sažimanja potvrđena je u jeziku Marka Miljanova (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 62).

Davaj, vilo, silnovito blago (Oklad vile i djevojke).

5. Transpozicija fonometaplazmi je stilski postupak kod čije primjene ne dolazi do izmjene fonološkog sastava riječi, već samo do rasporeda pojedinih glasova ili slogova unutar nje. Ovaj proces je najmanje frekvencije kada je u pitanju jezik lirske narodne poezije sa područja Crne Gore. U našem korpusu smo zatekli ovakvo stanje:

Pa da od njih *đurmuk* uzimaju (*Pavlovi dvori*);
Vas dan kumih, kamen ljubih (*Za sinom*).

Oblik *vas* potvrđen je u svim narodnim govorima Crne Gore, kao i kod pisaca sa tog područja.¹²⁷

Upotreba fonometaplazmi (prostriktivnih, restriktivnih, supstitucionalnih, mutacionih ili transpozicionih) daje stilsku markiranost izrazu. Nijednim od navedenih postupaka ne umanjuje se semantička vrijednost rečenog, već se iskaz usložnjava na stilističkom planu. Umetanje, odnosno redukcija glasova ili slogova, su opšte odlike crnogorske narodne lirske poezije, a imaju samo jedan cilj – da se uspostavi ritmička ravnoteža, kao i sklad zvučanja i značenja.

¹²⁷ M. Stanić, *Uskoci*, 147, 213; M. Pešikan, *SK-Lj*, 155; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 7; B. Miletić, *Crmnica*, 227; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 30; J. Vuković, *Piva I Drobnjaci*, 62; L. Vujović, *Mrkovići*, 89; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 82; M. Jovanović, *Paštovići*, 95, 241; M. Pižurica, *Kolašin*, 141. Od crnogorskih pisaca pojava oblika *vas* vezana je za jezik Marka Miljanova, vladike Danila, Petra I I S. M. Ljubiše (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 87, 87, 121; A. Mladenović, *Danilo*, 144; B. Ostojić, *Petar I*, 111; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 172, 251), dok Njegoš i Nikola I poznaju obje forme (D. Vušović, *Njegoš*, 116; S. Nenezić, *Nikola I*, str.116).

2.1. Refleksi starog vokala „jat”

Posebnu pažnju posvetili smo reparticipiji starog vokala *jat*. Kada je u pitanju zamjena *jata* evidentan je i jednosložni (*je* – u kratkim slogovima) i dvosložni (*ije* – u dugim slogovima) refleks ovog vokala.

Poezija koja je predmet našeg interesovanja, uz malobrojna odstupanja, koja se uglavnom tiču upotrebe ekavskih i ikavskih oblika, ispevana je ijekavskim izgovorom, koji je dosljedno zastupljen i u crnogorskim narodnim govorima.

Kada su u pitanju ekavizmi, registrovali smo sljedeće: *breg* (*Što biti ne može; Momče i devojče* II), *beljeg* (komparativ pridjeva *bijel* u genitivu) (*Milostiva draga*); *nabeljeno* (*Joke i Selman-aga*); *kostret* (*Mlada čobanica*); *izgorela* (*Ništa se sakriti ne može*); *cveće* (*Na rastanku*); *gde* (*Paun i slavuj*); *nevestice* (*Njega materina*); *bele, brega* (*Poruka majci*); *levom* (*Đevojačka želja*); *prelepu* (*Nina, nina*); *belo* (*Iš, kokote*); *sedi* (*Vila gradi grad*); *koren* (*Zašto je uvenuo*); *dve* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*); *pogorela* (*Majka za sinom* I); *sagorelo* (*Sestra bezbratkinja za bratom*); *gnezdo* (*Sestra za bratom* II).

Aorist glagola *umrijeti* u 3. licu jednine ima normom propisan ijekavski oblik *umrije*, dok naš korpus bilježi ekavski oblik *umre* (*Umre Jovo žalosna mu majka!- Majka, seja i ljuba*).

Pored ekavizama, u našem korpusu prisutan je i mali broj ikavizama: *bio* (*bijel – Sama, Nadžnjeva se momak i devojka, Ne ženi se mlad*), *diva* (od *divojka – Koja j' ono devojčica*), *biljega* (*bijeloga – Na grobu sina*), *Biograd*¹²⁸ (*Tetka za sestričinom; Nadala se tužna majka; Majka za sinom* II). Ono što je karakteristično kada je u pitanju njihova upotreba jeste da su najčešće vezani za muslimanske pjesme. Naime, pojava ikavizama kod crnogorskih Muslimana se objašnjava uticajem bosanskih ikavaca iste vjere, koji su bili vezani rodbinskim vezama.¹²⁹

Refleks dugog *jata* je najfrekventniji u fleksivnim završecima pridjeva i pridjevskih zamjenica u instrumentalu jednine srednjeg i muškog roda i u dativu, instrumentalu i lokativu množine ženskog, srednjeg i muškog roda¹³⁰:

- *dugijem, crnijem* (*Ne uzmi mi dragu*); *prvijem* sevdahom (*Prva ljubav*); *drugijem* govorim (*Ponosit dragi*); *mladijeh* *đevojaka* (*Uoči svadbe*); *jadnijeh, sretnijeh* (*Šta je kome suđeno*);

¹²⁸ Ikavski refleks *jata* u navedenom toponimu podudara se sa stanjem u starocrnogorskim govorima, kao i sa crnogorskom literarnom tradicijom (M. Pešikan, *SK-Lj*, 66; S. Nenezić, *Nikola I*, 66).

¹²⁹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 50, prema: M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 24-26.

¹³⁰ Riječi sa fleksivnim završetkom imaju jedan više slog u odnosu na oblike bez tog nastavka. To produžavanje riječi naziva se *dijareza*, a najčešće je njenu upotrebu uslovljava silabizam.

muškijem (Spavaj đeco); zlatn'jem perom, ravn'jem poljem (Oblačenje nevjeste); žestokijeh (Tetka za sestričinom);

- koj'jem (Oblačenje nevjeste); svijeh (Nad đeverom); tijem (Za malim kćerima).

Navedene oblike sa refleksom *ije* sadrže i crnogorski narodni govori.¹³¹

Jezik lirske narodne poezije posjeduje i mali broj suprijekavizama, mada „moramo napomenuti da se navedeni primjeri sa ijekavskim refleksom jata doimaju kao isforsirani, a jednako su obični i u obliku sa jekavskim refleksom”¹³². Registrovali smo oblik *griješno* (*Nešto mi se diše i uzdiše*), u kojem je nekada bilo kratko jat, pa je i u ijekavskom narječju normirana forma *grešno*. Leksema *vedro* zabilježen je u obliku *vijedro* vina (*Kletva đevojčina*), sa *ije* refleksom jata.

Glagol *strijeljati* je imao dugo jat koje je dalo refleks *ije*, međutim u našem materijalu ovaj glagol je sa *je*-refleksom jata (*strjeljaju – Zbog ljepote*).

Pored upotrebe dužih oblika (sa sekvencom *–ije–*: *crnijem* očima - *Ne uzmi mi dragu*) naš korpus potvrđuje i upotrebu kraćih formi (sa vokalom *–i–*: *crnim* glasom - *Majka za sinom* I). Najfrekventnija riječ koja se javlja u obje forme (i sa *ije* i sa *je* refleksom jata) je pridjev *bijel*. U upotrebi dužih ili kraćih formi nema nekog pravila, osim njihove uslovljenosti potrebama stiha.

Primjeri u kojima naš korpus bilježi znatnija odstupanja od standardne književnojezičke norme vezani su i za jotovanje riječi koje su normirane u nejotovanoj formi. U tom smislu izdvajamo jotovanje dentala *d + j* i *t + j* (*đevojka, đevojčica, đelo, videste, đever, polećeti*).¹³³

¹³¹ B. Miletić, *Crmnica*, 244, 411, 412; M. Pešikan, *SK-Lj*, 162; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 26, 79; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 17, 18; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 28, 29; M. Stanić, *Uskoci*, 70; M. Jovanović, *Paštovići*, 109. Ono što je karakteristika crnogorskih narodnih govora, a nismo našli u našem korpusu jeste zamjena sufiksa *ir* sufiksom *ijer*.

¹³² Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 29.

¹³³ O ovoj vrsti jotovanja je bilo više riječi kada smo govorili o *supstitucionalnim fonometaplazmama*.

2.2. Sloj zvučanja i sloj značenja

Jedna od karakteristika narodne lirske poezije sa područja Crne Gore jeste preplitanje sloja zvučanja i sloja značenja. Ova dva sloja u većem dijelu pjesama našeg korpusa čine savršenu usklađenost.

1. Ponavljanjem istih glasova unutar pjesme ili unutar samo jednog stiha pojačavaju se emocije i estetski doživljaj podiže na viši stupanj. U lirskim narodnim pjesmama često jedan glas koji je karakterističan za početni stih, zauzima svoje mjesto i u narednom ili narednim stihovima.

Zorica Radulović ističe „da kada je riječ o glasovnim ponavljanjima, među istraživačima uglavnom nema saglasnosti po pitanju da li su ona proizvod pjesnikovih svjesnih postupaka i njegove poetske imaginacije ili su nastala kao produkt slučajnih i grafičkih podudarnosti u obliku riječi”¹³⁴.

I asonancom i aliteracijom, kao i onomatopejom postiže se povezivanje iskaza u čvršću cjelinu, a sve tri stilske figure imaju i estetsko dejstvo na recipienta.

a) **Asonanca** ili ponavljanje vokala u više riječi u stihu predstavlja vrlo čest stilski postupak u crnogorskim lirskim narodnim pjesmama. Ilustracije radi navodimo samo neke od mnogobrojnih primjera:

*A ja sam junak kraj sunca oblak (Momak i devojka);
Što god steče, sve devojci reče (Sve devojci);
Mara konja pojahala,
Na vodu ga naklanjala (Mara na vodi);
S visoka brega, iz tanka glasa (Što biti ne može);
Pod onom gorom zelenom (Vila i devojka);
Oj devojko, dušo moja
Đe no sinoć s tobom stoja*

.....
Sablja moja i marama

.....
*Meni sablja i marama (Dioba);
Da l' ga je glava boljela (Došao bi);
Bajna vrata pleći od junaka (Pavlovi dvori);
Šećo moja, kolovođa!
Da sam Bog do kolovođa,
Ja bih znala đe bi stala (Voli najbližnjeg);
Ja sam Rada iza grada dizdareva ćer (Što jedno hoće, drugo ne mrzi).*

Evidentna je velika frekvencija samoglasnika *a* (35 puta) u pjesmi *Mara na vodi*. Učestala upotreba ovog glasa primjetna je i u pjesmi *Ostaće majka bez tebe*.

¹³⁴ Zorica Radulović, *Foničke osobenosti stiha Jevrema Brkovića*, u: *Alhemija riječi*, Podgorica, 2002, 102.

Pjesma *Dvoje ispod jednog jorgana* sadrži višestruko ponavljanje visokih i svijetlih vokala prednjeg reda *e* i *i* (20 i 15 puta) i znatno manje glasa *u* (7 puta).

b) Aliteracija je ponavljanje konsonanta ili grupe konsonanata u više riječi u stihu, a ima funkciju pojačavanja ekspresivnosti.

Ponavljanje suglasnika *l* karakteriše stihove pjesme *Momak i devojka*:

Rosna livada brdom nija*la*,
Tu mi devojka biser niza*la*,
Biser niza*la*, svi*lu* suka*la*.

Veća frekvencija suglasnika *p* i *m* evidentna je u pjesmi *Mara na vodi*:

Sve bih Turke premamila,
A popove raspopila,
Kaludere pomamila.

Stihovi pjesme *Ne uzmi mi dragu* koji slijede potvrđuju ponavljanje suglasnika *m*:

Mome babu dvorbom i ugodbom,
Mojoj majci rodnom i plemenom,
Mojoj braći stasom i uzrastom.

Izdvajamo i sljedeće stihove koji sadrže ponavljanje istih suglasnika u više riječi u stihu:

Koliko je na krušci krušaka (*Marina kletva*);
Vrela voda na valove (*Kad vode devojku*);
Ni na nebu ni na zemlji (*Vila gradi grad*);
Rsom srzni, rukom vrzi,
Ljudski rsu! (Na grobu sina);
Drugi danak donio darove (*Tri božićna dana*).

Pjesme koje sadrže ređanje konsonanata i konsonantskih grupa teških za izgovor stvaraju anti-eufoniju, tmurno, sjetno raspoloženje. Takav utisak najočiglednije dolazi do izražaja kod tužbalica, u kojima pripjev sadrži ponovljeni karakretističan glas prvog stiha.¹³⁵

Asonanca i *aliteracija* su najčešće naporedo upotrijebljene, čime se dobija još jači zvukovni efekat, i pojačano markiranje i u semantičkom i u stilističkom smislu. Njihovom upotrebom postiže se eufonija iskaza. Naporednu upotrebu ova dva stilska postupka registrujemo u pjesmama *Mara na vodi*, *Golub* i *golubica* i mnogim drugim.

Ponavljanje vokala *a* i konsonanta *d* sadrži sljedeći stih:

Ja l' da dade, ja l' da ga prodade (*Uspomena*).

U pjesmi *Vila gradi grad* navedeni stilski postupak se ogleda u ponavljanju suglasničke grupe *gr*, koja daje oštar, surov ton, aludira na nešto hladno, bučno, neprijatno, dočarava sliku groma, oluje, loma...

Grad gradila bijela vila

¹³⁵ O pripjevu tužbalica i primjerima istih vidjeti više u potpoglavlju koje nosi naziv *Ponavljanje* (repeticija).

Ni na nebu ni na zemlji,
 Neg' na *grani* od oblaka;
 Na *gradu* je troje vrata

 De se munja s *gromom* igra

 Munja *groma* nadigrala.

Ova dva glasa nestaju u središnjem dijelu pjesme, kojim dominiraju meki glasovi (*i, a, e u*), da bi u završnim stihovima grupa *gr* ponovo zauzela svoje mjesto. Ovakvo ponavljanje istih glasova pojačava ritmičnost.

c) Da bi se i zvukovno dočarala slika neke prirodne pojave, kako bi ona življe i upečatljivije djelovala, pribjegavano je **onomatopeji**:

Cikće tica kosačica
 U kostriki lovoriki
 Ona *cikće* i govori (*Žalost i radost*);
 Iz travice kojom bistar
 Potok *žubori*
 Golub *guče*, momče njemu
 Tiho govori (*Golub i golubica*);
 Ljuto *pišti* pod krilom devojka (*S mora na Dunavo*);
Pisnu soko sa jelove grane (*Nešto mi se diše i uzdiše*);
 Curi zveče pod grlom đerdani (*Pomirenje*).

Uspavanke sadrže isti stilski postupak:

Nina, Jovo, moje čedo drago,
Nina, nina, u šikli bešiku (*Nina Jovo*).

2. Veoma bitno obilježje lirskih narodnih pjesama jeste jednostavnost i lakoća kojom se one pjevaju. U tom smislu navodimo sljedeće stihove:

Rekla meni draga *doći*,
 A ja čekah do ponoći.
 Mene draga ne šće *doći*,
 Ja okrenuh kući *poći*.
 Ja je sretoh nasred *mosta*,
 Poljubih je jednom, *dosta*!
 Ostaše mi medna *usta*,
 Kao da sam šećer *io*,
 Ali da sam šerbet *pio*. (*Poljubac*);
 O, devojko ovčarica,
 Otkud ti je košuljica?
 Oko vrata sva od zlata
 I pod grlo zlatno puce!
 Voliji bi' raspučiti,
 No mi duši u raj *poći*.
 Što će meni raj pomoći,
 Ove duge ledne noći? (*Ovčarica*);
 Karamfilče, cv'jeće moje,
 Još da mi je sjeme tvoje,
 Ja bi' znala đe bi' cvala,
 Mome dragom pod pendžere,

Karamfil će mirisati,
Moj će dragi uzdisati,
Uzdah će se dalek' ćuti,
Čak daleko u oblake;
Bogu će se ražaliti,
Nas će dvoje sastaviti. (*Karamfil*);
O kokote kolane,
Što ti krila klepeću?
Ne hoće me kokoške,
Samo jedna pilica,
Odnese je lisica.
Ove noći ledene,
Ja ne mogu bez žene. (*Ne može bez žene*).

Broj slogova u stihu, ritam pjesme i glasovna podudaranja presudno utiču na formiranje sloja zvučanja. U tom smislu, pored prethodno navedenih, ilustrativna je i pjesma *Junak i vile*.

Analizirajući ekscerpirane stihove možemo zaključiti da se upravo eufoničnost izraza i postiže upotrebom navedenih glasovnih figura pojedinačno, a naročito njihovim kombinovanjem, koje je u našoj lirskoj narodnoj poeziji, s pravom možemo reći, više nego uspješno izvršeno. Hasnija Muratagić-Tuna ističe da „zvuk nije samo prateći element već ima vrlo bitnu ulogu”¹³⁶. Zvukovna organizacija u poeziji koja čini naš korpus dolazi do svog punog izražaja i time njen opšti utisak na slušaoca/čitaoca biva pojačan.

Presudan faktor za nastanak fonometaplazmi, o kojima je već govoreno, je upravo lakoća kojom se crnogorske narodne lirske pjesme pjevaju, a isto tako veoma bitan faktor je i ritam koji ih prati i kojem kompletna struktura te poezije biva podređena. S obzirom na to, ritam, kao i rima predstavljaju veoma bitano stilsko sredstvo. Ritam crnogorskih lirskih narodnih pjesama je uglavnom ujednačen, dinamičan i bogat. Pojačava ga ponavljanje istih riječi,¹³⁷ koje prati smjenjivanje snažnih osjećanja.

¹³⁶ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvistička istraživanja*, 37.

¹³⁷ O ponavljanju ćemo govoriti nešto niže, mada smo o stilskim figurama ponavljanja (anafora, epifora, mezofora, palilogija...) govorili.

2.3. Versifikacija

Pripjevi, refreni i ponavljanja imaju funkciju održavanja ritma u pjesmi, ali i produbljivanja i intenziviranja emocija.

Stih, osnovno obilježje poezije, je strukturna i ritmička jedinica, iz koje su izvedene druge versifikacijske osobine. U lirskoj narodnoj poeziji on je različit – javljaju se sve vrste stiha, od četverca do šesnaesterca. Najčešći su osmerac i deseterac, dok su stihovi od četiri, pet i sedam slogova zastupljeni u veoma malom broju pjesama. Četverac „najčešće dolazi izmiješan s drugim stihovima; vrlo rijetko je cijela pjesma u četvercu.”¹³⁸ Narodnom pjevaču je *peterac* poslužio da ispjeva počašnice *Vince je teklo* i *Biserna brada* i ljubavnu pjesmu *Tuđe momče*. Stihom od šest slogova ispjevana je pjesma *Đevojka junaku prsten povraćala*, dok je *sedmerac* karakteristika pjesama *Igra oro*, *Dvoje ljubljeno*, *Đevojka na gradskim vratima*, *Tuđinac* i *Ne može bez žene*. U *osmercu* (simetričan stih sa cezuroom poslije četvrtog sloga i trohejskog ritma) su pjesme *Vila gradi grad*, *Sunčeva ženidba*, *Karamfil...* U istom stihu, ali sa dvije cezure (poslije trećeg i poslije petog sloga; nesimetričan osmerac) ispjevane su pjesme *Junak i vile*, *Ostaće majka bez tebe...* „Izuzimajući ograničen broj tužbalica u trohejskom desetercu (kao što su neke iz Paštrovića...) sve ostale tužbalice na srpskohrvatskom jeziku ispjevane su u trohejskom osmercu sa trohejskim četvorosložnim pripevom”¹³⁹ čime opisi djeluju življe i snažnije, a jezik biva bogatiji (*Na grobu sina*, *Sestra za bratom*, *Žena za mužem*, *Majka za sinom jedincem*, *Tuženje jedne Banjanke gredom*, *Baba za unukom*). *Deseterac* je karakterističan stih epskih pjesama (kod njih je cezura poslije četvrtog sloga), ali je evidentan i u lirskim (*Ljubavni rastanak*, *Sve đevojci*), što nas dovodi do zaključka da je narodni pjevač koji je spjevao epske pjesme po navici u desetercu sa cezuroom poslije četvrtog stiha spjevao i lirske. Pjesma *Momak i đevojka* napisana je u desetercu sa cezuroom poslije petog sloga. Istim stihom pisane su i pjesme: *Đevojčka kletva*, *Tri božićna dana*, *Eto vam tamo Božić ide*, *Paun i slavuj*. Jedanaest slogova imaju stihovi pjesme *Usnula nevjesta*, *Uslišena molitva*, *Jovan beg ostavlja ljubu...* *Dvanaesterac* je karakteristika pjesama *O đevojko dušo*, *Zora zastanula* i *Sijeda mu brada*. Stihom od trinaest slogova ispjevane su pjesme *Što jedni hoće, drugo ne mrzi*, *Dilber i ugursuz*, *Božić zove: hoće čast u kuću*, *Drugarice đevojci, kad je prate*, *Kod mladoženjine kuće kad se nadaju*

¹³⁸ Tvrtko Čubelić, *Lirske narodne pesme: antologija*, Zagreb, 1953, 27.

¹³⁹ Vido Latković, *Narodna književnost*, 167.

svatovima, Svadbena počašnica domaćinu, Žena traži ponude. Pjesma *Očekivanje svatova* sadrži prvi stih sa *trinaest* slogova, dok su ostali osmerci.

U najvećem broju pjesama sa kraćim stihovima preovladavaju vedrija raspoloženja, dok su pjesme koje imaju duže stihove pune melanholijske, sjete, tuge. Međutim, to ne možemo tretirati kao opšte pravilo, jer se svakim od navedenih stihova mogu izraziti i srećna i tužna raspoloženja.

Neke pjesme nijesu ispjevane od početka do kraja u istom stihu i takve pjesme (sa različitim brojem slogova u stihovima) se nazivaju heterosilabičkim. U tom smislu ilustrativne su: *Dragi u tuđini, Pod bedemom, Golub i golubica, Začuh vilu u dubravi, Suze za tuđinom, Kad mlada ulazi u kuću mladoženjinu, Mladoženji uz čašu, Suze za tuđinom*, koje predstavljaju kombinaciju osmeraca i peteraca; ili *Pjesma češljaričama* u kojoj se naizmjenično javljaju osmerci i šesterci ili *Voli samo nju* gdje je prisutno smjenjivanje osmerca i sedmerca. Pjesma *Ljuba je donjela* sastoji se od osmerca i poslije svakog se nalazi pripjev od četiri stiha.

Vrlo važno je naglasiti da pjesme ove skupine kao bitno stilsko obilježje sadrže **rimu**, koja se najčešće nalazi na kraju stiha (*bore-gore; nije-bije – Javor*) bilo kao jedna ili dvije riječi, ali i ih ima i na početku (*koliko – toliko – Devojka kune oči i dragoga*) i u sredini stiha (*hajem – dajem – Pjevala bih, al' ne mogu sama*). Rime se sastoje od riječi koje se glasovno podudaraju, ali se semantički ne podudaraju.

Lirska narodna poezija sa područja Crne Gore sadrži više kvantitativnih modela rime (jednofonemske, dvofonemske, trofonemske, četvorofonemske, petofonemske), koji su u nejednakom obimu zastupljeni. Sačinjavaju ih i vokali i konsonanti. O ovoj problematici je iscrpno pisano, pa ćemo mi ukazati samo na neke od slučajeva koji proizvode zvukovni efekat.

Pjesma *Momak i devojka* sadrži parnu, petofonemsku, otvorenu rimu u prva dva stiha (*nijala – nizala*), zatim leoninsku, trofonemsku, otvorenu (*Biser nizala, svilu sukala*), kao i dvofonemsku, leoninsku, zatvorenu (*A ja sam junak kraj sunca oblak*), dok se u pjesmi *Sve devojci* nalazi leoninska, otvorena, trofonemska (*Što god steče, sve devojci reče; /.../ Litru zlata i oku dukata*), kao i u pjesmi *Lijep konak* (*ptica – prepelica*), a isto tako i u pjesmi *A najposle ja ne marim za njega* u kojoj se još nalazi i trofonemska i dvofonemska, otvorena, parna rima (*drugarice – sesrtice; nesječene – neljubljene, naći - doći*). U pjesmi *Ostaće majka bez tebe* treći i četvrti stih sadrže jednofonemsku, otvorenu, parnu rimu (*izmiva – ispira*), a istu situaciju (*sama – glava*) nalazimo i u pjesmi *Pjevala bih, al' ne mogu sama*, u kojoj se nalazi i četvorofonemska, zatvorena, leoninska rima (*hajem – dajem*). Pjesma *Mara na vodi*

sadrži trofonemsku i dvofonemsku, otvorenu, parnu rimu (pojahala – naklanjala; ogledala – govorila; premamila – raspopila - pomamila), kao i pjesma *Dragi u tuđini* (puca – kuca), a isto tako i pjesma *Kod dragoga* (vodica – lozica). Trofonemska i jednofonemska, leoninska, otvorena rima prisutna je u pjesmi *Voli najbližnjega* (znala – stala; ruke – belenzuke; čelo - pero), a u istoj pjesmi nailazimo i na trofonemsku, otvorenu, parnu (najbližega – najljepšega). Četvorofonemska, otvorena, parna rima zabilježena je u pjesmi *Što biti ne može* (pašaluka – ašikluka), kao i u pjesmi *Marina kletva* (krušaka – pušaka, sijena – strijela, grana – rana). Trofonemsku i dvofonemsku, otvorenu, parnu rimu sadrži pjesma *Milostiva draga* (uraniti – pomoliti – donijeti – ostaviti – dođe – nađe), kao i pjesma *Dioba* (stoja – moja, jeseni – meni; tražimo- nađemo). Pjesma *Mehove žalosti* sadrži trofonemsku, otvorenu, parnu rimu (oblake – sokake; žute – ljute), kao i pjesma *Ne mogli ih rastaviti* (razdvojiše – zavadiše), a isto tako i pjesma *Đevojački izbor*, koja još sadrži i trofonemsku, leoninsku, otvorenu rimu (moja – tvoja; mati - dati). Izomorfna, četvoromorfna i trofonemska, obje parne, otvorene rime prisutne su u pjesmi *Đevojka kune oči i dragoga* (grana – rana, kuka – muka). Pjesma *Dragi – zulumčar* bilježi jednofonemsku, parnu, otvorenu rimu (mahalu – zulumčaru). Leoninska, otvorena, dvofonemska rima zastupljena je u pjesmi *Kletva đevojčina* (lovio – salomio), a isti slučaj imamo u pjesmi *Ne uzmi mi dragu* (brate – te). Peto fonemsku, parnu, otvorenu rimu sadrži pjesma *Da izmoli đevojku* (lastavica – kukavica), kao i pjesma *Ljepota đevojke* (gledajući – čekajući). Četvorofonemska, zatvorena i trofonemska i petofonemska, otvorena, isprekidana (a, b, c, b) rima je u pjesmi *Golub i golubica* (golubicom – đevojčicom, žubori – govori, golubice – đevojčice, ljubimo – gubimo). Dvofonemska i trofonemska, leoninska, otvorena, kao i trofonemska, otvorena parna rima nalazi se u pjesmi *Da ne može bez nje* (sunca – mjeseca, mraka – oblaka; potvorila - učinila). Trofonemsku i četvorofonemsku, otvorenu, parnu i trofonemsku, izomorfnu, otvorenu rimu registrujemo u pjesmi *Joke i Selman-aga* (podvriskuje – dovikuje, otvorena – natočena; Joko – oko). Jednofonemska i dvofonemska, parna, otvorena rima prisutna je u pjesmi *Za kozama* (Ljeposava – kozama, roge – oke; povezati – poljubiti). Dvofonemsku i trofonemsku otvorenu, leoninsku i trofonemski, otvorenu, parnu rimu nalazimo u pjesmi *Zarok momka i đevojke* (zateče – đevojče; spavaju – diraju; vuci – hajduci). Jednofonemsku, parnu, otvorenu rimu u pjesmi „Još mi je luda” (vodu – konju). Dvofonemsku, otvorenu trojnu i trofonemsku, otvorenu, parnu i leoninsku rimu nalazimo u pjesmi *Alibegovica i sluga* (omilio – načinio – ostavio; lice – pletenice; ljepotice - Alibegovice). U pjesmi *Đevojka na gradskim vratima* potvrđujemo trofonemsku, otvorenu, parnu i trofonemsku, otvorenu, ukrštenu rimu (visoko – široko; gori – govori). Trofonemska, otvorena, parna, četvorofonemska, otvorena, trojna i

dvofonemska, otvorena, izomorfna, parna rima prisutne su u pjesmi *Poljubac* (doći – poći; mosta – dosta; io – pio). Trofonemska, trojna, otvorena rima nalazi se u pjesmi *Jadi* (pušćenica – udovica – suđenica). Trofonemska, otvorena, parna i šestofonemska, otvorena, leoninska rima prisutne su u pjesmi *Kad bi znao* (soja – moja; ćušluka – minđušluka). Dvofonemska, leoninska, otvorena rima nalazi se u pjesmi *Svatovi traže da im pokažu mladu* (žao – dao, znao – dao). Trofonemsku, otvorenu, parnu rimu sadrži i pjesma *Junak i vile* (rodila – povila, gojila – rosila). Trofonemska, otvorena, ukrštena rima prisutna je u pjesmi *Blagoslov u kletvi* (sina – rodila, bila- bila).

Riječi koje se rimuju označavaju predmete, osobine, radnje, stanja, zbivanja ili pojave koje su naročito naglašene u pjesmi i na kojima leži emocionalno i misaono težište. Kada je u pitanju versifikacija lirske narodne poezije ne možemo dati neki globalan zaključak, iz razloga što su u njoj zastupljene različite vrste rime i nema pravila kada će se upotrijebiti jedna, druga, treća itd. rima, a kako smo iz izloženog vidjeli, čak i u okviru jedne pjesme može egzistirati više vrsta rime. Međutim, prisustvo rime i nije obavezno, ali kada se javi „djeluje kao stilski markirano mesto”¹⁴⁰. Nekada je mjesto rime prisutna asonanca.

Lirska narodna poezija uglavnom je **astrofična**, mada se ponekad jave strofe (u svega pet pjesama iz zbirke Jelene Šauliić) i to od po dva ili od po četiri stiha. Takva su pjesme *Crna Gora u boj kreće* i *Poruka iz logora* koje se sastoje od devet strofa, i pjesma *Preko brda* koja ima tri strofe. U sve tri navedene pjesme strofe sadrže po dva stiha. Pjesma *Pod bedemom* se sastoji od tri strofe, a pjesma *Golub i golubica* od pet strofa svaka od po četiri stiha. Mjesto strofa u sadržini lirskih pjesama javljaju se smisaone cjeline, koje mogu i samostalno da funkcionišu, jer veze između pojedinih dijelova nijesu toliko čvrste. Obično su odvojene znacima interpunkcije (tačkom, zarezmom ili tačkom i zarezmom).

Refren je sredstvo kojim se stavlja pečat na sadržaj, njime se iskaz produbljuje, naglašava. Naročito snažno djeluje ako se to ponavljanje vrši na manjem odstojanju. Ponavljanje pripjeva ili refrena, evidentno je u pjesmi *Dragi u tuđini* (tri puta se na kratkom odstojanju ponavlja pripjev *A ja nemam s kim*), čime se još više ističe samoća djevojke kojoj je dragi daleko. U pjesmi *Ne mogli ih rastaviti* dva puta se ponavlja isti stih (*Žute dunje carigradske*), kao i u pjesmi *Pjesma češljaricama* (*Češljajte mi, češljalice*); dok je u pjesmi *Ljuba je preča nego sestra i snaha* tri puta ponavljen stih (*Odriješi me mlad junače*). Poslije svakog stiha ponavlja se pripjev *Janje moje bijelo* u pjesmi *Svrati ga mati, boga ti i Ne ron' te*

¹⁴⁰ Marija Kleut, *Srpska narodna književnost*, 22.

se! u pjesmi *Dika do vijeka*, a isto tako se ponavlja i stih *Male moje* u pjesmi *Ljuba je donjela*. U pjesmi *Dženarika* uočavamo ponavljanje refrena *Dženariko, rano moja!*.

Prva četiri stiha pjesme *Đevojačka želja* sadrže po dva puta unakrsno ponovljena dva pripjeva (*Tanka, tanka* i *Neka, neka*). Poslije svakog stiha u pjesmi *Tri otkosa* ponavlja se pripjev *Tija vodo ladna; o, oj Bojana!*. Dva puta je ponovljen isti stih (*Neka se muči dok ne nauči!*) u pjesmi *Đevojačka presuda*.

Pripjev je nekada nastao ponavljanjem ili variranjem pojedinih riječi iz stiha koji prethodi. Ova vrsta pripjeva karakteristika je tužbalica. Uglavnom je u obliku elipse i njime se najčešće figurativno ističu osobine umrlog. Navodimo samo neke od mnogobrojnih primjera registrovanih u našem korpusu:

I cvijećem naresih te,
Moj cvijete!
.....
Al' rad mira u kmetove?
Šjajni kmete!
.....
Ja jadujem, ti ne vidiš,
Očni vide!
Ja jaučem, ti ne čuješ,
Jad me čuo!
Đe je tvoja kruta snaga?
Kruti sinko!
Rsom srzni, rukom vrzi,
Ljudski rsu!
.....
Kao soko od rosice,
Moj sokole! (*Na grobu sina*);
Mudra usta podvezao,
Mudri svekre (*Nad svekrom*);
Bez šljemeni bogatoga,
Bogat rode!
.....
Mrcine te umoriše,
Mrcinjaci
.....
Te ih more po tamnica,
Sestra tamna (*Sestra za bratom*);
Ko te ubi i obori,
Bore Đuro!
.....
Kao potres zemljom crnom.
Crno jutro!
.....
Ko li će ih šjetovati,
Moj šjetniče,
Od ludosti do mudrosti?
Mudri dome! (*Žena za mužem*);
Da ti vida grdne rane,

Rano ljuta!

.....

Da te grli i celiva,
Moj celive

.....

Moje zlato, neževano,
Zlatna kruno!

Moje oči izvađene,
Očni vidu!

.....

Ne nazoveš: dobro jutro?
Zlo mi jutro!

.....

Koja ti je pod prstenom,
Moj prstene

.....

Koji su te milovali,
Oh milosti,
Od želje te pričekali
Željo moja! (*Majka za sinom jedincem*);
Zar nemamo koga žaliti?
O žalosti!

.....

Bez mjeseca crne noći,
Crne druge!

.....

Obraz rodu donoseći,
Obrazniče (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
O temelju roda moga,
Temeljnice

.....

Boleća si vazda bila,
Boletnjica

.....

Pod ranama na mukama,
Mučenice!

.....

I ublaži rane ljute,
O ublago!
Svačije se djelo vidi,
Vide majko!

.....

Vjekovima da se kite,
Kitna braća! (*Za majkom*).

3. GRAFIJA I GRAFOSTILISTIKA

Grafostilistika se bavi proučavanjem stilskih pojava na planu grafije. Karakterističan oblik nekog djela, u našem slučaju grafička organizacija pjesme u stihove, predstavlja domen ove discipline. „Da grafički izgled teksta nije bez značaja spekuliralo se odavno. Rukopisna tradicija puna je težnje da se u taj izgled unese estetska dimenzija, odnosno da pismo ne bude samo puki prenosilac sadržaja, nego i da djeluje lijepo i da privlači tom ljepotom.”¹⁴¹

Grafostilistika se bavi i raznim poremećajima u domenu interpunkcije. Evidentno je da znaci inrepunkcije nekada bivaju izostavljeni ili poremećeni na mjestima na kojima ih savremena norma propisuje, što se opravdava pjesničkom slobodom, a ima funkciju svojevrsnog grafostilema. Novo Vuković o upotrebi interpunkcije kaže: „Bilo je mišljenja da ona ukida spontanost, da smeta ritmu i da ograničava čitalački doživljaj pjesme”¹⁴².

Smatramo da je potrebno istaći da oblik i temu narodne lirske poezije diktira stih, rima, ritam.

Upitnim rečenicama, na koje, nailazimo u pjesmama ove vrste, pažnja čitalaca se bazira na postavljeno pitanje i očekivani odgovor. Takva je situacija i u stvarnosti. Pitanjem se čitalac/slušalac drži u iščekivanju. Takve pjesme sadrže dosta emocije u sebi. „Pitanje, interogacija, svojom intonacijom unosi u pjesnički izraz posebnu modulaciju – a ona sugerira jedno posebno duševno stanje.”¹⁴³ Ono se nekada nalazi u samom naslovu pjesme, a registrovano je i u prvim stihovima.

Pjesma *Tri otkosa* u trećem stihu sadrži pitanje, a odmah zatim i odgovor na njega:

Ko povalja djetelinu travu?
Povaljalo momče i devojče.

U pjesmi *Vila i devojka* registrovali smo dijalog vile i djevojke, ali djevojčina pitanja i vilini odgovori nijesu dati po redu (ako ih obilježimo brojevima izgledaće ovako: djevojčina pitanja - 1, 2, 4, 3, 5; a vilini odgovara - 1, 2, 3, 4, 5). Pitanja i odgovore na njih sadrži i pjesma *Suze materine*, u kojoj razgovaraju djevojka i dva gavrana. Pjesma *Mara i majka* građena je na principu dijaloga majke i kćerke, majčinih pitanja i kćerkinih odgovora. U osnovi pjesama *Sve devojci* (pitanja i odgovori između majke i sina) i *Rod je ženin miliji nego sestra* (dijalog između brata i sestre, Marije i Jovana) nalazi se isti postupak. Pjesma *Joke i*

¹⁴¹ Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*, 85.

¹⁴² Isto, 87.

¹⁴³ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvistička istraživanja*, 52.

Selman-aga sadrži Selmanova pitanja i Jokine odgovore na njih, a istu formu sadrži i pjesma *Rastavljanje s majkom* (momak pita, a djevojka odgovara).

Svojim oblikom izdvaja se pjesma *Šta bi koja najvolija* koja sadrži sedam stihova koji nijesu opterećeni smislom i sadržinom, ali iz njih izvire radost ritma:

Zaspa Janko pod jablankom,
pirgito,
pirgitanče,
povratanče,
zelen bor,
Borkoviću,
Zarukavje,
Sitni tanče moj!

U našem materijalu svoje mjesto zauzimaju i tzv. rime za oko, kod kojih pored zvukovne postoji i grafička sličnost.¹⁴⁴

Karakterističan izgled teksta nalazimo kod tužbalica, u kojima pripjevi predstavljaju zasebne stihove, pa time dobijaju funkciju grafostilema.

¹⁴⁴ Više o rimi u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (potpoglavlje *Versifikacija*).

4. MORFOLOGIJA I MORFOSTILISTIKA

Morfologija je lingvistička disciplina koja se bavi proučavanjem strukture, oblika i građenja riječi, a morfostilistika¹⁴⁵ se bavi stilskim pojavama vezanim za pomenuti jezički nivo. Novo Vuković naglašava da morfološke „pojave, međutim, imaju mnogo manji stilistički značaj nego fonološke”¹⁴⁶.

Jezik lirske narodne poezije sa područja Crne Gore pokazuje izvjesna odstupanja u odnosu na stanje u standardnom književnom jeziku, koja se ogledaju u očuvanju morfoloških crta iz perioda kada su ove tvorevine nastale.

4.1. Imenice

Analizirajući korpus kojim raspolažemo naročito smo se zadržavali na oblicima imenica koji odstupaju od savremenog jezičkog stanja i ispitali kako njihova upotreba utiče na stil narodne lirske poezije.

4.1.1. Imenice muškog i srednjeg roda

Vlastita imenica **Jovo** u nominativu je upotrijebljena u navedenom obliku, dok je u dativu njen oblik *Jovi* (prema nominativu *Jova*), što je u suprotnosti sa stanjem u crnogorskim govorima:

Jovo mi se s sankom kara
Kao da se razgovara.
Sanak *Jovi* govorio (*Kara se s sankom*);
U jednom je Karamfile *Jovo*,
.....
Otporuči Karanfilu *Jovi* (*Prelja i kujundžija*).

Kada je u pitanju **vokativ** jednine imenica muškog roda stanje u našem korpusu se podudara sa savremenom jezičkom normom¹⁴⁷, ali odstupa od stanja u crnogorskoj, govornoj

¹⁴⁵ Polje fonostilistike i morfostilistike je prilično teško razdvojiti. Dešava da jedan stilem ima dvojake osobine – i fonostilema i morfostilema.

¹⁴⁶ Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*, 78.

¹⁴⁷ M. Stevanović, *Savremeni I*, 188.

i pisanoj, tradiciji¹⁴⁸ Naime, imenice muškog roda koje se završavaju na mek (palatalan) suglasnik u vokativu imaju nastavak –*u*. Odstupanje od tog pravila registrovali smo u samo jednom primjeru:

Krilat zmaje! (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

Vokativ imenica muškog roda koje se završavaju nenepčanim suglasnikom ima nastavak –*e*. I ovdje naš materijal bilježi izuzetke:

Moj cvijetu iz livade! (*Baba za unukom*);
Moj' ukraso!
Moj' ukraso i ljepoto (*Tetka za sestričinom*).

U posljednjem primjeru vokativ imenice *ukras* dobio je nastavak –*o* analogijom prema vokativu imenice *ljepota*.

Imenice muškog roda sa završetkom na konsonante –*r* i –*c* (tipa *car*, *vezir*, *mjesec*...) u *instrumentalu* imaju alternativne nastavke –*om* i –*em*. Naš materijal bilježi isključivo oblike sa nastavkom –*om*, izuzev jednog primjera sa nastavkom –*em*:

Đevojke me *carom* zovijahu,
.....
A bratići *carom* i *vezirom* (*Đevovanje*);
Mjesecem sjajnim gojila (*Junak i vile*);
Mjesecom se opasala (*Ljepotica*);
Mlanarevom mlinaricom
Kozarevom zaručnicom (*Dobro su se domislili*).

Starocrnogorski i crmnički govori potvrđuju oba nastavka¹⁴⁹, dok je kod starijih crnogorskih pisaca situacija prilično neujednačena¹⁵⁰.

Odstupanja u odnosu na današnju normu registrujemo u oblicima množine imenica muškog roda, koje se pojavljuju sa umetkom –*ov*–/–*ev*–:

Da mu jadim sve moje *jadove* (*Kletva devojčina*);
Obadovi zelenijeh glava
.....
Leptirovi kao *vezirovi* (*Komar i muva*);
I nesretni gavranovi (*Za sinom*);

¹⁴⁸ Nastavak –*u* iza dentala *d* i *t* u oblicima vokativa registrovan je u govorima istočne Crne Gore, Pive i Drobnojaka i istočne Hercegovine (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 62; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 59; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 36), kao i iza zadnjonepčanih suglasnika *k*, *g* i *h* (koji su nekada bili meki) u crmničkim govorima (B. Miletić, *Crmnica*, 189). Isti nastavak iza nenepčanih suglasnika u upotrebi je u bjelopavličkim, mrkovićkim uskočkim i starocrnogorskim govorima (D. Čupić, *Bjelopavlići*, 74; L. Vujović, *Mrkovići*, 143; M. Stanić, *Uskoci*, 188; M. Pešikan, *SK-Lj*, 143). Kolebanja u upotrebi nastavaka –*u* i –*e* u vokativu jednine imenica muškog roda pokazuje jezik Petra II i Marka Miljanova (D. Vušović, *Njegoš*, 28; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 104, 105), a rijetka ostupanja registrovana su i u jeziku Nikole I i S. M. Ljubiše (S. Nenezić, *Nikola I*, 130, 131; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 199).

¹⁴⁹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 145; B. Miletić, *Crmnica*, 191.

¹⁵⁰ U jeziku Petra I zabilježena je naporedna upotreba nastavaka –*om* i –*em*, samo nastavak –*om* javlja se kod M. Miljanova i Nikole I, dok su kod Njegoša prisutna oba nastavka, ali je češće u upotrebi –*om*, a S. M. Ljubiša koristi samo –*em* (B. Ostojić, *Petar I*, 126, 127; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 105; S. Nenezić, *Nikola I*, 132; D. Vušović, *Njegoš*, 28; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 202).

Lešina ti ostanula,
Gavranovi napadali (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Naši narodni kazivači su pored kraćih paralelno upotrebljavali i duže oblike množine imenica, ali za razliku od prethodno navedenih primjera, koji su isključivo dijalekatska karakteristika, forme koje slijede su normirane:

Što je gora da su *kalemovi* (*Ljubavni rastanak*);
Da dariva sve redom *svatove* (*Darovi*);
A najviše Nikovi *dvorovi* (*Momkova mati i svatovi*);
Kuj prolaze Pavlovi *svatovi*,
Svi *svatovi* peruniku brali (*Deseta ženidba*);
Il' za svata od *svatova* (*Nad svekrom*);
A najviše Nikovi *dvorovi*
.....
Pa *svatove* bogom zaklinjaše (*Momkova mati i svatovi*);
Morni konji i *svatovi* (*Na rastanku*);
Gorom idu Jovanovi *svatovi*;
.....
Svi *svatovi* na polje zaspali
.....
Primiće mi cvijet za *darove* (*Kad putuju s devojkom*);
Dobro došli, svi *svatovi* (*Kad devojka stupi u kuću*);
Poletite iz *dvorova* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*);
Oj *svatovi*, draga braćo, jeste li zdravi? (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*).

Korpus kojim raspolazemo potvrđuje i upotrebu oblika bez navedenog umetka, u situacijama „kad to zahtijevaju potrebe stiha”¹⁵¹:

I zeleni *luzi* kalinovi (*Kletva devojčina*);
Koza kozu *roge* (*Za kozama*);
Što ne gradih bjele *dvore*,
.....
Što ne kovah zlatne *ključe*
Da je pritvaram? (*Začu vilu u dubravi*);
Sastaše se *brci* i *sulufi* (*Pomirenje*);
Bjelo stado, pojeli te *vuci* (*Ništa se sakriti ne može*);
Bog mu dade zlatne *roge* (*Ne otimlji već me mami*);
S tobom će se moji,
Svati okititi (*Devojka junaku prsten povraćala*);
Dugo, *sinci*, poživjeli (*Momak i devojka*);
Đe će moji *svati* počivati (*Bor i Borika*);
Na Petrove bijele *dvore* (*Uoči svadbe*);
Često *glasi* dolažahu (*Za trpezom uoči svadbe*);
Tu mi Niko *svate* iskupljaše (*Momkova mati i svatovi*);
Sve su neve *dare* donijele (*Suze materine*);
Divno zveče *dvori* javorovi (*Đever snahu odgovara*);
Dobro mati, *svate* dočekajte (*Umrta devojka*);
U njoj su *sn'jezi* i *mrizi* (*Junak i vile*);
Da sagradi nasred gore *dvore* (*Pavlovi dvori*);
Mrki su mu pomršeni *brci* (*Ne ženi se mlad*);

¹⁵¹ M. Stevanović, *Savremeni I*, 199.

Ti su *puti* nedohodi (*Na grobu sina*);
 Crne *glase* donosio (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
 Tuda niko ne dolazi
 Samo *vuci* i *bauci*

 Grb i sablju odniješe,
 Zlatne *krste* i medalje

 Nove *dare* dobijaju (*Za sinom*);
 Mrki *brci* oboreni (*Sestra za bratom II*);
 Što su pravi *sinci* rodu (*Za majkom*);
 E se *rati* zaratiše (*Sestra za bratom*);
 Da ne ide tamo na te *pute* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
 Narvćite dobre *ovne* na ražnjevima (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

Kraći i duži oblici navedenih imenica uporedo egzistiraju i u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji¹⁵², a njihovu upotrebu u stihovima, kako smo već istakli, uslovljava broj slogova.

Kod imenice **nebo** u oblicima množine dolazi do proširivanja osnove nastavkom –s- i tada ona ima i posebno značenje (*nebesa* – nebeski svod, nebeska visina...). Jezik lirske narodne poezije navedeni oblik sadrži u tužbalicama, i to na mjestu na kojem je prikazana osoba, koja se obraća umrlom prekorijevajući ga što je napustio ovaj svijet, pa se čak može reći da oblik *nebesa* u tom kontekstu sadrži i dozu afektivnosti:

No si sada na *nebesa* (*Majka za sinom jedincem*);
 A ti oćeš na *nebesa* (*Za strijeljanim*).

Oblik *nebesa* u kojem se ogledaju ostaci stare *s* promjene karakteriše i jezik Marka Miljanova i Nikole I.¹⁵³

Kada su u pitanju imenice muškog roda izuzetak predstavlja i imenica **dan**, koja se javlja u obliku deminutiva *danak*, iz metričkih razloga:

Ne kuju se konji po mjesecu,
 Već po *danku* i jarkome suncu (*Da ne može bez nje*);
 Od Mitrova do Đurđeva *danka* (*Ljuta kletva*);
 Doći će ti Đurđev *danak*, ogrijaće te (*Dilber i ugursuz*);
 Prvi *danak* donio veselje... (*Tri božićna dana*);
 Dugi *danak* sina kumih (*Za sinom*);
 Moju braću bijelome *danku* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

¹⁵²D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 76, 77; M. Stanić, *Uskoci*, 192, 193, 194; M. Pešikan, *SK-Lj*, 131, 132; M. Jovanović, *Paštrovići*, 249, 250; B. Miletić, *Crmnica*, 191-193; L. Vujović, *Mrkovići*, 144; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 52 (jednako su obični primjeri: *ključi*, *krši*, *klini*, *đaci*, kao i rog – *rozi* i *rogovi*, vuk – *vuci* i *vukovi*, a isto tako i *svati* i *svatovi*). Jednosložne i višesložne imenice sa umetkom *ov/ev* nijesu poznate vladiki Danilu, Petru I, a u jeziku Marka Miljanova i Njegoša zabilježen ih je mali broj primjera (A. Mladenović, *Danilo*, 127; B. Ostojić, *Petar I*, 134; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 109, 110; D. Vušović, *Njegoš*, 29), dok je u jeziku S. M. Ljubiše i Nikole I veći broj imenica sa umetkom i to više jednosložnih nego dvosložnih (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 215; S. Nenezić, *Nikola I*, 137-141).

¹⁵³ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 102; S. Nenezić, *Nikola I*, 146.

U stihu u kojem nije bilo potrebno dopuniti broj slogova navedena imenica je upotrijebljena u osnovnom obliku:

Vas *dan* kumih, kamen ljubih (*Za sinom*).

Primarni oblik imenice **kamen** posvjedočen je u stihovima koji slijede:

Studen *kamen* svekar babo (*Poruka majci*);
Kamen majci – kukavici (*Nadala se tužna majka*);
Do 'sim kaplju na stancu *kamenu* (*Đevojka i čobanče*);
Vas *dan* kumih, *kamen* ljubih (*Za sinom*);
Zar pod zemljom i *kamenom* (*Za majkom*).

Registrovali smo upotrebu ove imenice u starom obliku konsonantskih osnova muškog roda, bez finalnog sloga *-en* (*kam/kami*). U primjerima koji slijede da se zapaziti i pomjeranje njene semantike (upotrijebljena je u priloškom značenju *slabo, rđavo, jadno*):

Kam da mi je (*Na grobu sina*);
Kami mi je!
.....
Kam mi u dom!
.....
Kam da mi je! (*Majka za sinom jedincem*);
Kami nama! (*Baba za unukom*);
Kami mene, rano moja! (*Tetka za sestričinom*);
Kami mene!
.....
Kam da joj je!
.....
Kami majci!
.....
Ne bi l' majci olakšalo,
Kami da će! (*Za majkom*).

U priloškoj službi oblik *kami* upotrebljava se u svim crnogorskim narodnim govorima, kao i u jeziku pisaca sa tog područja.¹⁵⁴

Kao sinonim imenici *kamen* u našem korpusu javlja se i imenica *krš*, a upotreba tog oblika ima stilsku vrijednost:

Zajedrila po *kršu* galija (*Laž i paralaž*).

Imenica **put** se u oblicima množine javlja u dvije standardne forme kao *putovi* i *putevi*, analogijom prema dvojakim oblicima instrumentala jednine (*putom* i *putem*). Pomenutu imenicu naš korpus sadrži isključivo sa infiksom *-ov-* i kada je korišćena sa semantikom ulice, odnosno puta kojim se nešto kreće, ali i kada ima drugačije, preneseno značenje:

Iz *putova* dalekije (*Nad đeverom*);

¹⁵⁴ M. Stanić, *Uskoci*, 179; M. Pešikan, *SK-Lj*, 133, 134; M. Jovanović, *Paštrovići*, 255, 256; L. Vujović, *Mrkovići*, 139; B. Miletić, *Crmnica*, 188; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 72; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 71, 72; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 35; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 53; M. Pižurica, *Kolašin*, 113. Lik *kami* u priloškom značenju koriste i Njegoš, Marko Miljanov, Nikola I i S. M. Ljubiša (D. Vušović, *Njegoš*, 118, 119; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 101; S. Nenezić, *Nikola I*, 144, 145; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 224, 225).

Kroz lugove i putove (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
A putovi zapadoše (*Za majkom*).

Kada su u pitanju stariji crnogorski pisci primjetno je da imenicu *put* upotrebljavaju sa infiksom *ov/ev* (Marko Miljanov, S. M. Ljubiša) ili bez njega (Nikola I).¹⁵⁵

Oblici i *pojas* i *pas* su prihvaćeni kao normativni. Nastanku kraćeg oblika prethodilo je ispadanje intervokalnog *j*, a potom se vokal *o* prilagodio vokalu *a* procesom asimilacije, da bi na kraju došlo do sažimanja dvostrukog vokala *a* u jedno dugo *a* (*pojas*>*poas*>*paas*>*pas*). Ova imenica paralelno egzistira i u punom i u redukovanom obliku u našem korpusu, a obje forme su prisutne i u jeziku starijih pisaca¹⁵⁶:

Vezen mu je jagluk za *pojasom* (*Uspomena*);
Na Janku je svilen *pojas* (*Šta bi koja najvolija*);
Šta će tebi kosa preko *pasa* (*Megdan zbog ljube*);
Muškijem te opasala *pasom* (*Spavaj đeco*);
Kolačima iza *pasa* (*Žena za mužem*).

Dvojake forme genitiva množine imaju imenice *pleći/pleća*, *krsti/krsta* i *prsi/prsa* (*plećiju/pleći*, *krstiju/krsti*, *prsiju/prsi*), od kojih samo prvonavedena ima oblike jednine (*pleće*). Kada je u pitanju njihova upotreba u našem korpusu situacija je sledeća:

A dolami na *pleći* grbave (*Teško svakom s nepritlikom*);
Bajna vrata *pleći* od junaka (*Pavlovi dvori*);
A niz *pleći* tri ture perčina,
Na *prsimu* toke kolajlije (*Dar*);
Među *pleći* mededovu šapu (*Đevojka je sunce bratimila*);
Mladu momku toke na *prsimu* (*Pomirenje*);
Puštila kose niz *pleći*
I čisti biser niz *prsi*
.....
Podigni kose uz *pleći*
I drobni biser uz *prsi* (*Đevojka momku*).

Iste forme navedenih imenica posvjedočene su i u narodnim govorima, kao i u jeziku starijih pisaca sa crnogorskog područja.¹⁵⁷

¹⁵⁵ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 110; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 216; S. Nenezić, *Nikola I*, 133.

¹⁵⁶ S. Nenezić, *Nikola I*, 93, 94; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 137; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 62. U uskočkom govoru navedena imenica, sa značenjem opasača ima oblik *pojas* (M. Stanić, *Uskoci*, 43).

¹⁵⁷ U istočnocrnogorskoim i pivsko-drobnjačkim govorima upotrebljavaju se oblici i *prsi* i *prsiju* (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 70; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 58). U starocrnogorskim, uskočkim, paštrovskim i crmničkim govorima navedene imenice se mijenjaju isključivo po IV vrsti - *pleća*, *prsa* (M. Pešikan, *SK-Lj*, 140, 141; M. Stanić, *Uskoci*, 206; M. Jovanović, *Paštrovići*, 328; B. Miletić, *Crmnica*, 202). Nastavak -i ima imenica *pleća* u paštrovskim, crmničkim, starocrnogorskim i bjelopavličkim govorima (M. Jovanović, *Paštrovići*, 328; B. Miletić, *Crmnica*, 196; M. Pešikan, *SK-Lj*, 146; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 78). Nastavci -i i -iju javljaju se u mrkovičkim govorima (L. Vujović, *Mrkovići*, 156). U jeziku Marka Miljanova i Nikole I imenice *pleći* i *prsi* u nom., gen. i ak. množine javljaju se sa krajnjim -i, a ne sa -a (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 103; S. Nenezić, *Nikola I*, 148), dok S. M. Ljubiša koristi oblike nastale i po I i po IV vrsti, takođe za obje imenice (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 231). Imenica *krsta* mijenja se samo po IV vrsti i u jeziku S. M. Ljubiše i u narodnim govorima (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 233; M. Jovanović, *Paštrovići*, 328; B. Miletić, *Crmnica*, 196; M. Pešikan, *SK-Lj*, 140; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 78).

Imenica **vrata**, koja nema oblike jednine (pluralia tantum), upotrijebljena je u funkciji lokativa u obliku *vrati*, jer bi upotrebom normom propisanog oblika *vratima* broj slogova bio povećan za jedan i tako bi se narušio osmerac:

Al' na *vrati* đevojka (*Đevojka na gradskim vratima*).

Oblik *vrati* u funkciji istog padežnog oblika, kao i u lirskoj narodnoj poeziji, odlikuje i srednjokatunsko-lješaanske govore.¹⁵⁸

Dvorodna imenica **veče** upotrebljena je i sa finalnim suglasnikom *r* (u obliku *večer* koji se mijenja po četvrtoj vrsti, kao imenice ženskog roda na samoglasnik) i bez njega (i tada se mijenja po drugoj vrsti, kao imenice srednjeg roda koje se završavaju na samoglasnik *-e* u nominativu jednine):

U *večer* me rano lijegala (*Dever i snaha*).

Jutro, *veče*, majka kara Jova (*Sve đevojci*).

Oblik *večer* nastao je „prema padežnim oblicima koji proširuju osnovu suglasnikom *r*”¹⁵⁹. U jednom dijelu crnogorskih narodnih govora ova imenica je isključivo ženskog roda, tj. u obliku *večer*.¹⁶⁰ U jeziku Nikole I javljaju se dvojaki oblici pomenute imenice.¹⁶¹

Proučavani materijal karakteriše razgovorni oblik imenice **kilogram**:

Kilo 'ljeba devet dana (*Za strijeljenim*).

Deminutiv imenice srednjeg roda **krilo** u našem korpusu javlja se u dvije forme (*krioce* i *krilce*), što odgovara stanju u savremenom književnom jeziku¹⁶². Karakteristiku predstavlja to što se oba oblika javljaju u istoj pjesmi. Naime, naporedo egzistira oblik sa promjenom *l* u *o* na kraju sloga i oblik u kojem *l* ostaje neizmijenjeno:

Od stida joj jagluk pade
Na *krioce* Jovanovo.
Blago tebe, mlad Jovane,
Kad ti *krilce* sunce grije
Sa jagluka Marinoga! (*Stid*).

4.1.2. Imenice ženskog roda

Genitiv množine imenice ženskog roda **puška** ima karakterističan, stari oblik sa nastavkom *-ah*¹⁶³:

¹⁵⁸ M. Pešikan, *SK-Lj*, 139.

¹⁵⁹ M. Jovanović, *Paštrovići*, 327.

¹⁶⁰ M. Stanić, *Uskoci*, 176; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 74; M. Pešikan, *SK-Lj*, 139. U govoru Paštrovića paralelno egzistiraju obje forme (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 327).

¹⁶¹ S. Nenezić, *Nikola I*, 148.

¹⁶² Mihailo Stevanović, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd, 1998, 53.

¹⁶³ Takva situacija zabilježena je i u nekim crnogorskim govorima (M. Pešikan, *SK-Lj*, 147; B. Miletić, *Crmnica*, 193, 194; L. Vujović, *Mrkovići*, 147). Kada su u pitanju stariji pisci, vladika Danilo koristi dosljedno

Od pušakah žestokijeh (*Tetka za sestričinom*).

Danas se ovaj oblik smatra arhaičnim.

Ženska dvosložna imena pored nastavka *-a* mogu imati i nastavak *-e* u oblicima nominativa i vokativa (koji su formacijski izjednačeni):

Kćeri *Fate*, jadovita bila (*Kletva devojčina*);
O *Mare*, dušo medena (*Devojka momku*);
O, za Boga, šćeri *Mare*! (*Ko nema brata nema ni sreće*);
Mlada *Jane* s mladim Vukom! (*Momak i devojka*);
Umiljeno l'jepa *Kate*, majku doziva (*Očekivanje svatova*);
Mlada se *Ane* veseli (*Kod devojačke kuće*);
Odbi se *Stane* od roda (*Kad polaze s devojkom*);
Šeta *Mare*, šeta *Jane*

.....
Žalosna je mlada *Mare*

.....
Mare majci govorila (*Ko nema brata nema ni sreće*);
Među njima mlada *Mare* (*Uoči svadbe*);
Je li svila među svilarima,

.....
Ali *Mare* među đeverima?

.....
Nego *Mare* među đeverima (*Kad se odmaknu s devojkom*);
O ti *Mare*, vjerni družu, vjerna ti bješe!

.....
Nu d' pogledaj, mlada *Mare*, okolo sebe (*Drugarice devojci, kad je
prate*);
No to bila mlada *Stane* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine
pjevu*).

O obliku vokativa i nominativa sa nastavkom *-e* govorio je i Vuk Karadžić. On kaže da se ove forme čuju „ne samo u Dubrovniku i po svemu onuda primorju, nego i u Crnoj Gori”¹⁶⁴. Nastavak *-e* u nominativu i vokativu kod hipokorističkih ženskih imena posvjedočen je i u većem dijelu crnogorske govorne tradicije,¹⁶⁵ dok nasuprot tome jedan broj narodnih govora u toj poziciji ima nastavak *-a*¹⁶⁶ ili nastavak *-o*¹⁶⁷.

U našoj lirskoj narodnoj poeziji registrovana je i upotreba vokativa vlastitih imenica sa nastavkom *-o*:

Ano moja šećernoga soja (*Kad bi znao*);
Ano, šćeri, koji ćeš početi?

.....

genitevni nastavak *-h*, Petar I i Njegoš koriste obje forme, mada su starije češće u upotrebi, dok se kod Nikole I povremeno javlja nastavak *-ah*, a Marku Miljanovu su samo poznati oblici bez finalnog *h* (A. Mladenović, *Danilo*, 128; B. Ostojić, *Petar I*, 128; D. Vušović, *Njegoš*, 29; S. Nenezić, *Nikola I*, 133, 151; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 107).

¹⁶⁴ M. Pešikan, *SK-Lj*, 1.

¹⁶⁵ M. Jovanović, *Paštrovići*, 298, 299; M. Pešikan, *SK-Lj*, 142, 144; B. Miletić, *Crmnica*, 196; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 63; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 75.

¹⁶⁶ M. Stanić, *Uskoci*, 200.

¹⁶⁷ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 75.

Šćeri *Ano*, od puno je zlata (*Dok je meni u životu Jove*).

Jezik lirske narodne poezije imenicu **kćer** sadrži u tri varijante. Naime, registrovali smo je u obliku sa supstitucijom glasa *k* glasom *š*:

Ne mogu, *šćeri*, svratiti (*Svрати ga, mati, boga ti*);
Pa je svojoj *šćeri* govorila:
Šćeri *Ano*, od puno je zlata (*Dok je meni u životu Jove*);
Ja ću ga *šćeri* zaliti (*Na rastanku*);
O, za Boga, *šćeri* Mare! (*Ko nema brata nema ni sreće*);
Za Jova je *šćer* u cara (*Koja j' ono devojčica*);
Na ta vila *šćer* udava (*Vila gradi grad*);
Pa je svojoj *šćeri* govorila:
Ano šćeri koji ćeš početi? (*Dok je meni u životu Jove*).

Navedena imenica posvjedočena je i u obliku bez inicijalnog suglasnika:

Tuđa je, *ćeri* (*Tuđe momče*);
Dosta sam ti *ćerku* dala.
Kakva ti je i ta *ćerka* (*Baba tikve prodavala*);
Smilovala, meni *ćercu* dala (*Da izmoli devojku*).
Ja sam Rada iza grada, dizdareva *ćer* (*Što jedno hoće, drugo ne mrzi*).

Pored oblika bez inicijalnog konsonanta, kao i onih u kojima je prisutna zamjena, takođe, inicijalnog konsonanta drugim, imenicu *kćer* zabilježili smo i u normom propisanom obliku:

Kćer udaje u careve drore (*Šta je kome suđeno*);
Oj, moja *kćeri*, devojko (*Ostaće majka bez tebe*);
Kćeri Fate, jadovita bila (*Kletva devojčina*).

U crnogorskoj govornoj i pisanoj tradiciji imenica *kćer* javlja se u obliku *ćer*, *šćer*, *kćer*.¹⁶⁸

Imenica **narandža** javlja se u obliku sa vokalom *e* na mjestu na kojem je normom propisan vokal *a*:

Ogrebla me, majko, od *nerandže* grana (*Mara i majka*);
Mila braća dunjom i *nerandžom* (*Devovanje*).

Supstitucija medijalnog glasa *dž* glasom *č* javlja se, takođe, kad je u pitanju ova imenica:

U vinogradu *naranča*,
A pod *narančom* postelja (*Neoženjen*);
Pade listak *naranče*
.....

¹⁶⁸ U paštrovskom govoru se naporedo sa oblikom *kćer* čuje i *šćer* i *ćer* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, str.240). I u drugim narodnim govorima ova imenica ima promjenu I po III I po IV vrsti (M. Pešikan, *SK-Lj*, 140; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 53, 57, 58; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 73; M. Pižurica, *Kolašin*, 125, 126; M. Stanić, *Uskoci*, 205; L. Vujović, *Mrkovići*, 154; B. Miletić, *Crmnica*, 201; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 71). Jezik Petra I i Marka Miljanova (u nominativu i akuzativu zna samo za oblik *kćer*) ne sadrži u nominativu oblik *kći* (B. Ostojić, *Petar I*, 141; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 102. Kod Nikole I naporedo se koristi i *kćer* i *kći* (S. Nenezić, *Nikola I*, 155). U jeziku S. M. Ljubiše oblik *kći* je veoma rijedak, dok je oblik *kćer* zastupljeniji (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 229).

Da je znala *naranča* (*Pade listak*);
Đever s snahom pod žutom *narančom* (*Kad putuju s devojkom*).

Pored navedenih primjera, koji sadrže supstituciju glasa u oblicima imenice *narandža*, registrujemo i upotrebu forme koja je u skladu sa standardom:

Pod pendžer mu zelena *narandža* (*Momkova mati i svatovi*).

Imenica ženskog roda **dika** (sa semantikom imenice *ponos*) upotrebljava se za označavanje pripadnika i ženskog i muškog pola:

Lijepa *diko*, ko te takvu rodi (*Ljepota devojke*);
Bracka *diko* (*Žena za mužem*);
Kolovođo, *diko* naša (*U početku igre*);
Bona ti sam, *diko* moja (*Tetka za sestričinom*);
S bratom *dika* do vijeka (*Dika do vijeka*).

Kao karakterističnu izdvajamo i dvorodnu imenicu **nada**, koja se nalazi u dva oblika:

- standardnom, kao imenica ženskog roda - *nada*:

Zakova mi svaku *nadu* (I);
U te *nadu* polagala (*Majka za sinom* II);
Nado prazna!

.....
Prazna *nado* (*Za majkom*);
Da ti *nade* majka nema (*Za sinom*);
Crna *nado*!

.....
Prazna *nado*! (*Baba za unukom*);

- i u obliku *nad*, kao imenica muškog roda:

Pa još jatka *nada* imam (*Majka za sinom* I);
Znaš li, Rade, majčin *nade* (*Majka za sinom* II);
Ona u vas *nad* imala (*Kad nam danas dolećeste...*);
Ona u te ima *nada* (*Ljubikolo*);
Crni *nade*, kuku mene

.....
Crni *nade*, velji jade!

.....
Pelagija, crni *nade* (*Tetka za sestričinom*).

Javljanje dvojakih oblika imenice *nada* u našem korpusu predstavlja paralelizam stanju u narodnim govorima, a istu situaciju potvrđuje i jezik starijih pisaca.¹⁶⁹

Imenica **žeđ** egzistira u dva oblika, koja se samo formacijski razlikuju. Oblik sa finalnim vokalom –a u našem korpusu bio je potreban kako se ne bi narušio deseterac:

Gorom ide, a *žeđa* joj grede (*Đevojka i čobanče*).

Oblici *žeđ* i *žeđa* egzistiraju u narodnim govorima, kao i u crnogorskoj književnoj tradiciji.¹⁷⁰

¹⁶⁹ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 69; M. Stanić, *Uskoci*; 198. I kada su u pitanju stariji pisci navedena imenica se deklinira kao imenica ženskog roda na –a (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 101, 102; B. Ostojić, *Petar I*, 141; A. Mladenović, *Danilo*, 137; S. Nenezić, *Nikola I*, 156).

Materijal kojim raspolazemo potvrđuje još jedan izuzetak. Riječ je o imenici koja se završava suglasničkom grupom **st** (**milost**). Naime, ona se javlja u dvije forme:

- sa dodatim finalnim samoglasnikom:

Sad nema one milosti;
Ona se *milosti* razvrgla (*Rod je ženin miliji nego sestra*);

- ili bez krajnjeg suglasnika:

Ko l' im *milos'* donijeti (*Nad đeverom*).

Naš korpus sadrži i normativan oblik pomenute imenice:

I *milost* ti opremili (*Majka za sinom jedincem*).

Da li će biti upotrijebljen redukovani oblik (bez samoglasnika –i) ili oblik kojem je dodat samoglasnik ili standardan oblik isključivo zavisi od potreba stiha.

Odstupanje u odnosu na današnju normu evidentno je u obliku množine imenice ženskog roda *zvijer*, koje se javlja sa umetkom –ov/-ev:

Mi u mraku međ' *zvjerove* (*Za majkom*).

Kako ne bi narušio silabičku strukturu pjesme narodni pjevač imenicu **sudbina** koristi u poetskom obliku:

Preteče me *sudba* kleta,
Avaj *sudbo*! (*Za majkom*).

Težak i mukotrpan život majke, a naročito njena nesreća, bol za izgubljenim djetetom, iznjedrio je sinonimiku imenica **jatka** i **majka**:

Pa još *jatka* nada imam (*Majka za sinom I*);
Kad te *jatka* ustavljaše (*Nadala se tužna majka*).

¹⁷⁰ M. Stanić, *Uskoci*, 198; M. Pešikan, *SK-Lj*, 140. Imenica *žed* mijenja se po III i po IV Stevanovićevoj vrsti kod Nikole I, dok kod Marka Miljanova i S. M. Ljubiše ima samo *a*- deklinaciju (S. Nenezić, *Nikola I*, 156; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 101, 102; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 228, 229).

4.2. Pridjevi

U jeziku crnogorske lirske narodne poezije pridjevi se javljaju sa nastavcima nekadašnjih tvrdih i mekih osnova. Tako prve karakteriše refleks *-ije-*, a druge *-i-*. Potvrdu navedenog stanja sadrži i crnogorska govorna i književna tradicija.¹⁷¹

Ono što pridjeve u našem korpusu čini karakterističnim jeste upotreba starijih (dužih) oblika u promjeni:

U *jadnijeh* dvore udomila

.....
U *sretnijeh* dvore udomila (*Šta je kome suđeno*);
Mojim sekam' *dugijem* kosama,
Men' junaku *crnijem* očima (*Ne uzmi mi dragu*);
Žalosna sam, nesrećna za *prvijem* sevdahom (*Prva ljubav*);
Sve zbog tebe s *drugijem* govorim (*Ponosit dragi*);
Od *mladijeh* devojaka (*Uoči svadbe*);
Kako paun *zlatn'jem* perom,
A šenica *ravn'jem* poljem (*Oblačenje nevjeste*);
Zlatnom rukom i *srebrnijem* srpom
Bratskijem je konj'ma polagala (*Udaja nadaleko*);
Muškiem te opasala pasom (*Spavaj deco*);
I s *ostalijem* cvijećem (*Božiću, radosti*);
Imaš, bolan, *svečaniem* danom (*Đvojačka kletva*);
Ni jelena *vitije* rogova (*Koja gora nema razgovora*);
U *žutijem* papučama (*Grlica*);
Na bumbara *medenijeh* noga

.....
Obadovi *zelenijeh* glava (*Komar i muva*);
Iz putova *dalekije*?

.....
Pod oružjem *svijetlijem* (*Nad đeverom*);
Od pušakah *žestokijeh*,
Od dušmana *velikijeh* (*Tetka za sestričinom*);
Sa *tvdiijeh* položaja

.....
Sve *mladije'* vojskovođa (*Kad nam danas dolećeste...*);
Od *teškije'* ranjenika,

.....
I *mladijeh* drugarica (*Za strijeljanim*);
Od *mladije'* proletera (*Majka za sinom II*);
I *suhijem* zlatom pozlaćene (*Da sam mlada studena vodica*);
Pod *lednijem* Durmitorom (*Za malim kćerima*).

¹⁷¹ U govorima Pive i Drobnjaka, kao i u starocrnogorskim, bjelopavličkim i govorima okoline Kolašina isključivo su u upotrebi duži oblici, dok se u uskočkim, istočnocrnogorskim i crmničkim govorima čuju obje varijante, ali su duži oblici dominantniji (vidi: J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 61; M. Pešikan, *SK-Lj*, 162; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 28; M. Pižurica, *Kolašin*, 146; M. Stanić, *Uskoci*, 220, 221; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 7, 79; B. Miletić, *Crmnica*, 204-205). Dosljedno meku promjenu imaju mrkovički govori (L. Vujović, Mrkovići,). Obije forme koriste Nikola I i S. M. Ljubiša (S. Nenezić, *Nikola I*, 178; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 253-269), dok se kod Marka Miljanova dosljedno javljaju duži oblici (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 123).

Pridjev *jadna* posvjedočen je u obliku *jadovita*, jer upotreba navedene forme povećava stih za dva sloga, koji je bio potreban kako se ne bi narušio metar:

Kćeri Fate, *jadovita* bila (*Kletva đevojčina*).

U materijalu kojim raspoložemo pridjevi su upotrijebljeni u oblicima *određenog* ili *neodređenog vida*, kao i u narodnim govorima i u literarnoj tradiciji¹⁷². Njihovu upotrebu u jednom ili drugom obliku najčešće uslovljava broj slogova u stihu. Upotrebu neodređenog pridjevskog vida registrujemo u sljedećim stihovima:

A dukate za sokola *siva* (*Sve đevojci*);
Ala, đogo, *lijepa* konaka (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Đevojka viče s *visoka* brega,
S *visoka* brega, iz *tanka* glasa (*Što biti ne može*);
Blago tebe, *mlad* Jovane (*Stid*);
No mu srela *vrana* konja (*Đevojački izbor*);
Srebrn biser i *žuti* dukati (*Anuša*);
Mili bože, *lijepa* junaka (*Ljepota bega Ljubovića*);
Kad su bili preko polja *ravna* (*Alibegovica i sluga*);
Gleda ga Hajka s *tanka* čardaka
Oj zor-delijo, na konju *vranu* (*Poljem se vije*);
Mladu momku toke na prsima (*Pomirenje*);
Oj, baga mi, *mlad* junače (*Ne otimlji već me mami*);
Izlazila *mlada* Nika majka (*Momkova mati i svatovi*);
Pak se moli *mladu* momku:
Odriješi me *mlad* junače,
.....
Odvede je *bjelu* dvoru (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
Sina ženi iz *careva* dvora (*Šta je kome suđeno*);
Ni od vjetra, ni od sunca *ljetnja* (*U sirotu domu*);
Loša konja i volove (*Žalost i radost*);
Šta se sjaji u selu *malenu* (*Tri božićna dana*);
A dolami na pleći *grbave*,
.....
Čistu zlatu na *debelu* platnu,
A đerdanu na *kaljavu* vratu,
Oštroj đordi u *strašive* ruke (*Teško svakom s nepritikom*);
Ni tvog *mlada* roditelja,
.....
Na *krvavu* razbojištu (*Tetka za sestričinom*);
Bez *sinova* rukopisa (*Majka za sinom I*);
Od *krvava* Kolašina (*Kad nam danas dolećeste...*);
Na čardaku, na *debelu* hladu (*Dok je meni u životu Jove*);
U pašića dosta *pusta* blaga (*Hasan-aga i ljuba*);
Da l' i sada *dobra* konja voda (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*);
Tanka struka i *visoka* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine*
pjevaju).

¹⁷² U narodnim govorima oblici određenog pridjevskog vida sve više potiskuju iz upotrebe oblike neodređenog vida u zavisnim padežima (J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 62, 63; M. Pešikan, *SK-Lj*, 162, 163; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 49; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 76-78; M. Stanić, *Uskoci*, 214; M. Pešikan, *SK-Lj*, 161-163; B. Miletić, *Crmnica*, 218; L. Vujović, *Mrkovići*, 156, 157; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 86; M. Pižurica, *Kolašin*, 143; M. Jovanović, *Paštrovići*, 298). Navedeno stanje potvrđuje i jezik crnogorskih pisaca (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 125; S. Nenezić, *Nikola I*, 179; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 260-263).

Prisvojni pridjevi na *–ov* i *–in* imaju isključivo oblik neodređenog pridjevskog vida:

Na *Milanovu* pendžeru (*Blagoslov*);
Na *majčinu* krilu (*Predsmrtna želja*).

Izdvajamo i one primjere u kojima su upotrijebljeni pridjevi u određenom vidu:

Ano moja *šećernoga* soja (*Kad bi znao*);
U rukama *sivoga* sokola (*Kad djevojka stupi u kuću*);
Do bjela dvora *mladoga* Marka (*Ne može sama*);
Za jednoga *crnomanjastoga* (*Plavi ili crnomanjasti*);
Sa tvoga lica *rumenog* (*Zbog ljepote*);
Jaoj mene, do Boga *miloga* (*S mora na Dunavo*);
Ima vila *sivoga* sokola (*Oklad vile i djevojke*);
Je li viši od *bojnoga* koplja (*Suđenik*);
Ako bude roda *gospodskoga* (*Kad putuju s djevojkom*);
Bez šljemeni *bogatoga* (*Sestra za bratom I*);
Iz *vječnoga* tvoga stana (*Sestra za bratom II*);
Na svom vrancu *krilatome* (*Za sinom*);
S kraja tvoga *žalosnoga*,
Liš' ostatka *sirotnoga*
.....
I na šancu *krvničkome*
I jurišu *junačkome* (*Tetka za sestričinom*);
Iz sepeta *momačkoga* (*Za sinom utopljenikom*);
Vašeg tate *bolećega*,
Vašeg tate *čeličnoga* (*Kad nam danas dolećeste...*);
drugi otkos *žutoga* jablana (*Tri otkosa*);
Oko Spuža *krvavoga* (*Serdar Jole*);
Iz ovoga doma *žalosnoga* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
I *dobroga* ovna ispod zvona (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*).

Pridjeve koji stoje uz deminutiv imenice *dan*, *Mitrovoga* i *Đurđevoga*, naš narodni pjevač je upotrijebio u oblicima neodređenog vida - *Mitrova* i *Đurđeva* danka (*Ljuta kletva*), ali pridjev *bijelome* danku (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*) ima oblik određenog vida. I ovdje je upotreba pridjevskog vida uslovljena metričkom strukturom stiha.

Prezentovani materijal nam pokazuje da su u jeziku crnogorske lirske narodne poezije frekventniji oblici neodređenog pridjevskog vida. Njihova upotreba daje utisak upečatljivosti, vjerodostojnosti, živosti i poetičnosti. Ova forma se najčešće nalazi u narodnim umotvorinama, pjesmama i pripovjetkama, dok se u svakodnevnom govoru rijetko čuje.¹⁷³ Sve češća ili čak i isključiva upotreba oblika neodređenog pridjevskog vida daje „stilsku boju arhaičnosti”¹⁷⁴.

U crnogorskim narodnim govorima i u jeziku pisaca sa crnogorskog područja situacija je prilično neujednačena.¹⁷⁵

¹⁷³ M. Stevanović, *Savremeni I*, 267.

¹⁷⁴ M. Stevanović, *Savremeni I*, 268.

¹⁷⁵ Naporednu upotrebu oba vida potvrđuju istočnocrnogorski govori, dok je u crmničkim, starocrnogorskim i pivsko-drobnjačkim govorima dominantnija upotreba određenog vida, a isključivo neodređeni vid zabilježen je

Pridjev **bolan** zabilježen je u našem materijalu u osnovnom obliku:

Bolna ti sam (Za majkom).

Isti pridjev javlja se i u redukovanoj formi *bona*, koji je dijalekatska karakteristika¹⁷⁶:

*Bona tebe prevrtala majka (Ljuta kletva);
Bona ti sam, diko moja (Tetka za sestričinom).*

Registrovali smo i oblik navedenog pridjeva sa umetnutim samoglasnikom *-a-* u medijalnom položaju, koji je uslovljen potrebama stiha:

Govori mu bolana đevojka (Mlad junače, jesam li ti draga).

Pridjev **hladan/hladna** osim u navedenom obliku, javlja se i u sinonimskim varijantama – *studen/studena* i *leden/ledena*¹⁷⁷. U našem korpusu posljednji navedeni oblik bilježi najveću frekvenciju:

*Do godine studena stijena (Ljuta kletva);
Duva vjetar od sjevera vrlo studeni (Dilber i ugursuz);
Studen kamen svekar babo (Poruka majci);
Da sam mlada studena vodica ,
Ja bih znala đe bih izvirala:
Pokraj Save, kraj vodice hladne (Da sam mlada studena vodica);
U studenoj vodi ogreznuti (Naricanje za mrtvima iz Paštrovića);
Tu mu lednu kuću našla
.....
Da napoji ladnom vodom
.....
Kod Petrove ledne kuće (Za sinom);
U tavnici lednoj kući
.....
Pod lednijem Durmitorom (Za malim kćerima);
Ledna kuća, ledne grudi
.....
Ledna kuća zatvorena (Sestra za bratom);
Đe je sade ledna zima
.....
Preklinjaću lednu zimu (Za majkom);
I Sutjeske ledne vode (Kad nam danas dolećeste...);
Zapleli nas lednom žicom,
Ledne žice devet struka (Za strijeljanim);
Ove noći ledene (Ne može bez žene);
Ove duge ledne noći (Ovčarica).*

Materijal sa kojim raspoložemo potvrđuje pridjev **sažaljiv** u dijalekatskom obliku pridjeva participskog porijekla *boleći*¹⁷⁸:

u govorima okoline Kolašina i Paštrovića (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 77; B. Miletić, *Crmnica*, 331; M. Pešikan, *SK-Lj*, 161; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 63; M. Pižurica, *Kolašin*, 145; M. Jovanović, *Paštrovići*, 337). Kod starijih pisaca situacija je ujednačena – Marko Miljanov, Nikola I i S. M. Ljubiša češće koriste oblike neodređenog vida u zavisnim padažima posesivnih pridjeva na *-ov* i *-in* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 126; S. Nenezić, *Nikola I*, 181; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 262).

¹⁷⁶ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 85. Oblici *bolan* i *bon* karakterišu uskočki govor (vidi: M. Stanić, *Uskoci*, 131, 226).

¹⁷⁷ Pridjev *ledena* u našem korpusu ima oblik sa sinkopiranim drugim po redu samoglasnikom *e* (*ledna*).

¹⁷⁸ M. Pešikan, *SK-Lj*, 159.

Vašeg tate *bolećega* (*Kad nam danas dolećeste...*);
Sa *bolećom* babom tvojom (*Tetka za sestričinom*);
Boleća si vazda bila (*Za majkom*).

U jeziku lirske narodne poezije svojom frekvencijom se naročito ističe pridjev **bijel**, kako u punom tako i u redukovanom obliku.¹⁷⁹

Pridjev **pun** paralelno se javlja u dva oblika – u obliku *puni* i, sa pojačanim značenjem, sa pridjevskim nastavkom *-an*, u dijalekatskom obliku *punan*¹⁸⁰:

Puni dome!
.....
Punan dome! (*Na grobu sina*);
Punan dome! (*Žena za mužem*);
Puni dome! (*Majka za sinom jedincem*).

Oblik *punan* zastupljeni su u jeziku Petra II, S. M. Ljubiše i Nikole I.¹⁸¹

U standardnom književnom jeziku prisvojni pridjevi nastali od imenica **bog** i **vuk** imaju isključivo sonant *-j-* u medijalnom položaju. Naš korpus svjedoči sljedeće stanje - prisvojni pridjev od prvonavedene imenice javlja se u obje varijante (*boži/božji*), dok smo pridjev nastao od imenice *vuk* zabilježili u samo jednom primjeru i to u normiranom obliku, sa suglasnikom *-j-*:

I *božu* mi vjeru zadavaše (*Ljuta kletva*);
Ko pije vino za slave *božje*
Pomoz' mu, Bože, i slavo *božja*!
A šta je ljepše od slave *božje* (*Ko pije vino*);
Ona *božja* otpadnica (*Za majkom*);
U te gore *božje* dvore (*Za strijeljanim*);
Vučju kapu i od orla krilo (*Spavaj đeco*).

Luka Vujović zastupa mišljenje da se suglasnik *j* po novom jotovanju gubi na teritoriji crnogorskih govora iza suglasnika *č, ž, š* i *r*: *miši, boži...*¹⁸²

Upotreba dva navedena pridjeva u većem broju narodnih govora, kao i u crnogorskoj literarnoj tradiciji, ako ne isključivo, onda dosta često, posvjedočena je bez *-j-*¹⁸³, dok se u manjem broju govora javlja nastavak *-iji-*.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Polje njegove upotrebe biće istaknuto u poglavlju *Tekstostilistika* (potpoglavlje *Upotreba karakterističnih brojeva i boja*), pa o njemu nećemo na ovom mjestu govoriti kako bi izbjegli ponavljanja.

¹⁸⁰ M. Pešikan, *SK-Lj*, 159.

¹⁸¹ D. Vušović, *Njegoš*, 33; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 268; S. Nenezić, *Nikola I*, 229. U jeziku Petra II i S. M. Ljubiše i pridjev *sit* ima oblik *sitan* (D. Vušović, *Njegoš*, 33; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 268).

¹⁸² R. Glušica, *Marko Miljanov*, 91, prema: L. Vujović, *Crnogorski govori*, Enciklopedija Jugoslavije, 2. Bosna-Dio, 495.

¹⁸³ B. Miletić, *Crmnica*, 211; M. Pešikan, *SK-Lj*, 120; L. Vujović, *Mrkovići*, 122; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 21; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 33, 34. S. M. Ljubiše u većem broju primjera piše suglasnik *-j-*, ali su zabilježeni i primjeri bez njega, što se podudara sa stanjem u njegovom zavičajnom govoru (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 182; M. Jovanović, *Paštrovići*, 144, 145). Marko Miljanov i Nikola I (osim jednog primjera sa suglasnikom *-j-*: *Božjeg*) su navedene oblike pisali bez *-j*, dok su u jeziku Petra I oni uglavnom sa pomenutim suglasnikom (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 91; B. Ostojić, *Petar I*, 116). Kolebanja u upotrebi

O pridjevima na *-dski, -tski*, tipa *ljudski, bratski*, kao i o pridjevima tipa *sretnji, kutnji* govoreno je u poglavlju Fonetika i fonostilistika, pa s obzirom na to nećemo ponavljati već rečeno.

Komparativ pridjeva *stidan* registrovali smo u jotovanom obliku *stidnje* (prema književnojezičkom obliku *stidnije*):

Stidnje momče no đevojče (*Momče i đevojče*).

Kao karakterističan izdvajamo stari oblik pridjeva *velik*:

To je njojzi čalabrčak,
Dok prispije *velji* ručak (*Dobro su se domislili*);
Da se radost i veselje
Naše *velje* (*Baba za unukom*);
Crni nade, *velji* jade
.....
Velje muke podnosila
.....
Pa kad *velju* svrši školu
.....
Ponovi nam mnoge jade,
Povrijedi *velje* rane (*Tetka za sestričinom*);
Jadi *velji*
.....
Da ispuniš *velju* želju (*Za majkom*);
Djeco naša – *velja* nado,
Djeco naša – *velja* rano (*Kad nam danas dolećeste...*).

Oblik *velji* javlja se u narodnim govorima i u jeziku starijih crnogorskih pisaca.¹⁸⁵

Pridjevi *velik* i *velji* imaju iste, dijalekatske oblike komparativa (*viši*) i superlativa (*najviši*)¹⁸⁶ potvrđene u našem korpusu:

Valja mu dati još *više* muke,
Još *više* muke: vina barjelo,
.....
Valja mu dati muke *najviše*,
Muke *najviše* mladu đevojku (*Đevojačka presuda*);
Je li *viši* od bojnoga koplja (*Suđenik*).

Istaknuti oblici komparativa i superlativa (*viši* i *najviši*) sasvim su obični i u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji.¹⁸⁷

Superlativ od pridjeva *mlad* ima duži (stariji) oblik:

Stari babo *najmlađijem* sinom (*Đevovnje*).

suglasnika *-j-* u istaknutim primjerima potvrđuje jezik vladike Danila, Nikole I i Petra II (A. Mladenović, *Danilo*, 107; S. Nenezić, *Nikola I*, 120; D. Vušović, *Njegoš*, 19).

¹⁸⁴ M. Stanić, *Uskoci*, 101; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 65; M. Pižurica, *Kolašin*, 93.

¹⁸⁵ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 78-80; M. Pešikan, *SK-Lj*, 42, 226; B. Miletić, *Crmnica*, 211; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 50; M. Pižurica, *Kolašin*, 144. Oblike *velji* koriste i Marko Miljanov i S. M. Ljubiša (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 129; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 267).

¹⁸⁶ Prema standardnoj književnojezičkoj normi oblici komparativa i superlativa glase *veći* i *najveći*.

¹⁸⁷ M. Pešikan, *SK-Lj*, 160; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 85; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 129.

Karakteristična je upotreba komparativnog i superlativnog oblika glagola **voljeti**, koji jedini u našem jeziku i ima stepenovane oblike – *voliji* i *najvoliji*:

Voliji bi' raspučiti (*Ovčarica*);
Šta bi koja *najvolija*.

.....
Ja bih zlato *najvolija*!

.....
Ja bih čohu *najvolija*!

.....
Ja bih brata *najvolija* (*Dika do vijeka*);
Ja bi burmu *najvoljela*!

.....
Ja bih Janka *najvoljela* (*Šta bi koja najvolija*).

Oblici komparativa i superlativa glagola *voljeti* mogu se čuti i u narodnim govorima, a potvrđeni su i u književnom izrazu starijih pisaca.¹⁸⁸

Opisni pridjev sa funkcijom izražavanja posesivnosti zabilježili smo u pjesmi *Ništa se sakriti ne može*:

Lađa kaza studenoj vodici,
A vodica *đevvojačkoj* majci.

¹⁸⁸ D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 85, 86; S. Nenezić, *Nikola I*, 182.

4.3. Zamjenice

Zamjenice su promjenljiva vrsta riječi „čija je glavna služba u jeziku upućivanje na lica, stvari i osobine, odnosno na reči koje te pojmove označavaju”¹⁸⁹. Zavisno od toga da li vrše funkciju imenica ili pridjeva, dijele se na imeničke i pridjevske. Imeničke zamjenice se u rečenicima upotrebljavaju samostalno, dok pridjevske stoje uz samostalne riječi, obično uz imenice.

Oblički izjednačeni *genitiv*, *akuzativ*, *dativ* i *lokativ jednine* ličnih zamjenica prvog i drugog lica i povratne zamjenice svakog lica karakterišu jezik crnogorske narodne lirske poezije:

A i mene što bi milo bilo (*Šta je blago*);
Kad uzdane i mene je žao (*Đevojačka kletva*);
Ko bi mene snoplje povezao (*Ovčar i đevojka*);
Silu mene naberite (*Kad se hvata kolo*);
Što je tebe u Doljane travo (*Procmilela u Doljane trava*);
I mene je cvijet ostavila (*Milostiva draga*);
Podaj mene svjetlost tvoju (*Oblačenje nevjest*);
Blago tebe zelen-bore
.....
Lakše tebe, divna jelo:
Tebe s vrha biser kaplje (*Sudbina*);
Il' da sebe život uzmem (*Majka za sinom I*);
Mene jadnoj glasno nije
.....
Da si mene poginuo
.....
I o tebe šta govore
.....
Kuku mene!
.....
Oooj mene! (*Majka za sinom II*);
Što će tebe cvijet od naranče (*Kad putuju s đevojkom*);
Kud se dede pamet tebe? (*Sestra za bratom*);
Tebe dogo, snopak djeteline,
.....
Mene, dogo, lijepa đevojka (*Lijep konak*);
Sebe noge, otpale ti!
.....
I mene će milo biti (*Šer-đidija*);
Blago tebe, mlad Jovane (*Stid*);
Ja sam tebe mjesto ostavio (*Nešto mi se diše i uzdiše*);
Ja ću tebe seja biti
.....
Ja ću tebe snaša biti
.....
Ja ću tebe ljuba biti (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);

¹⁸⁹ Živojin Stanojčić, Popović Ljubomir, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd, 1999, 97.

Brat će *mene* sve kupiri (*Dika do vijeka*);
Mene draga ne šće doći (*Poljubac*);
Traži njemu ugursuza – kao što je on,
A dilbera ja ću *mene* – kao što sam ja (*Dilber i ugursuz*);
Pa se bojim i *tebe* desetoj (*Deseta ženidba*);
Da poleti, te doleti,
Tebe Jovo!

.....
Kuku *mene*! (*Majka za sinom jedincem*);
Kuku *mene* Pelagija

.....
Crni nade, kuku *mene*

.....
Kami *mene*, rano moja!

.....
Nemoj *mene* ostanuti

.....
Eto *tebe* dosta dobra (*Tetka za sestričinom*);
Kami *mene*!

.....
Lele *mene*!

.....
Teško *mene*!

.....
Blago *tebe*! (*Za majkom*);
Što su *tebe*, Maro, oči pomućene?

.....
Što su *tebe*, Maro, kose pomršene?

.....
Što je *tebe*, Maro, izgriženo lice? (*Mara i majka*);
Na *tebe* je zelena dolama,

.....
Na *tebe* je bijela saruka (*Ljuta kletva*);
A na *mene* suvo zlato

.....
Da kupimo brata *mene*;
Brata *mene*, sina *tebe* (*Ko nema brata nema ni sreće*);
Majka reče: „Blago *mene*,
Sad će *mene* Petar doći!

.....
Na *tebe* mi teške rane

.....
Crne karte uginule,
Ne dolaze kući tvojoj,
Niti *tebe*, ni od *tebe* (*Za sinom*);
Jaoj *mene*, do Boga miloga (*S mora na Dunavo*);
Sebe ljubuj, majc' izmjenu (*Na grobu sina*);
Ona vije tri vijenca;

.....
Treći mlada sama *sebe*.
Koji vije sama *sebe*

.....
Vesele l' se tamo *mene*? (*Uoči svadbe*);
Mene lele (*Žena za mužem*);
Štan bi *tebe* iznenada (*Baba za unukom*);

Da si mene ag, dorašla (*Za malim kćerima*);
Mene tvoje društvo vraća,
Oni mene jadnoj vele (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Ne bi li s' mene primakao (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);
Mene valja tamo putovati,
Tamo mene boljeg dobra kažu

.....
To je mene danas potavnjelo (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Pak ti ljubi koju tebe drago (*Momak prevaren od devojaka*).

Ova formacijska jednakost tipična je za sve crnogorske govore¹⁹⁰, a, takođe, i za jezik starijih pisaca sa crnogorskog područja¹⁹¹.

Pored mnogo većeg broja prethodno navedenih oblika, sporadično se javljaju i standardne književnojezičke forme, čiju upotrebu podvodimo pod štamparske intervencije:

I meni će moj suđeni doći (*A najposle ja ne marim za njega*);
Kada meni na um padne draga

.....
Da sam tebi sihir učinila (*Da ne može bez nje*);
Što će tebi moje bjelo lice

.....
Što će tebi ruke načagetu (*Rastavljeni dragi*);
Blago tebi struče bosioče (*Srećan bosiljak*);
I tebi sam dva rodila sina (*Hasan-aga i ljuba*);
I meni mladoj govori (*Zbog ljepote*);
A i meni, a i konju mome

.....
A meni se preprosi devojka (*Najlošija godina*);
Pitala je zaova: Šta je tebi nevjesta? (*Prva ljubav*);
Je su l' meni darak ostavile?

.....
I tebi su dare donijele (*Suze materine*);
Što će tebi kosa preko pasa

.....
Što će tebi glava na pendžeru? (*Megdan zbog ljube*);
Uh je meni (*Nad svekrom*);

Nije meni glave žao ,
Već je meni lonca žao (*Bijeda na pravoga krivca*);
Po tebi se borbe vode (*Poruka iz logora*);
Opred' meni sto aršina platna

.....
Opred' sebi tananu košulju

¹⁹⁰ Mi smo, pregledom dijalektološkog materijala, navedeno stanje potvrdili u govorima istočne Hercegovine, Pive i Drobnjaka, Bjelopavlića, Mrkovića, okoline Kolašina, istočnog dijela Crne Gore, Crmnice, Paštrovića i u starocrnogorskim i uskočkim govorima (D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 54; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 58; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 81; L. Vujović, *Mrkovići*, 163, 164; M. Pižurica, *Kolašin*, 134; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 73, 74; B. Miletić, *Crmnica*, 215, 216; M. Jovanović, *Paštrovići*, 355; M. Pešikan, *SK-Lj*, 152; M. Stanić, *Uskoci*, 208).

¹⁹¹ Oblički izjednačene oblike genitiva, dativa, akuzativa i lokativa potvrđuje i jezik Petra I i Marka Miljanova (B. Ostojić, *Petra I*, str.144; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 113). Kod vladike Danila zastupljeni su dijalekatski oblici u dativu i lokativu (A. Mladenović, *Danilo*, 139). Primjetna je blaga prevaga normativnih oblika kod Nikole I i S. M. Ljubiše (S. Nenezić, *Nikola I*, 158; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 236). U Njegoševom jeziku u dativu singulara zabilježeni su oblici *tebe*, *sebe* mjesto *tebi*, *sebi* (D. Vušović, *Njegoš*, 30).

I od toga što *tebi* preteče

.....
Sakuj *meni* statve i brdila

.....
Sakuj *sebi* toke na jeleke (*Prelja i kujundžija*);
Meni sablja i marama,
Tebi, dušo, ogledalo! (*Dioba*);
Dok je *meni* u životu Jove,
Biće *meni* i na oke zlata (*Dok je meni u životu Jove*);
Što će *meni* raj pomoći (*Ovčarica*);
Prati *meni* aršin platna (*Sudbina*);
Šta će *meni* moja majka i tvoja (*Jovan beg ostavlja ljubu*);
Meni ih dever beraše
I *meni* mladoj davaše (*Snaha i zaova*);
Dode *meni* zla godina (*Mali muž*).

Dativ lične zamjenice drugog lica množine u našem korpusu vrlo često je upotrijebljen u dijalekatskom, enklitičkom obliku *vi*¹⁹²:

Njega *vi* je lasno znati (*Dragi u tuđini*);
Cvijetan *vi* obraz bio (*Dobrodošlica po vjenčanju*);
Tamo ću *vi* poslati Božića,

.....
Da *vi* vina i pšenice rađa (*Eto vam tamo Božić ide*);
Kokota *vi* varim;

.....
Zaklaću *vi* koku šarku (*Pjesma češljaricama*);
Uvela *vi* mladost mala (*Za malim kćerima*);
Ne gledam *vi* dičnu mladost,
Ne gledam *vi* glave divne,
Mi smo *vi* se uželjeli

.....
Zar *vi*, djeco, žao nije

.....
Kako *vi* se skamenila

.....
A malo *vi* za noć bješe

.....
Ostalo *vi* mjesto prazno (*Kad nam danas dolećeste...*);
Pa *vi* neću ni jaditi (*Majka za sinom II*);
O tako *vi* dva sokolića (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*);
Vesel'te se, Srbliji braćo, vrijeme *vi* je (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

¹⁹² Isključivo oblik *vi* zastupljen je u bjelopavličkim, istočnocrnogorskim, crmničkim, mrkovičkim, starocrnogorskim i kolašinskim govorima (D. Čupić, *Bjelopavlići*, 81; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 72, 73; B. Miletić, *Crmnica*, 216; L. Vujović, *Mrkovići*, 165, 166; M. Pešikan, *SK-Lj*, 152; M. Pižurica, *Kolašin*, 135). Nešto drugačiju situaciju bilježe govori Pive i Drobnjaka, istočne Hercegovine i Uskoka (J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 59; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 54; Stanić, *Uskoci*, 209). U paštrovskom govoru javljaju se dijalekatski, mada ima i priličan broj književnih oblika (M. Jovanović, *Paštrovići*, 357). I naši stariji pisci upotrebljavaju oblik *vi*, ali i književni oblik *vam* dativa zamjenice drugog lica množine (B. Ostojić, *Petar I*, 145; D. Vušović, *Njegoš*, 30; S. Nenezić, *Nikola I*, 161; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 239). Jedino vladika Danilo i Marko Miljanov isključivo upotrebljavaju dijalekatske forme (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 114; A. Mladenović, *Danilo*, 140).

Oblik *vi* je znatno dominantniji od književnog oblika *vam*, koji registrujemo u svega nekoliko primjera:

Oj Boga *vam*, dva vrana a (*Suze materine*);
Grahovo *vam* osta pusto (*Sestra za bratom*);
Zar *vam*, djeco, žao nije (*Kad nam danas dolećeste...*);
Vama slava, mi žalosne (*Majka za sinom II*);
Uzgojila, *vama* darovala (*Đever i snaha*);
Igra li *vam* konj zelenko pod đuvegijom (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*).

Pregledom našeg korpusa došli smo do zaključka da on ne sadrži kraći, dijalekatski oblik dativa množine zamjenice prvog lica u obliku *ni*, već isključivo književnojezički oblik *nam*. U korist rečenog navodimo samo neke od mnogobrojnih primjera:

To *nam* jedi pa *nam* probesjedi! (*Sestre bez brata*);
Nemoj *nam* doći potajno,
Veće *nam* dodi bogato
Injem *nam* goru nakiti (*Božiću, radosti*);
Doleće *nam* crni vrane (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Ko će *nam* te probuditi (*Sestra za bratom*);
Što *nam* na te sinu munja?
.....
Vasilije što *nam* nesta
.....
Što *nam* crnoj zemlji pade
Ponovi *nam* mnoge jade (*Tetka za sestričinom*);
Onakva *nam* ne dodila (*Za majkom*);
Pa *nam* kući ne svratiste
Da *nam* kuću ispuniti
Da *nam* srca ograšite (*Kad nam danas dolećeste...*);
Otvor'te *nam* na vajatu vrata (*Svatovi traže da im pokažu mladu*).

Suprotnost prezentovanom stanju predstavljaju narodni govori, u kojima se kao karakteristična crta javlja enklitički oblik *ni*.¹⁹³ Jezik Nikole I, Petara I i S. M. Ljubiše sadrži naporedo oba oblika, dok se kod vladike Danila i Marka Miljanova javljaju isključivo dijalekatske forme.¹⁹⁴

Enklitički oblici akuzativa množine zamjenica prvog i drugog lica u našem korpusu se dosljedno javlja u obliku *nas*, *vas*. Ilustracije radi ekscerpirali smo samo jedan dio primjera:

Kako si *nas* naučio?
.....
I svijeh *nas* obradovat' (*Nad đeverom*);
No evo ti od *nas* muka (*Za strijeljanim*);
Što *vas* vako jedna žalim (*Za malim kćerima*);
Dok sam i *vas* iskobila (*Majka za sinom II*);

¹⁹³ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 72, 73; B. Miletić, *Crmnica*, 216; M. Pešikan, *SK-Lj*, 152; L. Vujović, *Mrkovići*, 165, 166; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 81; M. Pižurica, *Kolašin*, 135.

¹⁹⁴ S. Nenezić, *Nikola I*, 161; B. Ostojić, *Petar I*, 145; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 239; A. Mladenović, *Danilo*, 140; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 114.

U želju *vas* dočekali

 Drugov *vas* dočekaše

 Ona *vas* je podizala
 Ona u *vas* nad imala (*Kad nam danas dolećeste...*).

Stariji pisci upotrebljavaju isključivo oblike *ne* i *ve* ili naporedo *ne*, *ve* i *nas*, *vas* za akuzativ zamjenica prvog i drugog lica množine.¹⁹⁵ Istu situaciju pokazuju i narodni govori - u jednom njihovom dijelu su isključivo u upotrebi dijalekatski oblici¹⁹⁶, dok u drugom egzistiraju obje forme¹⁹⁷.

Akuzativ jednine lične zamjenice 3. lica ženskog roda ne koristi se dosljedno u obliku enklitike *je*, već se u toj službi upotrebljava i oblik *ju*:

Je l' ti *ju* majka oprela

 Nit' mi *ju* majka oprela,
 Nit' mi *ju* seja navezla (*Ljuba je donjela*);
 Oće ljuba da *ju* Bog ubije (*Ljubina kletva*);
 Pod Bogom *ju* takve nema (*Sunčeva ženidba*).

Upotrebom navedenog oblika naglašava se značenje iskaza. Kada su u pitanju narodni govori primjetno je da stanje nije ujednačeno - u jednom dijelu narodnih govora isključivo se čuje oblik *ju*, u drugom se taj oblik koristi dosta rijetko, dok se u trećem upotrebljava *je*, ali i *ju* (mada znatno rjeđe).¹⁹⁸ Ni jezik starijih crnogorskih pisaca ne pokazuje jednakost kada je u pitanju navedena pojava.¹⁹⁹

Oblici imeničke zamjenice *što* i *šta* se često miješaju. Oblik *što* je stariji. „Uopšteno je pravilo da oblik *šta* ima upitno i zavisno-upitno, a *što* odnosno, uzročno, poredbeno, isključno, vremensko, dopusno i druga značenja.”²⁰⁰ Potvrdu za rečeno nalazimo u pjesmama *Sve djevojci*, *Šta je blago* itd. u kojima je jednom upotrijebljen oblik sa finalnim *o* (u odnosnom značenju) a drugi put sa finalnim *a* (u upitnom značenju). Forma *što* u odnosnom značenju zabilježena je i u pjesmama *Ostaće majka bez tebe*, *Može li biti što biti ne može*,

¹⁹⁵ U jeziku Marka Miljanova isključivo su nađene dijalekatske forme *ne*, *ve* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 114). Naporedna upotreba književnih i dijalekatskih enklitika *nas*, *vas* i *ne*, *ve* zastupljena je u jeziku Nikole I i S. M. Ljubiše (S. Nenezić, *Nikola I*, 162; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 239, 240).

¹⁹⁶ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 72, 73; B. Miletić, *Crmnica*, 216; M. Pešikan, *SK-Lj*, 152; L. Vujović, *Mrkovići*, 165, 166; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 81; M. Pižurica, *Kolašin*, 135.

¹⁹⁷ J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 59; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 54.

¹⁹⁸ Enklitički oblik *ju* za akuzativ jednine trećeg lica ženskog roda upotrebljava se u mrkovićkim i istočnocrnogorskim govorima (L. Vujović, *Mrkovići*, 167, 168; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 73). U ostalim narodnim govorima istaknuti oblik se ne koristi (B. Miletić, *Crmnica*, 216; M. Pešikan, *SK-Lj*, 152; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 59) ili se veoma rijetko može čuti (D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 55; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 81; M. Pižurica, *Kolašin*, 134, 135). U paštrovskim govorima u akuzativu koristi se *je*, a *ju* je rijetko u upotrebi (M. Jovanović, *Paštrovići*, 356;).

¹⁹⁹ Marko Miljanov i Nikola I ne poznaju enklitički oblik *je* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 114; S. Nenezić, *Nikola I*, 164), dok S. M. Ljubiša upotrebljava i *ju* i *je* (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 241).

²⁰⁰ Zorica Radulović, *Iz jezičke problematike*, Podgorica, 2004, 36.

Kletva devojčina... Međutim, Mihailo Stevanović smatra da se i oblik *što* upotrijebljavao i da se još uvijek upotrebljava u upitnom značenju.²⁰¹

Zamjenica *što* u tom obliku javlja se u svim značenjima i funkcijama u narodnim govorima²⁰² i u jeziku starijih pisaca sa područja Crne Gore²⁰³.

Naša narodna lirska poezija potvrđuje i upotrebu istaknute zamjenice u dijalekatskom obliku *štono*²⁰⁴ (dobijeno kontrakcijom *što* + *ono* - *Rod je ženin miliji nego sestra*), koja ima funkciju posebnog isticanja iskaza u kojem se nalazi.

Zamjenica *što* pored osnovnog značenja, može imati i drugačiju semantiku. Naš korpus je svjedoči upotrijebljenu kao semantički ekvivalentnu rječci *kako*:

Ano moja šećernoga soja,
Da ja znadem da ćeš biti moja,
Što bih ti se lica naljubio (*Kad bi znao*).

Ista zamjenica zabilježena je u značenju veznika *jer*:

Sve zbog tebe s drugijem govorim,
Što ja za te pitam i raspitam (*Ponosit dragi*).

Složenica nastala od zamjenice *što* (*zašto*) koristi se u funkciji odnosne zamjenice *koji/koju* :

Već za jednu granu ruzmarina –
Zašto sam je u subotu brala (*Šta je blago*).

Iskazi u 1. licu jednine, koji su česti u poeziji monološkog tipa, djeluju u pravcu posrednog povezivanja slušaoca /čitaoca sa likom. Najčešće takve pjesme imaju kao motiv iskazivanje nekog bola, razočaranja životom, ili neke želje, nade itd.:

Tu *mi* devojka biser nizala (*Momak i devojka*);
Divno *ti* je pod noć pogledati (*Paun i slavuj*);
Naša snaha čestita *ti* dođe! (*Kad devojka stupi u kuću*);
Tuna *mi* Marko konja kovaše,
.....
Marko *mi* njozi riječ govori (*Ne može sama*);
Lako *ti* nam ti nestade (*Tetka za sestričinom*);
Svu noć *mi* soko prepjeva
Na Milanovu pendžeru (*Blagoslov*);
Vide li *mi* moju staru majku (*Zvijezda i robinjica*);
Tu *mi* Niko svate iskupljaše (*Momkova mati i svatovi*);
Ne rasti *mi* nebu u visine (*Bor i Borika*);
Junak *mi* konja jezđaše (*Junak i vile*);

²⁰¹ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, 274-280.

²⁰² B. Miletić, *Crmnica*, stre. 219; L. Vujović, *Mrkovići*, 171; M. Jovanović, *Paštrovići*, 361; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 73; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 82. U starocrnogorskim govorima pored češćeg oblika *što* čuje se i *šta* (M. Pešikan, *SK-Lj*, 151).

²⁰³ B. Ostojić, *Petar I*, 151; D. Vušović, *Njegoš*, 31; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 116; S. Nenezić, *Nikola I*, 165. Kod S. M. Ljubiše ova zamjenica ima oblik i *što* i *šta* (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 244).

²⁰⁴ M. Stanić, *Uskoci*, 45. U Paštrovićima se samo čuje ta varijanta, kao i složene zamjenice od oblika *što* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 361).

Jednoga *mi* bratu vije (*Uoči svadbe*);
O *ti* Mare, vjerni družo, vjerna ti bješe!

.....
Divan *ti* se sabor bere okolo tebe (*Drugarice đevojci, kad je prate*).

Veća frekvencija upotrijebljenih, odnosno interpoliranih zamjenica veoma je čest stilski postupak u našim narodnim lirskim pjesmama. Pjesme *Momak i đevojka*, *Snaha i zaova*, *Megdan zbog ljube*... sadrži veći broj zamjениčkih oblika. Na istu situaciju nailazimo u pjesmi *Ostaće majka bez tebe* u kojoj je zapaženo učestalo ponavljanje prisvojnih zamjenica. Variranje dužih i kraćih oblika imeničkih (ličnih) i pridjevskih (prisvojnih) zamjenica evidentno je u pjesmi *Što je blago*. U prva dva stiha pjesme *Đevojačka kletva* oblik prisvojne zamjenice 1. lica jednine (*moje*) ponavlja se tri puta. Od četiri stiha, koliko sadrži pjesma *Što jedno hoće, drugo ne mrzi* zabilježeno je šest zamjenica (*ja, ti, mi*). Svi stihovi pjesme *Ne uzmi mi dragu* sadrže bar po jednu zamjenicu, a u dva stiha nalaze se čak i dvije. Nadmudrivanje majke i kćerke u pjesmi *Dok je meni u životu Jove* sadrži učestalo ponavljanje prisvojne zamjenice *moja* u konstrukcijama *moja majko* ili *moja kćerko*, koje imaju funkciju pojačavanja njihove prisnosti, kako bi shodno tome i izrečene kletve dobile značajniju dimenziju.

Prethodno prebrojavanje zamjenica samo po sebi ne znači ništa, ali s obzirom na to da se povećana upotreba zamjenica podvodi pod odstupanje od uzusa, pa je samim tim i stilski markirana, dolazimo do zaključka da je u lirskoj narodnoj poeziji prisutno učestalo korišćenje zamjениčkih oblika kako bi iskazi djelovali naglašenije, slikovitije i vjerodostojnije.

Pokazne zamjenice ***kakva*** i ***takva***, kojima se najčešće označava kakvoća pridjeva, koji su upotrijebljeni prije ili poslije njih, posvjedočene su sinkopirane, u dijalekatskom obliku *kaka, taka*²⁰⁵:

Je li *kaka* ta đevojka?
Jest' visoka , ka' jelika,
A lijepa ka' jabuka (*Kad vode đevojku*);
U tom kolu šećer Maru
- Je li *kaka* i ta Mara?
Jeste tanka i visoka (*Ljepotica*);
Takog brata, kitna svata
Biran svate! (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

²⁰⁵ M. Stanić, *Uskoci*, 211; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 55. U bjelopavličkom govoru se mjesto zamjenice za kakvoću *kakav* upotrebljava *česov* (vidi: D. Čupić, *Bjelopavlići*, 82). Suprotnost većini narodnih govora pokazuju govori Paštrovića i starocnogorski govori u kojima nema gubljenja medijalnog suglasnika *v* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 367; M. Pešikan, *SK-Lj*, 171). Marko Miljanov, vladika Danilo i Petar I pokazne zamjenice za kakvoću upotrebljavaju isključivo u oblicima određenog vida i sa konsonantom *v* (vidi: R. Glušica, *Marko Miljanov*, 120; A. Mladenović, *Danilo*, 143; B. Ostojić, *Petar I*, 147), dok se kod S. M. Ljubiše i Nikole I javljaju i jedni i drugi oblici (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 250; S. Nenezić, *Nikola I*, 171).

U jeziku lirske narodne poezije pokazna zamjenica *onaj* upotrijebljena je u dijalekatskoj formi *oni*.²⁰⁶ Za nastanak istaknutog oblika „Jovan Vuković kaže da je ovdje *i* analoško prema *koji*”²⁰⁷.

Mila majko, *oni* ću početi (*Dok je meni u životu Jove*).

Kao i pridjeve i ovu vrstu promjenljivih riječi karakteriše upotreba dužih (starijih) oblika²⁰⁸:

Koj'jem ćeš se podičiti (Oblačenje nevjeste);
I svijeh nas obradovat' (Nad đeverom);
No se one s tije m sile (Za malim kćerima).

Upotreba i dužih i kraćih formi potvrđena je kod oblika prisvojnih zamjenica. Oblici *moga* i *mojega*, *tvoga* i *tvojega*, *svoga* i *svojega* podjednako su normativni. Kraći oblici su nastali tako što je prvo došlo do ispadanja intervokalnog *j*, a potom do prilagođavanja vokala *e* vokalu *o* pod uticajem procesa asimilacije, da bi na kraju dvostruko *o* dalo jedno dugo *o*. Koji će oblik biti upotrijebljen zavisi od potreba stiha. U našem korpusu zamjenice *moj* i *svoj* u zavisnim padežima upotrebljavane su i u dužim i u kraćim formama (*moga/mojega* i *svoga/svojega*), dok smo zamjenicu drugog lica jednine (*tvoga*) zabilježili samo u redukovanom obliku:

Prođ' se, divo, Jova *moga* (*Koja j' ono đevojčica*);
Ne budi mi Jova *moga* (*Oj sokole*);
Moj delijo doma *moga* (*Za sinom*);
Što mi uze brata *moga*? (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
O temelju roda *moga*

.....
Moj ponove roda *moga* (*Za majkom*);
Od delije sina *moga* (*Za sinom utopljenikom*);
U agana, u *moga* dragana (*Uspomena*);
Do spomena sine *tvoga*

.....
No ja tražim sina *moga*

.....
No Jevrema sina *moga*

.....
Do iskopa sine *tvoga*

²⁰⁶ Oblik *oni* karakteriše crnogorske narodne govore (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 75; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 82; M. Pižurica, *Kolašin*, 138; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 55; L. Vujović, *Mrkovići*, 173, 174; B. Miletić, *Crmnica*, 216, 217; M. Pešikan, *SK-Lj*, 150; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 61; M. Stanić, *Uskoci*, 211). U govoru Paštrovića se čuju i književna i dijalekatska forma navedene pokazne zamjenice, mada su oblici sa finalnim vokalom –ičešći (M. Jovanović, *Paštrovići*, 365). I pisci sa crnogorskog govornog upotrebljavaju isti oblik (B. Ostojić, *Petar I*, 147; A. Mladenović, *Danilo*, 142; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 119; S. Nenezić, *Nikola I*, 170, 171). U jeziku S. M. Ljubiše evidentni su i dijalekatski i književni oblici (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 248).

²⁰⁷ D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 82. prema: J. Vuković, *Istorija*, 38, 115.

²⁰⁸ Narodni govori koje smo naveli kada smo govorili o dužim oblicima pridjeva sadrže i nastavke tvrde promjene kada su u pitanju zamjenice.

Od poloma roda *moga* (*Majka za sinom II*);
A i meni, a i konju *mome*
Mome konju ne rodi livada (*Najlošija godina*);
Oj siđi amo s čardaka *tvoga* (*Poljem se vije*);
Mome zlatu ništa ne udili (*Spavaj đeco*);
Iz vječnoga *tvoga* stana (*Sestra za bratom*);
Od zavidna roda *tvoga* (*Tetka za sestričinom*);
Tvoga vranca? Pojeli ga vuci (*Zarok momka i đevoyke*);
Prije tebe, nego baba *tvoga* (*Ljuljala majka*);
Ko to kune *moga* mila sina? (*Blagoslov u kletvi*);
Odalji se od *moga* čardaka (*Komar i muva*);
Jedna kita roda *tvoga*, druga od doma (*Drugarice đevoyci kad je prate*);
Svi dilberi, a *mojega* nema (*Svi dilberi, a mojega nema*);
Moj ponove roda *moga*
.....
Svog unuka (*Za majkom*);
Svaka sestra na *svojega* brata
Svaka draga na *svojega* vojna (*Usamljena*).

Kao i prethodno navedene zamjenice i prisvojna zamjenica 3. lica jednine u zavisnim padežima ima dva lika. Naš korpus lokativ navedene zamjenice bilježi u kraćoj formi:

Ni lisici *na njenu* đerdanu (*Smiješno čudo*).

Duži oblik prisvojnih i odnosno-upitnih zamjenica odlika je jednog dijela crnogorskih narodnih govora²⁰⁹, dok drugi dio govora, a, takođe, i jezik crnogorskih pisaca²¹⁰ naporedo koristi i jedne i druge forme.

Pripadnost 3. licu jednine ženskog roda označava se karakterističnim dijalektizmom – na zamjenički oblik *njoj* dodata je partikula *zi* (*njojzi*)²¹¹:

Ko će *njojzi* pafte naći
.....
Njojzi majka poručuje (*Sudbina*);
Nevestica *njojzi* progovara (*Njega materina*);
To je *njojzi* čalebrčak (*Dobro su se domislili*);
Njojzi blago (Na grobu sina);
I premlade majke tvoje,
 Lele *njojzi*
.....
Iz naručja majčinoga,
 Njojzi lele! (*Baba za unukom*);
Njojzi čoban na sviralu kaže (*Dva veselja*);
On se *njojzi* s jadom obrtaše (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Momče *njojzi* odgovara

²⁰⁹ M. Jovanović, *Paštrovići*, 362; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 59; L. Vujović, *Mrkovići*, 244.

²¹⁰ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 55; M. Pešikan, *SK-Lj*, 154; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 62; B. Ostojić, *Petar I*, 95, 96; S. Nenezić, *Nikola I*, 93; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 136, 137.

211 M. Stevanović, *Istočnohercegovački*, 60, 73; M. Stanić, *Uskoci*, 148; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 33; M. Pešikan, *SK-Lj*, 150, 153; M. Jovanović, *Paštrovići*, 365, 475; L. Vujović, *Mrkovići*, 180; B. Miletić, *Crmnica*, 206. Partikula *zi* zabilježena je i u jeziku Petra I, Petra II, vladike Danila, S. M. Ljubiše i Nikole I (vidi: B. Ostojić, *Petar I*, 101, 102; D. Vušović, *Njegoš*, 31; A. Mladenović, *Danilo*, 144; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 147; S. Nenezić, *Nikola I*, 104), dok u jeziku Marka Miljanova nema navedene partikule (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 71, 119).

.....
Momče *njojzi* opet veli (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
Na *njojzi* su grane svakojake (*Đevojka kune oči i dragoga*);
A po *njojzi* trpežnjake zlatom vezene (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

Kao karakteristično ističemo i izostavljanje zamjenice uslovljeno slogovnom strukturom, jer bi njenom upotrebom stih bio uvećan za jedan slog:

No evo ti od nas muka,
Fašistička (*nas*) čuva ruka,
Zapleli nas lednom žicom (*Za strijeljanim*).

Upotreba zamjenice jednog lica u funkciji zamjenice drugog lica posvjedočena je u primjerima koji slijede:

Majka Maru dobro proklinjala:
- U jad tebe u manastir dala,
Ne bi li *joj* knjigu naučila,
Ne bi li *joj* dušu spomenula (*Majka Maru u manastir dala*);
Drage moje, lude *ti* ste (*Dika do vijeka*).

U stihovima iz prvonavedene pjesme upotrijebljeno je 3. lice mjesto 1. lica jednine, dok u sljedećem primjeru uočavamo upotrebu 2. lica jednine mjesto 2. lica množine.

Pridjevska zamjenica **čitavom**, **cijelom**, **svom**, u materijalu koji analiziramo ima oblik *svijem*:

Svijem svijetu javi (*Tuđinac*).

U stihovima koji slijede pokazna zamjenica **ono** ima funkciju intenzifikatora, pa samim tim pojačava stilogenost i stavlja naglasak na sadržaj:

No mlada stoji za kolom
K'o *ono* ovca za torom (*Za kolom*);
Soko šjedi te *no* gleda (*O jabuko, zeleniko*);
Ka' *no* kad me njegovaše (*Za majkom*);
Đe *no* vitez Sava pade (*Za strijeljanim*);
Šta je *ono* digni – spusti,
Šta je *ono* promicalo,
Šta je *ono* natezalo? (*Baba tikve prodavala*).

4.4. Brojevi

Brojevi su nesamostalne riječi „koje označavaju koliko ima onoga što znači imenica uz koju stoje ili u kojem se redu među drugim pojmovima nalazi taj pojam”²¹².

Ekavski oblik dativa broja tri (*trijema* : *trema*), kao i njegov arhaičan oblik, odnosno njegova zastarjela promjena (*troma*) prisutni su u jeziku lirske narodne poezije:

Trema sam snaham svekrva
I *troma* zetam punica (*Snaha i zaova*).

Oblik *trema* prisutan je i u narodnim govorima.²¹³

Dijalekatski oblik *trište* upotrijebljen je sa semantikom brojnog izraza *tri puta*:

Nek' um'jesi pogačicu *trište* sijanu (*Žena traži ponude*).

Međutim, u istoj pjesmi, u jednom od stihova koji slijede upotrijebljen je normirani oblik:

Te um'jesi pogačicu *triput* sijanu.

Naš korpus sadrži broj *tri* u srednjem (*troja*) mjesto u ženskom rodu (*troje*):

Na tebi je *troja* rana (*Nadala se tužna majka*).

Osnovni broj *devet* upotrijebljen je u funkciji zbirnog broja:

U men' ima *devet* braće (*Ne otimlji već me mami*).

²¹² Živojin Stanojčić, Popović Ljubomir, *Gramatika srpskoga jezika*, 102.

²¹³ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 87; M. Pešikan, *SK-Lj*, 165.

4.5. Glagoli

Kada je u pitanju ova vrsta riječi u jeziku lirske narodne poezije bazirali smo se na uočavanju i analizi obličkih karakteristika glagolskih oblika, kao i na odstupanja od uzusa koja su prisutna kada je u pitanju njihovo građenje. Ispitali smo kako oblik glagola utiče na stil crnogorskih narodnih lirskih pjesama.

4.5.1. PROSTI GLAGOLSKI OBLICI

Infinitiv

Istražujući i upoređujući glagolske oblike došli smo do zaključka da upotrebom *infinitiva* dobijamo najmanju količinu informacije. On služi za imenovanje radnje. Korpus kojim raspolazemo sadrži specifičnu upotrebu ovog glagolskog oblika. Naime, oblike bez finalnog *-i*, što je jedna od arhaičnih odlika, a proširila se preko futura,²¹⁴ bilježi naš korpus u velikom broju primjera. Mihailo Stevanović upotrebu navedenog redukovano glagolskog oblika objašnjava time što „pomoćni glagol obično dolazi napred tako da je infinitiv, iako u sastavu budućeg vremena, u stvari, samostalno upotrebljen u kraćem obliku”²¹⁵. Takvi, krnji oblici infinitiva karakteristika su većeg dijela crnogorskih narodnih govora, a veoma su prisutni i u crnogorskoj književnoj tradiciji.²¹⁶ Međutim, evidentni su i oblici koji sadrže krajnji samoglasnik, kako u korpusu kojim raspolazemo tako i u crnogorskim narodnim govorima i u književnom izrazu starijih pisaca sa ovog područja.²¹⁷ Upotrebu punih ili redukovanih oblika u jeziku crnogorske narodne lirske poezije diktira silabizam.

Prezent

Kada je u pitanju naš korpus evidentno je da su odstupanja, u odnosu na savremeno jezičko stanje, vezana za nastavke, neznatna i objašnjavaju se dijalekatskim uticajem. Pored

²¹⁴ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 84.

²¹⁵ *Isto*, 84.

²¹⁶ M. Pešikan, *SK-LJ*, 178; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 38, 84; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 89; M. Pižurica, *Kolašin*, 154; L. Vujović, *Mrkovići*, 188. Od starijih crnogorskih pisaca oblici infinitiva bez finalnog *-i* svojstveni su vladiki Danilu (A. Mladenović, *Danilo*, 157).

²¹⁷ Naporedna upotreba i dužih i kraćih oblika zastupljena je u crmničkim, pivsko-drobnjačkim, uskočkim i zapadnocrnogorskim govorima (B. Miletić, *Crmnica*, 244; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 72; M. Stanić, *Uskoci*, 229-231; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 56). U govoru Paštrovića se nalaze trojake forme: sa nastavkom *-ti/-ći*, bez tog nastavka ili samo bez finalnog vokala *-i* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 382-384). Kod M. Miljanova, Petra I, Petra II i Nikole I se javljaju i duži i kraći oblici (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 133; B. Ostojić, *Petar I*, 170; D. Vušović, *Njegoš*, 75-77; S. Nenezić, *Nikola I*, 206, 207). U jeziku S. M. Ljubiše infinitiv se javlja sa završecima *-ti* i *-ći*, bez finalnog *-i* ili sa apostrofom na mjestu vokala *-i* (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 295).

upotrebe jotovanih formi, o kojima je bilo više riječi u poglavlju *Fonetika i fonostilistika*, naš korpus sadrži i sljedeće oblike prezenta, koji su u suprotnosti sa uzusom:

a) Dijalekatski oblik **viđu**, vezan za gotovo sve narodne govore i crnogorsku književnu tradiciju²¹⁸, potvrđen je u jeziku lirske narodne poezije:

Da ja *viđu* šta j' u boru (*Ne otimlji već me mami*);
Da ja *viđu* deli Radivoja (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*).

Nastavak *–u* u prvom licu jednine prezenta u našem jeziku prisutan je do 17. vijeka. Nakon toga ga zamjenjuje nastavak *–m*.²¹⁹

b) Materijal kojim raspolažemo potvrđuje oblik prezenta starog glagola **veleti** sa nastavkom *–m* za prvo lice jednine (*veli*), dok se u narodnim govorima paralelno javlja i oblik sa nastavkom *–ju* (*velju*)²²⁰:

Ma joj *veli* Fatima đevojka (*Kletva đevojčina*);
Ali *veli* paun pero zlatno,
.....
Ali *veli* slavuj grlo jasno (*Paun i slavuj*).

c) Zabilježili smo, takođe, dijalekatski²²¹, redukovani oblik glagola **čuti** (**ču**) upotrijebljen u upitnoj rečenici:

Ču li mene, slavuj grlo jasno
.....
Ču li mene, paun pero zlatno (*Paun i slavuj*).

d) Oblik prezenta glagola **kupati** u 3. licu jednine u jeziku lirske narodne poezije javlja se u formi *kuplje* (mijenja se po II vrsti, dok je u književnom jeziku uobičajen po V vrsti):

Đevojka se u vodici *kuplje* (*Blagoslov u kletvi*).

Istaknuti oblik zabilježen je u jeziku Petra II i S. M. Ljubiše, a naporedo sa književnim oblikom egzistira i u jeziku Nikole I.²²² Ova pojava odlikuje i narodne govore.²²³

²¹⁸ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 67, 68; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 89; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 85; M. Stanić, *Uskoci*, 236; M. Pešikan, *SK-Lj*, 174; M. Pižurica, *Kolašin*, 157; L. Vujović, *Mrkovići*, 153; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 57; Miletić, *Crmnica*, 240. Jedino se u paštrovskom govoru ne čuje oblik *viđu*, već samo *vidim* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 385). Oblik *viđu* prisutan je u jeziku Marka Miljanova i Nikole I (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 134; Sonja Nenzenić, *Nikola I*, 187, 188). U jeziku vladike Danila samo jednom je zabilježen oblik *viđu*, ali oblik *vidim* redovno upotrebljava, dok Petar I ne upotrebljava navedeni oblik (A. Mladenović, *Danilo*, 153; B. Ostojić, *Petar I*, 160). Stefan Mitrov Ljubiša koristi i dijalekatski i književni oblik (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 274).

²¹⁹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 134.

²²⁰ U većini narodnih govora se čuje i oblik *velju* pored *veli* (vidi: J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 68; M. Pešikan, *SK-Lj*, 174; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 89; B. Miletić, *Crmnica*, 240; M. Jovanović, *Paštrovići*, 385; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 85; M. Stanić, *Uskoci*, 236).

²²¹ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 58.

²²² D. Vušović, *Njegoš*, 36; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 280; S. Nenezić, *Nikola I*, 191.

²²³ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 85; M. Pižurica, *Kolašin*, 160, 161; M. Stanić, *Uskoci*, 238; B. Miletić, *Crmnica*, 260; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 58; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 91. Ova pojava nije svojstvena paštrovskom govoru, u kojem se glagoli sa opštim dijelom *kup-* mijenjaju po V vrsti (M. Jovanović, *Paštrovići*, 304).

Izostanak finalnog sloga kod oblika 2. lica jednine prezenta glagola nepotpunog značenja **moći** karakteriše narodne govore, kao i crnogorsku književnu tradiciju.²²⁴ Branko Miletić je mišljenja da se „oblik starog konjuktiva *mož, moš* (š možda prema *možeš*)” javlja „u brzom, manje pažljivom govoru”²²⁵. Jezik lirske narodne poezije 2. lica prezenta nepotpunog glagola **moći** potvrđuje u redukovanom obliku:

Ne *mož'* brođiti (*Suze za tuđinom*);
Jer mi Jusjo ne *mož* sama (*Za malim kćerima*);

U našem korpusu pri upotrebi punog oblika prezenta glagola **moći** suglasnik *r* biva upotrijebljen na mjesto suglasnika *ž*:

Ne *moremo* bez slobode (*Majka za sinom II*);
A ja vidim ko ne (*U početku igre*).

U narodnim govorima se pored navedenih oblika sa supstitucijom suglasnika, paralelno čuju i normativni oblici.

Prezent glagola **biti** u pjesmi *Za strijeljanim* javlja se u dijalekatskom obliku *bidem* u primjeru koji slijedi:

Đe najviše *bide* jeka.

Međutim, oblik prezenta pomenutog glagola sa vokalom *u* je mnogo veće frekvencije. Od mnogobrojnih primjera izdvajamo sljedeće:

de junak *bude* da potrebuje (*Junak junaka pogleda*);
Kad *bedem* tebe u dvore (Đevojka momku);
Kada *budeš* čula da sam preminuo (O đevojko dušo);
Da kod tetke ljetos *budeš* (Tetka za sestričinom);
Ako *bude* roda gospodskoga (Kad putuju s devojkom).

Oblik *bidem/bidnem* je karakterističan za crnogorsku tradiciju, govornu i literarnu.²²⁶

Skraćeni oblik pomoćnog glagola **htjeti** u negaciji u 2. licu jednine (*nećeš*) ima oblik *net*²²⁷:

²²⁴ B. Miletić, *Crmnica*, 181, 240; M. Jovanović, *Paštrovići*, 213, 385, 386; M. Pešikan, *SK-Lj*, 174; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 90; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 58; M. Stanić, *Uskoci*, 235, 236. U govoru Pive i Drobnjaka odrični i upitni oblik glagola **moći** ima oblik *ne moš* i *moš li*, dok se u potvrdnom javljaju puni oblici, ali sa supstitucijom suglasnika (vidi: J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 68). Oblik *mož* sadrži jezik Nikole I, Njegoša, M. Miljanova i S. M. Ljubiše (S. Nenezić, *Nikola I*, 188; D. Vušović, *Njegoš*, 36; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 134; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 275).

²²⁵ B. Miletić, *Crmnica*, 240, 181.

²²⁶ U starocrnogorskim, istočnocrnogorskim, bjelopavličkim i crmničkim govorima registrovani su oblici *bidem*, *budem*, *bidnem* i *budnem* (M. Pešikan, *SK-Lj*, 171; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 88; B. Miletić, *Crmnica*, 268, 269; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 91). Govori sjeverne Crne Gore sadrže i oblike bez suglasnika *-n-* (J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 68; M. Stanić, *Uskoci*, 234; M. Pižurica, *Kolašin*, 160). Suprotnost stanju u narodnim govorima predstavlja jezik Nikole I i S. M. Ljubiše, koji znaju samo za standardno književnu formu *budem* i promjenu ovog glagola po I vrsti (S. Nenezić, *Nikola I*, 193; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 277), dok se kod Marka Miljanova pomenuti glagol se mijenja po III vrsti i sadrži vokal *-i* iz infinitiva, kao i u narodnim govorima (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 137).

²²⁷ Istaknuti oblik svojstven je jeziku Nikole I, a sporadično se javlja i kod Njegoša (S. Nenezić, *Nikola I*, 188; D. Vušović, *Njegoš*, 36).

Pa *net* ništa da govoriš (*Za strijeljanim*).

Odrični oblik pomoćnog glagola *htjeti* posvjedočen je u nekontrahovanoj formi, koja posjeduje dozu poetičnosti:

Ne hoće me kokoške (Ne može bez žene).

Nesažete forme odlikuju i neke narodne govore, kao i jezik starijih crnogorskih pisaca.²²⁸

Lirska narodna poezija glagol *pjevati* sadrži u obliku *poju*:

Đe tolko *poju* djevojke (*Došao bi*);
Đe pjesme *poji* (*Začuh vilu u dubravi*);
Sve *poje* dvoje po dvoje (*Za kolom*).

U posljednjem navedenom primjeru registrovali smo oblik *poje*, a već u narednom stihu iste pjesme upotrijebljen je oblik *pjeva*.

Karakteristični su i glagoli na *-avati* (iterativni), koji imaju oblik prezenta sa supstitucijom grupe *je* vokalom *a*:

Momče *dava* ispod sebe vranca (*Zarok momak i djevojke*);
Vila *dava* silnovito blago (*Oklad vile i djevojke*);
Da mi mudre sjete *davaš* (*Nad svekrom*);
Na ta vila šcer *udava* (*Vila gradi grad*);
Blagoslove srca *dava* (*Momak i djevojka*);
Izdaleka dvoru svjetlost *dava* (*Kad svatovi s djevojkom budu blizu kuće*).

Kada je u pitanju ova pojava ekscerpirani primjeri iz našeg korpusa odgovaraju stanju u crnogorskim govorima i pisanoj tradiciji.²²⁹

Iz metričkih razloga pomoćni glagol je registrovan u redukovanom obliku u stihovima koji slijede:

Jes' mehana otvorena (*Joke i Selman-aga*);
I to ti se mnogo čudim,
Čudo i *jest* (*Nad svekrom*);
Jest' visoka, ka' jelika (*Kad vode djevojku*).

Skraćeni oblik pomoćnog glagola karakteristika je narodnih govora.²³⁰

Iz istih razloga, skraćeni oblik prezenta pomoćnog glagola *jesam* biva i izostavljen:

Nit' (*su*) čobani oganj prižegnuli (*Tri božićna dana*);
Vilenski (*su*) u njoj stanovi (*Junak i vile*);
Šta (*si*) to Leko, potavnio (*Za strijeljanim*);
Studena voda (*je*) za gradom (*Ostaće majka bez tebe*);
Milije (*je*) drago od brata,

²²⁸ Miletić Branko, *Crmnica*, 271; A. Mladenović, *Danilo*, 85; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 63. U Ljubišinom jeziku javljaju se obje forme (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 138, 278).

²²⁹ B. Miletić, *Crmnica*, 262; M. Pešikan, *SK-Lj*, 168, 169; M. Pižurica, *Kolašin*, 161. Istu situaciju potvrđuje i jezik Marka Miljanova i Petra I (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 140; B. Ostojić, *Petar I*, 162), dok se kod S. M. Ljubiše i Nikole I javljaju obje forme (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 279; S. Nenezić, *Nikola I*, 192).

²³⁰ M. Stanić, *Uskoci*, 235; M. Jovanović, *Paštrovići*, 386; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 91.

Slade je drago od meda (*Vila i devojka*);
 Moja ruža (*je*) kraj tvoje livade (*Rastavljanje s majkom*);
 U kolo (*je*) Mara vjerena (*Devojka momku*);
 Kad mi (*je*) Petar poginuo (*Za sinom*);
 Ta devojka (*je*) ka' i vila (*Ljubikolo*);
 Ugojila (*je*) za ljubljenje lice (*Lijepa devojka*);
 Pod kiticom planinicom (*je*) selo veselo (*Žena traži ponude*).

Aorist

Ovaj glagolski oblik je veoma zastupljen u jeziku crnogorske narodne lirske poezije. Kao karakterističan izdvajamo oblik aorista pomoćnog glagola *biti*. Naime, usljed nedosljedne upotrebe finalnog suglasnika *-h* dolazi do obličkog izjednačavanja prvog i trećeg lica jednine.²³¹ Pivsko-drobnjački govori registruju oblik *bi* u svim licima.²³² Redukovane forme aorista pomoćnog glagola *biti* za prvo lice jednine karakterišu jezik Marka Miljanova, obje forme se javljaju kod S. M. Ljubiše, dok Nikola I zna isključivo za pune oblike.²³³

Aorist pomoćnog glagola *htjeti* gradi se od osnove *kće-*, što je u suprotnosti sa stanjem u nekim crnogorskim govorima u kojima se ovaj glagolski oblik gradi od osnove *šćed-*.²³⁴

Imperfekat

Imperfekat potvrđuje visoku frekvenciju u jeziku crnogorske narodne lirske poezije. Kada je u pitanju njegov oblik u materijalu kojim raspolažemo primjećujemo da on ne odstupa od stanja u književnom jeziku, dok većina crnogorskih narodnih govora sadrži nastavak *-au* umjesto nastavka *-ahu*, koji je nastao usljed gubljenja suglasnika *h*.²³⁵ U jeziku starijih pisaca stanje je neujednačeno.²³⁶

Imperfekat glagol *kleti* osim u obliku *kunjah* normativan je i u obliku *kunijah*.²³⁷ Naš materijal ga bilježi u prvonavedenom obliku:

Ljuto *kunjaše* devojka! (*Ljuba je donjela*);
 Znaš, dragane, kad se *kunijaše* (*Ljuta kletva*).

²³¹ O oblicima pomoćnog glagola *biti* bez finalnog *-h* u orvom licu jednine vidjeti u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (dio o *apokopi*).

²³² J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 75.

²³³ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 147; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 289; S. Nenezić, *Nikola I*, 199.

²³⁴ O ovoj pojavi vidjeti u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (dio o *Supstitucionalnim fonometaplazmama*).

²³⁵ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 29, 30, 86; B. Miletić, *Crmnica*, 82; M. Pešikan, *SK-Lj*, 178; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 94.

²³⁶ Gubljenje suglasnika *h* evidentno je kod Marka Miljanova (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 146), dok je kod Nikole I i S. M. Ljubiše evidentno njegovo očuvanje (S. Nenezić, *Nikola I*, 201; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 286).

²³⁷ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, 355.

Glagolski pridjevi i glagolski prilozi

Glagolski pridjevi, radni i trpni, kao i glagolski prilozi, sadašnji i prošli, su nelični glagolski oblici, tj. nemaju gramatičku kategoriju lica. Njihova upotreba doprinosi kohezionosti i ekonomičnosti izraza i upravo u tome se nalazi njihova stilska vrijednost.

Glagolski pridjev radni i glagolski pridjev trpni ne označavaju lice koje vrši radnju, ali razlikuju gramatički rod.

Glagolski pridjevi

Radni glagolski pridjev služi za označavanje radnje koja se vršila ili izvršila u prošlosti. U jeziku lirske narodne poezije sa područja Crne Gore specifičnost predstavlja njegov sažeti oblik za muški rod ($ao > o$ i $ao > a$)²³⁸: *mog'o, iš'o, doček'o, posl'o, pis'o, reko, išo, doša*.

Redukovana forma radnog glagolskog pridjeva karakteriše crnogorske narodne govore.²³⁹

Upotrebom **glagolskog pridjeva trpnog** prezentuju se psihološke karakteristike lika, ističu emocije (npr. u tužbalicama), ali i naglašava neka osobina. Radnja se vrši na bićima i predmetima njime označenim.

Trpni glagolski pridjev je i u narodnoj lirskoj poeziji građen, kao i u standardnom jeziku, nastavcima *-n*, *-en* i *-t*, s napomenom da je mnogo veći broj primjera sa nastavkom *n*, čime jezik analizirane poezije odstupa od stanja u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji²⁴⁰. U narodnim govorima je upotreba pasivnih konstrukcija dosta rijetka, ali izdvajamo srednjokatunsko-lješaanske govore, koji predstavljaju suprotnost rečenom.²⁴¹

Glagolski prilozi

Glagolski prilozi predstavljaju skraćene rečenice. Naime, na njihovom mjestu može stajati i odgovarajuća zavisna rečenica, zavisno od toga u kojoj funkciji su upotrijebljeni (vremenskoj, uzročnoj, namjernoj, uslovnoj...). Oni nemaju službu rečeničnog predikata, već glagol određuju nalazeći se u službi priloga.

²³⁸ O ovome smo već govorili u poglavlju *Fonetika i fonostilistika*.

²³⁹ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 94; M. Stanić, *Uskoci*, 254; M. Jovanović, *Paštrovići*, 392; M. Pešikan, *SK-Lj*, 124, 178 (u ovom govoru je $ao > a$ najčešće).

²⁴⁰ M. Pešikan, *SK-Lj*, 178; B. Miletić, *Crmnica*, 245, 246; M. Jovanović, *Paštrovići*, 392-394; M. Pižurica, *Kolašin*, 170, 171; M. Stanić, *Uskoci*, 255; S. Nenezić, *Nikola I*, 205; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 294. U jeziku Marka Miljanova zabilježen je nešto veći broj primjera glagolskog pridjeva trpnog sa nastavkom *-t* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 151).

²⁴¹ U srednjokatunsko-lješaanskim govorima zabilježena je živa upotreba trpnog glagolskog pridjeva (vidi: M. Pešikan, *SK-Lj*, 204).

Glagolski prilog sadašnji označava radnju koja se vrši istovremeno sa radnjom glavnog glagola. Gradi se isključivo od glagola nesvršenog vida. Glagolski prilog sadašnji i glavni glagol imaju zajednički subjekat.

Glagolski prilog sadašnji zastupljen je u jeziku lirske narodne poezije Crne Gore sa veoma malim brojem primjera, što predstavlja suprotnost stanju u jednom dijelu narodnih govora i crnogorske književne tradicije koje odlikuje njegova živa upotreba.²⁴²

Glagolski prilog prošli kazuje radnju koja se izvršila prije neke druge radnje ili stanja koje određuje. Gradi se najčešće od glagola svršenog vida. Jezik lirske narodne poezije koji smo ispitivali ne sadrži glagolski prilog prošli.

Pregledajući dijalektološki materijal primijetili smo da je upotreba ovog glagolskog priloga nepoznata i nekim narodnim govorima.²⁴³ Glagolski prilog prošli ne upotrebljavaju ili veoma rijetko upotrebljavaju i stariji pisci.²⁴⁴ Govoreći o karakteristikama istočnocrnogorskih govora M. Stevanović je izostanak glagolskog priloga prošlog objasnio činjenicom da se ono što bi se reklo navedenim prilogom može reći i razvijenom rečenicom.²⁴⁵

4.5.2. SLOŽENI GLAGOLSKI OBLICI

Futur I

U jeziku crnogorske narodne lirske poezije javljaju se dva načina građenja futura I:

1. Kada je pomoćni glagol srastao sa opštim dijelom infinitiva:

*Penjaću se jablanu na grane,
Previjaću kao lastavica,
Zakukaću kano kukavica (Da izmoli devojku);
Luda mi je, prepanućeš mi je (Još mi je luda);
Ne otimlji, poginućeš (Ne otimlji već me mami);
Prijećiću Šar-planinu
.....
Pregaziću ravno polje
.....*

²⁴² Duže forme glagolskog priloga sadašnjeg sadrže starocrnogorski i crmnički govori, dok se u mrkovićkom govoru javljaju kraće forme (M. Pešikan, *SK-Lj*, 178; B. Miletić, *Crmnica*, 265; L. Vujović, *Mrkovići*, 258). Ovaj glagolski prilog nije čest oblik u paštrovskim govorima (M. Jovanović, *Paštrovići*, 400). Obje forme, uslovljene metričkim razlozima, koriste Njegoš i Nikola I, dok isključivo duže oblike imaju prozni pisci (D. Vušović, *Njegoš*, 38; S. Nenezić, *Nikola I*, 203; A. Mladenović, *Danilo*, 155; B. Ostojić, *Petar I*, 168; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 149). U jeziku S. M. Ljubiše glagolski prilog sadašnji je veoma frekventan i javlja se i sa nastavkom -ći i bez finalnog vokala (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 290).

²⁴³ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 97; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 122; M. Stanić, *Uskoci*, 226, 227; 259; M. Pešikan, *SK-Lj*, 178; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 73; M. Jovanović, *Paštrovići*, 400 (u ovom govoru javlja se samo popridjevljeni oblik *bivši*); M. Pižurica, *Kolašin*, 171.

²⁴⁴ U jeziku vladike Danila glagolski prilog prošli se ne javlja (A. Mladenović, *Danilo*, 155), dok se kod Petra I, Nikole I i Marka Miljanova javlja prilično rijetko (B. Ostojić, *Petar I*, 169; S. Nenezić, *Nikola I*, 376; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 150). Suprotnost rečenom predstavlja jezik S. M. Ljubiše u kojem se ovaj oblik veoma često koristi (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 293).

²⁴⁵ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 122.

Prebrodiću Vardar vodu (Suze za tuđinom);
Udaćeš se i pokajaćeš se (Briga materina).

Ovaj način građenja futura I odgovara stanju u crnogorskim narodnim govorima kao i u književnoj tradiciji.²⁴⁶

2. Kada je mjesto enklitičkog oblika pomoćnog glagola *htjeti* ispred infinitiva:

Koze ćemo povezati,
Mi ćemo se poljubiti (Za kozama);
Igra će se zaturiti,
Kola će se započeti,
Đevojke će zapjevati,
A momci će poigrati,
Sokolovi polećeti,
Gora će se nasmijati,
Majka će se veseliti (Nina, nina).

U jeziku crnogorske lirske narodne poezije primjeri sa ovom vrstom građenja futura I javljaju se sa krajnjim *–i* ili bez njega.²⁴⁷

Puni oblik infinitiva glagola na *–ti* i *–ći* i enklitički oblik pomoćnog glagola *htjeti* kao jedan od mogućih načina građenja futura I, nije zastupljen ni u našem korpusu, a rijetko se javlja u jeziku vladike Danila, Petra I, Nikole I i Marka Miljanova, dok je nešto češće zabilježen kod Petra II i S. M. Ljubiše.²⁴⁸ Narodni govori ne sadrže ovaj glagolski oblik nastao od glagola sa infinitivom na *–ti*, koji nije prihvatljiv ni za savremenu književnojezičku normu²⁴⁹, dok su primjeri slaganja sa infinitivom na *–ći* zastupljeni, ali enklitika u postopoziciji nije srasla sa glagolskim oblikom²⁵⁰.

Konstrukcija pomoćnog glagola i infinitiva može biti razbijena nekom drugom vrstom riječi:

Kako neću blijeda biti (Dragi-zulumćar);
Pa će lice ljevše biti (Šer-đidija);
Od stida će u vodu skočiti,
Od straha će u goru pobjeći! (Još mi je luda);
Moj će dragi uzdisati,
Uzdah će se dalek' čuti,
Čak daleko u oblake;
Bogu će se ražaliti,
Nas će dvoje sastaviti (Karamfil);
Brat će mene sve kupiti (Dika do vijeka);

²⁴⁶ L. Vujović, *Mrkovići*, 195; B. Miletić, *Crmnica*, 269, 270; M. Pešikan, *SK-Lj*, 179; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 75. Kod starijih pisaca javljaju se dva načina građenja futura sa infinitivom u prvom dijelu: 1. srastanje enklitike sa opštim dijelom infinitiva i 2. kraći oblik infinitiva i enklitika pomoćnog glagola (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 298; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 152; D. Vušović, *Njegoš*, 38; S. Nenezić, *Nikola I*, 208).

²⁴⁷ Oblike bez finalnog vokala *–i* naveli smo u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (kada smo govorili o *apokopi*).

²⁴⁸ A. Mladenović, *Danilo*, 157, 158; B. Ostojić, *Petar I*, 172; S. Nenezić, *Nikola I*, 208; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 152; D. Vušović, *Njegoš*, 38; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 299, 300.

²⁴⁹ M. Stevanović, *Savremeni I*, 362.

²⁵⁰ M. Pešikan, *SK-Lj*, 179; B. Miletić, *Crmnica*, 269, 270; L. Vujović, *Mrkovići*, 195; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 75; M. Pižurica, *Kolašin*, 169.

Ko će njojzi pašte naći

.....
Taj će Mari lice ljubiti (*Sudbina*);
Pa ćeš često mlada govoriti (*Briga materina*);
Zlatu će se kujundžija naći,
I meni će moj suđeni doći (*A najposle ja ne marim za njega*).

Navodimo i primjer tzv. krnjeg futura, tj. futura sa upotrijebljenim pomoćnim glagolom, a izostavljenim oblikom infinitivom:

Injem nam goru nakiti,
A ja ću (nakititi) listom za tobom,
Bearom i đerđevanom
Jaglikom i jabanikom
I s ostalijem cvijećem! (*Božiću, radosti*).

Nekada ritam nameće i izostavljanje pomoćnog glagola:

Ovce (će) se okupiti (*Nina, nina*);
Ko će snaje milovati?
Ko l' (će) im prsten sakovati?
.....
I svijeh (ćeš) nas obradovat' (*Nad đeverom*);
Ak' ne idem, neću videt drage,
Duvak (neću) mećat, u čelo je (neću) ljubiti',
Prsten (neću) mećat, na uho joj (neću) šaptat' (*Jadi*);
S tobom će se moji
Svati okititi,
A mene žalosnu
U grob (će) ispratiti (*Đevojka junaku prsten povraćala*).

Oblik futura I *proklinjaću* upotrijebljen je u obliku sa supstitucijom glasa *o* glasom *e* čime i njegova semantika biva pomjerena:

Preklinjaću lednu zimu,
Ne bilo je!
Onakva nam ne dodila,
Nikad više! (*Za majkom*).

S obzirom na činjenicu da je ovo usamljen primjer, i da ovakva zamjena ne doprinosi samo manjem pomjeranju semantike, već oblik upotrijebljen sa vokalom *o* umjesto *e* ima potpuno suprotno značenje, možemo ga jedino objasniti greškom stampara.

Futur II

Gradi se od prezenta pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva glagola koji se mijenja. Kada smo govorili o prezentu napomenuli smo da prezent glagola *biti* ima dvojake oblike – *bidem* i *budem*. Ono što je evidentno jeste da u našem materijalu ovaj glagolski oblik nije čest:

Kada budeš čula da sam preminuo (*O đevojko dušo*).

Perfekat

Perfekat je posvjedočen u velikom broju primjera u korpusu kojim raspolažemo, što odgovara i stanju u jeziku starijih pisaca²⁵¹. Sadrži standardan način građenja - od prezenta glagola *jesam* i radnog glagolskog pridjeva odgovarajućeg glagola. Ilustracije radi navodimo samo neke od mnogobrojnih primjera:

Imala sam i brata i draga (Usamljana);
Đevojka je ječam žito klela (Đevojka ječam proklinje);
Srce moje, šta si požudelo? (Šta je blago);
Još se, goro, oženio nisam (Rosanda đevojka i deli Radivoje);
Što s' Bregova zamutila? (Poruka majci).

Oblici *krnjeg perfekta* ne pokazuju neku specifičnost u odnosu na stanje u savremenom jeziku.

Pluskvanperfekat

Naš korpus ovaj glagolski oblik potvrđuje samo jednim primjerom građenim od imperfekta glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva:

Divno l' bješe procaptio (Baba za unukom).

Oblik pluskvanperfekta nastao kombinacijom perfekta i radnog glagolskog pridjeva u našem korpusu nije potvrđen, dok se u narodnim govorima podjednako upotrebljavaju oba načina građenja istaknutog glagolskog oblika.²⁵² Stanje u jeziku starijih pisaca je prilično raznoliko.²⁵³

Glagolski načini

Imperativ

Imperativ je veoma čest u narodnom pjesništvu, toliko čest da je korišćen kao stalno stilsko sredstvo. Izražava želju ili zapovijest da se neka radnja vrši ili izvrši, a može označavati i radnju koja se već vršila ili izvršila u prošlosti. Oblici imperativa za 2. lice jednine karakteristični su po redukciji finalnog *i* ili *j*²⁵⁴: *drž'*, *odaber'*, *dođ'*, *pi...* Međutim, imperativ se u crnogorskoj narodnoj lirskoj poeziji upotrebljava i sa krajnjim samoglasnikom

²⁵¹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 153; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 301.

²⁵² B. Miletić, *Crmnica*, 347; L. Vujović, *Mrkovići*, 194; M. Pešikan, *SK-Lj*, 179; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 74; M. Pižurica, *Kolašin*, 169, 170; M. Stanić, *Uskoci*, 257.

²⁵³ U jeziku Petra I, Nikole I i Marka Miljanova češća su oblici sa imperfektom glagola *biti* i radnim glagolskim pridjevom, dok su kod vladike Danila zastupljeniji oblik perfekta glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva, a naporedo oba načina tvorbe koristi S. M. Ljubiša (B. Ostojić, *Petar I*, 173; S. Nenezić, *Nikola I*, 210; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 154; A. Mladenović, *Danilo*, 160; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 302, 303)

²⁵⁴ Ilustracije radi ovdje navodimo samo nekoliko primjera, a o ovoj pojavi smo više govorili u poglavlju *Fonetika i fonostilistika*, kada smo govorili o gubljenju finalnog vokala (*apokopi*).

–i, odnosno suglasnikom –j, pa u tom smislu navodimo neke od primjera: *idi, muči, daj, listaj, razvij...* Upotreba redukovano ili punog oblika imperativa, u materijalu koji posjedujemo, određena je brojem slogova u stihu.

Što se tiče oblika imperativa bez krajnjih –i²⁵⁵ ili –j²⁵⁶, možemo konstatovati da je njegova upotreba u toj formi svojstvena i razgovornom jeziku, kao i nekim narodnim govorima, a isto tako i jeziku starijih crnogorskih pisaca. Mitar Pešikan je mišljenja da je pojava gubljenja finalnog vokala –i „uslovljena semantičkim, a ne morfološkim ili fonetskim razlozima”²⁵⁷. Naime, on smatra da su ovi oblici česti u afektivnom govoru. Izvjesnu dozu oštine i jačine sadrže okrnjeni oblici imperativa.

Rječca *hajde*, u punom ili redukovanom obliku, je česta u imperativnim konstrukcijama, i u lirskoj narodnoj poeziji i u crnogorskim narodnim govorima²⁵⁸:

Aj, ne rosi, ne rosila (Aj, ne rosi);
'Ajd' otale, mladi čobanine (Ovčar i đevojka);
Ostav'te me, a vi 'ajte (Za sinom);
Ajte zlato po cvijeću (Za malim kćerima).

Takođe, imperativnu konstrukciju sastavljenu od veznika *da* + *prezent* sa dodatkom rječce *hajde*, koja ima funkciju pojačavanja zapovijesti, potvrđuje i naš korpus i narodni govori Crne Gore, kao i književna tradicija²⁵⁹:

Hajde, kolo da skoknemo (Hajde kolo);
Ajde, dušo, da tražimo (Dioba);
Šećer Maro, aj' da večeramo (Marina kletva).

²⁵⁵ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 58, 59; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 70; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 98; M. Stanić, *Uskoci*, 243; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 89; B. Miletić, *Crmnica*, 241; M. Pešikan, *SK-Lj*, 175; L. Vujović, *Mrkovići*, 187. U jeziku Marka Miljanova i vladike Danila rijetko dolazi do gubljenja imperativnih nastavaka, dok se u jeziku Petra I oni gube samo u množini, a u jeziku Nikole I i Njegoša ovaj proces se javlja u pjesničkim ostvarenjima (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 142-144; B. Ostojić, *Petar I*, 164; A. Mladenović, *Danilo*, 153; S. Nenezić, *Nikola I*, 194). U jeziku vladike Danila imperativni nastavak –j se gubi, dok se nastavak –i uglavnom čuva (D. Vušović, *Njegoš*, 36, 37). U jeziku S. M. Ljubiše češći su likovi sa krajnjim vokalom –i, što predstavlja podudarnost situaciji u njegovom zavičaju, Paštrovićima (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 282; M. Jovanović, *Paštrovići*, 397, 398).

²⁵⁶ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 88, 89; L. Vujović, *Mrkovići*, 111, 112; B. Miletić, *Crmnica*, 111, 112, 116, M. Pešikan, *SK-Lj*, 118, 119; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 23; M. Jovanović, *Paštrovići*, 398. Gubljenje suglasnika –j kod imperativa i u oblicima jednine i u oblicima množine prisutno je u jeziku Marka Miljanova i vladike Danila, dok se ista pojava javlja samo u oblicima množine u jeziku Petra I (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 143; A. Mladenović, *Danilo*, 153; M. B. Ostojić, *Petar I*, 164), dok se kod S. M. Ljubiše i Nikole I mnogo češće javljaju oblici sa –j i u jednini i u množini (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 283; S. Nenezić, *Nikola I*, 195).

²⁵⁷ M. Pešikan, *SK-Lj*, 175.

²⁵⁸ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 90; M. Stanić, *Uskoci*, 244; M. Jovanović, *Paštrovići*, 399, 400.

²⁵⁹ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 69; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 99; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 285; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 146; D. Vušović, *Njegoš*, 73-75; S. Nenezić, *Nikola I*, 224.

Potencijal

Potencijal označava mogućnost da se vrši ili izvrši radnja njime označena. Veoma je prisutan u našem korpusu, kao i u crnogorskoj književnoj tradiciji.²⁶⁰ Upotreba ovog glagolskog načina unosi živost i emocionalnost u kazivanje.

Gradi se od pomoćnog glagola *biti* i oblika radnog glagolskog pridjeva, a već smo napomenuli da se oblik pomoćnog glagola *biti* za prvo lice jednine javlja sa krajnjim suglasnikom *-h* ili bez njega.²⁶¹

Promjena mjesta pomoćnog glagola u oblicima ovog glagolskog načina nosi stilsku markiranost:

Uzela bih oštra noža,
Bih zaklala grlo moje (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Bi te danas izgubio (*Sunčeva ženidba*).

²⁶⁰ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 154; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 304.

²⁶¹ O ovome smo govorili u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (dio o *apokopi*).

4.6. Prilozi

Prilozi su riječi koje najčešće stoje uz glagole, a mogu se naći i uz imenice, pridjeve i priloge i određuju ih u pogledu mjesta, vremena, načina, količine, uzroka... Njihova upotreba u jeziku crnogorske narodne lirske poezije sadrži i obličke i značenjske karakteristike, koje odstupaju od savremenog književnojezičkog stanja. Upotreba ove vrste riječi daje stilsku boju iskazu.

U našem korpusu prilozi za **mjesto**, koji odstupaju od književnojezičke norme, javljaju se u jotovanim oblicima: *đe, ide, niđe, ovđe* (sa izvršenim (i)jekavskim jotovanjem²⁶²), kao i u oblicima *oklen, tuna; otlen/otale* kod kojih je primjetan uticaj starocrnogorskih govora.

Prilog za poticanje *odakle* često je upotrebljen u sinkopirano-paragogiranom obliku:

Oklen će mi dragi dojedriti (Kletva djevojčina);
Oklen ti, Aljo, košulja? (Ljuba je donjela);
Stare babe ni: 'Oklen si, sinko?' (Sreća pa nesreća).

U jeziku lirske narodne poezije prilog *odatile* ima oblik *otlen/otale*:

Mič' mi se otlen, moj' obje oči (Ne može sama);
'Ajđ' otale, mladi čobanine (Ovčar i djevojka).

Luka Vujović objašnjava da su prilozi pravca *otlen* i *dotlen*, *okle* i *dokle* „stara obrazovanja od predloga *od* i *do* i zamjениčkih oblika *kolě, koli* i *tolě, toli*“²⁶³.

Jezik narodne lirske poezije dosljedan je kada je u pitanju upotreba dijalekatskog oblika priloga *gdje* (registrovam je u oblicima *đe* i *đeno* > *đe* + *ono*)²⁶⁴:

Ja bih znala đe bi stala,
Đe no gleda majka moja (Voli najbližnjeg);
Đe no sinoć s tobom stoja (Dioba);
Đe se lože drva iz homara,
Đe se voda vadi iz bunara!
.....
Đe se lože drva šimširova,
Đeno teče voda na oluke,
Đe se mete perom paunovim (Šta je kome suđeno);
Na krevat me položila,
Đe je mjesto tvoje bilo (Majka za sinom I);
Đe si bio, ne do'dio,
Đe si blago potrošio (Dženarika);
Đe su bili te su 'morni (Kad vode djevojku);
Đe pristaju trgovačke lađe (Da sam mlada studena vodica).

²⁶² O priložima ovog tipa više smo govorili u poglavlju *Fonetika i fonostilistika*. U istom poglavlju bilo je riječi i o zamjeni suglasnika *d* (u finalnoj poziciji priloga *kud, gdje god, svud*) suglasnikom *j*.

²⁶³ L. Vujović, *Mrkovići*, 272.

²⁶⁴ O prilogu *đe* govorili smo u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (dio o jotovanju), a ovdje ćemo samo navesti starije pisca u čijem jeziku se javlja (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 156, 304; S. Nenezić, *Nikola I*, 214; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 307).

Pored velikog broja dijalekatskih oblika, registrovali smo i usamljen primjer navedenog veznika u obliku *gdje* (*Srećan bosiljak*).²⁶⁵

Prilog *dotle* u našem korpusu upotrijebljen je sa značenjem krajnje tačke, što odgovara stanju u jeziku S. M. Ljubiše, kao i u govoru njegovog zavičaja²⁶⁶:

Dotle ovce plandovale (Mlada čobanica).

U lirskoj narodnoj poeziji prilog za prostiranje *tu* upotrijebljen je u oblicima sa vokalom *a* odnosno *e* i sa partikulom *n* - *tuna/tune/tunje*, a iste oblike sadrži i crnogorska literarna tradicija²⁶⁷:

Tuna mi Marko konja kovaše (*Ne može sama*);
Nemoj *tune* ljetovati,
.....
Nije *tune* mjesto tvoje (*Tetka za sestričinom*);
Kako *tuna* živa ostah (*Za sinom utopljenikom*);
Junaci se *tunje* kupit' (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Kako *tuna* živa ostah (*Za sinom utopljenikom*).

Oblik *tuda* posvjedočen je sa semantikom prethodno navedenog priloga (*tu*):

Povila se grana jerivana,
Tuda sjedi dilber Umihana (*Darovi*).

Prilozi za **vrijeme**, koji su najčešće zamjeničkog porijekla, a čiji oblik se razlikuje od savremenog jezičkog stanja su: *sade, kade, jučen, jopet...*

Mjesni prilog *dokle*, kojim se označava krajnja tačka kretanja, u našem korpusu se upotrebljava u cilju određivanja vremenske granice, što predstavlja podudarnost stanju u jeziku starijih crnogorskih pisaca²⁶⁸:

Dokle bratu košuljicu vezem (*Đevojka je sunce bratimila*);
Dokle mene ne oženi majka (*Sreće pa nesreća*);
Dokle mladu uvedosmo (*Dobro su se domislili*).

Isti prilog upotrijebljen je sa semantičkom komponentom veznika *ali*:

Opremi se u sretanje,
Dok me sreće knjigonoša (*Majka za sinom I*).

Naš materijal sadrži priloge *sad* i *kad* u obliku sa dodatim krajnjim samoglasnikom *-e*, čime se broj slogova povećava za jedan i deseterac, odnosno osmerac ostaju očuvani, što je i bio cilj pri upotrebi ove forme:

Moje jagnje, nemam *sade kade* (*Đevojčka kletva*);
Đe je *sade* ledna zima (*Za majkom*);
Ja sam *sade* iz Hercegovine (*Zvijezda i robinjica*).

Kao karakterističan izdvaja se izvedeni prilog *noćno*, koji se javlja i kod Nikole I²⁶⁹:

²⁶⁵ O ovome vidjeti u poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (dio o *jotovanju*).

²⁶⁶ M. Tepavčević, *Ljubiša*, 309; M. Jovanović, *Paštrovići*, 460.

²⁶⁷ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 156, 157; S. Nenezić, *Nikola I*, 214.

²⁶⁸ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 303.

Dragi bi *noćno* došao (*Došao bi*).

Sekundarno *j* potvrđuje oblik priloga *opet* (*jopet*)²⁷⁰, dok se prilog *juče* javlja u paragogiranom obliku *jučen*:

Jučen sam je u rod opravio (*Ljubina kletva*).

Prilozi *vazda*²⁷¹ i *vazdan* sa semantikom priloga *uvijek*, *svagda*, *čitav dan* su normom propisani i svoje mjesto nalaze u jeziku lirske narodne poezije:

Zadnja legni, a prva ustani,
Sve udvori i *vazda* ne stani (*Briga materina*);
Tebe *vazda* sunce grije (*Sudbina*);
Kukala mu *vazda* majka (*Majka za sinom I*);
Boleća si *vazda* bila,
.....
Vazda si me nadgledala (*Za majkom*);
Nevjerni su *vazda* bili (*Sestra za bratom*);
A na vjeri *vazda* vjeran (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Vazda tetku zagrliti (*Tetka za sestričinom*);
U tome ću *vazda* zimovati (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Uh mi *vazda*!- (*Na grobu sina*; *Majka za sinom jedincem*);
Vazdan žnješe i *vazdan* pjevaše (*Dva veselja*).

Predložko-imenička veza *do vijeka* ima semantiku priloga za vrijeme *uvijek*, *svagda*, *zauvijek*, i javlja se u više varijanata (*dovijeka*, *zanavijek*, *zadovijek*):

Bolujući *opet* će mi doći,
Ašikujući' nikad ni *do v'jeka*! (*Svi dilberi, a mojega nema*);
S bratom dika *do vijeka* (*Dika do vijeka*);
Tebe *vazda* sunce grije,
Jelu nigda ni *dovijek* (*Sudbina*);
Rano sine, *do vijeka*! (*Za sinom*);
Ja te neću ni žaliti,
Nako ovo *do vijeka*! (*Majka za sinom I*);
Što si sestre zacrnio
Da kukaju *do vijeka* (*Sestra za bratom*);
Grdna rano *zanavijek*!
.....
Grdna rano *zadovijek*
.....
Srce moje, kuku tetki,
Dovijeka s tvoga kraja
.....
Pa te tetka žaliti' neće
Neću više, no *dovijek* (*Tetka za sestričinom*);
Svilen pojas poderaće s',
Burma će se raspojit, i
A moj Janko *dovijeka*! (*Šta bi koja najvolija*).

²⁶⁹ S. Nenezić, *Nikola I*, 216.

²⁷⁰ Primjere priloga *opet* sa dodatim inicijalnim samoglanikom možemo pogledati u poglavlju *Fonetika i fonostilistika*. U jeziku Marka Miljanova prilog *opet* se dosljedno javlja bez inicijalnog *j*- (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 158).

²⁷¹ Prilog *vazda* javlja se u Paštrovićima i u jeziku crnogorskih pisaca (M. Jovanović, *Paštrovići*, 456; B. Ostojić, *Petar I*, 178; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 157; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 309).

Ono što se da zapaziti jeste da je upotreba navedene veze u priloškom značenju, kada je u pitanju naš korpus, naročito česta u tužbalicama, a evidentna je i u jeziku crnogorskih pisaca 19. vijeka.²⁷²

Prilog za **način** koji je upotrijebljen u drugačijem obliku od danas standardnog jeste *lasno*. Navedeni oblik ima značenje priloga *lako* u stihovima koji slijede:

Njega vi je *lasno* znati (*Dragi u tuđini*);
Lasno ćeš me rastaviti s majkom (*Rastavljanje s majkom*);
Lasno ti je poznat' oženjena (*Ne ženi se mlad*);
Nije *lasno*, sestre mile (*Za sinom utopljenikom*);

Ono što je karakteristično jeste da je u pjesmi *Ne ženi se mlad* prilog *lako* u pozitivu upotrijebljen u obliku *lasno*, dok komparativ ima oblik *lakše*.

Forma *lasno* prisutana je i u crnogorskoj književnoj tradiciji.²⁷³

Oblik *zadnja*, čija upotreba odlikuje i svakodnevnu komunikaciju, ima funkciju oblika *posljednja*:

Zadnja legni, a prva ustani (*Briga materina*).

Kada su u pitanju prilozi za način evidentna je u određenim situacijama njihova upotreba sa pomjerenom semantikom. U tom smislu navodimo prilog *prazno*, koji, u primjeru koji slijedi, nije upotrijebljen u svom osnovnom značenju, već ima semantiku priloga *jadno*, *teško*, *pusto*:

Majci *prazno*!
.....
Crna zemlja sad te uživa,
Njojzi blago! (*Na grobu sina*).

U istom smislu navodimo i prilog *dobro*, koji se u materijalu kojim raspolazemo javlja sa značenjem *mnogo*:

Mladići me *dobro* hoće (*Kad se hvata kolo*);
Majka Maru *dobro* proklinjala (*Majka Maru u manastir dala*).

Upotreba umetnutog priloga *vrlo* služi za određivanje jačine, odnosno pojačavanje stepena osobine koja je označena riječju uz koju stoji:

Dva se grada *vrlo* bijeljahu (*Prelja i kujundžija*);
Sad se *vrlo* braća ne miluju,
.....
Sad se *vrlo* ne miluju seje (*Mlad junače, jesam li ti draga*);
Duva vjetar od sjevera *vrlo* studeni (*Dilber i ugursuz*).

Prilozi za **količinu**, koji imaju dijalekatski oblik su: *po* (sa semantikom priloga *pola*), *tolko*...

²⁷² S. Nenezić, *Nikola I*, 216.

²⁷³ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 158.

Prilog *pola*²⁷⁴ upotrijebljen je u istaknutom obliku u stihu u kojem njegova upotreba u toj formi ne narušava slogovnu strukturu, dok je u stihovima kojima je bio potreban jedan manje slog njegov oblik redukovan:

Ja sam tebe mjesto ostavio,
Po dušeka i *po* desne ruke,
Po jastuka i pola jorgana (*Nešto mi se diše i uzdiše*);
Ja bi' dala *po* babova mala (*Plavi ili cnomanjasti*).

Oblik sa skraćenim finalnim slogom i danas se čuje u razgovornom jeziku.

Prilog *toliko* upotrijebljen je u redukovanom, sinkopiranom, obliku:

Đe *tolko* poju đevojke (*Došao bi*).

Priloška konstrukcija *odveć malo* ima funkciju još većeg smanjivanja osobine od one koja je označena samostalno upotrijebljenim prilogom *malo* (*odveć malo* u značenju *premalo*), a korišćena je i iz metričkih razloga, jer bi sa njegovim sinonimskim ekvivalentom *premalo* stih bio kraći za jedan slog:

Tu je dragu *odveć malo* dara (*Šta bih darovala dragom*).

Sa semantikom suprotnom prethodnom prilogu (*još više*) javlja se prilog *odviše*:

Dala bi' mu ata alatata
I *odviše* lice neljubljeno (*Dar*).

Prilog *još* registrovan je i u navedenom i u obliku sa finalnim suglasnikom *t*, što je u skladu sa stanjem u crnogorskoj književnoj tradiciji.²⁷⁵

²⁷⁴ Lekseme *polovina*, *pola*, *po* često upotrebljavaju S. M. Ljubiša, Marko Miljanov (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 273; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 132).

²⁷⁵ S. Nenezić, *Nikola I*, 217; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 311.

4.7. Predlozi

Predlozi su nepromjenljive riječi koje stoje uz padežne oblike i služe za određivanje njihovog odnosa prema drugim riječima u rečenici. U ovom dijelu rada osvrnućemo se samo na obličke karakteristike nekih predloga, dok će o njihovoj upotrebi i značenju biti više riječi u poglavlju o sintaksi.

Naš materijal sadrži predlog *sa* upotrijebljen u obliku bez vokala *a* u situacijama kada se nalazi ispred riječi koje počinju konsonantom *s*, iako se lik *sa* nepostojanim *a* smatra jedino ispravnim u savremenom književnom jeziku u istaknutim primjerima²⁷⁶:

A dragi *s* skuta u njedra (*Kod devojačke kuće*);
Dever *s* snahom pod žutom narančom (*Kad putuju s devojkom*);
Jovo mi se *s* sankom kara (*Kara se sa sankom*).

Suprotnost navedenim primjerima, a podudarnost sa savremenim književnim jezikom pokazuje crnogorska literarna tradicija.²⁷⁷

Predlog *sa* upotrijebljen je u dijalekatskoj formi *su* uz osnovni broj:

Mila sestra *su* dva brata (*Vila gradi grad*).

Naporedo sa predlogom *sa* u crnogorskoj literarnoj i govornoj tradiciji javlja se i oblik *su* uz brojeve i količinske priloge.²⁷⁸

Predlog *prije* ima oblik sa supstitucijom glasa *đ* glasom *j*, a takva forma je odlika primorskih govora (risanskog), kao srednjokatunsko-lješanskog govora²⁷⁹:

Smrt t' ugrabi *priđe* roka (*Na grobu sina*).

Za predloge je karakteristična upotreba sa redukovanim krajnjim samoglasnikom (*međ'*, *rad'*):

Al' u kolo *međ'* devojke (*Na grobu sina*);
Moj cvijete *međ'* cvjetove
.....
Međ' birane sokolove (*Majka za sinom jedincem*);
Međ' vilama vila bješe (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Mi u mraku *međ'* zvjerove (*Za majkom*);
Sve *rad'* časti i slobode (*Poruka iz logora*).

Evidentirali smo i upotrebu predloga *među* u punom obliku, i to u istim pjesmama u kojima je posvjedočen redukovani:

²⁷⁶ M. Stevanović, *Savremeni I*, 147-148.

²⁷⁷ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 39; S. Nenezić, *Nikola I*, 81; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 124.

²⁷⁸ B. Ostojić, *Petar I*, 68; A. Mladenović, *Danilo*, 165; D. Vušović, *Njegoš*, 59; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 39, 40; S. Nenezić, *Nikola I*, 221; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 313; L. Vujović, *Mrkovići*, 210; B. Miletić, *Crmnica*, 237; M. Pešikan, *SK-Lj*, 193; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 83; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 67; M. Jovanović, *Paštrovići*, 72, 462 (Pored oblika *sa* i *su* paštrovski govor zna i za oblik *so*.).

²⁷⁹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 105.

Među njima srce kuca (Dragi u tuđini);
Među momke i devojke (Majka za sinom jedincem);
Među momke biran momak (Tuženje jedne Banjanke gredom);
Među njima Jovanku devojku (Dva veselja);
U gorici među vukovima (Spavaj deco);
Među njima mlada Mare (Uoči svadbe).

Da li će biti upotrijebljen puni ili redukovani oblik predloga zavisi od potreba stiha. Predlog *među* zastupljen je u jeziku starijih pisaca i to u oba oblika, dok se u starocrnogorskim govorima javlja samo u ustaljenim izrazima.²⁸⁰

Naš korpus predlog **oko** sadrži u paragogiranom obliku *okolo*, koji u starocrnogorskim govorima ima funkciju priloga²⁸¹:

Nu d' pogledaj, mlada Mare, *okolo* sebe,
 Divan ti se sabor bere *okolo* tebe (*Drugarice devojci, kad je prate*).

U crnogorskom lirskom narodnom pjesništvu nailazimo i na izostavljanje predloga iz metričkih razloga:

Ne čudim se patki potkovanoj,

 Ni međedu (*na*) zelenoj dolami,
 Ni lisici na njenu đerdanu,
 Ni pijevcu (*na*) kovčali čakširam (*Smiješno čudo*);
 Blagoslove (*od*) srca dava (*Momak i devojka*);
 Jedna vrata od skerleta,
 Druga vrata od bisera,
 Treća vrata (*od*) suhog zlata

 Što li vrata (*od*) suhog zlata (*Vila gradi grad*);
 Kad budemo bijelome dvoru (*Deseta ženidba*);
 Jedna kita (*od*) roda tvoga, druga od doma (*Drugarice devojci, kad je prate*).

Iz istih razloga predlozi bivaju i umetnuti:

Do 'osim kaplju na stancu kamenu (*Devojka i čobanče*);
 Vrani se konji igraju,

 Na Maru curu gledaju (*Vila i devojka*);
 Lezi tamo, ne digla se, *da* šta ću ti ja? (*Dilber i ugursuz*);
 Kad joj stasmo ručak davat',
 Do dva vola ispod kola (*Dobro su se domislili*).

Odrične predloške konstrukcije **ni za jedno** i **ni bez koga** javlja se u formi *za nijedno* i *bez nikoga*, koje u tom obliku sadrži i razgovorni stil:

Za nijedno udo delo moje (*Kletva devojčina*);
 Samoranu *bez nikoga* (*Na grobu sina*);
 Bez *nikoga* u tavnici (*Za malim kćerima*).

²⁸⁰ S. Nenezić, *Nikola I*, 219; M. Pešikan, *SK-Lj*, 192.

²⁸¹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 192.

4.8. Veznici

Kao što im i ime kaže, veznici služe za povezivanje pojedinih riječi u rečenicu ili za povezivanje više rečenica. Osim povezivanja, njima se označava i vrsta te veze (suprotnost, poređenje, isključnost, zaključnost...). Oni su izrazito frekventna kategorija riječi u jeziku crnogorske narodne lirske poezije i predstavljaju njenu karakterističnu stilsko-jezičku osobenost.

O upotrebi veznika opširnije ćemo govoriti u poglavlju o sintaksi, dok ćemo ovdje pažnju posvetiti nekim obličkim odlikama pojedinih veznika koji su neobični, gledano sa stanovišta savremene književnojezičke perspektive.

Veznik **ali** upotrijebljen je umjesto veznika *ili*, što se podudara sa stanjem u narodnim govorima i crnogorskoj literarnoj tradiciji.²⁸²

Registrovali smo i prisustvo veznika **jer** u oblicima sa rječcom *-bo*, kao i sa vokalom *-e* u finalnoj poziciji:

Jerbo je momče šeberče (*Svrati ga, mati, boga ti*);
Jere ne mogu sama spavati (*Ne može sama*).
Jere ima ludo čedo (*Šer-đidija*);
Jere se na put spravljašu (*Snaha i zaova*).

Navedeni oblici veznika *jer* čuju se i u nekim narodnim govorima i u jeziku starijih pisaca.²⁸³

Jezik crnogorske narodne lirske poezije pokazuje podudaranje sa crnogorskom govornom i pisanom tradicijom kada je u pitanju upotreba veznika **e**.²⁸⁴

Naš korpus potvrđuje i upotrebu veznika **tek** u obliku sa finalnim vokalom *e*.²⁸⁵

Tipičan veznik za narodne govore, kao i za jezik starijih pisaca, **nako**, registrovan je i u našem materijalu.²⁸⁶

Poredbeni veznik **kao** naš korpus bilježi u nekoliko varijanata - *kakono*, *ka*, *ko*.²⁸⁷

²⁸² O ovoj pojavi biće više riječi u poglavlju *Sintaksa i sintaksostilistika*. Navedena zamjena evidentna je u narodnim govorima i u jeziku starijih crnogorskih pisaca (vidjeti fusnotu br. 399).

²⁸³ B. Miletić, *Crmnica*, 239; L. Vujović, *Mrkovići*, 210. Veznik *jerbo* nije prisutan u rukopisama Marka Miljanova, ali je registrovan u Rječniku Marka Miljanova, a oblik *jere* se čuje sasvim rijetko (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 67, 160). Njegovo prisustvo evidentno je i kod Petra I i kod S. M. Ljubiše (B. Ostojić, *Petar I*, 180; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 314).

²⁸⁴ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 123-125; M. Jovanović, *Paštrovići*, 346; L. Vujović, *Mrkovići*, 210; B. Miletić, *Crmnica*, 237; M. Pešikan, *SK-Lj*, 211; M. Stanić, *Uskoci*, 35; B. Ostojić, *Petar I*, 180; A. Mladenović, *Danilo*, 183; D. Vušović, *Njegoš*, 84, 85; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 160; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 314; S. Nenezić, *Nikola I*, 221.

²⁸⁵ Veznik *tek* javlja se u tom i u obliku *teke* u narodnim govorima i crnogorskoj književnoj tradiciji.

²⁸⁶ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 124; B. Miletić, *Crmnica*, 239; M. Pešikan, *SK-Lj*, 212; M. Pižurica, *Kolašin*, 218; B. Ostojić, *Petar I*, 181; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 160; S. Nenezić, *Nikola I*, 221.

U korpusu kojim raspolažemo evidentna je upotreba veznika *te* u obliku **ter**.²⁸⁸

Umetanje veznika sa ciljem pojačavanja neke osobine predstavlja izuzetno efektivno stilsko sredstvo:

Ja nijesam *ni* kukala (*Majka za sinom II*);
A deveri vikutati:
- *A*, volovi, sokolovi (*Dobro su se domislili*);
U to doba prebijela vila
I devojci dobro jutro viče (*Oklad vile i devojke*).

Nekada su veznici upotrijebljeni iz silabičkih razloga, i tada imaju funkciju popunjavanja broja slogova u stihu:

A da su mi vjede smeđe (*Mara na vodi*);
Ima l' šta ljepše od mene?
.....
Iz gore vila govori:
I ja sam ljepša od tebe (*Vila i devojka*);
U to doba prebijela vila
I devojci dobro jutro viče (*Oklad vile i devojke*);
A sada vakat došo je
I da se igra i pjeva (*Vrijeme je*);
Ta devojka ka' *i* vila,
A ti, momče, širi krila (*Ljubikolo*);
Je li kaka *i* ta Mara? (*Ljepotica*);
Što ste tako ulećeli,
A u jato sokolova (*Kad nam danas dolećeste...*).

Izostavljanje veznika, takođe karakteriše naše lirsko pjesništvo. U primjerima koji slijede izostavljeni su sastavni veznik *te* i poredbeni veznik *kao*:

A dragi s skuta u njedra (*Kod devojačke kuće*).
Čelo joj je ka' na istok sunce,
Obrvice krila lastavice,
.....
Dva joj oka dva pivna vildžana,
Usta su joj kutija od zlata,
Sitni zubi grivna od bisera (*Lijepa devojka*).

Metar pjesme nameće i upotrebu skraćenih oblika veznika:

Ni je pije, *ni* deveru daje (*Deseta ženidba*);
Ni od vjetra, *ni* od sunca ljetnja (*U sirotu domu*).

²⁸⁷ O oblicima veznika *kao* bilo je više riječi u poglavlju *Fonostilističke odlike*. Oblik *kako* kao veza poredbenih rečenica javlja se u jeziku Nikole I (S. Nenezić, *Nikola I*, 384).

²⁸⁸ Vidjeti poglavlje *Sintaksa i sintaksostilistika* (dio o upotrebi veznika, fusnota br. 411).

4.9. Rječce

Rječce su i po značenju i po funkciji u rečenici posebne riječi. Po obliku one su prilozi ili veznici. Koriste se za označavanje ličnog stava govornog lica prema onome što se iskazuje rečenicom. U ovom dijelu rada biće više riječi o onim rječcama koje svojim oblikom, upotrebom i učestalošću odstupaju od uzusa.

U jeziku lirske poezije vrlo su česte u upotrebi imperativne rječce - **neka**, **hajde**, bilo u punom ili u redukovanom obliku, zavisno od potrebe koju nameće broj slogova u stihu:

Ajde dušo da tražimo (*Dioba*);
Aj, ne rosi, ne rosila (*Aj*, ne rosi);
Šećer Maro, *aj'* da večeramo (*Marina kletva*);
'Ajd' otale, mladi čobanine (*Ovčar i devojka*);
Hajde, kolo da skoknemo (*Hajde kolo*);
Nek rasturi, drijet' joj ga neću (*Zvijezda i robinjica*);
Nek te ženi, željela te majka (*Kletva*);
Neka je, *nek'* se udaje (*Blagoslov*);
Nek je đidija sobom pokriva (*Đevojačka presuda*).

Podudarnost navedenom stanju pokazuje i crnogorska književna tradicija.²⁸⁹

Sa semantikom rječce *hajde* registrovane su imperativne rječce **ela** (grčkog porijekla, a služi za podsticanje; potvrđena je i u narodnim govorima i u jeziku starijih pisaca²⁹⁰) i **bre** (turskog porijekla; javlja se u jeziku Marka Miljanova²⁹¹):

Braču tvoju obeseli,
Ela Đuro! (*Žena za mužem*).
Bre, ne luduj, Jagodina majko! (*Još mi je luda*).

Ono što je iz navedenih primjera evidentno jeste da iskazi u kojima se nalaze rječce *ela* i *bre* predstavljaju zapovijest sa izvjesnom dozom prijetnje, ali prilično ublaženu.

Upitnu rječcu **li** narodni pjevači su vrlo često slobodno upotrebljavali zarad dužine stiha. U situacijama kada ima postpoziciono mjesto ona doprinosi većoj ekspresiji, izraz postaje naglašeniji i samim tim naročito stilski markiran:

Tamna noći, tamna *li* si,
Moja draga blijeda *li* si! (*Dragi – zulumčar*);
Ako *li* mi ne vjeruješ, majko (*Još mi je luda*);
Lijep *li* je danju za gledanje,
Kakav *li* je noću za ljubljenje! (*Ljepota bega Ljubovića*);
Što *l'* su vrata od bisera (*Vila gradi grad*);

²⁸⁹ M. Pešikan, *SK-Lj*, 203; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 90; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 70; M. Stanić, *Uskoci*, 246; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 163; S. Nenezić, *Nikola I*, 224; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 285; D. Vušović, *Njegoš*, 73-75.

²⁹⁰ M. Stanić, *Uskoci*, 246; M. Pešikan, *SK-Lj*, 203; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 70; B. Miletić, *Crmnica*, 241; M. Pižurica, *Kolašin*, 216; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 178; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 90; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 163; S. Nenezić, *Nikola I*, 223.

²⁹¹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 161.

Oj, vi, druge, lude *li* ste (*Šta bi koja najvolija*);
 Divan *li* si rod rodila (*O jabuko, zeleniko*);
 Kakvi *li* ste nam bili (*Majka za sinom II*);
 Voli mejdan, nego *li* te dati (*Megdan zbog ljube*);
 Da *l'* mu je dogo sustao?
 Dragi bi pješke došao.
 Da *l'* mu je trošak nestao?
 Dragi bi noćno došao.
 Da *li* mu majka ne dala?
 Dragi bi kradom došao.
 Da *l'* ga je glava boljela? (*Došao bi*).

I narodne govore odlikuje upotreba rječce *li* u službi posebnog isticanja riječi uz koju stoji.²⁹²

Pored prethodno navedenih primjera upotrebe upitne rječce *li*, evidentni su i slučajevi kada se ona, takođe, iz metričkih razloga izostavlja:

Možeš (*li*) znati, draga drugo moja,
 Možeš (*li*) znati, hoćeš (*li*) preboljeti
 Da tražim po moru hećima (*Mlad junače, jesam li ti draga*).

Upotrba rječce *li* ili njeno izostavljanje na mjestima gdje bi trebalo da stoji odlika je i razgovornog stila.

Rječca *te* je zabilježena kao umetnuta u stihu koji slijedi:

Ona pođe *te* do Đura (*Šer-đidija*).

Međutim, u istaknutom primjeru njena upotreba se pored navedene funkcije, može obrazložiti i semantikom *tik do, pored, uz njega*.

U stihu koji slijedi ista rječca, takođe, je upotrijebljena kako se ne bi narušio broj slogova:

Polako – *te*, gospodo svatovi (*Kada se svatovi spremaju da odvedu mladu*).

Porijeklo rječce *te* u primjerima kakav je prethodno navedeni Branko Miletić objašnjava analogijom prema obliku za 2. lice množine imperativa.²⁹³

Stara rječca *bo* kao finalni slog veznika *jer* (*jerbo*) i rječca *te*, bez samoglasnika –*e*, kao sasvatni dio rječce *još* (*jošt*) javlja se u jeziku lirske narodne poezije.²⁹⁴

Redukovani oblik rječce *valah*, po porijeklu turcizam, kao i njen oblik sa finalnim samoglasnikom *a*, upotrijebljeni su sa semantikom zaklinjanja, potvrđivanja - *bogami, baš*:

Ala, dogo, lijepa konaka (*Lijep konak*);
Vala draga, vala si mi ljepa!

²⁹² B. Miletić, *Crmnica*, 365.

²⁹³ B. Miletić, *Crmnica*, 372.

²⁹⁴ O navedenim rječcama i primjerima u kojima se javljaju više je rečeno u poglavlju *Fonetika I fonostilistika*, kao i u okviru ovog poglavlja, u potpoglavlju *Veznici*. Oblici *još* i *jošt/jošte* naporedo se javljaju u jeziku Nikole I (S. Nenezić, *Nikola I*, 217).

*Vala dragi, vala si mi mio (Momče i devojče I);
Neka čuje, valaha, kad je srce žalosno (Prva ljubav).*

Crnogorska literarna tradicija sadrži ovu rječcu.²⁹⁵

Rječca **avaj** upotrijebljena je sa značenjem nekog tužnog uzdaha, uzvika, neke bespomoćnosti:

*Preteče me sudba kleta,
Avaj sudbo! (Za majkom).*

Semantiku uzvika ili uzdaha *ah* ili *o* ima rječca **ja**:

Ja da mi je biser pozobati (Anuša).

U jeziku lirske poezije rječca **nuto** ima značenje rječce *evo, vidi, gle*:

*Reče devojka: Nuto, đidije,
Nuto đidije što ne miruje (Devojačka presuda).*

Sa isim značenjem zabilježili smo imperativnu konstrukciju, koja iz današnje jezičke perspektive zvuči arhaizovano (*nu d'*), dok se rječca *nu* kao sastavni dio neke druge rječce koristi u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji²⁹⁶:

Nu d' pogledaj, mlada Mare, okolo sebe (Drugarice devojci, kad je prate).

Rječcu **da** registrovali smo u rastavnom značenju u primjeru koji slijedi:

Govoriću, a da šta ću (Za sinom).

Partikule *n*, *k* i *r* samostalno ili s pokretnim vokalima *a*, *e* i *o* upotrebljavaju se u crnogorskim dijalektima²⁹⁷, a svoje mjesto nalaze i u našem materijalu: *ter* (*Oj sokoliću*); *jučen* (*Ljubina kletva*); *đeno* (*Šta je kome suđeno*); *tune* (*Tetka za sestričinom*); *oklen* (*Kletva devojčina*); *tuna* (*Za sinom utopljenikom*); *štono* (*Rod je ženin miliji nego sestra*).

Umetanje rječce je stilski obojeno:

*Lezi tamo, ne digla se, da što ću ti ja? (Dilber i ugursuz);
Još se jadu ne vjerovah (Majka za sinom I);
'Ja sam Milić, mamin đetić, uzmimo se mi!'
'Ja sam r i vesela, tek ak' hoćeš ti' (Što jedno hoće, drugo ne mrzi).*

Rječca **bogme**, kojom se izrečena tvrdnja pojačava zastupljena je u korpusu kojim raspolazemo, u značenju *vala, zaista, baš*²⁹⁸, a svojstvena je i crnogorskoj literarnoj tradiciji.²⁹⁹

U našoj građi u upotrebi je i rječca **bolan**³⁰⁰:

²⁹⁵ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 161.

²⁹⁶ B. Miletić, *Crmnica*, 369; M. Pešikan, *SK-Lj*, 203; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 90; J. Vuković, *Piva i Drobnojaci*, 70; M. Stanić, *Uskoci*, 246. Ova rječca poznata je i Marku Miljanovu i Nikoli I (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 161; S. Nenezić, *Nikola I*, 224).

²⁹⁷ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 60; M. Stanić, *Uskoci*, 148.

²⁹⁸ U poglavlju *Fonetika i fonostilistika* (kada smo govorili o supstitucionalnim fonometaplazmama, jer su zabilježeni oblici ove lekseme sa zamjenom suglasnika *g* suglasnikom *r*) navodili smo primjere navedenog priloga, tako da ih ovdje nećemo ponavljati.

²⁹⁹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 163; S. Nenezić, *Nikola I*, 224; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 315.

Da sam, *bolan*, tvoje jagnje malo,

.....
Imaš, *bolan*, svečanijem danom (*Đevojačka kletva*).

Ista rječca javlja se i u redukovanom obliku *bona*, koji je dijalekatska karakteristika:

Bona majko, šta sam joj rekao (*Sve đevojci*).

³⁰⁰ U jeziku Marka Miljanova, kao ni u njegovom zavičajnom govoru rječca *bolan* nije zabilježena, izuzev dva primjera u kojima navodi riječi svog sagovornika (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 163).

4.10. Uzvici

Uzvici su pojedini glasovi ili skupovi glasova koji se upotrebljavaju da označe osećanja i raspoloženja govornog lica, pa su posebno karakteristični za ljubavne pjesme i za tužbalice: *ah, oj, joj, o, ah...*

Najčešće se javljaju u početnim stihovima, koji imaju tzv. otvaračku funkciju (predstavlja jaku poziciju) pjesme, kao vrsta umetanja. U tom smislu navodimo pjesme *Da izmoli đevojku*, *Javor*, *Đevojački izbor*, *Dioba* i *Nestalan dragi* koje počinju uzvikom *oj*, poslije kojeg slijedi obraćanje rijeci, odnosno javoru.³⁰¹

Ovom vrstom nepromjenljivih riječi se ističu snažna osjećanja dvoje koji se vole, a u isto vrijeme stvara se i napetost radnje. Lirska narodna poezija uzvike sadrži u velikom broju, ali mi smo izdvojili samo neke od njih:

Oj moja majko, majčice
.....
Oj moja kćeri, đevojko (Ostaće majka bez tebe);
O đevojko, griješno ti reče,
.....
O đevojko, draga dušo moja (Nešto mi se diše i uzdiše);
O đevojko Ljeposava (Za kozama);
Oj, đevojko, dušice (Đevojka na gradskim vratima);
Ah, moj dragi, moja željo živa (Rastavljeni dragi);
O moj dragi, i te jade pitaš! (Sama);
O đevojko rođena (Tuđinac);
Ah, moj dragi, jn jordamdžijo (Ponosit dragi);
O Mare, dušo moja (Đevojka momku);
O javore, zelen bore! (Kad vode đevojku);
Oj Boga vam, dva vrana gavrana (Suze materine);
Oj, Boga mi, Roso robinjico (Zvijezda i robinjica);
Jaaj mene, do Boga miloga (S mora na Dunavo);
Oj, narode zemlje ove (Crna Gora u boj kreće);
Oj, da mi je imat' krila (Poruka iz logora);
Oj, delijo, komar momče mlado (Komar i muva);
'Primakni se, o nevoljo moja' (Šarengaća mlada i Amzad-aga).

Uzvici su naročito karakteristični za pripjev tužbalica, u kojima posebno dolazi do izražaja njihov posve neobičan glasovni sklop – *uh, aoh...*

Uh mi vazda (Na grobu sina);
Uh je meni!
.....
Aoh domu!
.....
Aoh do Boga! (Nad svekrom);
Oh do Boga (Sestra za bratom);
Aoh Đuro (Žena za mužem);

³⁰¹ Više o ovoj vrsti jakih pozicija u pjesmama u poglavlju *Tekstostilistika*.

Uh mi vazda! (Majka za sinom jedincem);

Aoh jutros

.....

Aoh rane! (Tuženje jedne Banjanke gredom).

U funkciji tjeranja, udaljavanja od sebe upotrijebljen je uzvik **iša** u šaljivoj pjesmi *Mali muž*:

Iša, iša vranetina.

Naš korpus sadrži i uzvik **more** (grčkog porijekla), koji ima stilski efekat:

Lakše more mlado momče (Momče i devojče II).

Navedeni uzvik, upotrijebljen u prijetnji ili ljutnji ili za izražavanje dopadanja ili divljenja, tipičan je i za jezik starijih crnogorskih pisaca.³⁰² U ekscerpiranom primjeru ima prilično ublaženo značenje.

Kao i druge vrste riječi i uzvici se javljaju sa pomjerenim značenjem. Tako uzvik **a** ima semantiku imperativne riječi *hajde* ili oblika imperativa *krenite*:

A, volovi, sokolovi! (Dobro su se domislili).

Uzvik može imati i funkciju popunjavanja broja slogova u stihu:

Čuj o Jovo (Majka za sinom jedincem);

Primakni se, o nevoljo moja! (Šarengaća mlada i Amzad-aga).

³⁰² R. Glušica, *Marko Miljanov*, 161; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 315; S. Nenezić, *Nikola I*, 222.

5. NEKE NAPOMENE O TVORBI RIJEČI

U ovom poglavlju nećemo govoriti o tvorbi riječi u svim pojedinostima, već ćemo razmotriti samo one pojave koje nijesu u upotrebi u savremenom književnom jeziku.

1. Narodni izraz ***množina***³⁰³, izveden od količinskog priloga *mnogo* sa semantikom *veliki broj* (ljudi) karakteristika je crnogorske narodne lirske poezije:

Mnozinu je progutala (Za majkom).

2. Evidentna je upotreba oblika posesivnog pridjeva sa nastavkom ***-ovski***, mada bi on običniji bio sa nastavkom *-ov* ili *-ovljev*:

I veliki glas sinovski (Majka za sinom II).

Ono što je primjetno jeste da oblik *sinovski* više označava osobinu nego pripadanje, koje je i primarno značenje u istaknutom primjeru. Isti oblik registrovan je u jeziku Marka Miljanova.³⁰⁴

3. Kao karakteristična izdvaja se i upotreba sufiksa ***-ost***, koji je potvrđen i u jeziku S. M. Ljubiše³⁰⁵:

Nema zlobe, ni mrzosti (Za majkom).

4. Materijal kojim raspolažemo svjedoči i upotrebu glagola izvedenog od brojne imenice ***hiljada***:

A bijele hiljadile ovce (Blagoslov u kletvi).

5. Prefiks ***po-*** složen sa pridjevima u osnovnom stepenu ili u obliku komparativa ili superlativa u našem korpusu, služi za pojačavanje značenja, ali ipak nosi slabiju nijansu osobine od one izkazane pravim komparativom ili superlativom (građenim prefiksom *naj-*):

*Postidna ih Mara služi (Stid);
Poljepša je ruža od viole,
Poljepša je snaha od đevera (Đever i snaha);
Al' đevojka polukava bila (Ovčar i đevojka);
To su muke ponajteže (Za strijeljanim);*

³⁰³ U crnogorskim narodnim govorima, kao i u jeziku crnogorskih pisaca, ova leksema ima oblik *mložina* (vidi: D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 27; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 57; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 58; M. Pešikan, *SK-Lj*, 121, 166; M. Jovanović, *Paštrovići*, 239; L. Vujović, *Mrkovići*, 208; B. Miletić, *Crmnica*, 345; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 41; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 85; D. Vušović, *Njegoš*, 22; S. Nenezić, *Nikola I*, 114; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 168). Kod vladike Danila I Petra I javljaju se standardne forme (A. Mladenović, *Danilo*, 97; B. Ostojić, *Petar I*, 110).

³⁰⁴ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 166.

³⁰⁵ M. Tepavčević, *Ljubiša*, 318.

Tako iz navedenih primjera saznajemo da je postidna Mara malo više stidna, ruža je malo ljepša od viole, snaha je za nijansu ljepša od đevera, muke na koje je okupator stavljao narod bile su gotovo najteže ...

Drago Ćupić konstatuje da prefiks *po-* služi za ublažavanje osobine kazane komparativom ili superlativom u čijem sastavu se nalazi, i dodaje da je nekada u pitanju i naglašavanje osobine iznad one označene superlativom/komparativom, odnosno radi se o posebnom naglašavanju izražene osobine.³⁰⁶

Tvorba glagola složenih sa istim prefiksom, kojim se, takođe, umanjuje osobina ili stanje koje bi glagol imao bez tog prefiksa, nalazi mjesto u narodnoj lirskoj poeziji:

A momci će *poigrati*,
Sokolovi *polećeti* (*Nina, nina*);
Mnoge majke (neću) *pogledati* (*Majka za sinom II*).
I rodnom se *podičili* (*Momak i đevojka*);
No ste nam se *pozorili* (*Kad nam danas dolećeste...*).
Podajte mu je, ne drž'te mu je (*Oj sokoliću*);
Povrati mi gaće i košulju (*Blagoslov u kletvi*);
No je *podaj* kraj sebe đeveru (*Deseta ženidba*);
Podaj mene svjetlost tvoju" (*Oblačenje nevjeste*);
Stan' *postani*, Šarengaća mlada (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*).
Mene mladu *pogleduje* (*Đevojčka želja*).

Slični primjeri registrovani su u crnogorskoj govornoj i literarnoj tradiciji³⁰⁷, pa se za ovu jezičku odliku može reći da je narodna.

Ova vrsta naglašavanja sa prefiksom *po-* karakteristika je običnog, svakodnevnog govora, kao i naših narodnih govora, a isto tako i jezika starijih pisaca.³⁰⁸ Ono što je karakteristično kod istaknutih oblika jeste da u najvećem broju slučajeva predstavljaju i pleonazam.

Upotreba prefiksa *pre-* kao sredstva za iskazivanje nekog svojstva jačeg značenja, odnosno za iskazivanje oblika sa maksimalno zastupljenom osobinom (u funkciji superlativa), evidentna je u crnogorskoj narodnoj lirskoj poeziji: grlu *prebijelu* (*Dok je meni u životu Jove*); silan *presilan* (*Neoženjen*); svila *prepredena* (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*); *premi*lo grljenje (*Kad đevojka stupi u kuću*); đevojka je *prepametna* bila (*Deseta ženidba*); *predragu* sreću (*Junak i vile*); *prebijala* vila, lastavica svu noć *prepjevala* (*Oklad vile i đevojke*); *premlada* majka (*Baba za unukom*); *premalu* Misju moju (*Za malim kćerima*); *presirotnu* (*Za majkom*). Veoma interesantna je konstrukcija čedo *premaleno*

³⁰⁶ D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 85.

³⁰⁷ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 166; B. Miletić, *Crmnica*, 262.

³⁰⁸ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 81; B. Miletić, *Crmnica*, 215; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 85; M. Stanić, *Uskoci*, 216; M. Pešikan, *SK-Lj*, 161; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 50; M. Stanić, *Uskoci*, 215; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 129; S. Nenezić, *Nikola I*, 183; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 268.

(*Pjevala bih, al' ne mogu sama*) u kojoj je na već postojeću deminuciju dodat navedeni prefiks, da bi se osobina iskazana pridjevom još više umanjila, a time već postojeća markiranost pridjeva naglasila.

6. LEKSIKA I LEKSIKOSTILISTIKA

Centralno polje interesovanja ove discipline jesu lekseme s obzirom na njihovu emocionalnu, ekspresivnu i stilsku markiranost.

Narodna lirska poezija sa područja Crne Gore sadrži originalno leksičko bogatstvo i ljepotu. To je jedan od elemenata koji je i čini vrijednim umjetničkim ostvarenjem. Sama upotreba leksike karakteristične za crnogorske narodne govore nosi stilsku obojenost.

Bazu poetskog rječnika crnogorske lirske narodne poezije čine sljedeće *imenice*: *cvijeće* (zumbul i kada), *jabuka* (crvena i zelena), *marama* (svilena), *sunce* (jarko)... Od *glagola* najfrekventniji su: *voljeti*, *brati*, *kleti*, *ljubiti*... *Pridjevi* su prateći elemeniti imenica i uglavnom su stalni: *zelena* (jabuka, livada), *rumeno* (lice), *medna* (usta), *mlada*, *lijepa* (djevojka), *mlad* (momak), *crne* (oči) ... Kao jedno od bitnih obilježja pjesama ove vrste javljaju se i tzv. stajace riječi - dijete je *čedo*, žena je *ljuba*, draga, momak je *dragi*...

Jezik lirske narodne poezije Crne Gore sadrži i arhaizme i dijalektizme, ali i strane riječi (turcizmi, greizmi, mađarizmi...), kao i nove riječi, kovanice. Upravo uspjela kombinacija domaće i strane leksike je ono što ove pjesme i čine originalnim i neponovljivim.

Arhaizmi³⁰⁹ su one riječi i izrazi koji se više ne upotrebljavaju u savremenom jeziku iz razloga što su ih zamijenile druge riječi za imenovanje istih predmeta, pojava, osobina, stanja... U našem korpusu zabilježili smo ih veliki broj. Iako je uvriježeno mišljenje da su to zastarjeli izrazi, nesumnjivo je da baš oni i doprinose bogatstvu jezika. Oni nam, kao i dijalektizmi, najvjerodostojnije svjedoče o životu i običajima našeg čovjeka, o sredstvima kojima se služio, kao i o njegovom odnosu prema srodnicima, ali i prema pojavama i stvarima koje su ga okruživale. Među tim mnogobrojnim leksičkim jedinicama ove vrste, zabilježili smo sljedeće: *ugič* (u značenju ovan predvodnik), *čaktar* (zvono na ovnu predvodniku) (*Dragi u tuđini*); *praporac* (zvečak, klatno u zvonu) (*Kletva djevojčina*); *litra* (četvrtina oke) (*Sve djevojci*; *Dvoje ljubljeno*); *urnek* (u značenju primjerak, uzorak) (*Dok je meni u životu Jove*); *potvorila* (podmetnula) (*Da ne može bez nje*); *rusa* (sa značenjem crvenkasta) (*Zora zastanula*); *zarok* (opklada) (*Zarok momka i djevojke*); *puce* (dugme) (*Djevojka na gradskim vratima*); *kostrijet* (kozlina) (*Mlada čobanica*); *razma* (osim, sem, izuzev) (*Hasan-aga i ljuba*); *drobni biser* (sitni) (*Kad se hvata kolo*; *Djevojka momku*); *nu d'* (hajde, gle) (*Drugarice djevojci, kad je odvode*); *odvrže* (odmetnu se) (*Drugarice djevojci, kad je prate*); *paričala* (spremila) (*Kad putuju s djevojkom*); *ljeljenko* (jelenko)

³⁰⁹ Kada je u pitanju semantika arhaizama, poslužili smo se objašnjenjima, koje smo našli u: Simo C. Ćirković, *Rečnik arhaizama* (ili reči izobičajene u srpskom jeziku), Beograd, 2006.

(*Paun i slavuj*); *gondže* (pupoljak, nerascvjetala ruža, malo, dijete), *begenis'o* (dopao se, svidio se) (*Megdan zbog ljube*); *začamala* (dugo ostala negdje, zadržala se) (*Đever snahu odgovara*); *vojno* (muž) (*Dika do vijeka*); *zalažu* (jedu nešto malo) (*Sestre bez brata*); *sved* (stalno, naprestano, uvijek) (*Junak i vile*); *strnjište* (njiva sa koje je tek pokošeno žito) (*Ovčar i đevojka*); *grivna* (niz) (*Lijepa đevojka*); *brašnenica* (torba s hranom spremljena za put) (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*); *povjesmo* (svježanj vune, kudjelje koja se veže oko preslice), *brdilo* (dio razboja) (*Prelja i kujundžija*); *nuto* (vidi-vidi, gle pogledaj) (*Đevajačka presuda*); *žižak* (fitilj) (*Mali muž*); *natra* (pređa pripremljena za tkanje) (*Baba tikve prodavala*); *luč* (baklja, buktinja) (*Momak prevaren od đevojaka*); *greben* (alatka sa gvozdenim zupcima za češljanje vune, konoplje, kudjelje, lana) (*Baba i čobanin*); *čalebrčak* (jesti malo, po koji zagogaj, prezalogajiti), *gužva* (uzica) (*Dobro su se domislili*); *rahat* (lako, zadovoljno, spokojno, bezbrižno), *odar* (krevet) (*Žena traži ponude*); *manit* (lud) (*Teško svakom s neprilikom*); *potrgani* (obrani), *gojan* (dobro hranjen) (*Majka za sinom jedincem*); *gredom* (putujući) (*Tuženje jedne Banjanke gredom*); *indat* (pomoć), *deli* (silovit, hrabar, neustrašiv) (*Za sinom*); (*h*)*omar* (grane) (*Šta je kome suđeno*); *ura* (sat), *pozorili* (pogordili) (*Kad nam danas dolećeste...*).

U grupu **dijalektizama** spadaju one riječi koje su u upotrebi u užem jezičkom području i ne ulaze u književnojezičku normu, ali i kao takve smatra se da predstavljaju jedan od izvora bogaćenja leksike književnog jezika. Njihovom upotrebom stvara se određeni utisak, dojam o vremenu kada su nastali. Oni korpusu daju jednu specifičnu dimenziju, jedan naročit stilski naboj. Narodni pjevači su u velikoj mjeri koristili dijalektizme, koji su bili karakteristični za govorno područje kojem su pripadali. S obzirom na činjenicu da je jedan isti izraz upotrijebljen i u standardnoj i u dijalekatskoj formi, možemo zaključiti da ni starocrnogorski govori nijesu bili u potpunosti dosljedni u njihovom očuvanju.

Iz našeg korpusa izdvajamo sljedeće dijalektizme:

- imenice: *čer*, *vjeđe* (obrve) (*Mara na vodi*); *knjiga* (u značenju pismo) (*Rastavljeni dragi*); *pušćenica* (raspuštenica) (*Jadi*); *zahod* (zalazak) (*Pomirenje*); *jed* (ljutnja) (*Blagoslov*); *čušluk* (*Kad bi znao*); *vozar* (*Ništa se sakriti ne može*); *grijota* (*Ne otimlji već me mami*); *nerandža* (*Za trpezom uoči svadbe*); *jerivan* (jorgovan) (*Darovi*); *viola* (ljubičica) (*Đever i snaha*); *ljekarina* (*Majka, seja i ljuba*); *guvno* (*Ko nema brata nema ni sreće*); *nina* (kolijevka) (*Nina, nina*); *tance* (igre, plesove) (*Junak i vile*); *mješina* (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*); *čeljad* (*Nad svekrom*); *knjigonoša* (poštar), *knjiga* (pismo), *brzjav* (telegram) (*Majka za sinom I*); *karta* (*Majka za sinom II*); *ponjavčina* (stari, vuneni prekrivač) (*Dilber i ugursuz*); *ljestve* (*Za majkom*); *šljeme* (*Sestra za bratom*).

Ovdje tretiramo i imenice u kojima je izvršeno (i)jekavsko jotovanje³¹⁰: *đevojka*, *đeca*, *neđelja*, *đevojčica*...

³¹⁰ Iscrpnije o pojavi jekavskog jotovanja u poglavlju *Fonetika i Fonostilistika*.

- glagole: *viđeti*, *mećati* (stavljati) (*Jadi*); *reće* (sa semantikom glagola obećati) (*Sve đevojci*); *veli* (u značenju kaže) (*Kletva đevojčina*; *Paun i slavuj*); *sukati* (u značenju uvijati, umotavati, obavijati oko nečega) (*Momak i đevojka*); *jaditi* (kazivati jade), *zgodilo* (pogodilo) (*Marina kletva*); *naturiti* (staviti, namjestiti), *napojio* (*Tri đevojke*); *sapni* (zakovčaj) (*Đevojka na gradskim vratima*); *načiniti* (napraviti) (*Predsmrtna želja*); *io* (*jeo*) (*Poljubac*); *iskati* (tražiti) (*Uspomana*); *naturi*, *iskati* (stavi, namjesti) (*Svrati ga, mati, boga ti*) *stah* (počeh), *namjeri* (zadesi, zateče) (*Začuh vilu u dubravi*); *šetiti* (kvariti), *čepati* (gaziti), *muči* (ćuti) (*Šer-đidija*; *Tuđe momče*); *kušam* (provjeravam) (*Mlad junače jesam li ti draga*); *vije* (*Poljem se vije*); *viđu*, *otimlji*, *mami* (*Ne otimlji već me mami*); *šuti* (ćuti) (*Prva ljubav*); *načinjeti* (napraviti, sagraditi) (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*); *do'dio* (dolazio) (*Dženarika*); *raspučiti* (otvovčati) (*Ovčarica*); *pokrojiti* (sašiti) (*O đevojko dušo*); *prepinjati* konja (*Rastavljanje s majkom*); *brižiti* (brinuti) (*Đevojka momku*); *teci* (dođi) (*Momak i đevojka*); *počivati* (odmarati) (*Bor i Borika*); *povila* (savila) (*Darovi*); *začinjati* (počinjati) (*Uoči svadbe*); *provehla* (provejala, prošla), *narešena* (ukrašena) (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*); *viju* (mašu) (*Očekivanje svatova*); *pojah*, *presahnuti*, *navrnuh* (*Za trpezom uoči svadbe*); *capti* (sija) (*Suđenik*); *spravljahu* (spremahu), *zobat* (jesti) (*Snaha i zaova*); *mećaše* (stavljaše) (*Kod đevojčke kuće*); *vrela voda* (tekla voda) (*Kad vode đevojku*); *otirala* (brisala) (*Đegar i snaha*); *premeće* (premješta) (*Suze materine*); *ište* (traži) (*Majka, seja i ljuba*); *kara* (grdi), *voli mejdan* (više bih volio, radije bih) (*Megdan zbog ljube*); *obrni se* (okreni se) (*Dilber i ugursuz*); *ozobati* (*Rod je ženin miliji nego sestra*); *naodio* (našao), *načinjela* (napravila) (*Dva veselja*); *meću* (stavljaju), *viju* (prave, savijaju) (*Sestre bez brata*) *dogoni* (dovodi) (*Deseta ženidba*); *meće* (stavlja), *šika* (ljulja), *bojatiše* (boja, farba) (*Nina Jovo*); *savezano* (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*); *izgledivati* (*Ne može sama*); *brodi* (pliva), *utonula* (utopila se), *pojiti* (napiti) (*Poruka majci*); *preturila* (poslala) (*Udaja nadaleko*); *osahnu* (ljuljnu) (*Ljuba je donjela*); *opravio* (poslao) (*Ljubina kletva*); *svija* (mota, nalazi) (*Koja j' ono đevojčica*); *zaturiti* (izgubiti) (*Nina, nina*); *tura* (stavlja) (*Ljuljala majka*); *zbori* (govori), *žudi* (želi), *izadeš* (postaneš) (*Majka ljulja*); *metnite* (stavite) (*Eto vam tamo Božić ide*); *napojio* (napio), *načinio* (napravio) (*Ovčar i đevojka*); *ne more* (ne može) (*U početku igre*); *grede* (smeta, muči je) (*Đevojka i čobanče*); *zatjecaše* (spremaše, pripremaše) (*Pavlovi dvori*); *vojuje* (ratuje) (*Junak junaka pogleda*); *zade se* (zakači se) (*Zdravica đevojci*); *ciktijaše* (*Serdar Jole*), *kuplje* (*Blagoslov u kletvi*); *svali* (pade), *turih* (stavih), *izmakoh* (pomjerih), *šinula* (ujela) (*Mali muž*); *namjestila* (uredila, sredila) (*Baba i čobanin*); *prispjeti* (bude gotov) (*Dobro su se domislili*); *zoblju* (jedu) (*Žena traži ponude*); *variti* (*Pjesma češljaricama*); *prizivljem*, *ozivlješ*, *ođedoh*, *razabereš* (prepoznaš), *kaži mi se* (javi se), *jav* (glas), *stečnik* (neko stečen, dobijen), *donošče* (dobitak) (*Na grobu sina*); *nazivlješ*, *obeseli* (*Žena za mužem*); *vida* (liječi) (*Majka za sinom jedincem*); *podaju*, *najimala* (radila u najam) (*Za malim kćerima*); *dodila*, *vojevati* (ratovati), *udariše* (staviše) (*Za majkom I*); *net* (nećeš), *bide* (bude) (*Za strijeljanim*); *preumi* (zaboravi), *preteče* (ostane) (*Prelja i kujundžija*); *utrijeti* (*Za majkom II*); *uštapiše* (ukočiše) (*Momak prevaren od đevojaka*); *obrtati* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*); *obiknuti* (*Baba za unukom*); *stah* (mjesto stadoh) (*Đevojčka presuda*).

Kao i u kategoriji imenica i kod glagola ubrajamo primjere (i)jekavskog jotovanja: *polećeti, ćerati...*

- pridjevi: *bona* majko (u značenje jedna) (*Sve đevojci; Tetka za sestričinom*); *golema* (velika) (*Tuđe momče; Suze za tuđinom*); *mrko* (tamno) (*O đevojko dušo*); *šajka* (šarena) (*Darovi*); *vita* (visoka, tanka) (*Za trpezom uoči svadbe*); *bimber-grožđe* (crno grožđe) (*Oblačenje nevjest*); *vitko* (tanko), *razvrgla* (podijelila, razdijelila) (*Rod je ženin miliji nego sestra*); *kutnja* domaćica (*Dobro su se domislili*); *bracko, kutnja* čeljad (*Nad svekrom*); *bućoglava* (ružan, čupav, čubast) (*Sova i orao*).

- brojevi: *trište* (tri puta) (*Žena traži ponude*). Osim navedenog izuzetka brojeve karakteriše upotreba u standardnoj književno-jezičkoj normi.

- prilozi: *đe* (*Voli najbližnjeg*); *kud gođ* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*); *lasno* (*Dragi u tuđini; Ne ženi se mlad; Za sinom utopljenikom*); *oklen* (sa semantikom priloga odakle) (*Kletva đevojčina; Ljuba je donjela*); *docno* (kasno) (*Đever i snaha*); *otlen, tuna* (*Ne može sama*); *đeno* (*Šta je kome suđeno*); *nigda* (nikad) (*Sudbina*); *kuj* (kada) (*Deseta ženidba*); *đegoj, tunje* (*Sestra bezbratkinja za bratom*); *svuj* (*Majka za sinom II*); *jopet* (*Majka za sinom jedincem*), *largo* (široko), *docno* (kasno) (*Momkova mati i svatovi*).

Prilog *gdje* se javlja u formama *đe* i *đeno*, prilog *tu* u oblicima *tuna* i *tunje*.

- predlozi: *s/sa* (ima uzročno značenje) (*Tetka za sestričinom; Pomirenje; Zbog ljepote*); *do* (sa semantikom veznika kao) (*Majka, seja i ljuba; Košuta i đevojka*); *do* uz brojeve (sa semantikom veznika osim) (*Najveća je žalost za bratom; Ljubina kletva*); *na* (ima semantiku predloga u) (*Đevijački izbor; Dok je meni u životu Jove; Jovan beg ostavlja ljubu; Oj sokole*); *u* (ima značenje predloga na) (*Kara se sa sankom; Mara i majka; Đevijačka želja*); *na* (sa semantikom predloga za) (*Spavaj deco*).

- zamjenice: *njojzi* (*Đevijka kune oči i dragoga*); *no* (sa semantikom pokazne zamjenice *ono*) (*Voli najbližnjeg*); *vi* (vam) (*Eto vam tamo Božić ide; Božić zove: hoće čast u kuću*); *'vaki* (*Sova i orao*).

- veznici: *e* (sa semantikom veznika jer) (*Šta je blago; Šer-đidija; Tuđinac; Đevijka junaku prsten povraćala; Udaja nadaleko; Za sinom*); *jerbo* (*Svрати ga, mati, boga ti*), *jere* (*Snaha i zaova; Šer-đidija*); *kano, ko* (*Mara na vodi*); *ali* (ima značenje veznika ili) (*Poljubac; Đevijački izbor; Đevijčica nad morem; Kad se odmaknu s đevijkom; Đever snahu odgovara; Kad se hvata kolo*); *vej* (sa semantikom veznika već) (*Đevijački izbor*).

Veznik *jer* se upotrebljava u više oblika: *jer, e, jerbo, jere*. Ista situacija je i sa poredbenim veznikom *kao*: *ko, ka, kao*.

- rječce: *jošt* (*Majka za sinom jedincem*), *ela* (hajde) (*Žena za mužem*); *liše* (osim) (*Baba za unukom; Tetka za sestričinom*); *nako* (sa semantikom veznika osim, nego) (*Dobro su se domislili; Majka za sinom I; Momče i đevijče*); *dako* (*Majka za sinom I*); *bre* (*Još mi je luda*).

Partikule *n*, *k* i *r* samostalno ili s pokretnim vokalima *a*, *e* i *o* upotrebljavaju se u našem materijalu: *ter*, *tunje*, *tune*, *oklen*, *tuna*, *štono*, *jučen*.

Ono što je karakteristično jeste da je pored riječi domaćeg porijekla, evidentna i učestala upotreba **strane leksike**, koja je iz različitih semantičkih polja, a ima naročit stilski efekat. Strane riječi su se miješale po čitavoj Crnoj Gori i veliki broj njih danas je potpuno odomaćen i ustaljen. Prema određenju Zorice Radulović³¹¹ slavenosrbizmi i grcizmi se vezuju za duhovni život, za religiju, romanizmi za trgovinu i međuljudske kontakte, a turcizmi za lični i porodični život, odjeću i administraciju.

Od riječi stranog porijekla najviše je **turcizama**³¹², što je i razumljivo zbog viševjekovnog turskog uticaja na Crnu Goru. Neki turcizmi u jeziku lirske narodne poezije su sasvim uobičajeni. Najveća frekvencija turcizama je u poeziji Plava i Gusinja, što je i očekivano, jer je to područje sa više muslimanskog stanovništva. Ova vrsta strane leksike nije upotrijebljena bez razloga, već ima vrlo važnu funkciju, a to je da „davno izumrli događaji, komadi odeće, isecci događaja”³¹³ ponovo dobiju svoj nekadašnji sjaj i podsjetu nas na predmete ili događaje koji su možda i zaboravljeni. Njihova upotreba, kao i njihovo suprotstavljanje domaćoj leksici ima stilsku funkciju.³¹⁴

U pjesmi *Ljubavni rastanak* imena cvijeća, koja simbolično predstavljaju momka i djevojku, kao i naziv mjesta događanja radnje, su turcizmi:

Dva cvijeta u *bostanu* rasla,
Plavi *zumbul* i zelena *kada*.

U istoj pjesmi prepoznamo još dva turcizma: *murećep* (porijeklom arapska riječ, a došla preko turskog u značenju *crnilo*, *tinta*) i *kalemovi* (porijeklom grčka riječ, došla preko turskog sa značenjem *olovka*, *pero od trske*).

Nazivi ženskog nakita su, takođe, turske riječi: *đerđef*, *merdžan* (arapskog porijekla, a došla preko turskog, ima značenje *koral*) (*Dok je meni u životu Jove*); *đerdan* (*Zarok momka i djevojke*; *Majka*, *seja i ljuba*; *Pomirenje*), *krzli merdžan* (crveni koral) (*Kod dragoga*)...

U pjesmi *Što biti ne može* nalazimo čitav niz turcizama: *sultan* (riječ porijeklom iz arapskog, u kojem znači car, vladar, a došla preko turskog u kojem ima isto značenje), *ašikluk* (porijeklo joj je u arapskoj riječi *ašk*, a, kao i predhodna riječ došla je iz turskog i predstavlja sinonim riječi *sevdah*); *pašaluk* (teritorija kojom upravlja paša), *šeher* (sa značenjem *veliki grad*).

³¹¹ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 160.

³¹² Za objašnjenje turcizama koristili smo: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1979. i Ivan Klajn, Šipka Milan, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, 2007.

³¹³ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvistička istraživanja*, 36; citat prema: B. Čoviću, *Stil istorijske proze A. N. Tolstoja*, Institut za strane jezike i književnost, Novi Sad, 1991, 77.

³¹⁴ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvistička istraživanja*, 36.

Od mnogobrojnih turcizama, koje posjeduje naš korpus, izdvajamo i sljedeće: *komšija*, *belenzuke* (narukvica) (*Voli najbližnjeg*); *zulumčar* (arapsko-persijska riječ, stigla preko turskog, a znači nasilnik, tiranin), *mahala*³¹⁵ (takođe arapska riječ, došla preko turskog, a znači dio grada ili sela) (*Dragi – zulumčar*); *dolama* (*Dragi u tuđini*); *avlija*, *šedrovan* (vodoskok ili česma s bazenom) (*Kod dragog*); *sevdah* (riječ porijeklom iz araprskog jezika, u kojem znači crna žuč, ali došla preko turskog u kojem znači ljubav, a u tom značenje se koristi i u našem korpusu) (*Vila i đevojka*); *đogo* (hipokoristik od *dogat* – bjelkast konj, bijelac, bjelaš) *ala* (porijeklom iz arapskog, a znači bogme, bogami; baš) (*Lijep konak*); *dušmanin* (riječ porijeklom iz persijskog, a stigla preko turskog, u značenju neprijatelj, protivnik); *fildiš* (arapsko-turska riječ, a znači slonova kost, ono što je izrađeno od slonove kosti) (*Pod badenom*); *dizdar* (porijeklom iz persijskog, došla preko turskog, a znači zapovjednik, čuvar tvrđave) (*Što jedno hoće, drugo ne mrzi*); *jorgan*, *dušek* (*Nešto mi se diše i uzdiše*); *kujundžija* (zlatar) (*A najposle ja ne marim za njega*); *babo* (persijska riječ, stigla preko turskog, a znači otac) (*Ne uzmi mi dragu*); *delija* (junak, junačina), *jagluk* (duguljsti rub od finog veza zlatom izvezen na jednom uglu) (*Stid*); *zumbul* (persijska riječ, stigla preko turskog, a označava ukrasnu biljku iz porodice ljljana) (*Đevojački izbor*); *pendžeri* (persijska riječ, a stigla preko turskog sa značenjem prozor), *sihir* (arapska riječ, došla preko turskog, a znači čarolija, magija, čini) (*Da ne može bez nje*); *boščaluk*³¹⁶ (persijsko-turska riječ, a znači dar, koji se sastoji od odjevnih predmeta koji mlada zamotavaju u bošču - marama, kojom muslimanke pokrivaju lice) (*Šta bih darovala dragome; Umrli đevojka*); *dilber* (porijeklom persijska riječ, stigla preko turskog, sa značenjem dragan/dragana, miljenik/miljenica), *bujrum* (sa značenjem izvoli, narediti, govoriti), *aga* (u značenju gazda), *mehana* (persijska riječ, došla preko turskog, a ima značenje krčma) (*Joke i Selman-aga*); *aber* (arapska riječ, stigla preko turskog, a znači glas), *šećer* (persijska riječ, sošla preko turskog, a ima isto značenje šećer) (*Marina kletva*); *bre* (grčka riječ, došla preko turskog sa značenjem more! Služi za isticanje, skretanje pažnje, zapovijest, prijetnju, za podsticanje, hrabrenje...) (*Još mi je luda*); *sabah* (jutro, svitanje, prva jutarnja islamska molitva od pet koliko ih ima u toku dana), *akšam* (prvi mrak), *jaran* (persijska riječ, stigla preko turskog, a znači drug, prijatelj, dragi, ljubavnik) (*Nestalan dragi*); *jacija* (vrijeme lijeganja, spavanja, dva sata poslije zalaska sunca, kada se klanja istoimena muslimanska molitva) (*Akšam mračne*); *ja* (arapska riječ, došla preko turskog, a predstavlja muslimanski pozdrav) (*Anuša*); *čador* (porijeklom persijska riječ, došla preko turskog, a znači šator), *kula* (arapska riječ, stigla preko turskog sa semantikom kamene zgrade koja nema prozora već puškarnice za odbranu od navale), *beg* (plemić) (*Ljepota bega Ljubovića*); *bostan* (persijska riječ, došla preko turskog, a znači vrt, bašta), *zumbul* (persijska riječ, došla preko turskog, a znači cvijet), *kada* (gospođa, ugledna žena)

³¹⁵ Imenicu *mahala* u istom značenju našli smo kod: Abdulaha Škaljića, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* i kod Sima C. Ćirkovića, *Rečnik arhaizama* (ili reči izobičajene u srpskom jeziku), Beograd, 2006, s tom razlikom da je u prvonavedenom rječniku podvedena pod *turcizam*, a u drugom pod *arhaizam*.

³¹⁶ Leksema *boščaluk* se u istom značenju nalazi i u: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1979, i u: Simo C. Ćirković, *Rečnik arhaizama* (ili reči izobičajene u srpskom jeziku), s tom razlikom da je u prvonavedenom rječniku podvedena pod *turcizam*, a u drugom pod *arhaizam*.

(*Ljubavni rastanak*); *fesić* (deminutiv od *fes*, arapska riječ, došla preko turskog, sa semantikom kupaste kape bez oboda, koju nose muslimani), *šeher* (grad, varoš), *rakija* (*Svрати ga mati, boga ti*); *vala* (arapska riječ, došla preko turske riječi *valahi*, a znači bogami, baš, e baš) (*Momče i đevoyče*); *čobanin* (persijska riječ, preko turskog stigla, sa semantikom pastir) (*Tri đevoyke*); *mađarija* (mađarsko-arapska riječ, došla preko turskog, a predstavlja mađarski zlatnik, koji se upotrebljava kao nakit) (*Alibegovica i sluga*); *višnja* (persijska riječ, stigla preko turskog); *al-burundžik* (persijsko-turska riječ - ružičasta, rumena, crvena, tkanina, vata), *ćaget* (persijska riječ, došla preko turskog, a znači papir, hartija), *tabak* (arapska riječ, došla preko turskog, a znači list) (*Rastavljeni dragi*); *geldi* (dođe, stiže) (*Voli samo nju*); *šerbet* (napitak od upženog šećera s vodom) (*Poljubac*); *jaran* (porijeklom persijska riječ, došla preko turskog, a znači prijatelj, drug), *duvak* (nevjestin veo) (*Jadi*); *agan* (izvedenica od *aga* – gazda) (*Uspomena*); *marama* (arapska riječ, došla preko turskog, a znači ubrus, peškir), *gajtan* (grčka riječ, stigla preko turskog, a znači predena ili pletena traka za porubljivanje odjeće ili ukras) (*Mlada čobanica*); *biljur* (arapska riječ, došla preko turskog, sa semantikom kristal), *behar* (persijska riječ, došla preko turskog, a znači cvijet voćke), *bećar* (persijska riječ, preko turskog došla, sa semantikom samac, neženja) (*Dvoje ispod jednog jorgana*); *soj* (rod, pleme, porijeklo), *minduša* (persijska riječ, preko turskog došla, a ima značenje naušnica), *đerdan* (persijska riječ, došla preko turskog, a ima značenje oglica, ženski nakit) (*Kad bi znao*); *kalpak* (vrsta kape) (*Začuh vilu u dubravi*); *narandža* (persijska riječ, došla preko turskog) (*Neoženjen*); *melem* (grčka riječ, došla preko turskog, sa semantikom mast koja se privija kao lijek na rane), *pašmage* (vrsta tanke cipele, papuča), *pačmadžija* (obučar, papučar), *burma* (prsten) (*Šer-đidija*); *čardak* (persijska riječ, došla preko turskog, a označava lijepu kuću, okruženu baštama, ljetnikovac), *urnek* (uzorak, mustra, obrazac), *čevra*³¹⁷ (srebrom izvezena četvorougona marama) (*Dok je meni u životu Jove*); *hećim* (porijeklom arapska riječ, stigla prekoturskog, sa semantikom ljekar) (*Mlad junače, jesam li ti draga*); *zorno* (persijska riječ, došla preko turskog, sa semantikom silno) (*Poljem se vije*); *toke* (poveće metalno puce), *solufi* (persijska riječ, došla preko turskog, sa semantikom uvojak, zalizak kose) (*Pomirenje*); *valah* (*Prva ljubav*); *deli* (lud, silovit, pomaman) (*Rosanda đevoyka i deli Radivoje*); *dolama*³¹⁸ (vrsta starinske muške i ženske nošnje) (*Dar*); *jordamdžija* (onaj koji se oholo, ponosno drži) (*Ponosit dragi*); *poharčiti* (potrošiti), *sovra* (arapska riječ, došla preko turskog, a znači trepeza), *dolama* (*Dženarika*); *karamfil* (porijeklom grčka riječ, došla preko turskog, a označava mirisnu biljku s cvjetovima različitih boja) (*Karamfil*); *paša* (titula visokih dostojanstvenika), *bekrija* (porijeklom arapska riječ, stigla preko turskog, a označava onoga koji rado pije) (*Hasan-aga i ljuba*); *mal* (arapska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom imovina, imetak), *sahat* (arapizam, došao

³¹⁷ Leksema *čevra* se u istom značenju nalazi i u: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* i Simo C. Ćirković, *Rečnik arhaizama* (ili reči izobičajene u srpskom jeziku), s tom razlikom da je u prvonavedenom rječniku podvedena pod *turcizam*, a u drugom pod *arhaizam*.

³¹⁸ Imenicu *dolama* takođe smo našli i u: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* i u Simo C. Ćirković, *Rečnik arhaizama* (ili reči izobičajene u srpskom jeziku), s tom razlikom da je u prvonavedenom rječniku podvedena pod *turcizam*, a u drugom pod *arhaizam*.

preko turskog, a znači sat, časovnik) (*Plavi ili crnomanjasti*); *saruk* (zavoj oko kapr, čalma) (*Ljuta kletva*); *biljur* (arapska riječ, došla preko turskog, sa značenjem gorski kristal, izbrušeno staklo), *čeiz* (arapska riječ, stigla preko turskog, a označava djevojačku opremu koju nevjestica donosi u mladoženjinu kuću, prćija) (*Darovi*); *alat* (persijsko-turska riječ sa semantikom konj crvenkaste dlake) (*Snaha i zaova*); *vajat* (arapska riječ, došla preko turskog u kojem znači spoljni hodnik od kućnih do uličnih vrata avlije) (*Svatovi traže da im pokažu mladu*); *terzija* (porijeklom persijska riječ, došla preko turskog, a znači krojač) (*Kad se odmaknu s devojkom*); *đul* (ruža) (*Dever i snaha*); *đuvegija* (mladoženja), *kalpak* (vrsta kape kod koje je obod od krzna) (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*); *saja* (latinska riječ, došla preko turskog, a označava vrstu deblje čoh), *terzija* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom krojač) (*Kad svatovi s devojkom budu blizu kuće*); *sabazorski* (rano jutro, zora), *bašča* (zemljište uz kuću na kojem se gaji voće, povrće, cvijeće itd.) (*Usnula nevjestica*); *bašča* (*Ljepota devojke*); *megdan* (boj, dvoboj, duel), *k'nali* (obojeno kanom), *gondže* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom ružin pupoljak, mlad kao ruža) (*Megdan zbog ljube*); *ševteli* (persijska riječ, stigla preko turskog, a označava breskvu), *behar* (persijska riječ, stigla preko turskog, a znači cvijet vočke) (*Devojka je sunce bratimila*); *ibrišim* (persijska riječ, stigla preko turskog, a označava vrstu svilenog konca) (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*); *čoha* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom mekša tkanina, bolje vrste) (*Dika do vijeka*); *pafte* (persijska riječ, došla preko turskog, a označava kopče na ženskim pojasevima od srebra ili drugog metala), *srma* (čisto srebro), *aršin* (stara mjera za dužinu) (*Sudbina*); *avaz* (porijeklom persijska riječ, došla preko turskog, sa semantikom glas), *fesliđan* (grčka riječ, došla preko turskog, a znači riječ), *jorgovan* (persijska riječ, došla preko turskog, a označava žbunastu biljku) (*Njega materina*); *babo* (*Poruka majci*); *šećer* (persijska riječ, stigla preko turskog) (*Sestre bez brata*); *bunar* (vještački iskopana duboka jama, iz koje se vadi i upotrebljava podzemna voda), *šimšir* (porijeklom persijska riječ, došla preko turskog, a predstavlja naziv boljke), *oluk* (limeni žlijeb za odvođenje kišnice sa krova) (*Šta je kome suđeno*); *ferman* (persijska riječ, stigla preko turskog, a označava sultanov ukaz, carsku zapovijest) (*Jovan beg ostavlja ljubu*); *ašikuje* (arapska riječ, došla preko turskog, a znači voditi ljubavni zazgovor, udvarati se) (*Koja j' ono devojčica*); *kasnak* (široki drveni obruč) (*Nina, nina*); *skerlet* (crvena venecijanska čoha) (*Vila gradi grad*); *rakija* (arapska riječ, došla preko turskog, a označava žestoko alkoholno piće), *odaje* (sobe) (*Božić zove: hoće čast u kuću*); *duvak* (nevjestin veo) (*Sunčeva ženidba*); *đumruk* (latinska riječ, stigla preko turskog, a označava carinu) (*Pavlovi dvori*); *vakat* (arapska riječ, stigla preko turskog, a znači vrijeme) (*Vrijeme je*); *serdar* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom gospodar, starješina, glavar), *džeferdar* (persijska riječ, stigla preko turskog, a označava pušku ukrašenu sedefom i dragim kamenjem) (*Serdar Jole*); *fildžan* (persijska riječ, stigla preko turskog, a označava šoljicu za crnu kafu) (*Lijepa devojka*); *fes* (porijeklom arapska riječ, a došla preko turskog, označava kupatu kapu) (*Čija je ono devojka*); *šećerli* (persijsko-turska riječ, sa semantikom zaslađen) (*misirsko* (egipatsko), *šimširli* (persijsko-turska riječ, sa semantikom od šimširovog drveta), *trepeljika* (srpsko-hrvatsko-turska riječ, sa značenjem grana kao

ženski nakit), *jelek* (prsluk) (*Prelja i kujundžija*); *handžar* (arapska riječ, stigla preko turskog, a označava dugi šiljasti nož), *hadžinica* (hadžijina žena, hadžija – onaj koji je izvršio hadž, tj. kod muslimana posjetio svetu zgradu Kabu u Meki, a kod hrišćana koji se poklonio Hristovom grobu u Jerusalamu) (*Blagoslov u kletvi*); *čaršija* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom trgovačka četvrt grada) (*Baba tikve prodavala*); *samur* (porijeklom persijska riječ, stigla preko turskog, a označava samurovinu, kožu od kune), *dimije* (porijeklom grčka riječ, došla preko turskog, a označavaju ženske široke šaljvare, koje se nose preko pantalona mjesto suknje, a nogavice im se vežu ispod koljena) (*Smiješno čudo*); *biber* (indijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom začina) (*Žena traži ponude*); *čelebija* (gospodin, džentlmen) (*Sova i orao*); *đorda* (persijska riječ, došla preko turskog, sa semantikom sablja) (*Teško svakom s neprilikom*); *kasapski* (arapska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom mesarski) (*Komar i muva*); *zeman*³¹⁹ (arapska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom vrijeme, rok) (*Sestra za bratom*); *perčin, jaran* (*Majka za sinom jedincem*); *dušek* (vunena postelja, madrac) (*Za malim kćerima*); *sanduk* (arapska riječ, došla preko turskog, sa semantikom drveni kovčeg) (*Majka za sinom I*); *melem* (grčka riječ došla preko turskog, sa semantikom mast koja se privija na ranu), *memla* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom vlaga) (*Tetka za sestričinom*); *sepet* (persijska riječ, došla preko turskog, sa značenjem košara, krošnja) (*Za sinom utopljenikom*); *zeman* (vrijeme) (*Majka za sinom II*); *rs* (snaga, sila) (*Na grobu sina*); *oka* (u značenju mjera, količina) (*Sve djevojci*).

U naslovu pjesme *Dilber i ugursuz* nalaze se dva turcizma, sa opozitnim značenjem (*dilber* – dragan, miljenik, a *ugursuz* – nevaljalac, nesrećnik).

Od vlastitih imena turskog porijekla, upotrijebljenih u našem korpusu, izdvajamo sljedeća: *Selim* (arapska riječ, a stigla preko turskog, označava muslimansko muško ime, sa semantikom zdrav, čist, neokaljan) (*Što biti ne može*), *Meho* (hipokoristik od Mehmed – arapskog porijekla, došla preko turskog, a predstavlja muško ime) (*Mehove žalosti*; *Da ne može bez nje*), *Fata* (hipokoristik od Fatima, arapskog porijekla, došla preko turskog, predstavlja muslimansko žensko ime, a osnovno značenje joj je *ona koja odbija dijete od sise*), *Ajka* (arapska riječ, došla preko turskog, predstavlja muslimansko žensko ime, sa značenjem živa, život), *Mujaga* (arapska riječ, stigla preko turskog, nastala spajanjem vlastitog imena i titule *aga*, a znači *odabran*) (*Zora zastanula*); *Selman* (porijeklom iz arapskog, došla preko turskog, sa značenjem zdrav) (*Joke i Selman-aga*); *Alibeg* (arapska riječ, preko turskog stigla, sa semantikom uzvišen, moćan, otmen) (*Alibegovica i sluga*; *Šta je kome suđeno*); *Hajka* (*Poljem se vije*); *Hasan* (muslimansko muško ime, sa semantikom ljepotan) (*Hasan-aga i ljuba*); *Umihana* (počasni nadimak sestre Hazreti Alije, četvrtog halife) (*Darovi*); *Hasan, Mehmed* (muslimansko muško ime, arapska riječ, došla preko turskog, sa značenjem slavljen, proslavljen) (*Megdan zbog ljube*); *Ajkuna* (hipokoristik od Ajša, „živa”) (*Djevojka*

³¹⁹ Ista riječ našli smo i u: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* i u Simo C. Ćirković, *Rečnik arhaizama* (ili reči izobičajene u srpskom jeziku), s tom razlikom da je u prvonavedenom rječniku podvedena pod *turcizam*, a u drugom pod *arhaizam*, ali im je semantika ista.

je sunce bratimila); *Alija* (arapska riječ, sa semantikom *uzvišeni, moćni, otmeni*) (*Ljuba je donjela*); *Karanfil* (porijeklom grčka riječ, a došla preko turskog) (*Prelja i kujundžija*); *Emšerija* (porijeklom persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom *komšija, zemljak, sugrađanin*) (*Blagoslov u kletvi*).

Imena dva grada, koja su registrovana u našem korpusu, od kojih se jedan nalazi u Crnoj Gori, spadaju u grupu leksema turskog porijekla: *Kolašin* (kapetanija, područje pod klasom) (*Kad nam danas dolećeste...*); *Stambol* (grčka riječ, preko turskog stigla, označava Istanbul, Carigrad) (*Alibegovica i sluga*).

Registrovali smo i mnogobrojne sintagme turskog porijekla: *list hartije* (*Ljubavni rastanak*); *krzli merdžan* (*Kod dragoga*); *đerđef od merdžana* (drvena naprava na kojoj je razapeto platno na kojem se veze) (*Dok je meni u životu Jove*); *at alatast* (konj plemenite pasmine, ride boje), *tura perčina* (persijska riječ, stigla preko turskog, sa semantikom pramen ili čuperak kose na vrhu glave kod muškaraca, koji je upleten), *toke kolajlije* (srpskohrvatsko-turska riječ, a znači savijene toke kao kolutovi) (*Dar*); *sedefli tambura* (sedefli - arapsko-turska riječ, a označava nešto ukrašeno sedefom, a sedef je unutrašnja strana biserne školjke; tambura – persijska riječ, stigla preko turskog, a označava muzički udarni instrument) (*Hasan-aga i ljuba*); *đoga pelivana* (pelivan - persijska riječ, došla preko turskog, a označava artistu, akrobatu, junaka; đogo – konj) (*Plavi ili crnomanjasti*); *zećir prsten* (zećir - persijska riječ, došla preko turskog, a sintagma ima značenje zlatni prsten sa velikim kamenom u obliku trougla) (*Sestrin prsten*); *šikli bešiku* (šikli - francusko-turska riječ, sa značenjem dotjeran, ukrašen zlatom, bešika – kolijevka) (*Nina Jovo*); *sindžir alke* (sindžir – persijska riječ, došla preko turskog, sa semantikom lanac, alke – karike, obruči) (*Blagoslov u kletvi*); *kovčali čakširi* (kovčali – kopče, zatvarači, čakširi – muške pantalone uskih nogavica koje se kopčaju sa strane) (*Smiješno čudo*); *sabah klanja* (sa semantikom klanja se pri molitvi) (*Suđenik*); *misirsko povjesmo* (egipatska vuna, lan), *šećer kolo, šećer Maru* (*Ljepotica*); dva pivna *vildžana* (dvije šoljice iz kojih se pije kafa) (*Lijepa djevojka*).

Narodni pjevači/kazivači su stvarali i nove riječi, najčešće polusloženice (spajanjem ili riječi samo turskog porijekla ili turskog i domaćeg porijekla), uglavnom po uzoru na već postojeće: *mor-dolama* (turcizami: mor-ljubičast; dolama-vrsta starinske muške i ženske nošnje), *šećer-puca* (šećer-persijska riječ, došla preko turskog sa istim značenjem; arhaizam puca – dugme) (*Dragi u tuđini*), *momče šeherče* (u značenju gradski momak) (*Svrati ga mati, boga ti*); *šer-đidija* (prvi dio polusloženice je arapska riječ, došla preko turskog, a znači zao, zločest, a drugi dio je turcizan i znači obješenjak, živahan mladić, tako da je ova polusloženica upotrijebljena sa semantikom nevaljalac) (*Šer-đidija*); *zor-delija, zor-djevojko* (zor - persijska riječ, došla preko turskog, a znači silan, presilan; delija – junak) (*Poljem se vije*); *šećerli-djevojka* (slatka djevojka), *šimširli-vreteno* (vreteno od šimširovog drveta) (*Prelja i kujundžija*); *samur-kapa* (kapa od samurovine) (*Teško svakom s neprilikom*); *sumbul-udovica* (cvijet-udovica) (*Jadi*).

Imenica *beg* se javlja ili samostalno ili u sastavu vlastitog imena: *beg Alibeg* (Alija – moćan, uzvišen i beg – plemić) (*Šta je kome suđeno*); *bega Bajram-bega* (Ljepota bega Ljubovića); *aga Selman-aga, Mujaga* (Mujo – odabran i aga- gazda) (*Joke i Selman-aga*); *beg Jovan-beg* (Jovan beg ostavlja ljubu); *Hasanaga* (Hasan – ljepotan i aga – gazda) (*Hasan-aga i ljuba*).

Lekseme *mindušluka* i *đerdanluka* (*Kad bi znao*) vode porijeklo od persijskih riječi *minduša* i *đerdan*, a stigle su u naš jezik preko turskog sa značenjem koje smo prethodno naveli. Zbog potreba stiha i rimovnih razloga oblički su se prilagodile našim riječima.

Izvedenice turskog porijekla, koje su nastale derivacijom – na tvorbenu osnovu je dodat sufix –*džija*, su: *burmadžija* (od imenica *burma*), *melemdžija* (od imenice *melem*) (*Šer-đidija*).

U jeziku lirske narodne poezije strane riječi, ako je to bilo potrebno, dobijaju nastavke za oblik karakteristične za naš jezik – *đulove* (*Usnula nevjesto*).

Tu su i pjesme koje u sebi sadrže i stranu riječ i riječ domaćeg porijekla za imenovanje istog pojma, čime se doprinosi stilskoj markiranosti. U tom smislu ilustrativan je naziv pjesme *Akšam mračne*, gdje se jedna do druge nalaze *turcizam* i *domaća* riječ sa istim značenjem. Naslov pjesme *Dragi – zulumčar* sadrži spoj naše i turske riječi, ali ono što je karakteristično jeste to da im je i značenje u opoziciji (prva znači nešto lijepo, drago, mило, a druga ima značenje zlikovac, tiranin). U pjesmi *Da ne može bez nje* zapazili smo, takođe, *domaću* i stranu leksemu, koje imaju isto značenje – u pitanju su riječi *konj* i *đogo*, čija upotreba se može tumačiti i ritamsko-melodijskim razlozima. Na istu situaciju naišli smo i u pjesmi *Serdar Jole*, u kojoj su sa istim značenjem upotrijebljene naša i turska riječ (*gospodar – serdar*). Naslov pjesme *Prva ljubav* sadrži *domaću* riječ, dok je u jednom od stihova pjesme za isti pojam upotrijebljen *turcizam* (*sevdah*). Pjesma *Plavi i crnomanjasti* potvrđuje sintagmu sastavljenu od turske i italijanske riječi (*sahat od dukata*). U naslovu pjesme *Vrijeme je* upotrijebljena je riječ domaćeg porijekla, dok je u jednom od stihova za imenovanje istog pojma korišćena turska riječ (*vakat*).

U stihu *U agana, u moga dragana* (*Uspomena*) riječ *agan* je naša izvedenica od turske riječi *aga*, koja znači gazda, a *dragan* je izvedenica od *dragi* (dragoga), koja je naša riječ.

U našem materijalu registrovali smo samo jedan **germanizam**³²⁰: *šanac* (rov ili jarak) (*Tetka za sestričinom*).

Riječi **francuskog** porijekla, iako malobrojne, takođe, su našle mjesta u našem materijalu: *ložnica* (mjesto, mala prostorija gdje se obično tajno sastaju) (*Jovan beg ostavlja ljubu*);

³²⁰ Za objašnjenje stranih riječi i izraza (osim *turcizama*) koristili smo objašnjenja koja se nalaze u: Ivan Klajn, Šipka Milan, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, 2007.

mitraljez (brzometno automatsko vatreno oružje) (*Nadala se tužna majka*); *svita* (pratnja istaknutih osoba u kojoj se nalazi više ljudi) (*Kad se odmaknu s devojkom*).

U našem korpusu prepoznajemo sljedeće **romanizme**: *pomorandža* (*Što jedno hoće, drugo ne mrzi*); *dukat* (zlatnik), *kapetan* (oficirski čin između poručnika i kapetana I klase) (*Plavi ili crnomanjasti*); *bandijere* (zastave, stubovi na koji se vješaju zastave) (*Uoči svadbe*); *kolajna* (ukrasna ogrlica) (*Počasnica nevjesti*); *galija* (starinski brod) (*Laž i paralaž*); *bokal* (porijeklom grčka riječ, stigla preko italijanskog, a označava poveći, obično obao sud sa drškom, za vodu, vino ili neko drugo piće) (*Žena traži ponude*); *karta* (pismo) (*Majka za sinom II; Za sinom*).

Riječi **latinskog** porijekla nađene u jeziku narodnog lirskog pjesništva jesu: *lovorika* (vrsta zimzelenog drveta) (*Božić zove: hoće čast u kuću*); *kruna* (simbol vladarskog dostojanstva i vlasti koji monah nosi na glavi), *mitra* (kapa koju crkvena lica nose tokom bogoslužjenja i vjerskih svečanosti) (*Za strijeljanim*).

Takođe, registrujemo i riječi **grčkog** porijekla: *kaluđer* (svešteno lice, koje živi u manastiru, monah) (*Mara na vodi*); *horo* (kolo) (*Šer-đidija*); *ikona* (slika), *trpeza* (sto za kojim se uzimaju glavni obroci) (*Božić zove: hoće čast u kuću*); *kaluđer, manastir* (crkva u kojoj žive monasi i monahinje) (*Majka Maru u manastir dala*); *kondir* (krčag) (*Žena traži ponude*).

Može se primijetiti da su riječi grčkog porijekla najčešće vezane za crkveni život.

Izvedenicu od grčke riječi *trpeza* zabilježili smo u pjesmi *Božić zove: hoće čast u kuću – trpežnjak* (stolnjak).

Riječi porijeklom iz **mađarskog** jezika (*hungarizmi*), prisutne u crnogorskim lirskim narodnim pjesmama jesu: *hajati* (u značenju mariti, brinuti za nešto, obraćati pažnju) (*Pjevala bih, al' ne mogu sama; Nešto mi se diše i uzdiše*); *hajduk* (odmetnik, razbojnik, bandit) (*Zarok momka i devojke*).

S obzirom na sve prethodno kazano, možemo zaključiti da svaka strana riječ ima svoje pravo mjesto u pjesmi. Bilo kakva njena izmjena, zamjena sa našom riječi dovela bi do siromašenja umjetničke vrijednosti pjesme. Tako u pjesmi *Svi dilberi, a mojega nema*, u stihu *Da l' boluje, ili ašikuje?* nalazi se turcizam *ašikuje* koji se može zamijeniti našom riječi *ljubavi*, ali pjesma ne bi imala istu stilsku vrijednost kao sa upotrijebljenim izrazom. Upotreba riječi turskog porijekla pjesmi daje naročitu obojenost i ljepotu.

Naše lirske narodne pjesme posjeduju i **nove riječi**. Njima se zamjenjuju neke strane riječi ili služe za imenovanje novog predmeta, pojave, pojma, pa nijesu ušle u najopštiju upotrebu. Vremenom neke od njih su opstale zauzimajući svoje mjesto u standardnom jeziku, dok su druge bile prihvaćene samo od užeg kruga društva i polako su iščezle.

Nove riječi, kovanice, posjeduju dozu duhovitosti, a humor je jedna od odlika crnogorske lirske narodne poezije. Upotrebom kovanica postiže se zgusnut i ekonomičan izraz. U narodnoj lirici se osjeća doza opreza i vješto izbjegavanje nasilnih i vještačkih spojeva. Iz našeg korpusa izdvajamo sljedeće kovanice: *ljubikolo* (volo kolo, voli igru – *Ljubikolo*); *palikuće* (mučitelji naroda – *Preko brda*); *zimomolja* (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*); *porebruša* (lenjivica), *polupaša* (lomi posuđe, nespretnica) (*Baba tikve prodavala*); *vreće towareće* (vreće tereta - *Dobro su se domislili*); *krivokletna* (*Krivokletna devojka*); *tankoprelja* (*Prelja i kujundžija*); *nepronosnica* (kokoška koja ne nosi jaja – *Žena traži ponude*); *samojadna* (*Majka za sinom I*); *bezbratkinje* (*Sestra za bratom II*); *zlatnoruka* (*Udaja nadaleko*).

U crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji nema **vulgarizama**, što je i razumljivo, jer je to poezija koja izražava najtananija i najintimnija osjećanja.

Suvišno gomilanje riječi, koje imaju isto značenje (**pleonazam**), nije velike frekvencije. Čak ni stihovi koji slijede ne djeluju ni napadno, ni nezgrapno. Uglavnom su suvišne riječi upotrijebljene iz ritamskih razloga ili u cilju naročitog isticanja već kazanog:

Otud idu tri *tuđina*
 Iz *tuđe* zemlje (*Dragi u tuđini*);
 Ko *lov lovi*, oko dvora moga?
Lov lovio, nogu salomio (*Kletva devojčina*);
Ustima me poljubila (*Zaćuh vilu u dubravi*);
 Junače, *ludi ludače*
 Ili si *silan presilan* (*Neoženjen*);
 Slušajuć' *l'jepe ljepote* (*Došao bi*);
Ustani gore, Milane (*Blagoslov*);
 Sinoć dođe *tuđe* momče,
 Iz *tuđe* zemlje (*Suze za tuđinom*);
 O *lijepo* ljepotice (*Oblačenje nevjesto*);
 Crven se cvijet *crveni* (*Kod devojačke kuće*);
 A žnjela je *zlatnoruka* Janja,
Zlatnom rukom i srebrnijem srpom (*Udaja nadaleko*);
 Kad ja sjednem da *večeru večeram* (*Jovan beg ostavlja ljubu*);
 A za *skupe* *pare* kupovana (*Nina Jovo*);
San spavao, od sanki rastao (*Nina, nina*);
 Ustaj *gore*, lijepa devojko (*Oklad vile i devojke*);
 Junak junaka *okom pogleda* (*Junak junaka pogleda*);
 Kad *ujutro bio dan osvanu* (*Nadžnjeva se momak i devojka*);
 Što *rano rani* na vodu (*Čija je ono devojka*);
 E se *rati zaratiše* (*Sestra za bratom*);
 Ni što *zboriš* ni govoriš

 Progovori i *prozbori* (*Žena za mužem*);
 Te ne *zboriš*, ni govoriš (*jedincem*);
 Znaš *poruke* što poruči,

 I *svijetli* vječna *svjetlost*

 I *malene unučice* (*Za majkom*);

A na njima ponjavčina – na *obadvoma* (*Dilber i ugursuz*);
Bila *umna* i *pametna* (*Za malim kćerima*);
Jer je *trudan* i *umoran* (*Oj sokole*);
B'jelo ti je *bjelo* perje (*Golub i golubica*).

Deminutiv koji sam po sebi predstavlja nešto malo, umanjeno narodnom pjevaču nije bio dovoljan, već on dodaje uz njega i pridjev *sitnog*:

I *sitnoga poskočića* (*Skoro oženjen*).

Etnonimi (nazivi pripadnika naroda) su, takođe, prisutni u našem materijalu: *Stambolka*, *Glasinjka* (*Šta je kome suđeno*); *Podgoričanin* (*Procmilela u Doljane trava*); *Grahovljani* (*Sestra za bratom*); *Banjanka* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

Analizom našeg korpusa došli smo do zaključka da je mali broj pjesama koje su jednostavne, dok je većina onih koje sadrže bogato upotrijebljena jezička i stilska sredstva.

6.1. Leksičko-semantičke kategorije

Kada su u pitanju leksičko-semantičke kategorije naše istraživanje bazirano je na upotrebi sinonima, homonima i antonima.

Upotrebu **sinonima** (pojavu oblički različitih riječi koje imaju isto ili slično značenje), odnosno leksičkih dubleta uslovljavaju stilski razlozi. Ova pojava je česta u materijalu kojim raspolazemo jer se njenom upotrebom izbjegava gomilanje istih riječi u neposrednoj blizini, a time i sprječava monotonija kazivanja. U okvirima norme narodni kazivači su se služili različitim oblicima jedne iste riječi. U korist te činjenice navodimo imenice koje se javljaju u više varijanata:

- konj - *konj* (*Sve djevojci; Umrta djevojka; Mara na vodi; Začuh vili u dubravi; Dobro su se domislili*), *đogo* (*Lijep konak; Došao bi; Da ne može bez nje*), *vranac* (*Zarok momaka i djevojke; Djevojačka kletva*), *at* (*Dar*); *gavran* (*Poljem se vije*); *vranici, zelenci* (*Udaja nadaleko*); *šarac* (*Nadala se tužna majka*);
- zmija – *guja* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*), *guje i zmije* (*Sestra za bratom II*), *zmija* (*Tetka za sestričinom; Zašto je uvenuo*);
- sestra: *seja* (*S mora na Dunavo; Ljuba je donjela; Sestre bez brata*); *sestra* (*Vila gradi grad*); *sestrica* (*Majka, seja i ljuba*); *seka* (*Suze materine; Rod je ženin miliji nego sestra; Umrta djevojka; Sestrin prsten; U kolu*); *sele* (*Doleće cv'jetak; Zdravica djevojci*); *seka, seja* (*Poruka majci*);
- majka: *mama* (*Spavaj deco*); *mati* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama; Svrati ga, mati, boga ti*); *majka, mati* (*Umrta djevojka; Šta je kome suđeno; Poruka iz logora*), *mama* (*Majka, seja i ljuba; Igra oro; Kad se svatovi spremaju da odvedu mladu; Briga materina*), *majka* (*Ko nema brata nema ni sreće*); *majčica* (*Ostaće majka bez tebe*).

Kada je u pitanju ekspresivna leksika ilustrativne su naporedne forme *mater – majka – mati – mama; sestra – seja – seka – sele...* Karakteristično je da se u jednoj pjesmi mogu naći po dvije forme (*majka i mati – Svrati ga, mati, boga ti*).

U govoru Pive i Drobnjaka oblik *mater* ima pejorativno značenje.³²¹

- otac: *babo* (*Svatovska pjesma – kad hoće da vode djevojku; Ljuljala majka*); *otac* (*Za sinom*);
- djevojka: *ljuba* (*Majka, seja i ljuba; Megdan zbog ljube; Ljuba je preča nego sestra i snaha; Ljuba je donjela; Žalost i radost; Alibegovica i sluga; Hasan-aga i ljuba*); *moma, djevojče* (*Koja j' ono djevojčica; Za trpezom uoči svadbe*); *cura* (*Ljubikolo; Za kolom; Vila i djevojka; Šer-đidija; Pomirenje*); *cura, mlada, djevojka* (*Lijepa djevojka*); *draga* (*Jadi; Usnula nevjesta; Momče i djevojče I*); *diva, djevojčica, moma* (*Koja j' ono djevojčica*); *druga* (*Mlad junače, jesam li ti draga*); *moma* (*Ne otimlji već me mami; O jabuko, zeleniko*); *djevojka* (*Dvoje ljubljeno*);

³²¹ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 58.

Oblik *cura* karakteristika je razgovornog stila.

- momak: *dragi* (*Dika do vijeka; Sama; O devojko dušo; Tuđinac; Kod devojačke kuće; Pjevala bih, al' ne mogu sama; Momče i devojče I*); *junak* (*Počasnica nevjesti*); *mladić* (*Kad se hvata kolo; Za majkom*); *momče* (*Ljubikolo; Predsmrtna želja; Svrati ga, mati, boga ti*); *momak* (*Dvoje ljubljeno; vojno* (*Usamljena*), *dragan* (*Ljuta kletva*);

- baba: *baba* (*Spavaj đeco; Baba tikve prodavala; Baba za unukom*); *baka* (*Ljuljala majka; Sreća pa nesreća*).

Ono što se da zapaziti jeste da su hipokoristici *momče* i *djevojče* (*Ljuba je preča nego sestra i snaha; Tri otkosa; Hajde kolo*) znatno frekventnije od oblika *momak* i *djevojka*.

- crna boja: *mrka* (*Sestra za bratom; Ne ženi se mlad; O devojko dušo*), *vrana, crna* (*Za sinom; Baba za unukom*).

Varijante pridjeva *hladna, studena i ledena* bilježe paralelnu upotrebu.³²²

Međutim, u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji sriječemo jedan do drugog dva oblika koja imenuju isti pojam:

Vranci se konji igrahu (Snaha i zaova);
I ovako konjima govorila:
- Jed'te, vranci, jedite zelenci (Udaja nadaleko);
Il' čobani oganj prižegnuli
.....
Nit' čobani požar prižegnuli (Tri božićna dana);
Igra li vam konj zelenko pod duvegijom (Kod mladoženjine kuće kad se
nadaju svatovima).

Ono što se može primijetiti jeste da navedeni primjeri nemaju potpuno identičnu semantiku. Među njima postoji djelimična nejednakost, razlika u nijansama značenja. „Za takve razlike među sinonimnim rečima kažemo da su zasnovane na semantičkom (značenjskom) nivou jezika.”³²³

Dva sinonimna priloga nalaze se u dva uzastopna stiha:

Svekrovima hitro poslušanje,
Deverima brzo susretanje (Kad devojka stupi u kuću).

Karakteristika narodne poezije jeste i upotreba različitih oblika dijalektizama za imenovanje jednog istog pojma. Tako imenice *karta* i *knjiga* imaju značenje imenice *pismo*:

Kada crna karta stiže (Majka za sinom II);
Već on dragoj sitnu knjigu piše (Rastavljeni dragi);
Dragi dragoj sitnu knjigu piše (Sama);
Ja li kartu, ja li pozdrav
.....
Crne karte uginule (Za sinom);
Često knjige opravljашe

³²² Više o ovim oblicima pridjeva vidjeti u poglavlju *Morfologija i morfostilistika* (potpoglavljje *Pridjevi*).

³²³ Živojin Stanojčić, Popović Ljubomir, *Gramatika srpskoga jezika*, 172.

.....
Dok me srete knjigonoša,
S crnim glasom bez bijela,
Knjiga bješe bez pozdrava (*Majka za sinom* I).

Upotrijebljeni oblici upravo i nose stilogenost.

Homonimija ili pojave jedne ili više riječi koje su istog fonetskog, grafemskog i gramatičkog oblika, a potpuno različitog značenja u našem korpusu vezana je isključivo za imenicu *kosa* u značenju „dlaka na glavi čovjeka” (*Megdan zbog ljube*; *Đevojka momku*) i *kosa* u značenju „poljoprivredno oruđe” (*Dar*), kao i za imenicu *more* u značenju stajaće vode (*Oj sokoliću*, *Ljubavni rastanak*, *Laž i paralaž*, *Suze materine*), rječcu *more* u značenju prijetnje, ljutnje ili nekog raspoloženja (*Momče i đevojče* II) i glagol *more* u značenju „muče” (*Sestra za bratom*).

Naša narodna lirska poezija sadrži i **antonime**, riječi suprotnog značenja koje se nalaze u neposrednoj blizini. Oni imaju funkciju naglašavanja određenog sadržaja. Isticanje je izražajnije i jače ako se riječi nalaze na manjem odstojanju.

Antonimi različitog korijena su sljedeći: *dan – noć* (*Ljepota bega Ljubovića*); *bijeli dani – tavrne noći* (*Ne može sama*); *sinoć- jutros* (*Đevojka i čobanče*; *Suze za tuđinom*); *ljeti – zimi* (*Kad se hvata kolo*; *Javor*); *mlad – star* (*Serdar Jole*)...

Naš materijal registruje i antonime istog korijena: *hvala – nehvala* (*Mlad junače, jesam li ti draga*), *blago - ne blago* (*Za malim kćerima*); *iš'o - ne iš'o*, *hoćeš - nećeš*; *šalio - ne šalio* (*Kletva*); *udala- ne udala*, *imala – ne imala*, *spravjala – ne spravjala* (*Đevojački izbor*); *može- ne može* (*Što biti ne može*); *ići – ne ići* (*Jadi*).

6.2. Derivacioni morfostilemi

Posebnu pažnju u ovom radu posvetili smo imenicama subjektivne ocjene - deminutivima i augmentativima. Kako se vrlo često dešava da deminutiv poprimi osobine hipokoristika, a augmentativ pejorativa, s naročitim interesovanjem smo se bavili i ovim kategorijama.

Upotrebu navedenih oblika riječi najčešće diktira ritam, kao i slogovna struktura stiha. Tako u istoj pjesmi, čak u istom stihu, nailazimo na imenicu i na njen deminutiv:

*San spavao, od sanko rastao (Nina, nina II);
Oj moja majko, majčice (Ostaće majka bez tebe).*

Deminutivima se izražava nešto malo, umanjeno, nježno i oni su u korpusu kojim raspolazemo najveće frekvencije. Njima se iskazuju najtananija osjećanja - ljubav, nježnost, toplina.

Od mnogobrojnih deminutiva upotrijebljenih u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji izdvajamo sljedeće: *sunašce, listak (Momak i đevojka); jeljenče, snopak (Lijep konak); majčice (Ostaće majka bez tebe); dušicu (Pjevala bih, al' ne mogu sama); sestrice (Majka, seja i ljuba); vodica (Milostiva draga; Ništa se sakriti ne može); lozica (Milostiva draga); srdašce (Đevojka kune oči i dragoga); ovčice (Kletva đevojčina); đevojčice, narandžice, đetić (Što jedno hoće, drugo ne mrzi); vince (Nešto mi se diše i uzdiše; Joke i Selman-aga; Vince je teklo); sestrice (A najposle ja ne marim za njega; Naricanje za mrtvima iz Paštrovića; Svatovi traže da im pokažu mladu); lastavica (Da izmoli đevojku); krilce, krioc (Stid); travica, đevojčica (Golub i golubica); danak (Da ne može bez nje; Začuh vilu u dubravi); sanak (Zarok momka i đevojke; Tuđe momče; Ljuba je donjela); zorica (Akšam mračne); janje, festić (Svrati ga, mati, boga ti); višnjčica (Momče i đevojče II); dušica (Đevojka na gradskim vratima); glavica, srdašce, travica, vodica (Mlad junače, jesam li ti draga); godinica (Najlošija godina); očice, sunašce (Poljem se vije); noćca (Došao bi; Kad putuju s đevojkom; Ne može sama); parošćić (Ne otimlji već me mami); posteljica, listak (Uslišena molitva); košuljica (Ovčarica); sestrice (Đevojka junaku prsten povraćala); zemljica (Ljuta kletva); sestrice, zemljica, travica (O đevojko dušo); vodica, sokolići (Da sam mlada studena vodica); bratići, ružica (Đevovanje); ružica (Uoči svadbe); njedarca (Momkova mati i svatovi); snašica (Snaha i zaova); đevojčica, sestrice, lozica (Oblačenje nevjestice); svekrvica, zaovica (Svatovska pjesma – kad hoće da vode đevojku); ružica (Đever i snaha); robinjica, vezak (Suze materine); gorice, sestrice (Majka, seja i ljuba); košuljicu (Đevojka je sunce bratimila); jetrvica, redak (Đever snahu odgovara); darak (od dar - Suze materine); livadica (Sudbina); robinjica (Zvijezda i robinjica); ružica, zaovica, vezak, nevjestice, grančice (Njega materina); travice, zaovice, svekrvica (Poruka majci); obrvice (Sestre bez brata); konopljica, đevojčica (Đevojkačka želja); grivicu (od grivu - Deseta ženidba); gorica (od gora), čelica (Spavaj deco); vodice (Đevojka i čobanče); lovorčicom, masliničicom (Božić zove: hoće čast u*

kuću); *ružica* (*Đevojačka kletva*); *vezak* (*Nadžnjeva se momak i devojka*); *ladak*, *vodice* (*Ovčar i devojka*); *listak* (*Pade listak*); *sokolić* (*Oj sokoliću*); *sestrice*, *cv'jetak* (*Doleće cv'jetak*); *jelenak*, *putak*, *košutica* (*Mladoženji uz čašu*); *nevjestice* (*Počasnica nevjesti*); *srdašce* (*Kad se hvata kolo*); *jaglučić*, *poskočić* (*Skoro oženjen*); *kuničice* (*Javor*); *jaganjci* (*O jabuko, zeleniko*); *košutica* (*Košuta i devojka*); *obrice* (*Lijepa devojka*); *fesak* (*Čija je ono devojka*); *kitica* (*Serdar Jole*); *grličica* (*Grlica*); *vodica* (*Blagoslov u kletvi*); *šibičica* (*Mali muž*); *kitica*, *planinica*, *pogačica*, *korica*, *kokoščica*, *koščica*, *kapljica* (*Žena traži ponude*); *pjevčica bezrepčica* (*Pjesma češljaricama*); *rosice*, *zemljica* (*Na grobu sina*); *šumica*, *gorica* (*Baba za unukom*); *putak* (*Udaja nadaleko*); *ručica* (*Za malim kćerima*); *krvca* (*Sestra bezbratkinja za bratom*); *pilica* (*Ne može bez žene*); *unučići* (*Za majkom*).

Deminutivi nastali od vlastitih imena su: *Anuška* (*Anuša*); *Ljubičica*, *Grličica* (*Dženarika*).

Hipokoristicima se označava blizak, prijateljski odnos prema bićima i predmetima. Iz našeg materijala izdvajamo sljedeće primjere: *momče* (*Momak i devojka*); *devojče* (*Pod badenom*; *Svatovska pjesma – kad hoće da vode devojku*; *Ljuba je preča nego sestra i snaha*); *seka* (*Zora zastanula*; *Ljepota bega Ljubovića*); *oke* (od oči – *Za kozama*); *seja* (*Predsmrtna želja*); *jagluče* (*Rosanda devojka i deli Radivoje*); *slavić* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*); *sinko* (*Momkova mati i svatovi*); *seka* (*Svatovska pjesma – kad hoće da vode devojku*); *jelika* (od jela – *Kad vode devojku*); *neva* (od nevjesta), *ljeljenko* (od jelen – *Paun i slavuj*); *karamfilče* (*Karamfil*); *pelinče* (*Đevojka junaku prsten povraćala*); *seja* (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*); *pašić* (*Hasan-aga i Ljuba*; *Poruka majci*); *beša* (od bešika) (*Nina Jovo*; *Spavaj đeco*); *kola sank* (kola sna - *Ljuljala majka*); *đače* (*Majka ljulja*); *tić* (*Oj sokoliću*); *jablanko* (*Šta je koja najvolija*); *divo* (od divojka – *Koja j' ono devojčica*); *druge* (od drugarice – *Šta bi koja najvolija*; *Tuženje jedne Banjanke gredom*); *sinko* (*Momkova mati i svatovi*; *Sreća pa nesreća*; *Na grobu sina*); *maca*, *kuca*, *koka* (*Mali muž*); *striko* (*Dobro su se domislili*); *bratac* (*Krivokletna devojka*); *koka* (*Pjesma češljaricama*); *vilče*, *jelenče* (*Tetka za sestričinom*); *drugari* (*Majka za sinom II*).

Hipokoristici nastali od vlastitih imena, takođe su odlika naše narodne poezije, a njihovu upotrebu diktiraju potrebe stiha: *Petro* (od Petar - *Uoči svadbe*); *Ajkuna* (od Ajša – *Đevojka je sunce bratimila*); *Mara* (od Marija – *Rod je ženini miliji nego sestra*); *Aljo* (od Alija - *Ljuba je donjela*); *Meho* (od Mehemed - *Mehove žalosti*); *Jovo* (od Jovan – *Nina Jovo*); *Spaso* (od Spasoje - *Za malim kćerima*); *Božo* (od Božidar – *Nadala se tužna majka*); *Rade* (od Radivoje - *Majka za sinom II*); *Pole* (od Pelagija – *Tetka za sestričinom*).

Pejorativa gotovo i nema. Navodimo samo jedan primjer koji smo zatekli u našem materijalu, a ima pogrdno značenje: *strikača* (*Dobro su se domislili*).

Milija Stanić objašnjava „da svaki hipokoristik pod izvesnim uslovima može biti pejorativ (naročito u ironiji) i obrnuto – svaki pejorativ može pod tim uslovima biti

hipokoristik”³²⁴. Međutim, potrebno je istaći da to ne treba shvatiti u smislu da hipokoristici i pejprativi nijesu u pogledu značenja podijeljeni, već da sadržaj njima iskazan zavisi od cilja, odnosno namjene zbog koje su upotrijebljeni.

Mišljenja smo da je **augmentativa** mali broj u lirskoj narodnoj poeziji zato što ona u sebi nosi najintimnija, najnježnija, najjača, najljepša osjećanja, koja ne mogu sama po sebi sadržati notu ironije, sarkazma, nečeg grubog, nezgrapnog, sirovog, surovog, okrutnog... Augmentativi mogu imati i pejorativnu vrijednost, a upotrebljavaju se i u funkciji ironizacije. Primjeri koje sadrži naš korpus su: *svetina* (*Suđenik*); *ponjavčina* (*Dilber i ugursuz*); *gunjina* (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*); *vranetina*, *mješetina*, *mužetina* (*Mali muž*); *gužveljina* (od gužva, uzica) (*Dobro su se domislili*); *voština* (od vosak - *Žena traži ponude*); *lešine* (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Na kraju ovog poglavlja smatramo potrebnim istaći da je u narodnoj lirskoj poeziji sa područja Crne Gore upravo upotrebom raznovrsne i složene leksike doprinijeto izražajnosti stila.

³²⁴ M. Stanić, *Uskoci*, 158.

6.3. Frazeološki elementi

Polazeći od činjenice da je crnogorska lirska narodna poezija pisana narodnim jezikom, sasvim je razumljivo da njen jezik obiluje sistemom frazeoloških elemenata. *Frazeologizmi* predstavljaju ustaljene skupove koji sadrže najmanje dvije lekseme koje su se, usljed gubitka svoje semantičke samostalnosti, na sekundarnom planu združile, te formirale novu, semantički jedinstvenu cjelinu. To su višeleksemni spojevi cjelovitog značenja koji se odlikuju relativnom stabilnošću strukture i značenja, te relativno ustaljenim leksičkim sastavom i ekspresivnošću. U frazeološkim konstrukcijama značenje ne proizilazi iz prostog zbira sastavnih dijelova, već je značenje cjeline nov kvalitet. Dakle, frazeologizmi su ustaljene jezičke jedinice koje imaju jedinstveno značenje.

Upotreba frazeoloških jedinica ima stilističku funkciju. One jezik čine življim, ekspresivnijim, slikovitijim. U njihovoj osnovi nalazi se čovjekov svakodnevni život, njegov odnos prema svijetu i pojavama koje su ga okruživale, neka aktuelna zbivanja u periodu kada su nastala, životne istine. Ono što je potrebno istaći jeste da sa upotrebom frazeologizama treba biti oprezan, jer kako mogu doprinijeti stilskom naboju, isto tako njihova pretjerana upotreba može izazvati i suprotan efekat, oni se mogu pretvoriti u riječi ili izraze koji i nemaju nekog značenja.

Od mnogobrojnih frazeologizama upotrijebljenih u jeziku lirske narodne poezije izdvajamo sljedeće:

Što ti spavaš *od sunca do sunca?* (*Zvijezda i robinjica*);
Da me *srce ne boli* (*Đevojka na gradskim vratima*);
A u *srcu mira i pogodbe*,
U *ustima meda i pogače* (*Kad đevojka stupi u kuću*);
Preko brda i dolina (*Preko brda*);
Od povoja do pokrova (*Majka za sinom jedincem*);
Od svanuća do mrknuća (*Sestra za bratom*);
Od ludosti do mudrosti (*Žena za mužem*);
Bogu *ruke podizaću* (*Majka ljulja*);
I *legoše sanak boraviti* (*Zarok momka i đevojke*);
Tvoje me *oči strjeljaju*;
.....
Tvoje me *lice popeče* (*Zbog ljepote*);
Gledaš *dragu, jutrom i večerom* (*Srećan bosiljak*);
Druga kuka *jutrom i večerom*
Treća kuka kad joj *na um padne* (*Majka, seja i ljuba*).

U navedenim primjerima zapažamo ono što smo prethodno istakli, a što je i osnovna odlika frazeološki upotrijebljenih jedinica. Naime, one imaju pomjereno značenje u odnosu na značenje riječi od kojih su sastavljene. Tako frazeologizam *no duši u raj poći* znači milije

mu je; *po mjesecu* = noću; *od ludosti do mudrosti, od povoja do pokrova* = od mladosti do starosti, *ruke podizaću* = zahvaljivaću, *jutrom i večerom* = dugo vremena, danima...

Frazeologizam *ne bih paru dala* sa značenjem *ništa ne vrijedi* sadrži pjesma *Plavi i crnomanjasti*:

Za dva plava *ne bi, paru dala*.

Semantički suprotan prethodnom je frazeologizam - *A za skupe pare* kupovana (*Nina Jovo*), koji ima značenje *mnogo košta*.

Djevojčin bol je ogroman, *kad zaplače do neba se čuje* (*Đevojačka kletva*).

Svoju ljubav prema voljenom biću djevojka, a isto tako i momak, iskazuju ustaljenim formama:

Kud god hodim, *na srcu ga nosim* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Moja draga, moja željo živa (*Rastavljeni dragi*).

Djevojka je ukrašena i nakićena, pa je takva momku *slika i prilika* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*). Ona je toliko lijepa da *pod bogom ju takve nema* (*Sunčeva ženidba*).

Raspoloženje, sreća i radost majke koja ima sina iskazuje se stalnim konstrukcijama:

Koja majka sina ima,
Ta veselo srce ima (*Majka ljlja*).

Frazeologizmi *san te prevario* sa semantikom *zaspao si* (*Ljuljala majka, Spavaj deco*) i *pada li mu san na oči* sa semantikom *može li zaspati* (*Kad se hvata kolo*) registrovani su u našem korpusu.

Ustaljeni frazeologizam *sinje more* nalazi svoje mjesto i u lirskoj narodnoj poeziji (*Oj sokoliću*).

I naslov pjesme predstavlja ustaljenu jezičku jedinicu. U tom smislu navodimo sljedeći naziv - *Laž i paralaž*.

Blagoslov u formi frazeologizma registrujemo u pjesmi *Oblačenje nevjestice*:

Nek ti bude u čas *dobar!*

Poznata Hamletova dilema, ušla u narodni govor (iz engleske književnosti) u obliku frazeologizma, posvjedočena je i u našem materijalu u neznatno izmijenjenom obliku:

Ali *biti, al' ne biti* (*Đevojački izbor*).

Na osnovu obilježja reprodukovanja, kao već gotovog lingvističkog elementa, koje se pripisuje frazeološkim jedinicama, neki lingvisti u njih ubrajaju i *poslovice* i *izreke*.

Ono što je evidentno kod **poslovica** je ekonomisanje riječima, tj. sa što manje riječi iznijeti što više sadržaja. One su uglavnom vezane za određene predmete, pojave, stanja... Njihovom upotrebom često se dobija utisak da se radi o nepotpunim rečenicama, smatrajući

da bi slušalac/čitalac dio koji nedostaje trebalo da zna. Veliki broj poslovice je toliko odomaćen u našem jeziku, da se koristi u svakodnevnoj komunikaciji, kao uobičajeno izražajno sredstvo. One mogu predstavljati i početak i završetak pjesme.

Aluzijom na poslovicu *Ko rano rani dvije sreće grabi* počinje pjesma *Milostiva draga*:

Dobro ti je rano uraniti
I milom se Bogu pomoliti.

Poslovicom, kao poentom, koja predstavlja jedno duboko uvjerenje naroda u ljubav u vremenu kada je ta ljubav bila potčinjena društvenim i klasnim razlikama, završava se pjesma *Šta je blago*:

Nije blago ni srebro ni zlato,
Već je blago što je kome drago!

I **izreka** nalazi izraza u jeziku crnogorske lirske narodne poezije:

Zlatu će se kujundžija naći (*A najposle ja ne marim za njega*).

6.4. Folklorni elementi

Naš narod posebnu pažnju poklanja očuvanju svoje tradicije. Sujevjerja i razne vrste vjerovanja potiču od davnina. Bog i đavo su bili sastavni elementi narodnog vjerovanja. Crnogorci su se u velikoj mjeri pridržavali svojih običaja. Iako je to poštovanje običaja bilo ritualnog karaktera, lišenog poznavanja njihovog izvornog značenja, oni su ipak uticali na život i rad, na budućnost, mada je čovjek već tada bio svjestan pogrešnosti toga. Međutim, shvatanja koja su vjekovima egzistirala kod našeg naroda nijesu se mogla lako i brzo promijeniti.

Jedna od specifičnih odlika stila crnogorskog narodnog lirskog pjesništva je upotreba elemenata folklorne tradicije. Velik je broj pjesama koje sadrže molitvu, kletvu, zakletvu, blagoslov...

Molitva, koja je u velikoj mjeri prisutna u svijesti tadašnjeg čovjeka, svoj izraz nalazi i u lirskoj poeziji. Najčešće je upućena bogu i ima oblik imperativa i vokativa:

Daj mi, Bože, krila sokolova (*Kod dragoga*);
Sabah klanja, a Bogu se moli,
Da joj Bog da oči sokolove
I bijela krila labudova (*Suđenik*);
Daj mi, Bože, dobru sreću
I devera neženjena
I zaovu neudatu (*Đevojačka želja*);
Daj mi, Bože vijar vjetar od mora
Da odbije jedan listak od bora,
Da on padne mojoj dragoj na lice (*Uslišena molitva*);
Daj mi, Bože, zlatne roge
I srebrne paruščiće
Da probodem boru koru,
Da ja vidu šta j'u boru (*Ne otimlji već me mami*);
Pa se milom Bogu molim,
Da poživi sreću moju! (*Majka ljulja*).

U pjesmi *Dvoje ispod jednog jorgana* djevojka moli boga :

Da joj Bog da iglu od biljura
Da sašije jorgan od behara,
Da pokrije sebe i bečara
Te da vidi kako bačar spava
Boga moli i umolila ga.

Dok u pjesmi *Dva veselja* boga moli Jovanova majka:

Da joj Bog da ljeto ladovito,
I u polju žito položito
Da sakupi mobu djevojaka
I u mobi Jovanku djevojku,
Da joj pjeva i da zažanj ćera!

Djevojka moli momka:

Nemoj mene mladu
Na glas iznositi (*Đevojka junaku prsten povraćala*),

jer djevojka koju ne prati dobar glas nije bila cijenjena bez obzira na njen socijalni status. Dobar glas je čini bogatom.

U pjesmi *Rosanda đevojka i deli Radivoje* momak saopštava gori svoj problem da će ostati neženjen ako ne uzme Rosandu, a djevojka se ljubavnom željom moli i izmoli Bogu da pošalje gromove da razbiju vrata koja su njena braća stavila da je Radivoje ne bi mogao odvesti. Tako se dvoje voljenih sastaje.

Kletve su nastale u trenucima očaja, srdžbe, jake ljutnje. Naš korpus sadrži njihovo gradacijsko ređanje. Slikovite su i dinamične. O njihovoj starini zaključujemo po sadržaju. Satkane su od želje da se nekome nešto loše desi, pa nas to upućuje na zaključak da su nastale u pradavna vremena kad su ljudi vjerovali u magijsku moć riječi. Smatra se da „kletve spadaju u frazeološke jedinice sa vrlo visokim stepenom lingvokulturološke informacije”³²⁵.

Najteže kletve upućivane su onima koji su uzrok rastanka dvoje koji se vole ili jednom od dvoje zaljubljenih koji iznevjeri ljubav. Tako momak djevojci koja se udaje za drugog upućuje „blagoslov”:

Muškoga čeda nemala!
Koliko ljeba pojela,
Toliko jeda imala!
Koliko vode popila,
Toliko suza prolila! (*Blagoslov*).

U našoj lirskoj poeziji evidentno je još sličnih primjera, ali ono što se da zapaziti jeste da momak kune rjeđe od djevojke:

Kamo vjera, ona te ubila?
Kamo riječi što smo govorili
Da me nikad prevariti nećeš?
Devet puta bila puščenica
I deseta sumbul-udovica,
Opet bila moja suđenica! (*Jadi*);
Lezi tamo, ne digla se, da što ću ti ja? (*Dilber i ugursuz*);
Vjerna ljubo, da te Bog ubije (*Megdan zbog ljube*);
Oće ljuba, da ju Bog ubije! (*Ljubina kletva*);
Vej se nikad ne udala;
I ako se kad udala,
Nikad sina ne imala;
A ako ga kad imala,
Na vojsku ga ne spravjala,
I ako ga kad spravjala,
Vej ga otud ne gledala,
No mu srela vrana konja

³²⁵ Ana Pejanović, *Frazeologija Gorskog vijenca*, Podgorica, 2010, 310.

I o konju bojno sedlo,
I na sedlo desnu ruku
I o ruci rukavicu! (*Đevnjački izbor*).

Djevojka pribjegava kletvi kada želi osvetu. Njome pokazuje svoju nemoć i slabost:

Obrni se, ne obrnuo se,
Mrtva mi te obrnula majka!
Poljubi me, ne poljubio me,
Mrtva tebe poljubila majka!
A što žališ vranca debeloga,
Tvoga vranca? Pojeli ga vuci,
A moj derdan odn'jeli hajdući! (*Zarok momka i djevojke*);
Sebe noge, otpale ti!

.....
Sebe ruku, otpala ti!

.....
Sebe zube, ispali ti! (*Šer-đidija*);
Nek te ženi, željela te majka,
Tebe majka, a ti djevojaka! (*Kletva*);
Polomili zube koji tuđe ljube (*Sijeda mu brada*);
Kako neven ne mog'o bez zemlje,
Tako i ti ne mog'o bez mene! (*Da ne može bez nje*);
Koliko je na marami grana,
Toliko mu na srdašcu rana!
Koliko mu po granama kuka,
Toliko mu na srdašcu muka! (*Đevnjačka kune oči i dragoga*);
Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti:
Koliko je na krušci krušaka,
Toliko ga ubilo pušaka!
Koliko je niz polje sijena,
Toliko ga zgodilo strijela!
Koliko je na jagluku grana,
Toliko ga dopanulo rana! (*Marina kletva*).

Suprotnost posljednjem navedenom primjeru prikazuje nam pjesma *Kletva djevojčina* u kojoj nailazimo na neobičan primjer kletve - kćer odgovara na majčine riječi i kaže: *Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti*, a uistinu ona ga blagosilja i pokazuje želju da bude sa njim.

Sličnu situaciju pokazuje i pjesma *Dok je meni u životu Jove*. Naime, djevojčina majka kune momka, a djevojka ga blagosilja, ističući da taj mladić treba da pripadne baš njoj. Koliko je snažna ta ljubav govore nam njene riječi iz kojih saznajemo da je ona spremna da majki poželi smrt:

'Šćeri moja, voda ga pon'jela!'
'Majko moja, meni ga nan'jela!'
'Šćeri moja, objesio ti se!'
'Majko moja, o drvu drijenu,
Pa o mome grlu prebijelu!'
'Šćeri moja, Drina ga odn'jela!'
'Majko moja, na br'jeg ga izn'jela!'
'Šćeri moja, br'jeg se obronio!'
'Majko moja, tebe zaronio!'

Karakterističan primjer kletve sadrže stihovi pjesme *Ljuta kletva*. Preplavljena osjećanjem neizmjerne ljubavi, djevojka pokušava da ublaži kletvu upućenu svom dragom riječima *ne mogu te kleti*, ali njene emocije guši bol, neuzvrćena ljubav, iznevjerenost i ona ga već u sljedećem stihu *ljuto kune*:

Sad si mene prevario, dragi!
Bona tebe prevrtala majka,
Od Mitrova do Đurđeva danka!
Dragi si mi, ne mogu te kleti!
Na tebe je zelena dolama,
Do godine zemljica i trava!
Na tebe je bijela saruka,
Do godine studena stijena!
Dragi si mi, ne mogu te kleti.
Ne doček'o Đurđevoga danka,
A mrtva te celivala majka!
Dragi si mi, neću više kleti!

Djevojka kune i to u formi gradacije, istim onim redom kojim je njena majka i saznala da se ona ljubi sa momkom:

O livado, ne zelenila se!
Bjelo stado, poklali te vuci!
A pastiru, posjekli te Turci!
O putniče, noge t' usanule!
A vozaru, voda t' odnijela!
Laka lađa, vatra t' izgorjela!
A vodice, i t' usanula! (*Ništa se sakriti ne može*).

Registrovali smo i posve neobičnu vrstu ove folklorne baštine, stihove u kojima majka kune svoje dijete:

Sine Jovo, *ne živio majci* (*Sve djevojci*);
Đe si bio, *ne do'dio* (*Dženarika*);
Majka Maru dobro proklinjala:
'U jad tebe u manastir dala,
Ne bi li joj knjigu naučila,
Ne bi li joj dušu spomenula' (*Majka Maru u manastir dala*);
Sine Meho, *živ ne bio majci* (*Da ne može bez nje*).

Majka kune i kćerkinog izabranika:

Ko lov lovi oko dvora moga?
Lov lovio, nogu salomio
I desnicu ruku u ramena (*Kletva djevojčina*).

Kletve mogu biti upućene i neživoj prirodi. Tako djevojka kune:

- badem:

Bog te ubio, bademe,
Đe mene mladu razbudi (*Ljuba je donjela*);

- goru:

Bog t' ubio, goro Božurova (*U sirotu domu*);

- žito:

Đevojka je ječam žito klela (*Đevojka ječam proklinje*).

Tužbalice su pune prijekora i kletvi upućenih:

- osobama koje tuže za izgubljenim srodnikom ili dragom osobom:

Jad me čuo! (*Na grobu sina*);

Jad me dozva!

.....

Jad me znade! (*jedincem*);

Zlo mi jutro! (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);

- ili uzročniku smrti drage osobe:

Smrt t' ugrabi pride roka,

Bog je kleo! (*Na grobu sina*);

Zla strijela ugrabi te

- Ne bilo je! -

Iz naručja majčinoga,

Njojzi lele!

Malo mi je ugrabila,

Devetoro, Bog je kleo! (*Baba za unukom*);

Preklinjaću lednu zimu,

Ne bilo je! (*Za majkom*);

Zlo im jutro, kune sestra Turke koji su joj ubili brata (Sestra za

bratom).

I „preuzeta obaveza ili zadata riječ”³²⁶ (*zakletva*) potvrđena je u lirskoj narodnoj poeziji sa područja Crne Gore.

Kao i kod kletve, zaklinjanje bogom je najčešća forma i u ovoj vrsti narodnog stvaralaštva:

A boga mi, moje drugarice (Šta je blago);

Svrati ga, mati, boga ti (istoimena pjesma);

O Boga ti, šajka 'tico (Uoči svadbe);

Oj Boga mi, momče Amzad-aga (Šarengaća mlada i Amzad-aga).

Nikova majka se raduje snahi koju doživljava kao novu radnu snagu i bogom zaklinje svatove:

Stari svate, i vjenčani kume,

I ti, sinko, milo dobro moje,

Zarano mi snahu dovedite,

U kosu joj sunce donesite,

Pored sunca jasnoga mjeseca,

U njedarca tri kite cvijeća:

Jednu kitu, docna lijezanja,

Drugu kitu, rano ustajanja,

Treću kitu neodgovaranja (*Momkova mati i svatovi*).

Majka daje desnu ruku, sestra kosu s upletnjakom, ali ljuba ne da dar od oca:

Ne dam, *bogme*, mog bisera bjela (*Majka, seja i ljuba*).

³²⁶ Krsto Milovanović i Tomislav Gavrić, *Rečnik simbola*, Beograd, 1994, 169.

Djevojka se zaklinje *očiju mi (Voli najbližnjeg)* da neće poći za onog koga joj majka izabere, već za prvog komšiju; *zdravljem* da ona i momak nijesu *..dvoje ljubljeno/.../dvoje grljeno (Dvoje ljubljeno)*; momkovim *životom* da nije učinila to za šta je njegova majka optužuje (Nisam, Meho, *života mi tvoga! - Da ne može bez nje*).

Nalazimo i primjer zaklinjanja koji se sastoji od konstrukcije *tako mi*, ali ne sadrži pojam na koji se odnosi:

O tako mi, moja stara majko (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

Blagoslov, takođe folklorni element, zauzima svoje mjesto u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji:

U mog dragog, *vesela mu majka (Kod dragoga)*;
Blago tebe, mlad Jovane (*Stid*);
Blago tebi struče bosioče (*Sretan bosiljak*);
Nek ti bude u čas dobar (*Oblačenje nevjeste*);
Amin Bože, dobar Bože! (*Dobrodošlica po vjenčanju*);
Da bog da se skoro oženio (Dever snahu odgovara);
blago družini s kojom vojuje (*Junak junaka pogleda*).

Počasnice uglavnom sadrže blagoslov i želju onome kome su upućene:

I oko i čelo
sve vam, braćo, veselo! (*Pade listak*);
I oko i čelo
Sve ti bilo veselo, veselo! (*Oj sokoliću*);
I oko i čelo,
Sve nam, braćo, veselo! (*Doleće cv'jetak*);
I oko i čelo, sve ti bilo, mlada Smiljo,
Zdravo, veselo, zdravo, veselo! (*Počasnica nevjesti*);
I oko i čelo
Sve ti bilo veselo! (*Zdravica djevojci*);
I oko i čelo, sve ti bilo, domaćine,
Zdravo, veselo, zdravo, veselo! (*Sijeda mu brada*).

Majke vrlo često blagosiljaju svoju djecu. Naročito su u tom pogledu karakteristične uspavanke, koje su pune lijepih želja koje majke upućuju svojoj djeci dok ih uspavljaju.

Dugo, sinci, poživjeli,
I poštenu rod rodili,
I rodnom se podičili,
Kako paun zlatnim perom,
Paunica ravnim poljem,
Mlada Jane s mladim Vukom (*Momak i djevojka*) .
Nina, Jovo, ti živio majci (*Nina Jovo*);
Spavaj, deco, rodila te majka
.....
Da mi bude zdravo i napredan! (*Spavaj deco*).

U pjesmi *Blagoslov u kletvi* djevojka momka *ljuto kunjaše*, a ustvari ona ga blagosilja i kroz stilske postupke aluziju, metaforu i gradaciju iskazuje želju da se uda za njega. Na

ovakvu djevojčinu *kletvu* odgovara Emšerina majka blagoslovom u formi gradacije, upućenim djevojci:

Ko to kune moga mila sina?
Dogodine moja snaha bila!
A do druge i sina rodila,
A do treće hadžinica bila!

Crnogorci su tradicionalno njegovali kult sahranjivanja umrlog. Te obrede pratile su pjesme *tužbalice*. „Crnogorac je stvarao epsku guslarsku pjesmu, a Crnogorka je na licu mjesta, u, za Crnogorca, tako značajnoj prilici i situaciji kakva je smrt i sahrana – stvarala tužbalicu kao umjetničku, etničku, vaspitnu i vrijednosnu umotvorinu.”³²⁷ Tužbalice stvaraju sliku smrti (iluziju) kao da se radi o nekom drugom životu koji traje, na jednoj strani i stvarnosti, na drugoj strani. Borba između te dvije strane traje, a kako bi se vjera u drugi život što prije izgubila, tužbalica sama postavlja mreže i zamke:

Rsom srzni, rukom vrzi,
Ljudski rsu!
Otresi se od zemljice,
Sinko Vuko,
Kao soko od rosice,
Moj sokole!
Ne dotrči, no doleti (*Na grobu sina*);
Nemoj tune ljetovati,
Pole moja!
Nije tune mjesto tvoje,
Rano moja!
No se spremi živa munjo,
Da mi ideš na ariju,
Kao što si tetki rekla,
Da kod tetke ljetos budeš (*Tetka za sestričinom*);
Okreni se, pogledaj me,
Ljubavi ti! (*Za majkom*).

Razbijanje svih iluzija i pokazivanje njihove neistine postiže se stihovima koji slijede:

Kam da mi je! (*Na grobu sina*);
Kami nama! (*Baba za unukom*).

Elemente sujevjerja sadrži i upotreba imenica **bog** i **đavo**. U pjesmi *Dvoje ljubljeno* registrujemo oslovljavanje momka od strane djevojke sa *đavole*, koje je karakteristično za narodne govore, sa značenjem *vragolan* (O junače, *đavole*!).

Zapovijest sadrži pjesma *Crna Gora u boj kreće*, koja je puna borbenog raspoloženja. Svi, i muško i žensko, spremaju se na ustanak:

Dolje lanci i okovi,
Ne vežu se sokolovi.

³²⁷ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 192.

Na stranicama našeg materijala evidentna je jedna specifičnost Crnogoraca, a to je njihov smisao za **humor**, koji je duboko misaon, ali vrlo često protkan i ironijom. Najviše odraza nalazi u šaljivim pjesmama i to naročito onim čiji likovi su životinje sa osobinama ljudi. Tako, sova poprima osobine djevojke, ona koketira, mudruje (*Sova i orao*), muva ne želi da se uda za komara, a nabraja i ko ju je sve prosio (*Komar i muva*), grlica bolju priliku vidi u golubu nego u prepelku (*Grlica*). Ne možemo, a da ovdje ne pomenemo i momka koji je prevaren od djevojaka (*Momak prevaren od devojaka*), drugog koga su stric i strina oženili mladom, čija kola je vuklo sto volova, a predručak su joj bila dva vola, dva jarca itd., babu koja se tako dotjerala da je goveda uplašila (*Baba i čobanin*) i sl.

Kao što se iz izloženog materijala može primijetiti elementi narodnog folklora prisutni su u velikoj mjeri u lirskoj narodnoj poeziji Crne Gore.

7. SINTAKSA I SINTAKSOSTILISTIKA

Sintaksa je grana lingvistike koja izučava sintaksički sistem jednog jezika, tj. jezičke jedinice više od nivoa riječi. Sintaksostilistika istražuje stilističke pojave na sintaksičkom nivou, tj. skupove riječi ili sintagme, rečenice i diskurs. Stilske pojave unutar rečenice mogu biti različite vrste. Tiču se raznih transformacija njenih elemenata, jer su riječi ograničene svojim pozicijama unutar rečenice, pa njihovo pomjeranje dovodi do semantičkih ili stilističkih promjena. Veće rečenice sadrže i veće mogućnosti promjene. Promjene ili poremećaji, tj. oneobičavanja mogu biti izazvani raznim vrstama umetanja, uzvicima, a naročito narušavanjem logičkog reda riječi, koji je veoma bitna komponenta stila. Poznato nam je da se u strukturi i funkciji rečenice nalazi temelj jezika.

7.1. Red riječi

Izuzetnu markiranost pokazuju one sintaksostilističke pojave koje su vezane za razne poremećaje unutar rečenice. Ti poremećaji mogu biti različitog tipa. Slobodan red riječi markirao je stil lirske narodne poezije Crne Gore. On je najčešće uslovljen željom ili potrebom da se nešto naročito istakne i naglasi.

1. Anastrofa je stilski postupak oneobičavane upotrebe koja se tiče reda riječi. U našem jeziku red riječi je relativno slobodan (u standardnom jeziku, jedino se enklitike ne mogu naći na početku rečenice³²⁸). Međutim, ustaljeno je da rečenični dijelovi imaju sljedeći red: subjekat, predikat, objekat. Kada imamo drugačiji raspored riječi od uobičajenog logičko-gramatičkog govorimo o inverziji rečeničnih dijelova, kojom se sadržaj ne mijenja, već izmjene nastaju u stilu, odnosno ekspresivno-impresivnoj vrijednosti iskaza. Upotreba oneobičajanog reda riječi privlači pažnju slušalaca/čitalaca. U materijalu kojim raspolazemo zapazili smo da red riječi često odstupa od uobičajenih formi, što ima funkciju stavljanja naglaska na sadržaj koji se nalazi u inverziji, a u isto vrijeme doprinosi stilogenosti. Zorica Radulović je mišljenja da je obrnut red riječi, odnosno „inverzija karakteristika kolokvijalnog jezika”³²⁹. Oneobičen red riječi prisutan je i u jeziku starijih crnogorskih pisaca.³³⁰

³²⁸ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 43.

³²⁹ *Isto*, 50.

a) **Glagolski predikat** se veoma često nalazi u postpoziciji u odnosu na objekat ili glagolsku odredbu ili na samom kraju rečenice, čime je narušen ustaljeni poredak (koji propisuje predikatu mjesto odmah iza subjekta) u okviru rečenice.

Kada se glagol ili više glagola nađu u postpoziciji stilski efekat postaje izraženiji:

Rosna livada brdom *nijala*
Tu mi đevotka biser *nizala* (*Momak i đevotka*);
Alibegu Misir *omilio*,
U Misiru dvore *načinio*,
U Stambolu ljubom *ostavio* (*Alibegovica i sluga*);
U Jova mi dosta roda *kažu* (*Kad putuju s đevotkom*);
Koji brata, ni sestrice *nema* (*U sirotu domu*);
Kad ja u rod majci *pođem* (*Đevotkačka želja*);
Oblakom *se ogrnula*,
.....
Mjesecom *se opasala* (*Ljepotica*);
U njoj muške glave *nema* (*Sestra za bratom*);
Dako bi mi *prebolio*,
Jopet četum *predvodio*,
No ga Turci *sasjekoš*,
Divno lice *nagrđiš*,
Grb i sablju *odniješ* (*Za sinom*).

Pomoćni glagol iz stilskih razloga zauzima mjesto u postpoziciji:

Tužni ti *smo*!
.....
Suzna ti *sam*! (*Za majkom*).

Inverzija rečeničnih dijelova je primjetna i kod predikatskih sintagmi u kojima se glagol nepotpunog značenja ne nalazi ispred punoznačnog glagola, već iza njega. Naime, modalni glagoli *moći*, *morati* i *htjeti* se nalaze iza infinitiva:

Drag se s dragom *sastat' ne mogaš* (*Sama*);
Dragi dragom doći *ne mogaš*,
.....
Kad njome *dihati ne možeš*
.....
Kad ga dragi *ljubiti ne možeš* (*Rastavljeni dragi*);
Da me nikad *prevariti nećeš*? (*Jadi*);
Može li biti što *bit' ne može* (*Što biti ne može*);
Mamio b' te, *poći nećeš* (*Ne otimlji već me mamiti*);
Bih ga mogla i ja probuditi (*Iš, kokote*);
Nide vode naći ne mogaš (*Đevotka i čobanče*);
De mu majka doć' ne može (*Za sinom*).

Stilski je markirana i upotreba pomoćnog glagola, u funkciji glagolskog dijela imenskog predikata, ispred subjekta:

Jer *sam* ja junak iz daleke zemlje (*O đevotko dušo*).

³³⁰ B. Ostojić, *Petar I*, 188, 190; A. Mladenović, *Danilo*, 183; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 168-174; S. Nenezić, *Nikola I*, 232-245; Miodarka Tepavčević, *Ljubiša*, 324-335.

b) *Subjekt ili subjekatska sintagma* se, takođe, mogu naći iza predikata:

Gleda je *momče* s rosne livade (*Momak i devojka*);
Studena voda za gradom,
Na njoj je *ruža rumena* (*Ostaće majka bez tebe*);
Ma l' govori ljepe Fate *majka* (*Kletva devojčina*);
Progovara *Alibegov sluga* (*Alibegovica i sluga*);
Bjelo stado, poklali te *vuci* (*Ništa se sakriti ne može*);
Sad si mene prevario, *dragi!* (*Ljuta kletva*);
Mila me je njegovala *majka* (*Njega materina*);
Ljuto kunjaše *devojka* (*Ljuba je donjela*);
Žnjetvu žnjela *ljepota devojka* (*Ovčar i devojka*);
Moli Boga *carev sin* (*Igra oro*);
Procmilela u Doljane *trava* (*Procmilela u Doljane trava*);
To začuše *braća Rosandina*
.....
Te iziđe *Rosanda devojka*;
Odvede je *deli Radivoje* (*Rosanda devojka i deli Radivoje*);
Nadžnjeva se *momak i devojka* (*Nadžnjeva se momak i devojka*).

c) Komponentu stilogenosti ima i *objekat* ili *objekatska sintagma* u slučaju kada se nalazi, takođe, ispred predikata:

Svemu mi je rodu omiljela:
Mome *babu* dvorbom i ugodbom,
Mojoj *majci* rodom i plemenom,
Mojoj *braći* stasom i uzrastom,
Mojim *sekam'* dugijem kosama,
Men' junaku crnijem očima (*Ne uzmi mi dragu*);
Hasan-agi *ljuba* odgovara (*Hasan-aga i ljuba*);
Ma *deveru* snaha govoraše (*Kad putuju s devojkom*);
Majka *sinu* tijo zbori (*Majka ljulja*);
Zlatu će se kujundžija naći (*A najposle ja ne marim za njega*).

U navedenim primjerima radi se o tzv. nepravom objektu, odnosno objekatskoj sintagmi (u dativu).

Da se i tzv. pravi objekat može naći ispred predikata i tako dobiti stilsko obilježje pokazaćemo primjerom koji slijede:

Vince pije *Selman-aga*,
Vince pije *podvriskuje*,
Dilber Joku *dovikuje* (*Joke i Selman-aga*).

U određenim slučajevima stilski je markiran i objekat u postpoziciji:

Momče *dava* ispod sebe *vranca* (*Zarok momka i devojke*).

d) U našem jeziku uobičajeno je da se *atribut*, u slučaju da njegovu funkciju vrši pridjev, pridjevska zamjenica i broj, nalazi ispred upravne riječi, a iza nje ako funkciju atributa vrše neke od padežnih sintagmi. Takav poredak ustaljen je i u crnogorskim narodnim

govorima, kao i u jeziku starijih pisaca sa crnogorskog područja.³³¹ Položaj kongruentnog atributa je od svih elemenata rečenice „najblokiraniji”. U materijalu kojim raspolažemo česta je upotreba kongruentnog atributa, u postpoziciji, čime se akcenat stavlja na svojstvo koje on izražava, a ne na pojam koji dopunjava. Tim postupkom se ne umanjuje vrijednost ostalih rečeničnih dijelova. Naš korpus sadrži veliki broj primjera u kojima se atribut nalazi u postpoziciji: ruža *rumena* (*Momak i devojka*); sokola *siva* (*Sve devojci*); loza *vinova*, momak *neženjen* (*Ostaće majka bez tebe*); čedo *premaleno* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*); vjeđe *smeđe* (*Mara na vodi*); travom *zelenom* (*Dragi u tuđini*); čelika *ljuta* (*Rosanda devojka i deli Radivoje*); meni *mladoj* (*Zbog ljepote*); krila *sokolova* (*Kod dragoga*); gore *nesječene* (*A najposle ja ne marim za njega*); selo *omiljeno* (*Da izmoli devojku*); krioce *Jovanovo*, jagluka *Marinoga* (*Stid*); odalice *puste* (*Šta bih darovala dragome*); vranca *debeloga* (*Zarok momka i devojke*); tuga *golema* (*Tuđe momče*); polja *ravna* (*Alibegovica i sluga*); grlu *prebijelu*, majko *moja*, šćeri *moja* (*Dok je meni u životu Jove*); gora *čarna* (*Mlad junače, jesam li ti draga*); polju *ravnu*, sunce *jarko* (*Poljem se vije*); zemlje *daleke* (*Tuđinac*); jabuke *slatke* (*Pomirenje*); stadu *bijelome* (*Ništa se sakriti ne može*); vodice *hladne* (*Da sam mlada studena vodica*); kišo *laka* (*Aj, ne rosi*); gorom *zelenom*, planinom *visokom*, Mara *vjerena* (*Devojka momku*); mosta *srebrnoga* (*Uoči svadbe*); trube *srebrne* (*Očekivanje svatova*); oči *sokolove* (*Suđenik*); gorom *zelenom*, meni *mladoj* (*Snaha i zaova*); Danicu *vjernu*, perom *zlatnim* (*Oblačenje nevjeste*); braće *mile* (*Svatovska pjesma – kad hoće da vode devojku*); roda *gospodskoga* (*Kad putuju s devojkom*); svila *prepredena* (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*); vino *ladno*, pera *zlatna*, grlo *jasno* (*Paun i slavuj*); brigo *materina* (*Briga materina*); brata *rođenoga* (*Najveća je žalost za bratom*); bisera *bjela*, ranu *Jovanovu* (*Majka, seja i ljuba*); blago *nebrojeno* (*Megdan zbog ljube*); guvna *srebrnoga*, majko *mila*, mene *jadnoj*, šćeri *jadna* (*Ko nema brata nema ni sreće*); dvori *javorovi* (*Đever snahu odgovara*); Boga *miloga* (*S mora na Dunavo*); drva *visokoga* (*Njega materina*); drago *moje* (*Poruka majci*); ljeto *ladovito* (*Dva veselja*); drvo *šimširovo* (*Sestre bez brata*); seka *mila* (*Sestrin prsten*); drva *šimširova*, perom *paunovim* (*Šta je kome suđeno*); gora *Božurova*, sunca *ljetnja* (*U sirotu domu*); goru *zelenu*, jelu *zelenu* (*Ljubina kletva*); đevera *neženjena*, zaovu *neudatu* (*Đevojačka želja*); večera *čemerna* (*Jovan beg ostavlja ljubu*); majstora *mlada* (*Nina Jovo*); Jova *moga* (*Koja j' ono devojčica*); kapu *vučetinu* (*Spavaj deco*); jagnje *ludo* (*Ljuljala majka*); majka *mila*, sreću *moju*, zlato *moje* (*Majka ljulja*); dvora *bijeloga*, momke *neženjene* (*Oklad vile i devojke*); selu *malenu* (*Tri božićna dana*); dvoru *vašemu*, selu *vašemu* (*Eto vam tamo Božić ide*); rakije *lozovače* (*Božić zove: hoće čast u kuću*); kume *sjajni* (*Sunčeva ženidba*); sedlo *šimširovo* (*Đevojačka kletva*); oči *crne* (*Ovčar i devojka*); oči *đevojačke* (*Pavlovi dvori*); čaša *junačka* (*Pade listak*); nevjestice *mlada* (*Počasnica nevjesti*); goro *javorova*, grane *javorove* (*Ljepotica*); seka *moja* (*U kolu*); šećo *moja* (*Voli najbližnjega*), grane *svakojake* (*Devojka kune oči i dragoga*); svjetlost *tvoju*, mladost *moju*

³³¹ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 110 i dalje; M. Pešikan, *SK-Lj*, 209. I jezik pisaca sa crnogorskog područja poznaje razne kombinacije kada je riječ o atributu uz imenici (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 170; B. Ostojić, *Petar I*, 189, 190; A. Mladenović, *Danilo*, 180, 181).

(*Oblačenje nevjeste*); snaho *moja* (*Kad putuju s devojkom*); Spuža krvavoga (*Serdar Jole*); borci *crnogorski* (*Preko brda*); zora *sjajna* (*Košuta i devojka*); roditelje *mile* (*Lijepa devojka*); nevoljo *moja* (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*); patki *potkovanoj*, guski *osedlanoj* (*Smiješno čudo*); selo *veselo* (*Žena traži ponude*); pleći *grbave* (*Teško svakom s neprilikom*); panja *kasapskoga*, momče *mlado* (*Komar i muva*); kuće *zatrnjene* (*Na grobu sina*); doma *žalosnoga*, deci *miloj* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*); šljemeni *bogatoga* (*Sestra za bratom*); zemljom *crnom* (*Žena za mužem*); vjerom *nesuđenom*, željo *moja*, rano *ljuta* (*Majka za sinom jedincem*); druge *jadne* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*); rane *grдне*, sina *mila*, stasa *divna*, sunce *jarko*, vrancu *krilatome* (*Za sinom*); blago *moje*, ružo *moja*, ruku *zlatnu* (*Baba za unukom*); sestre *jadne* (*Sestra za bratom*); šancu *krvničkome*, jurišu *junačkome*, brata *jedinoga*, Radoša *jedinoga*, kući *tvojoj*, mjesto *tvoje*, pušakah *žestokijeh* (*Tetka za sestričinom*); kuća *tvoja*, majko *crna*, opasnost *kleta*, žući *gorka* (*Za majkom*); sepeta *momačkoga*, sinom *mojim*, sestre *mile* (*Za sinom utopljenikom*); borče *oglašeni* (*Nadala se tužna majka*); glave *divne*, noge *partizanske* (*Kad nam danas dolećeste...*); društvo *tvoje* (*Za strijeljanim*); želja *tvoja*, roda *moga* (*Majka za sinom II*).

Atribut u postpoziciji nalazimo i u naslovu nekih pjesama (*Kletva devojčina*, *Njega materina*, *Briga materina*).

Nekada se više atributa, obično odvojenih zarezom ili veznikom nalazi u postpoziciji. Sama upotreba zareza ili veznika pojačava stilsku izražajnost i naglašava sadržaj iskazan atributima, a njihovo nabranje na neustaljenom mjestu djeluje još izraženije. Navodimo neke od primjera tog tipa:

Raslo drvo *bademovo*,
Tanko, visoko (*Pod bademom*);
 Janje *moje bijelo* (*Svrati ga, mati, boga ti*);
 Trepte li mu *bandijere*,
Sve bijele i crvene (*Uoči svadbe*);
 Duva vjetar od sjevera *vrlo studeni* (*Dilber i ugursuz*);
 Koja j' ono *devojčica*,
Tanka, bjela i rumena (*Koja j' ono devojčica*);
 Ni mladosti *tvoje dične* (*Tetka za sestričinom*);
 Pogledajte majku *vašu*,
Nerođnu ka rođenu (*Kad nam danas dolećeste...*);
 Božić zove svrh planine *one visoke* (*Božić zove: hoće čast u kuću*);
 I gospode *mlade njeljubljene* (*A najposle ja ne marim za njega*).

Registrovali smo i primjere upotrebe atributa iza i ispred imenice, koju bliže određuju, čime naglasak, a time i stilogenu vrijednost dobija svaki element sintagme ponaosob. U tom smislu ilustrativni su sljedeći stihovi:

Žute dunje *carigradske* (*Ne mogli ih rastaviti*);
 Pred momče je *rujno* vino,
Rujno rumeno (*Pod bademom*);
 I *zeleni* luzi *kalinovi*

Za nijedno *udo* *đelo moje* (*Kletva* *đevojčina*);
 O *đevojko*, *draga dušo moja!* (*Nešto mi se diše i uzdiše*);
 Oj *Dunave*, *tiha vodo ladna* (*Da izmoli* *đevojku*);
 Ne dam, bogme, *mog bisera bjela* (*Majka, seja i ljuba*);
Moje jagnje bijelo (*Dvoje ljubljeno*);
 Sa *tvoga lica rumenog* (*Zbog ljepote*);
 Pod *onom gorom zelenom* (*Vila i* *đevojka*);
 Pa o *mome grlu prebijelu* (*Dok je meni u životu Jove*);
 Sve od *ruse kose Jagodine* (*Još mi je luda*);
Bjela lica rumena (*Tuđinac*);
 Pjevaj, Maro, *moje janje malo* (*Đevovanje*);
 I *bijela krila labudova* (*Suđenik*);
 I ti, sinko, *milo dobro moje* (*Momkova mati i svatovi*);
 I *bjelu lozu vinovu* (*Rod je ženin miliji nego sestra*);
 Preko *klete tri gore jelove* (*Udaja nadaleko*);
 Nina, Jovo, *moje čedo drago* (*Nina Jovo*);
 Daj, *đevojko*, *ruse glave tvoje* (*Oklad vile i* *đevojke*);
 O *đevojko*, *moje jagnje malo* (*Đevojačka kletva*);
 Oj *Dunave*, *tiha vodo ladna* (*Da izmoli* *đevojku*);
Tija vodo ladna; o, oj *Bojana!* (*Tri otkosa*);
 A još su mu drage *tuđe žene mlade* (*Sijeda mu brada*);
 Preko *brzih voda gorskih* (*Preko brda*);
 Desno krilo, *sve nevjeste mlade* (*Sreća pa nesreća*);
Moje jagnje bijelo (*Dvoje ljubljeno*);
Kamo krupne oči tvoje

 Ni *jedine sestre tvoje*,
 Ni *žalosne majke tvoje*

 I *žalosne majke tvoje*

 I od *svake svojte tvoje*

 Od *zavidna roda tvoga*

Kleta kuća neobična

 Sa *bolećom babom tvojom* (*Tetka za sestričinom*);
 U *bogato krilo tvoje* (*Za majkom*);
 Od *nesretne Tare mutne* (*Za sinom utopljenikom*);
 Će si *mlade glave vaše*
 I *junačke ruke vaše* (*Kad nam danas dolećeste...*);
 I *lijepo oči tvoje*

 Sa *nesretnom majkom tvojom*

 Će *lijepo društvo tvoje* (*Za strijeljanim*);
 U ruke mu *dvije dunje žute*,
 Na srcu mu *dvije rane ljute* (*Mehove žalosti*);
Bjela lica i rumena (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*);
 Il' su ono *dva kamena draga* (*Kad svatovi s* *đevojkom budu blizu kuće*);
 I *nesrećnu decu tvoju ludu* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
 Priprav' te mi *dosta vina, rujna, crvena* (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

Gotovo da nema naše lirske narodne pjesme koja nema oneobičajan red riječi kada su u pitanju sintagme imenice i atributa. U takvim primjerima težište više nije na imenici, već na osobini iskazanoj atributom u izmijenjenoj poziciji. Veliki broj atributa upotrijebljen je na oneobičajenom mjestu, pa analizom ekscerpiranog materijala dolazimo do zaključka da je inverzija jedan od načina isticanja dijelova rečenice koji se nalaze na mjestu koje nije ustaljeno, a samim tim se i informacija koju oni nose najlakše i uočava. Neosporno je da se upravo takvim redom riječi doprinosi poetskom naboju i ekspresivnom utisku.

Analizirajući materijal sa kojim raspolažemo, ne možemo se oteti utisku da je mjesto na kojem će neka riječ biti upotrijebljena u nekom iskazu veoma važan stilski faktor. Element koji želi posebno da se naglasi najčešće se nalazi na prvom ili na posljednjem mjestu, iz razloga što su to svakako najmarkiraniji, najnaglašeniji i najistaknutiji dijelovi iskaza. Te pozicije nose bazu informacija (tzv. remu), odnosno onaj element rečnične strukture bez kojeg bi iskaz bio besmislen.

Naglašavanje se vrlo često postiže i raznim pauzama (u toj funkciji koristi se crtica), čime se još više stilski boji iskaz.

2. Kada je u pitanju naša građa primjetno je da ništa manje frekvencije od anastrofe nije ni **hiperbaton**, koji se ogleda u razdvajanju uobičajenog reda riječi nekim elementom rečenice. Takvu situaciju nalazimo kod subjekatskih, predikatskih i objekatskih sintagmi, čiji dijelovi u uobičajenoj upotrebi ostaju usko povezani. Naš korpus sadrži primjere razbijanja te veze, koja je najčešće narušena umetanjem glagolske enklitike.

a) Navodimo primjere razbijanja imenske sintagme (subjekatske i objekatske):

*I milom se Bogu pomoliti (Milostiva draga);
Vrani se konji igraju (Vila i đebojka);
Da se moje oženilo drago (Marina kletva);
Moje mu oči – rakija,
Moja mu usta – večara! (Svrati ga, mati, boga ti);
Vezan mu je jagluk za pojasom (Uspomena);
Tvoje me perje na čardak penje.*
.....
*Tvoje me kose kroz polje nose! (Poljem se vije);
Malo se selo viđaše (Đevojka momku);
Malo se selo viđaše,
Vranci se konji igrahu (Snaha i zaova);
Crven se cvijet crveni,
Mlada se Ane veseli (Kod đevojkačke kuće);
Vrani se konji igarju,
Mladi se momci spremaju (Na rastanku);
Bijelom me svilom otirala (Đever i snaha);
Mlad se Jovo po čardaku šeće (Majka, seja i ljuba);
Vitko je krilo slomio (Rod je ženin miliji nego sestra);
Draga ga ljuba s pendžera gleda (Ne može sama);*

*Svatovski te konji pozobali (Đevojka ječam proklinje);
Vojvoda se Pavle zatjecaše (Pavlovi dvori);
Sijeda mu brada, a ćelava glava (Sijeda mu brada);
Dugu ti se jadu bojah (Majka za sinom I);
I melemski, Pole, govor*

.....
*U crnu te zemlju sprema (Tetka za sestričinom);
A na druge, sine strane*

.....
*Omladinu muče mladu (Za strijeljanim);
Velika me želja nosi*

.....
*O godini, sine, novoj (Majka za sinom II);
Draga ga ljuba s pendžera gleda (Ne može sama).*

b) Registrovali smo i razbijanje glagolske sintagme:

*Kako neću blijeda biti (Dragi – zulumćar);
Da mi s' hoće dragi smilovati,
Da se hoće sa mnom pomiriti*

.....
*Pak se zato rasrdio na me (Šta je blago);
Koji će mi prsten skovat (Voli najbližnjega);
I mene je cvijet ostavila (Milostiva draga);
Od stida će u vodu skočiti,
Od straha će u goru pobjeći! (Još mi je luda);
Đevojka je mjeseca korila (Nestalan dragi);
Ne b' žalio junak poginuti (Anuša);
Pa će lice ljevše biti (Šer-đidija);
I tebi sam dva rodila sina (Hasan-aga i ljuba);
S tebe ću junak poginut' (Zbog ljepote);
Ja bih moja pera povadio (Paun i slavuj);
Zlatu će se kujundžija naći,
I meni će moj suđeni doći (A najposle ja ne marim za njega).*

U primjerima koje smo naveli naglašava se riječ koja „razbija” sintagmu, bilo imensku ili glagolsku.

3. Narodnu lirsku poeziju karakteriše i umetanje vokativa među dijelove stiha. U korist te tvrdnje navodimo neke od mnogobrojnih primjera:

*sve vam, braćo, veselo (Pade listak);
Sve nam, braćo, veselo (Doleće cv'jetak);
Zdravo, veselo, zdravo, veselo (Sijeda mu brada);
Pomoz' mu, Bože, i slavo božja (Ko pije vino);
Daj mi, Bože, zlatne roge (Ne otimlji već me mami);
Daj mi, Bože, dobru sreću (Đevojačka želja);
Daj mi, Bože, krila sokolova (Kod dragoga);
A mi s tobom, domaćine, jer imamo s kim (Svadbena počašnica
domaćinu).*

7.2. Kongruencija (slaganje)

Kongruencija nalaže morfološku podudarnost među sintaksički vezanim elementima sintagme ili rečenice. Podrazumijeva da riječi koje određuju imenice ili imenički upotrijebljene riječi preuzimaju i njihove obličke oznake. Izuzetak od navedenog predstavljaju sljedeći primjeri iz našeg korpusa:

Sultan Selime, car gospodine (Što biti ne može);
U men' ima devet braće (Ne otimlji već me mami);
Drugu kitu, rano ustajanja (Momkova mati i svatovi).

Kao karakterističnu izdvajamo imenicu *nad* upotrijebljenu u muškom rodu koja uz sebe ima atribut u istom rodu:

*Crni nade, kuku mene (Tetka za sestričinom)*³³².

Stilski je obilježena i upotreba množine imenice *dijete* umjesto jednine, kada je potrebno smanjiti stih za jedan slog:

Spavaj, deco, rodila te majka (Spavaj deco).

Veoma su interesantni i primjeri kongruencije predikata sa naporednom subjekatskom sintagmom, odnosno upotreba gramatičke jednine umjesto množine, koja se podvodi pod semantičko-sintaksičke pojave i stilski je obilježena. Naime, u primjerima koji slijede predikat se slaže sa bližim članom subjekatske sintagme:

Kladila se vila i devojka (Oklad vile i devojke);
Svako brdo i glavica,
Postala je kosturnica (Za strijeljanim);
Nadžnjeva se momak i devojka (Nadžnjeva se momak i devojka).

Upotreba predikata u jednini uz višočlanu subjekatsku sintagmu odlikuje i jezik starijih crnogorskih pisaca.³³³

³³² Ilustracije radi ovdje navodimo samo jedan primjer sa upotrebom imenice *nada* u muškom rodu, jer je o ovoj imenici već govoreno u poglavlju *Morfologija i morfostilistika* (potpoglavlje *Imenice ženskog roda*).

³³³ B. Ostojić, *Petar I*, 197; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 191.

7.3. UPOTREBA PADEŽA

U ovom poglavlju bavimo se upotrebom i značenjem određenih padežnih oblika. Važnim smatramo istaći da naročitu stilsku obojenost nose upravo oni primjeri imenica koji sadrže supstituciju jednog padežnog oblika drugim.

7.3.1. NEZAVISNI PADEŽI

Nominativ

Upotreba nominativa na mjestu na kojem savremena književnojezička norma propisuje vokativ, zastupljena je u našem korpusu kod imenica muškog i ženskog roda:

Sultan Selime, car gospodine (Što biti ne može);
Ču li me, *slavuj* grlo jasno
.....
Ču li me, *paun* pero zlatno (*Paun i slavuj*);
Da s' opremaš *beg Jovan-beg* na vojsku
.....
Kod koga me *beg Jovan-beg* ostavljaš? (*Jovan beg ostavlja ljubu*);
Kolovođa, diko naša (*U početku igre*);
O *Jokica* sinko, dobro moje (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Oj, čuješ li, mlada *moma*! (*Ne otimlji već me mami*);
O, *devojko ovčarica* (*Ovčarica*);
Oj, Boga ti, na istok *zvijezda* (*Zvijezda i robinjica*);
O *Milica* – ženski zmaju (*Kad nam danas dolećeste...*).

Obličko izjednačavanje vokativa sa nominativom poznato je i jednom dijelu crnogorske govorne i pisane tradicije.³³⁴

Vokativ

Mjesto nominativa jednine, u funkciji gramatičkog subjekta, vrlo često se upotrebljava vokativ. Ova zamjena danas se smatra arhaizmom, a svojstvena je narodnoj poeziji, i ima funkciju popunjavanja broja slogova u stihu. U našem materijalu registrovana je u primjerima koji slijede:

Čador penje beže *Ljuboviću* (*Ljepota bega Ljubovića*);
Govori jasan *mjeseče* (*Neoženjen*);
Al' u gori zelen *bore* listao (*Uslišena molitva*);
U jednom je *Karanfile* Jovo
.....
Poručuje *Karanfile* Jovo (*Prelja i kujundžija*);
Susrete je *zete Petre* (*Baba tikve prodavala*);
Al' besjedi siva tica *orle* (*Sova i orao*);

³³⁴ M. Stanić, *Uskoci*, 73; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 350.

Vidio te gondže *Mehemed* (*Megdan zbog ljube*);
 Rasla jela u osoju,
 Zelen bore u prisoju (*Sudbina*);
 Uz trpezu, niz trpezu, sivi sokole,
 U kljun nosi rujno vino u zlatne kupe (*Svadbena počašnica domaćinu*);
 Doleće nam crni vrane (*Tuženje jedne Banjanke gredom*).

Iz prezentovanog materijala primjećujemo da je upotreba nominativa u službi vokativa široko zastupljena u jeziku crnogorske narodne lirske poezije, dok je u jeziku starijih pisaca³³⁵ prisutna, ali sa malim brojem primjera i vezana je uglavnom, kao i u našem korpusu, za imenice muškog roda.

7.3.2. ZAVISNI PADEŽI

Genitiv

A. Genitiv bez predloga

Slovenski genitiv uz odrične glagole upotrijebljen u funkciji pravog objekta, zarad održavanja slogovne skladnosti, uočili smo u primjerima koji slijede:

Ne dam, bogme, *mog bisera bjela* (*Majka, seja i ljuba*)³³⁶;
 Ne ostavljam *panja kasapskoga* (*Komar i muva*);
 Ak' ne idem, neću videt *drage* (*Jadi*);
 Niđe vode naći ne mogaše

 Ne pi vode, lijepa đevojko (*Đevojka i čobanče*);
 Nije meni *glave* žao (*Bijeda na pravoga krivca*);
 Nemam *seje* da mi ga doveze (*S mora na Dunavo*);
 Momak leži ni *glave* ne diže (*Nadžnjeva se momak i đevojka*);
 Neću, majko, *ovog nijednoga* (*Dok je meni u životu Jove*).

Ova vrsta genitiva sasvim je obična u jeziku starijih pisaca sa područja Crne Gore i u jednom dijelu narodnih govora, dok je u drugom dijelu potpuno nepoznata.³³⁷ Danas je sve više prisutna tendencija istiskivanja genitiva u funkciji objekatske dopune uz odrične glagole u korist akuzativa. U svakodnevnoj jezičkoj praksi se upotreba slovenskog genitiva smatra arhaičnom.³³⁸

³³⁵ D. Vušović, *Njegoš*, 41, 42; S. Nenezić, *Nikola I*, 257; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 350.

³³⁶ Ovaj primjer pored posesivnosti (*moga*) sadrži i dozu partitivnosti (*bisera bjela*).

³³⁷ Ova vrsta genitiva zastupljena je u jeziku starijih pisaca (A. Mladenović, *Danilo*, 169; B. Ostojić, *Petar I*, 179; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 207, 208). Slovenski genitiv bilježi široku upotrebu u govorima okoline Kolašina, dok se u crmničkim i starocrnogorskim govorima sve više zamjenjuje akuzativom, a bjelopavličkom govoru je sasvim nepoznat (M. Pižurica, *Kolašin*, 193; B. Miletić, *Crmnica*, 293; M. Pešikan, *SK-Lj*, 188; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 112).

³³⁸ M. Stevanović, *Savremeni II*, 206.

Kao karakterističnu izdvajamo i upotrebu genitiva bez predloga umjesto akuzativa bez predloga u funkciju objekatske dopune. U našem korpusu registrovana je u stihovima kojima je bio potreban jedan više slog kako se metarička struktura ne bi narušila:

Đevojka je *mjeseca* korila (*Nestalan dragi*);
Što drugome *bosioka* daješ!
.....
A zbog tebe drugom *cvjeća* dajem (*Ponosit dragi*);
Jal' si rasla *bora* gledajući (*Ljepota đevojke*);
Je su l' neve *dara* donijele (*Suze materine*);
Il' si rasla *bora* gledajući,
Il' *jablana drva* visokoga (*Njega materina*);
Valja mu dati muke velike,
Muke velike: jagnje pečeno,
Jagnje pečeno, *noža* ne dati (*Đevojačka presuda*);
Uzela bih oštra *noža* (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Da ćeš *groba* otvoriti (*Nadala se tužna majka*);
Već je meni *lonca* žao (*Bijeda na pravoga krivca*);
Na lisici lijepa *đerdana* (*Smiješno čudo*);
Pa kad primih *brzjava* (*Majka za sinoim I*);
Daj košulju ak' i nećeš *gaća*! (*Blagoslov u kletvi*);
Ni mu vežuj *zlaćena praporca* (*Kletva đevojčina*);
Vila dava silnoviti blago,
A đevojka sa ramena *glave*,
.....
I donijet' *vode* iza gore,
I pomesti *dvora* bijelog,
.....
Pa donese *vode* iza gore,
.....
Daj, đevojko, ruse *glave* tvoje,
Ja sam prije *vode* donijela,
Dvor pomela, *kose* očesljala (*Oklad vile i đevojke*);
Dok joj majka *kose* išcesljala (*Alibegovica i sluga*);
Puštila *kose* niz pleći
.....
Podigni *kose* uz pleći (*Đevojka momku*);
Po Vase ljepe *đevojke*
.....
Alatu konju niz *grive* (*Snaha i zaova*);
Veselo, sele, *kose* gojila (*Zdravica đevojci*);
Pod noć podoh gledat' *đevojaka* (*Momak prevaren od đevojaka*).

B. Genitiv s predlozima

Posesivni *genitiv* s predlogom **u** kojim se označava nešto što se nalazi u svojini, u vlasništvu, u shvatanju, u određenim granicama pojma, svojom semantikom sinoniman je konstrukciji sastavljenoj od predloga *kod* + *genitiv*. Pomenuta konstrukcija ima i posebno stilsko obilježje. U našem materijalu prisutana je u velikom broju primjera. Navodimo neke od njih:

U mog dragog, vesela mu majka

.....
U mog dragog srce od šećera (Kod dragog);
U Đura je divno horo (Šer-đidija);
U Jova mi dosta roda kažu (Kad putuju s devojkom);
Za Jova je šcer u cara (Koja j' ono devojčica);
U prepelka duge noge (Grlica);
Da me 'oće u baba prositi (Dar);
Crven ti je kljun, golube,
U golubice,
Al' su usta rumenija
U devojčice. (Golub i golubica);
Ja sam bio u Ilije,
U Ilije, u đidije

.....
U Ilije tri devojke (Dženarika);
U pašića dosta pusta blaga

.....
U bekrije niđe ništa nema (Hasan-aga i ljuba);
Sama pjesma u anđela! (Za majkom);
Ječam žito, u boga ljepota! (Devojka ječam proklinje).
U Mare je čemerna večera (Marina kletva);
U Aniše ispod bjele guše (Akšam mračne);
Ili si jedan u majke (Neoženjen);
U Jane su devet brata (Ko nema brata nema ni sreće);
Već u majke, njegovom njegovana (Njega materina);
Diže duvak u nevjeste,
Sinu lice u devojke (Sunčeva ženidba);
Ja sam bila u devojke (Košuta i devojka);
Još u cure duge pletenice (Lijepa devojka);
Brate snago u sestara (Sestra za bratom II);
Sirota sam u majke devojka (Šta bih darovala dragome).
Jadna majko, okl' u mene zlato (Sve devojci);
U men' ima devet braće (Ne otimlji već me mami);
Da j' u mene tako grlo jasno,

.....
Da s' u mene tako pera zlatna (Paun i slavuj);
A u mene nije ni jednoga (Dika do vijeka);
A u tebe braće nema (Nadala se tužna majka);
Ona u vas nad imala! (Kad nam danas dolećeste...);
Đe j' u mene jada dosta

.....
U te nadu polagala

.....
Đe j' u mene jada bio (Majka za sinom II);
A u mene nije ni jednoga (Usamljena).

Predložko-padežna veza *u* + *genitiv* u već istaknutoj funkciji je dosta rijetko zastupljena u nekim sredinama, dok je u pojedinim čak i nepoznata, pa se njena upotreba u tim krajevima

smatra arhaičnom.³³⁹ Nasuprot tome, naporedo sa konstrukcijom *kod + genitiv* ona je zastupljena u narodnim govorima i crnogorskoj literarnoj tradiciji.³⁴⁰

Zamjena standardne predložko-padežne veze *po + lokativ množine* sa konstrukcijom *po + genitiv množine*, odlika je crnogorske govorne i pisane tradicije³⁴¹, a svoje mjesto nalazi i u našem korpusu:

Do ponoći po *mehana* pije (*Hasan-aga i ljuba*);
Te ih more po *tamnica* (*Sestra za bratom*).

Sinkretizam dvije navedene konstrukcije Drago Ćupić dovodi u vezu „sa starom jednakošću genitiva i lokativa u dvojini i u množini pridjeva i zamjenica”³⁴².

U jeziku crnogorske narodne lirske poezije veza predloga *s/sa* i *genitiva* često ima uzročno značenje:

Bona ti sam, diko moja,
S kraja tvoga žalosnoga
.....
Srce moje, kuku tetki,
Dovijeka *s tvoga* kraja (*Tetka za sestričinom*);
No *s milosti* i jabuke slatke (*Pomirenje*);
S tebe ću junak poginut',
Sa tvoga lica rumenog (*Zbog ljepote*).

Ovakva upotreba genitiva sa predlogom *s/sa* zastupljena je u jeziku crnogorskih pisaca 19. vijeka.³⁴³ Sinonim ovoj konstrukciji predstavlja veza predloga *zbog* i *genitiva*, koja je u većoj ili manjoj mjeri registrovana u narodnim govorima, a sve više je potvrđuje i savremeni književni jezik.³⁴⁴ M. Stevanović smatra da se ova predložk-padežna veza češće nalazi u pjesničkim ostvarenjima.³⁴⁵

Za označavanje izuzimanja (sa semantikom veznika *osim*) upotrijebljen je predlog *do* sa *genitivom* u sljedećem primjeru:

³³⁹ Mihailo Stevanović, *Savremeni II*, Beograd, 1964, 313.

³⁴⁰ L. Vujović, *Mrkovići*, 225; M. Pešikan, *SK-Lj*, 193; R. Glušica, *M. Miljanov*, 211; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 377-379; S. Nenezić, *Nikola I*, 281-284.

³⁴¹ B. Miletić, *Crmnica*, 288, 289; M. Pešikan, *SK-Lj*, 148, 149; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 38; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 70; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 80, 116, 135. U govoru Mrkovića konstrukcija *po + genitiv mn.* je veoma rijetka u upotrebi dok je *po + lokativ mn.* sasvim obična (vidi: L. Vujović, *Mrkovići*, 243). Oblik genitiva jednine koristi se u službi lokativa množine i u jeziku vladike Danila, Marka Miljanova, S. M. Ljubiše i Njegoša (A. Mladenović, *Danilo*, 134-136; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 109, 226; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 211, 458; D. Vušović, *Njegoš*, 122), a u jeziku Nikole I zabilježeni su malobrojni primjeri ove konstrukcije (S. Nenezić, *Nikola I*, 152, 153, 312), dok je u jeziku Petra I nepoznat (B. Ostojić, *Petar I*, 133).

³⁴² D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 80.

³⁴³ A. Mladenović, *Danilo*, 167, 168; B. Ostojić, *Petar I*, 206; D. Vušović, *Njegoš*, 48, 140; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 243; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 368; S. Nenezić, *Nikola I*, 270, 271.

³⁴⁴ U istočnocrnogorskim, rovačkim i kolašinskim govorima navedena konstrukcija je sasvim obična, dok je u ostalim govorima prisutna, ali nešto rjeđe (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 101; M. Pižurica, *Rovca*, 146; M. Pižurica, *Kolašin*, 199; B. Miletić, *Crmnica*, 305; M. Pešikan, *SK-Lj*, 193; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 118; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 69).

³⁴⁵ M. Stevanović, *Savremeni II*, 254.

Nema sina *do* mene jednoga.

.....
Nema brata *do* mene jednoga (*Ljubina kletva*).

I crnogorska govorna i književna tradicija potvrđuju predlog *do* uz oblike *genitiva* kao sredstva za označavanje izuzimanja.³⁴⁶

Predlog *liše* uz *genitiv* upotrijebljena je za određivanje pravog izuzimanja pojma u *genitivu*:

Liš' Ostoje sirotnoga (Baba za unukom);
Liš' ostatka sirotnoga (Tetka za sestričinom).

Upotreba oblika *liše* prisutna je i u crnogorskim narodnim govorima, dok je gotovo nepoznata književnoj tradiciji.³⁴⁷

U materijalu kojim raspolažemo predlog *više* upotrijebljen je u funkciji određivanja mjesta u odnosu na pojam s imenom u *genitivu*:

Sova sjedi na bukovu panju,
Viš' nje oro na jelovoj grani (Sova i orao);
Više njega crno oko
Te suze roni (Suze za tuđinom);
Pokraj bora, a više obora (Ljepota djevojke).

U svom osnovnom značenju, obilježavanju mjesta na gornjoj strani, na većoj visini upotreba predloga *više* potvrđena je i u crnogorskoj govornoj i pisanoj tradiciji.³⁴⁸

Akuzativ

Upotreba akuzativa u funkciji lokativa karakteristična je crta crnogorskih narodnih govora. Ova dijalekatska osobina nastala je kao posljedica gubljenja glagolske rekcije.³⁴⁹ Naime, u crnogorskim govorima predlozi *u* i *na* nalaze se isključivo ili najčešće s oblicima akuzativa, i onda kada imaju lokativno značenje.³⁵⁰ Sličnu situaciju potvrđuje i crnogorska

³⁴⁶ B. Miletić, *Crmnica*, 296, 297; M. Pešikan, *SK-Lj*, 190, 191; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 103; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 126; B. Ostojić, *Petar I*, 210; D. Vušović, *Njegoš*, 47; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 259; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 376; S. Nenezić, *Nikola I*, 280.

³⁴⁷ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 104; B. Miletić, *Crmnica*, 302; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 154; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 82; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 66; M. Stanić, *Uskoci*, 81; M. Pešikan, *SK-Lj*, 183. Predlog *liše* u istaknutom značenju nije registrovan u jeziku Poetra I, Petra II i Marka Miljanova (B. Ostojić, *Petar I*, 202-215; D. Vušović, *Njegoš*, 46-51; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 260), dok je potvrđen u jeziku S. M. Ljubiše (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 398, 399).

³⁴⁸ M. Pešikan, *SK-Lj*, 191, 192; S. Nenezić, *Nikola I*, 218; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 216, 217; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 382; S. Nenezić, *Nikola I*, 278.

³⁴⁹ L. Vujović, *Gubljenje glagolske rekcije*, 88-126.

³⁵⁰ L. Vujović, *Mrkovići*, 238; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 104; B. Miletić, *Crmnica*, 291; M. Pešikan, *SK-Lj*, 189, 190; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 130-132; M. Pižurica, *Kolašin*, 185.

literarna tradicija.³⁵¹ Upotreba predloga *u* i *na* sa akuzativom u značenju lokativa, u jeziku narodne lirske poezije, posvjedočena je u oblicima imenica i pridjevskih i ličnih zamjenica:

Svatile se *na istok* zvijezde (*Zvijezda i robinjica*);
Na *ramena* zelena dolama (*Dar*);
U *kolo* Mara vjerena (*Đevojka momku*);
U *to kolo* lijepa Mara (*Sudbina*);
Čelo joj je ka' *na istok* sunce (*Lijepa đevojka*);
Konja igra *na delija* (*Laž i paralaž*);
Na *Maru* je zlatno ruho,
Na *Janu* je prosto ruho (*Ko nema brata nema ni sreće*);
Na *srce* se guje svile (*Sestra za bratom*);
U *kljun* nosi rujno vino u *zlatne kupe* (*Svadbena počašnica domaćinu*);
U *vodu* se ogledala (*Mara na vodi*);
I *na sedlo* desnu ruku (*Đevojački izbor*);
Na *ruku* joj prsten nosi. (*Aj, ne rosi*);
Svu noć mi je *na ruku* prespala (*Još mi je luda*);
Sadih jelu *na planinu* (*Za trpezom uoči svadbe*);
Na *Maru* je zlatno ruho,
Na *Janu* je prosto ruho (*Ko nema brata nema ni sreće*);
U *neđelju na rosnu livadu* (*Đevojačka kletva*);
Da joj pošlje od *zlata bešiku*,
U *bešiku* od svile pelene (*Majka Maru u manastir dala*);
U *kljun* nosi rujno vino u *zlatne kupe* (*Svadbena počašnica domaćinu*);
U *svaku* mene spomene (*Došao bi*);
Koja gora nema razgovora?
U *nju* momka nema, ni *đevojke* (*Koja gora nema razgovora*);
Na dv'je grane dv'je *jabuke*
A *na treću* soko šjedi (*O jabuko, zeleniko*).

Predlog *na* u našem korpusu se nalazi uz oblik *akuzativa* imenica *boj, škola, dom* i *vojska*, s napomenom da je uz prve tri posvjedočena i veza predloga *u* sa *akuzativom*:

A *sjutra se na boj* sprema (*Oj sokole*);
Da s' *opremaš beg Jovan-beg na vojsku!* (*Jovan beg ostavlja ljubu*);
Dala bih te ja *na škole* (*Za malim kćerima*);
I *na škole* naučila (*Tetka za sestričinom*).
No *na škole* sina dala
.....
Ne smjedoh te *u boj* poslat'
.....
Da mi *u dom* dome ideš
.....
Da je *neđe u školama*
.....
Pa se *jopet u dom* vratim
.....
Moj *u domu* veseljače
.....
Kukala ti *u dom* majka (*Majka za sinom I*);

³⁵¹ Predloge *u* i *na* uz oblike *akuzativa* umjesto *lokativa* upotrebljavaju Marko Miljanov, vladika Danilo, Petar I (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 227-229; A. Mladenović, *Danilo*, 170, 171; B. Ostojić, *Petar I*, 226, 227). Poremećenu upotrebu predloga *u* i *na* sa *akuzativom* i *lokativom* potvrđuje jezik Petra II, Nikole I i S. M. Ljubiše (D. Vušović, *Njegoš*, 61, 62; S. Nenezić, *Nikola I*, 331; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 468-470).

*Na vojsku ga ne spravjala (Devojački izbor);
No ni na dom, ni u boju (Sestra za bratom);
Zla sloboda u dom majko (Za majkom);
Da porasteš, da u školu ideš (Nina, nina).*

Što se tiče jezika starijih pisaca situacija je sljedeća – Marko Miljanov, Nikola I i S. M. Ljubiša uz imenicu *vojska* redovno upotrebljavaju konstrukciju predloga *na* + *akuzativ*.³⁵²

Veza predloga *na* i akuzativa imenice *svirala* upotrijebljena je kao semantički ekvivalentna akuzativnoj sintagmi *kroz pjesmu* ili glagolskom prilogu sadašnjem *pjevajući*:

Njojzi čoban *na sviralu* kaže (*Dva veselja*).

Akuzativ u funkciji instrumentalu upotrijebljen je u primjerima koji slijede:

Za grad je loza vinova (*Ostaće majka bez tebe*).
Ja pod brdo, a sunce na brdo,
Ja na brdo, a sunce *za brdo*,
Kad za brdo zelena livada (*Lijep konak*)³⁵³.

Vezom instrumentalu i predloga *za* označava se da se pojam kazan upravnom riječju nalazi iza pojma s imenom u instrumentalu ili na suprotnoj strani tog pojma, viđenog iz perspektive onoga ko utvrđuje taj odnos.³⁵⁴ Takva situacija potvrđena je u narodnim govorima³⁵⁵, dok naš materijal prezentuje, kao što smo vidjeli, suprotnu situaciju. Naime, veza predloga *za* i *instrumentala* semantički je sinonimna konstrukciji predloga *za* i *akuzativa*.

Predlog *za* u konstrukciji sa *akuzativom* označava sa kim se stupa u bračnu vezu u situacijama kada se nalazi uz glagol *udati se* ili *poći* (sa istom semantikom kao i prvonavedeni glagol). Međutim u istom značenju se može koristiti i veza *instrumentala* i predloga *za*. Iz korpusa koji nam je na raspolaganju ekscerpirali smo primjer veze predloga *za* i *akuzativa*:

Prvi put sam *za pašića* bila (*Hasan-aga i ljuba*).

Narodni govori³⁵⁶ sadrže obje konstrukcije uz glagol *udati se*, dok se u literarnoj tradiciji nalaze standardni književnojezički oblici.³⁵⁷

Upotreba predloga *pod* uz akuzativ u značenju instrumentalu odgovara stanju u narodnim govorima i u jeziku crnogorskih pisaca 19. vijeka³⁵⁸, dok je navedeno stanje u

³⁵² R. Glušica, *Marko Miljanov*, 228, 229; S. Nenezić, *Nikola I*, 334; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 470. Nikola I i uz imenicu *boj* i uz imenicu *dom* upotrebljava vezu predloga *na* i *akuzativa*, dok se kod Marka Miljanova i S. M. Ljubiše uz imenicu *boj* može sresti i predložko-padežne konstrukcije *u* + *akuzativ*.

³⁵³ Upotreba akuzativa u funkciji lokativa zabilježena je u istim stihovima (*na brdo – na brdu*).

³⁵⁴ M. Stevanović, *Savremeni II*, 466.

³⁵⁵ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 123; L. Vujović, *Mrkovići*, 240.

³⁵⁶ D. Čupić, *Bjelopavlići*, 123.

³⁵⁷ Glagol *udati* ima dopunu u sintagmatskoj vezi *za* + *instrumental* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 198).

³⁵⁸ Kolebljivost u upotrebi predloga *pod* sa akuzativom i instrumentalom javlja se u crmničkim i mrkovićkim govorima, kao i jeziku vladike Danila, Petra I, Petra II, Marka Miljanova, Nikole I i S. M. Ljubiše (L. Vujović,

suprotnosti sa savremenom književnojezičkom normom³⁵⁹. Luka Vujović frekventniju upotrebu predloga *pod* uz *akuzativ* u odnosu na upotrebu istog predloga uz *instrumental*, u govorima Mrkovića, objašnjava time što se predlog *pod* usljed gubitka svog semantičkog parnjaka – predloga *nad*, sintaksički priključio predlozima *na* i *u*, uz koje ide samo *akuzativ*, izuzimajući malobrojna odstupanja.³⁶⁰

Instrumental

Instrumental oruđnik se upotrebljava bez predloga *s/sa*³⁶¹. Međutim, naš korpus bilježi drugačiju situaciju:

S očima svilu točila

S rukama biser rasprosu (*Neoženjen*);
I s ostalijem cvijećem! (*Božiću, radosti*);
 Pa joj se baca *s* jabukom (*Đevojka momku*);
 Da te nudi *s* ponudama (*Majka za sinom jedincem*);
 Pa sam *s* jadom umorena,
 A *s* imenom nagrđena (*Majka za sinom I*).

U narodnim govorima zabilježena je paralelna upotreba navedenog padežnog oblika sa predlogom *s(a)* i bez predloga.³⁶²

Instrumentalna sintagma ***pod prstenom*** koristi se u značenju *vjerena*:

Sa devojkom izabranom
 - Kuku srećo! –
 Koja ti je *pod prstenom* (*Majka za sinom jedincem*).

Lokativ

Upotrebu lokativa u službi akuzativa, potvrđujemo u sljedećim stihovima iz jezika lirske narodne poezije Crne Gore³⁶³:

San mi *na oku* ne dođe (*Došao bi*);
 Ni *u krilu* decu zoveš (*Žena za mužem*);
 Navrćite dobre ovne *na režnjevima* (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

Mrkovići, 239; B. Miletić, *Crmnica*, 285; A. Mladenović, *Danilo*, 175; B. Ostojić, *Petar I*, 227-231; D. Vušović, *Njegoš*, 147; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 230-232; S. Nenezić, *Nikola I*, 338, 339; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 473).

³⁵⁹ M. Stevanović, *Savremeni II*, 476-482.

³⁶⁰ L. Vujović, *Mrkovići*, 239.

³⁶¹ M. Stevanović, *Savremeni II*, 441.

³⁶² D. Čupić, *Bjelopavlići*, 119; L. Vujović, *Mrkovići*, 228.

³⁶³ Kolebljivost u upotrebi predloga *u* i *na* uz oblike akuzativa i lokativa potvrđena je u narodnim govorima i jeziku starijih pisaca (vidi dio o akuzativu).

Predlog *o* sa *lokativom* ima funkciju približnog određivanja vremena, koje može biti malo prije ili malo poslije vremenski određenog pojma s imenom u lokativu:

Kad uveče *o* večeri bilo (*Nadžnjeva se momak i đevojka*).

Lokativne sintagme s predlogom *o* u temporalnom značenju javljaju se i u jeziku starijih crnogorskih pisaca.³⁶⁴

Vezom predloga *po* uz lokativ kazuje se da se nešto vrši u toku vremenskog termina s imenom u lokativu:

Meho kuje konja *po mjesecu*

.....
Ne kuju se konji *po mjesecu* (*Da ne može bez nje*).

Navedena konstrukcija ima značenje priloga *noću, u toku noći, dok još noć traje*. U našem korpusu ovakva upotreba je narodnog karaktera³⁶⁵. U savremenom jeziku se *lokativ* umjesto sa predlogom *po* upotrebljava sa predlogom *poslije*.³⁶⁶

³⁶⁴ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 237; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 462; S. Nenezić, *Nikola I*, 330.

³⁶⁵ Veoma je frekventna u crnogorskoj govornoj i literarnoj tradiciji (B. Miletić, *Crmnica*, 290; L. Vujović, *Mrkovići*, 245; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 136; M. Stanić, *Uskoci*, 81; M. Pižurica, *Rovca*, 171; B. Ostojić, *Petar I*, 225; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 237; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 459; S. Nenezić, *Nikola I*, 239.

³⁶⁶ M. Stevanović, *Savremeni II*, 510.

7.4. UPOTREBA GLAGOLA

U ovom dijelu rada ispitivali smo koji glagolski oblici su najzastupljeniji, kao i to kako njihova upotreba utiče na stil crnogorskih narodnih lirskih pjesama. Shodno tome, nijesmo se bavili bukvalnim, pravim značenjima njihovim, već smo se bazirali na prenesena, jer takva značenja u većini slučajeva i predstavljaju stilsku vrijednost. Kao neophodno smatramo istaći da je naročito interesantan stilski efekat koji podrazumijeva da jedna radnja bude iskazana suprotnim glagolskim oblikom - prošla budućim, a buduća prošlim. U tom smislu perfekat i aorist se koriste da iskažu buduću, a futur prošlu radnju, dok se prezent javlja u funkciji izražavanja i prošlih i budućih radnji. Upravo ta zamjena jednog glagolskog oblika drugim daje ovim pjesmama posebnu vrijednost, daje im živost, ekspresivnost i dinamiku.

Ono što je, takođe, evidentno jeste da se u poeziji čije jezičkostilske odlike istražujemo uglavnom smjenjuju po dva, tri ili više glagolska oblika. Primjetno je i to da neke pjesme u pojedinim smisaono-sintaksičkim cjelinama ne sadrže glagolski oblik, što uslovljavaju potrebe stiha.

Poezija koju obrađujemo pisana je uglavnom prošlim glagolskim vremenima - aoristom, krnjim perfektom i imperfektom, dok su u savremenom jeziku najviše u upotrebi prezent i perfekat. One pjesme koje sadrže kazivanje u prezentu ostavljaju utisak kao da se odigravaju pred očima čitalaca, najvjernije dočaravaju ono što se u njima opjevava, imaju najviše slikovitosti, živopisnosti, dok upotreba preteritalnih glagolskih vremena najbolje izražava ono što je narodni pjevač želio da kaže, sliku njegovog vremena i tadašnjeg poimanja svijeta i života. Iako se sve češće aorist i imperfekat zamjenjuju drugim glagolskim oblicima, naš materijal ih čuva. Njihovu živu upotrebu bilježe i neki narodni govori.³⁶⁷

Infinitiv

Infinitiv je, u jeziku narodne lirske poezije, zastupljen sa velikim brojem primjera, što predstavlja podudarnost stanju u crnogorskoj literarnoj tradiciji.³⁶⁸ Učestala upotreba ovog glagolskog oblika na manjem odstojanju biva stilski obojena:

Ali *biti*, al' ne *biti*,
Al' me kuga *umoriti*,
Al' me mati drugom *dati* (*Đevojački izbor*).

³⁶⁷ J. Vuković, *Piva i Drobnojaci*, 67; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 166-171.

³⁶⁸ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 293-297; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 502; S. Nenezić, *Nikola I*, 206.

Infinitiv je stilski markiran u primjerima u kojima ima sinonimsku vrijednost prezenta sa veznikom *da*:

Dobro ti je rano *uraniti*,
I milom se Bogu *pomoliti*,
Dvore *pomest'*, vode *donijeti*,
Na vodicu cvijet *ostaviti!* (*Milostiva draga*);
Ja da mi je biser *pozobati*,
A dukate u vinu *popiti*,
Anuškinu lice *poljubiti*,
Ne b' žalio junak *poginuti* (*Anuša*);
Nit' mi brani mati *dolaziti* (*Ponosit dragi*);
Ali oči ne mogu *izrasti* (*Najveća je žalost za bratom*);
Kad ja pođem u ložnicu *spavati* (*Jovan beg ostavlja ljubu*);
Da je jadnoj sestri *znati* (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Pod noć pođoh *gledat'* đevojaka,
Al' đevojke sjele *večerati*,
Dadoše mi lučem *svijetliti* (*Momak prevaren od đevojaka*).

Navedeni glagolski oblik se javlja i kao dopuna glagolu nepotpunog značenja:

Ne *mož'* brodit (*Suze za tuđinom*).

Ovakva njegova upotreba svojstvena je i crnogorskoj književnoj tradiciji.³⁶⁹

Infinitiv kao semantički ekvivalent prezentu sa veznikom *da* upotrijebljen je u službi sadašnjeg vremena:

Jadi *ići*, a drugi *ne ići* (*Jadi*);
Nit' mi brani mati *dolaziti* (*Ponosit dragi*);
Nema kuda konja *provest'* (*Uoči svadbe*);
Stade Mari lice *ljubit'* (*Sudbina*);
Ne b' žalio junak *poginuti* (*Anuša*).

Kao sinonim iste konstrukcije registrovan je i u službi prošlog (u prvom ekscerpiranom primjeru) ili budućeg vremena (u drugom primjeru):

Ja mu reko' sude *prati*,
A on ne kte sude *prati* (*Bijeda na pravoga krivca*).
Rekla meni draga *doći*
.....
Ja okrenuh kući *poći* (*Poljubac*).

Prezent

Prezent se upotrebljava da označi radnju koja se vrši u trenutku kad se o njoj govori. Naš korpus sadrži živu upotrebu ovog glagolskog oblika u njegovoj osnovnoj funkciji. Upotreba ovog glagolskog oblika odlikuje narodnu književnost.³⁷⁰ Pripovjedački ili istorijski

³⁶⁹ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 293, 294; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 503, 504; S. Nenezić, *Nikola I*, 367.

³⁷⁰ M. Stevanović, *Savremeni II*, 585.

prezent je često korišćeni glagolski oblik u jednom dijelu literarne i govorne tradicije³⁷¹, dok drugi njen dio karakteriše njegova rjeđa upotreba³⁷².

Iskazi dati u prezentu djeluju upečatljivo, živo i slikovito. Radnja njime označena približava se čitaocu ili slušaocu, koji ima utisak da se sve odigrava pred njegovim očima. Ističemo samo neke od mnogobrojnih primjera upotrebe ovog glagolskog oblika:

A ja *hajem* i dušicu *dajem*;
Kud gođ *hodim*, na srcu ga *nosim* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Kako *spava*, kako li se *budi*:
Kad se *budi*, crne oči *ljubi*,
A kad *spava*, mirisom *zadava* (*Dvoje ispod jednog jorgana*);
Dragi dragoj sitnu knjigu *piše*:
Draga moja, s kim ti noću *spavaš*,
S kim ti *spavaš*, s kim se *razgovaraš*,
Ko te *ljubi*, il' u zoru *budi*? (*Sama*);
Oj mjeseče, jedan nevjerniče,
Što *ne griješ* noćom do sabaha,
Ko što sunce *grije* do akšama?
Čas *ogriješ*, čas u oblak *zađeš*;
Takvog jadona ja *imam* jarana:
Čas me *ljubi*, čas se na me *ljuti* (*Nestalan dragi*);
Gorom *jezde* kićeni svatovi,
Gorom *jezde* gora im se *ljulja*,
Poljem *idu* polje im se *trese* (*Umrta djevojka*).

Prezent u konstrukciji sa veznikom *da* u namjernim rečenicama nosi određenu ekspresivno-impresivnu vrijednost:

Da te vodim u livadu
Da beremo rosna cvjeća
Da doneseš miloj majci (*Kara se sa sankom*);
Skoči, kolo, *da skočimo*,
Da se doma popaštimo! (*Bijeda na pravoga krivca*).

Ovakva upotreba prezenta odvađa jezik narodne lirske poezije od stanja u crnogorskoj tradiciji, govornoj i pisanoj, u kojima on nije potvrđen.³⁷³

Posebno je stilski obilježen prezent sa veznikom *da* registrovan u kletvama:

Vjerna ljubo, *da te Bog ubije* (*Megdan zbog ljube*);
Oće ljuba, *da ju Bog ubije!* (*Ljubina kletva*);
Čudna laži, *da je Bog ubije!* (*Laži paralaž*).

Konkretnošću se odlikuju oni iskazi koji na bliskom odstojanju sadrže binarnu opoziciju:

³⁷¹ Veoma je frekventan u istočnocrnogorskim, pivsko-drobnjačkim i bjelopavličkim govorima, kao i u jeziku Marka Miljanova I S. M. Ljubiše (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 119; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 84; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 161; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 277; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 477).

³⁷² M. Pešikan, *SK-Lj*, 198; L. Vujović, *Mrkovići*, 249; S. Nenezić, *Nikola I*, 346.

³⁷³ B. Miletić, *Crmnica*, 352; L. Vujović, *Mrkovići*, 280; B. Ostojić, *Petar I*, 235; D. Vušović, *Njegoš*, 168, 169. Izuzetak predstavlja Marka Miljanova koji u namjernim rečenicama konstrukciji prezenta s veznikom *da* vidi kao jedino rješenje i Nikola I (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 279, 280; S. Nenezić, *Nikola I*, 350).

Lijep *jesam*, ponio se *nisam*,
Blago *imam*, zanio se *nisam* (*Ponosit dragi*);
Ja l' da *dade*, ja l' da ga *prodade*.
Nit' ga *daje*, niti ga *prodaje*,
Već ga *drži* sebi za pojasom (*Uspomena*).

Kada je u pitanju ovaj glagolski oblik zapazili smo i upotrebu određenih formi sa drugačijom semantikom u odnosu na njegovo osnovno značenje:

a) Prezent 3. lica glagola *gledati* u jeziku lirske narodne poezije javlja se u obliku *gledi*, sa malo izmijenjenim, tačnije rečeno umanjenim značenjem (*malo gleda, pogleduje, virka*):

Soko šjedi te no *gledi* (*O jabuko, zeleniko*).

b) Naš narodni pjevač je prezent glagola *ljubiti* upotrijebio sa značenjem prezenta glagola *voljeti*:

Moj te rod ne *ljubi* (*Đevojka junaku prsten povraćala*).

c) Prezent *jadujem* upotrebljava se sa značenjem glagola *tugujem*:

Ja *jadujem*, ti ne vidiš (*Na grobu sina*).

Sa sličnom semantikom je upotrijebljen oblik *jadim* – *požalim*:

Da mu *jadim* sve moje jadove (*Kletva đevojčina*).

Prezent upotrijebljen u cilju označavanja neke prošle ili buduće radnje dobija posebnu stilsku „boju”.

U primjerima koji slijede navedeni glagolski oblik upotrijebljen je u službi futura I i II:

Ak' *ne idem*, neću videt drage (*Jadi*);
Pjevat' nećeš kad kod mene *dodeš* (*Devovanje*);
Da s' *ogleda* Jovanova majka
Kada šika u bešici Jova (*Nina Jovo*);
A sjutra se na boj *sprema* (*Oj sokole*);
Kad mi dragi na vodicu *dode* (*Milostiva draga*).

Prezent za budućnost je čest u nekim narodnim govorima³⁷⁴, što je u suprotnosti sa stanjem u jeziku pojedinih starijih crnogorskih pisaca, u kojem se ovaj oblik dosta rijetko upotrebljava³⁷⁵.

Navodimo i primjere u kojima je glagolski oblik o kojem je riječ upotrijebljen da označi radnju koja se desila u prošlosti:

Sinoć mi dragi *dolazi*
Na prozor ruku *naslanja*
I meni mladoj *govori* (*Zbog ljepote*).

Prezent upotrijebljen u poslovicama, tzv. gnomski prezent, je stilski obilježen, a potvrđen je u primjeru iz pjesme *Šta je blago*:

Nije blago ni srebro ni zlato,

³⁷⁴ M. Stanić, *Uskoci*, 103.

³⁷⁵ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 278; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 478.

Već *je* blago što *je* kome drago!

Poslovički prezent doprinosi jezgrovitosti, upečatljivosti i snazi izraza. Često se nalazi u nekim narodnim govorima, kao i u jeziku starijih pisaca.³⁷⁶

Aorist

Označava radnju koja se vršila ili izvršila u vremenu govorenja govornog lica ili prije trenutka kada se o njoj govori. Nije ga moguće zamijeniti drugim glagolskim oblikom, a da ne dođe do smanjivanja stilskog efekta. On pokazuje težnju ka kratkoći kazivanja, a u isto vrijeme ka čvrstoći iskaza.

U našem korpusu aorist je velike frekvencije. I u narodnim govorima, kao i u jeziku starijih pisaca upotreba ovog glagolskog oblika je vrlo živa.³⁷⁷ Upotreba aorista unosi živost, neposrednost i dinamičnost u kazivanje. Događaje predstavlja u hronološkom slijedu, pa samim tim izgleda kao da nam se radnja koja se njime iskazuje vremenski približava:

Drago *dode* sokola *dovede*,
I *veza* mu zlaćena praporca.
Soko *letnu*, a praporac *zveknu* (*Kletva devojčina*);
Snijeg *brodih*, suze *ronih*,
Sina *tražih* da ga nađem
Ne *mogoh* ga, majka, naći,
Ja *otidoh* u planinu (*Za sinom*);
Braća igru *ostaviše*,
Kosom travu *pokosiše*,
Kotlom vodu *isipaše*,
Dok *nađoše* seki prsten (*Sestrin prsten*);
Punu vjetar od planine,
Diže duvak u nevjeste,
Sinu lice u devojke (*Sunčeva ženidba*);
Vile mi njega *viđeše*
Junaka *staše* dozivat (*Junak i vile*);
Zavolje se dvoje mlado.
Volješe se dugo vr'jeme,
Dugo vr'jeme tri godine,
Dušmani ih *razdvojiše*,
Dvoje mlado *zavadiše* (*Ne mogli ih rastaviti*);
Đe goj *biše* svoj *ostaše*
Nit se ide *zakloniše*
Svuda juriš *učinješe*
Za grla se *pohvataše* (*Majka za sinom II*);
Prođoh kroz goru – ne znam kroz koju,
Sretoh devojku – ne znam ni koju,

³⁷⁶ L. Vujović, *Mrkovići*, 249; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 479; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 278; S. Nenezić, *Nikola I*, 347.

³⁷⁷ L. Vujović, *Mrkovići*, 250-258; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 89; B. Miletić, *Crmnica*, 336; M. Pešikan, *SK-Lj*, 199; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 170, 171; M. Pižurica, *Kolašin*, 214; M. Stevanović, *Istočnogorski*, 118; M. Jovanović, *Paštrovići*, 387-390; B. Ostojić, *Petar I*, 239; D. Vušović, *Njegoš*, 71; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 280; S. Nenezić, *Nikola I*, 350; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 481.

Stah joj na nogu – ne znam na koju (Đevojačka presuda).

Aorist i perfekat glagola *reći* uočili smo upotrijebljene sa semantikom glagola *obećati*:

‘Što god steče, sve devojci *reče*.’

‘Bona majko, šta *sam* joj *rekao*?’

‘Litru zlata i oku dukata’ (*Sve devojci*).

Istaknuta semantika glagola *reći* karakteristična je i za svakodnevni govor.

Iako glagolski oblik kojim se označava radnja koja se desila prije trenutka govora o njoj, aorist se upotrijebljava i da se njime iskaže neka buduća radnja, pa samim tim nosi posebno stilsko obilježje:

Ako odo', nagledah se jada (Jadi).

Upotreba aorista u funkciji futura II u kondicionalnim rečenicama u savremenom književnom jeziku je prilično rijetka, dok je u jednom dijelu crnogorske govorne i literarne tradicije česta.³⁷⁸

Upotreba aorista u kletvi je stilski markirana:

No Bog *ubi* Arapina (*Sudbina*).

Glagol *kumiti*, sa premisom pojačanog značenja u odnosu na glagol *moliti*, upotrijebljen je u primjerima koji slijede:

Ja te molih, ja te *kumih* (*Tetka za sestričinom*).

Dugi danak sina *kumih*

.....

Vas dan *kumih*, kamen *ljubih*,

Dok na brdo sunce *pade*,

Ja *zakumih* društvo moje (*Za sinom*).

Imperfekat

Upotreba imperfekta u jeziku crnogorske narodne lirske poezije je stilski markirana. Imperfekat označava radnju koja se vršila uporedo sa nekom drugom, takođe, prošlom radnjom. Ono što ga izdvaja od drugih prošlih vremena jeste prikazivanje neograničenog trajanja radnje:

Car ti *bijah*, dok devojka *bijah*,

Đevoyke me carom *zovijahu* (*Devovanje*);

Malo se selo *viđaše*,

Vranci se konji *igrahu*,

Srebrna sedla *lomjahu*

.....

Višnje mi zrele *bijahu*.

³⁷⁸ M. Stevanović, *Savremeni II*, 650, 651; B. Miletić, *Crmnica*, 341; L. Vujović, *Mrkovići*, 257; M. Pešikan, *SK-Lj*, 202; B. Ostojić, *Petar I*, 241-243; D. Vušović, *Njegos*, 72; S. Nenezić, *Nikola I*, 353. Izuzetak od navedenog stanja predstavlja jezik Marka Miljanova i S. M. Ljubiše, koji pokazuju podudarnost sa savremenim književnim jezikom i upotrebu aorista umjesto futura II u kondicionalnim rečenicama potvrđuju s veoma malim brojem primjera (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 282; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 483).

Meni ih dever *beraše*
 I meni mladoj *davaše*.
 A ja ih zobat *ne smijah*,
 Nego ih mlada *prosipah* (*Snaha i zaova*);
 Kada Jole mlad *bijaše*,
 Džeferdar mu *ciktijaše*,
 Britka sablja *sijevaše*

 Turske glave *odsjecaše*,
 Pa ih knjazu *donosaše*,
 A knaz njega *darivaše* (*Serdar Jole*);
 Hasan-aga na kulu *sjedaše*
 Vjernu ljublu na krilu *držaše* (*Hasan-aga i ljuba*);
 Vazdan *žnješe* i vazdan *pjevaše* (*Dva veselja*);
 Junak mi konja *jezdaše*,
 Predragu sreću *iskaše* (*Junak i vile*);
 Kad ti ruka na moj đerdan *bješe* (*Ljuta kletva*).

Upotreba imperfekta u lirskim narodnim pjesmama ostavlja utisak da je narodni pjevač prisustvovao kao neposredan očevidac onoga o čemu pjeva. Kada bi se upotreba ovog glagolskog vremena zamijenila nekim drugim, takođe, preteritalnim vremenom, smisao bi ostao isti, ali bi iskaz izgubio svoju stilematičnost i izražajnost. Ovaj glagolski oblik unosi svečani ton u kazivanje.

Navedeni primjeri njegove upotrebe predstavljaju potpuni paralelizam situaciji u crnogorskoj literarnoj i govornoj tradiciji, koja čuva ovaj glagolski oblik³⁷⁹, za razliku od stanja u savremenom jeziku u kojem njegovo mjesto sve češće zauzimaju prezent i perfekat.

Glagolski pridjevi

Radni glagolski pridjev se najčešće upotrebljava u sastavu složenih glagolskih oblika. Posebnu pažnju nećemo posvećivati glagolskoj upotrebi radnog glagolskog pridjeva, zato što ona ne nosi naročitu stilsku markiranost, ali zato smatramo važnim istaći njegovu upotrebu u pridjevskoj službi³⁸⁰:

Prođi me se, *ostarjela* majko (*Da ne može bez nje*);
 Moj jablane *procaptio* (I).

Upotreba radnog glagolskog pridjeva posebno je stilskiobilježena u kletvama:

Crne oči vi ga *ne gledale*! (*Đevojka kune oči i dragoga*);
 Sine Meho, živ *ne bio* majci (*Da ne može bez nje*);
 Sine Jovo, *ne živio* majci (*Sve devojci*);

³⁷⁹ L. Vujović, *Mrkovići*, 256-264; B. Miletić, *Crmnica*, 342-344; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 118; M. Pešikan, *SK-Lj*, 189-199; M. Pižurica, *Kolašin*, 213, 214; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 166-169; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 88, 89; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 59; B. Ostojić, *Petar I*, 242; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 282; S. Nenezić, *Nikola I*, 354; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 484.

³⁸⁰ Upotreba radnog glagolskog pridjeva u pridjevskoj službi zastupljena je u bjelopavličkim govorima, za razliku od uskočkih govora, u kojima se ne upotrebljava često, i starocrnogorskih, u kojima se nerado koristi (D. Čupić, *Bjelopavlići*, 173; M. Stanić, *Uskoci*, 117; M. Pešikan, *SK-Lj*, 204).

Jad ga *ne znao!* (*Dragi u tuđini*);
Lov *lovio*, nogu *salomio* (*Kletva đevojčina*);
Vej se nikad *ne udala*;
I ako se kad *udala*,
Nikad sina *ne imala*;
I ako ga kad *imala*,
Na vojsku ga *ne spravjala*
I ako ga kad *spravjala*,
Vej ga otud *ne gledala*,
No mu *srela* vrana konja (*Đevojački izbor*);
Mrtva mi te *obrnula* majka!

.....
Mrtva tebe poljubila majka! (*Zarok momka i đevojke*);
Koliko je na krušci krušaka,
Toliko ga *ubilo* pušaka!
Koliko je niz polje sijena,
Toliko ga *zgodilo* strijela!
Koliko je na jagluku grana,
Toliko ga *dopanulo* rana! (*Marina kletva*);
Sebi noge, *otpale* ti!

.....
Sebe ruku, *otpala* ti!

.....
Sebe zube, *ispali* ti! (*Šer-đidija*);
Bjelo stado, *poklali* te vuci!
A pastiru, *posjekli* te Turci!
O putniče, noge t' *usanule*!
A vozaru voda t' *odnijela*!
Laka lađo, vatra t' *izgorela*!
A vodice, i ti *usanula*! (*Ništa se sakriti ne može*);
Muškoga čeda *nemala*!
Koliko ljeba pojela,
Toliko jada *imala*!
Koliko vode *popila*,
Toliko suza *prolila*! (*Blagoslov*);
Zla strijela ugrabi te
- *Ne bilo* je! –

.....
Malo mi je ugrabila,
Devetoro, Bog *je kleo*! (*Baba za unukom*);
Preklinjaću lednu zimu,
Ne bilo je!

Onakva nam *ne dodila* (*Za majkom*);
Polomili zube koji tude ljube! (*Sijeda mu brada*);
O đevojko, *ubila* te tama! (*Pomoć đevojci*);
'Šćeri moja, voda ga *pon'jela*!'
'Majko moja, meni ga *nan'jela*!'
'Šćeri moja, *objesio* ti se!'

.....
'Šćer moja, Drina ga *odn'jela*!'
'Majko moja, na br'jeg ga *izn'jela*!'
'Šćeri moja, br'jeg se *obronio*!'
'Majko moja, tebe *zaronio*!' (*Dok je meni u životu Jove*);
Nek te ženi, željela te majka (*Kletva*);
Đe si bio, *ne do'dio*! (*Dženarika*);

Aj, ne rosi, *ne rosila* (*Aj, ne rosi*);
No vašisti, Bog ih *kleo* (*Za strijeljanim*).
Jad me *dozva* (*Majka za sinom jedinca*);
Grom nas *bio!* (*Baba za unukom*).

Registrovali smo i njegovu upotrebu u blagoslovima, tj. u službi optativa:

Nina, Jovo, ti *živio* majci (*Nina Jovo*);
Spavaj, *deco*, *rodila* te majka,
.....
Uroci ti pod nogama *bili*,
Mome zlatu ništa *ne udili*,
Naudili u gori hajduku!
Uroke ti voda *odnijela*,
Mome sinu zdravlje *donijela*,
Donijela zdravlje i veselje (*Spavaj deco*);
Dugo, sinci, *poživjeli*,
I poštenu rod *rodili*,
I rodnom se *podičili* (*Momak i devojka*);
Dogodine moja snaha *bila!*
A do druge i sina *rodila*,
A do treće hadžinica *bila!* (*Blagoslov u kletvi*).

Narodne govore, kao i jezik starijih pisaca, karakteriše upotreba radnog glagolskog pridjeva i u pridjevskoj i u optativnoj službi, a isto tako i u kletvama.³⁸¹

Veoma često je u tužbalicama prisutna sintagma *ja kukala*, vezana za lik žene koja je izgubila bliskog srodnika:

Ja kukala (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Kad kukala u rod pođem (*Majka za sinom I*);
Ja kukala (*Tetka za sestričinom*);
Ja nijesam ni kukala (*Majka za sinom II*).

S obzirom na činjenicu da pridjevska služba **glagolskog pridjeva trpnog** nije ograničena glagolskim vidom, on se mnogo češće od glagolskog pridjeva radnog upotrebljava u toj funkciji. Iz našeg korpusa izdvajamo sljedeće primjere:

Moja ružo *uvenuta*,
.....
Moj bosilju *potrgati*,
.....
Moj bisere *nenošeni*,
.....
Moje zlato, *nežeženo*,
.....
Moje oči *izvađene*,
.....
Moje srce *iskošeno*,
.....
I zenico *izgubljena*,
.....

³⁸¹ L. Vujović, *Mrkovići*, 268; M. Pižurica, *Kolašin*, 212; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 300, 301; S. Nenezić, *Nikola I*, 373; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 517.

Kuća moja *ugašena*,

 I ognjište *zatrnjeno* (*Majka za sinom jedincem*);
 A junaka *nagrđena*,
 U planini ostaviše (*Za sinom*);
 Ne čudim se *patki potkovanoj*,
 Ni bijeloj *guski osedlanoj* (*Smiješno čudo*);
 A srce mi *neučeno*,
 Ni ranama *privičeno*

 Blago moje *nebrojeno*,
 Blago moje *nemjereno* (*Za malim kćerima*);
 Što su tebe, Maro, oči *pomućene*?

 Što su tebe, Maro, kose *pomršene*?

 Što je tebe, Maro, *izgriženo* lice (*Mara i majka*);
 Braća su se okupili,
 Bracka falo!
Pojađeni, nagrđeni (*Žena za mužem*).
 Ima dosta gore *nesječene*
 I gospode mlade *neljubljene* (*A najposle ja ne marim za njega*).

Upravo ovakva upotreba trpnog glagolskog pridjeva doprinosi ekonomičnosti i sintetičnosti izraza i daje mu stilski naboj.

Atributska upotreba glagolskog pridjeva trpnog potvrđena je i u jeziku starijih crnogorskih pisaca.³⁸²

U pjesmi *Dar* ovaj glagolski oblik služi za naglašavanje djevojačke čistote i nevinosti:

I odviše lice *neljubljeno*,
 Ni *ljubljeno*, ni *omilovano*,
 Ni junačkim okom *pogledano*.

Upotreba glagolskog pridjeva trpnog poslužila je za detaljniji opis vinograda:

Ni *rađeni*, ni *građeni*,
 Bosiokom *posaćeni*,
 A ružicom *zagrađeni* (*Uoči svadbe*).

Navedenim glagolskim oblikom istaknuta je vrijednost Jovanove kolijevke:

Tvoja beše na moru *građena*,
 A za skupe pare *kupovana* (*Nina Jovo*).

Glagolski prilozi

Glagolski prilog sadašnji u našem korpusu nije zastupljen s velikim brojem primjera, čime se on razlikuje od jezika starijih crnogorskih pisaca, koje karakteriše izuzetna frekventnost njegove upotrebe.³⁸³

³⁸² R. Glušica, *Marko Miljanov*, 301; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 517, 518; S. Nenezić, *Nikola I*, 373, 374.

³⁸³ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 297; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 511; S. Nenezić, *Nikola I*, 374.

U njegovoj osnovnoj funkciji, funkciji priloške odredbe (za vrijeme, uzrok, način...), registrujemo ga u sljedećim primjerima:

Jal' si rasla bora *gledajući*,
Jali naše momče *čekajući* (*Ljepota djevojka*);
Susrete je mili đever s vojskom *idući* (*Dilber i ugursuz*);
Boljući opet će mi doći,
Ašikujući nikad ni do v'jeka! (*Svi dilberi, a mojega nema*);
Šušajući l'jepe ljepote (*Došao bi*);
Puške *mećući*

.....
Ovce *brojeći*

.....
Konja *jašući* (*Suze za tuđinom*);
Ukovah konja, tebe *gledajući* (*Ne može sama*);
Il' si rasla bora *gledajući*

.....
Nisam rasla bora *gledajući* (*Njega materina*);
Sijekući na dve strane,
Moje rane,
I družinu *slobodeći*,
Joko brate,
Obraz rodu *donoseći*,
Obrazniče,
A krajini *braneći* krila (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Pita jedan ženu svoju *gledajući* je (*Žena traži ponude*).

Ono što je evidentno iz navedenih primjera jeste da upotrebom glagolskog priloga sadašnjeg iskaz postaje kondenzovaniji i ekonomičniji.

U jeziku lirske narodne poezije stilsku markiranost nose oni primjeri u kojima je glagolski prilog sadašnji upotrebljen u pridjevskoj službi, tj. označava privremenu ili stalnu osobinu pojma koji bliže određuje. Iz našeg korpusa ekscerpitali smo samo jedan primjer koji potvrđuje kazano:

Nako *vreće* *tovareće* (*Dobro su se domislili*).

Pridjevska funkcija glagolskog priloga sadašnjeg javlja se u jeziku Marka Miljanova, Nikole I, S. M. Ljubiše i Petra II, dok je jeziku vladike Danila nepoznata, a u jeziku Petra I javlja se rijetko.³⁸⁴

U poglavlju o morfološkim i morfostilističkim odlikama jezika crnogorske narodne lirske poezije konstatovano je da upotreba **glagolskog priloga prošlog** nije registrovana. U kojoj mjeri je zastupljena u narodnim govorima i u jeziku starijih crnogorskih pisaca vidjeti u fusnotama br. 244. i 245.

³⁸⁴ Rajka Gušica, *Marko Miljanov*, 299; S. Nenezić, *Nikola I*, 375; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 513; D. Vušović, *Njegoš*, 79; A. Mladenović, *Danilo*, 155; B. Ostojić, *Petar I*, 169.

Futur I

Futur I je prilično frekventan glagolski oblik u jeziku crnogorske narodne lirske poezije. Upotrebljava se za označavanje radnje koja će se vršiti ili izvršiti poslije trenutka kada se o njoj govori.

Stilski efekat se postiže upotrebom ovog složenog glagolskog oblika u primjerima koji sadrže binarnu opoziciju:

Ja ću ići, dušo, a ti ćeš ostati;
Ja ću bolovati, a ti nećeš znati;
Ja ću umr'jet, dušo, a ti nećeš čuti (*O đevojko dušo*);
Mene će biti,
Vas biti neće;
Ali će biti
Ko će me piti (*Vince je teklo*).

Paralelno sa binarnom opozicijom i variranje položaja pomoćnog glagola, odnosno njegova upotreba poslije infinitiva, stilski je markirano:

Uzeću te, prevarit' te neću (*Ljuta kletva*);
Pjevat' nećeš kad kod mene dođeš (*Đevovanje*);
Živ mi bratac, nikat s' udat neću
.....
Ako ležem, zagrlit' ga neću
.....
Živ mi bratac poljubit ga neću (*Krivokletna đevojka*);
Dočekaće, puštat' neće (*Nad svekrom*);
Pa te tetka žalit' neće (*Tetka za sestričinom*);
Ti ih majko poznat' nećeš (*Za majkom*);
No ih, srećo, žalit neću (*Za strijeljanim*);
Mamio b' te, poći nećeš (*Ne otilji već me mami*);
Ići joj neću na svadbu (*Blagoslov*);
Sve se brineš udati se nećeš (*Briga materina*);
Al' se junak ni ženiti neću (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*).

Naš korpus ne sadrži primjere u kojima se oblikom futura I mogu iskazivati radnje u prošlosti, kao ni primjere u kojima bi danas umjesto ovog glagolskog oblika običnija bila upotreba futura II. Takvo stanje u skladu je sa starocrnogorskim, bjelopavlićkim i kolašinskim govorima, a u suprotnosti je sa istočnocrnogorskim i crmničkim govorima, kao i sa jezikom Marka Miljanova, S. M. Ljubiše i Nikole I, u kojima se može čuti futur I u funkciji označavanja prošlih radnji, dok zamjena futura I futurom II nije poznata.³⁸⁵

³⁸⁵ M. Pešikan, *SK-Lj*, 202; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 165; M. Pižurica, *Kolašin*, 213; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 119; B. Miletić, *Crmnica*, 348; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 287; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 493, 494; S. Nenezić, *Nikola I*, 361.

Futur II

Futur II se upotrebljava da označi radnju za koju postoji mogućnost da će se vršiti ili izvršiti prije ili istovremeno sa nekom, takođe, budućom radnjom. U korpusu kojim raspolažemo ovaj glagolski oblik nije frekventan. Niska frekvencija futura II odlikuje i narodne govore i literarnu tradiciju.³⁸⁶ Njegovu funkciju uglavnom preuzima prezent. „Naime, prezent svršenih glagola u uslovnim i tzv. vremensko-uslovnim rečenicama predstavlja isključivo sredstvo iskazivanja još nerealizovanih radnji (odnosno stanja) kao uslova za vršenje radnji izrečenih glagolima glavnih rečenica.”³⁸⁷

*Ak' ne idem, neću videt drage (Jadi);
Pjevat' nećeš kad kod mene dođeš (Devovanje);
Kad mi dragi na vodicu dođe (Milostiva draga).*

Prema tome, upotreba futura II predstavlja potpunu sinonimsku vrijednost prezentu, jer iskazuje još nerealizovane radnje. Zamjena futura II prezentom poznata je i narodnoj tradiciji, literarnoj i govornoj.³⁸⁸

Perfekat

Perfekat je najčešće korišćen preteritalni glagolski oblik. Označava radnju koja se vršila ili izvršila u prošlosti prije trenutka kada se o njoj govori. „Ton pripovjedača pri upotrebi punih perfekata karakteriše mirnoća i staloženost.”³⁸⁹ Upotrebljava se prilikom pripovijedanja o prošlim događajima i doprinosi jasnoći i punoći iskaza:

*Dvoje su se zavoljeli,
Sinoć su mi dolazili,
Na mene se naslonili (Zašto je uvenuo);
Polegla je djetelina trava
A žnjela je zlatnoruka Janja,
Zlatnom rukom i srebrnijem srpom.
Bratskijem je konj'ma polagala (Udaja nadaleko).*

Navedeni glagolski oblik nalazi se u prvom stihu (predstavlja jaku poziciju³⁹⁰) pojedinih pjesama, pa samim tim dobija stilsku vrijednost. U korist te tvrdnje navodimo, samo neke od primjera:

³⁸⁶ M. Jovanović ispitujući paštrovski govor navodi samo nekoliko primjera ovog glagolskog oblika, a nije čest u upotrebi ni u mrkovićkim, starocrnogorskim i bjelopavličkim govorima (M. Jovanović, *Paštrovići*, 396; L. Vujović, *Mrkovići*, 271; M. Pešikan, *SK-Lj*, 202; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 165). Niske frekvencije je i u jeziku S. M. Ljubiše, Marka Miljanova i Nikole I (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 300; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 153; R. Nenezić, *Nikola I*, 209).

³⁸⁷ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 138.

³⁸⁸ J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 73, 74; M. Jovanović, *Paštrovići*, 396; L. Vujović, *Mrkovići*, 271; B. Miletić, *Crmnica*, 348; M. Pešikan, *SK-Lj*, 202; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 120; B. Ostojić, *Petar I*, 243; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 288; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 495, 496.

³⁸⁹ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 131.

³⁹⁰ Podrobnije o jakim pozicijama u poglavlju koje nosi naziv *Tekstostilistika*.

Đevojka je crne oči *klela* (*Đevojka kune oči i dragog*);
Ženio se mladi Đuro (*Šer-đidija*);
Đevojka je sunce *bratimila* (*Đevojka je sunce bratimila*);
Dvije seje brata *ne imale* (*Sestre bez brata*);
Igralo se devet brata (*Sestrin prsten*);
Povila se gora Božurova (*U sirotu domu*).

U ostalim situacijama upotreba perfekta ne donosi neku naročitu stilsku obojenost iskazu, osim u slučajevima kada je upotrijebljen u funkciji:

- nekog budućeg vremena:

Da bog da *se skoro oženio* (*Đever snahu odgovara*)³⁹¹;

- ili sadašnjeg vremena:

A sada vakat *došo je* (*Vrijeme je*).

Za razliku od punog perfekta upotreba **krnjeg perfekata** ima naglašenu stilsku funkciju. Ovaj glagolski oblik čest je u cjelokupnoj narodnoj književnosti. Za razliku od perfekta koji ne određuje precizno radnju koju imenuje, krnjim perfektom je radnja određena. Njegova zamjena punim perfektom umanjila bi stilsku i ritmičku vrijednost iskaza. Drago Ćupić je mišljenja da se krnji perfekat upotrebljava pri saopštavanju neke iznenadne vijesti.³⁹²

Upotreba ovog glagolskog oblika ostavlja utisak konkretnosti:

Julka moja razumnice,
Ja ti jutros knjigu *našla* (*Za malim kćerima*);
Rosna livada brdom *nijala*,
Tu mi đevojka biser *nizala*,
Biser *nizala*, svilu *sukala*. (*Momak i đevojka*);
Uz'o zlato za konja Labuda (*Sve đevojci*);
Zelengoro, jezero *postala* (*Zelengoro*);
Mara konja *pojahala*,
Na vodu ga *naklanjala*,
U vodu se *ogledala*,
Sama sobom *govorila* (*Mara na vodi*);
Dva cvijeta u bostanu *rasla* (*Ljubavni rastanak*);
Dok joj majka kose *iščešljala*
I *isplela* trides't pletenica,
I *uplela* trista madžarija (*Alibegovica i sluga*);
Tvoja se sreća *rodila*,
Sunčanom ždrakom *povila*,
Mjesecem sjajnim *gojila*,
Zv'jezdama sjajnim *rosila* (*Junak i vile*);
Svako mi je s majkom dorbo bilo:
U večer me rano *lijegala*,
A ujutru docna *ustajala*;
Od ružice đulsom *umivala*,
Bijelom me svilom *otirala*;
Gojila me dok me *uzgojila*,
Uzgojila, vama *darovala* (*Đever i snaha*);

³⁹¹ U navedenom primjeru perfekat je upotrijebljen u službi optativa.

³⁹² D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 163.

Uranila nevjesta kraj zaove *stanula*,
 Kraj zaove *stanula* grozne suze *ronila* (*Prva ljubav*);
 Vezak *vezla* robinjica Rosa,
 Vezak *vezla* u more *gledala* (*Suze materine*);
 Dokle grane *pokrivale*,
 Dotle ovce *plandovale* (*Mlada čobanica*);
 S očima svilu *točila*,
 Rukama biser *nizala* (*Neoženjen*);
Pošla baba čobaninu,
 Čobaninu u planinu,
 Lojem kosu *namazala*,
 Grebenom *se očešljala*,
 Goveda mu *poplašila* (*Baba i čobanin*).

Krnji perfekat sa modalnim značenjem upotrijebljen u kletvama doprinosi efektom stilskom utisku:

O livado, *ne zelenila se* (*Ništa se sakriti ne može*);
 Lezi tamo, *ne digla se*, da šta ću ti ja? (*Dilber i ugursuz*);
 Obrni se, *ne obrnuo se*

 Poljubi me, *ne poljubio me* (*Zarok momka i djevojke*);
 Bog te *ubio*, bademe (*Ljuba je donjela*);
 Bog t' *ubio*, goro Božurova,
 Bog t' *ubio*, moja stara majko (*U sirotu domu*);
 Ječam žito, u boga ljepota!
 Ja te *žela*, a ja te *ne jela*,
 Svatovski te konji *pozobali!* (*Djevojka ječam proklinje*).

Ovakva upotreba krnjeg perfekta proširila se i kod starijih pisaca sa crnogorskog područja.³⁹³

Pluskvanperfekat

Pluskvanperfekat se upotrebljava za označavanje davno svršene radnje ili stanja, odnosno radnje ili stanja koji su se izvršili u prošlosti prije neke druge radnje. Upotreba pluskvanperfekta donosi izrazu izvjesnu dozu arhaičnosti. Istražujući jezik lirske narodne poezije dolazimo do zaključka da je upotreba pluskvanperfekta skoro potpuno redukovana. U savremenom književnom jeziku ovaj glagolski oblik se sve više potiskuje iz upotrebe (mjesto njega upotrebljava se perfekat).³⁹⁴

Pluskvanperfekat je čest glagolski oblik u crnogorskim narodnim govorima, a ni njegova upotreba u jeziku starijih pisaca nije zanemarljiva.³⁹⁵

³⁹³ M. Tepavčević, *Ljubiša*, 490.

³⁹⁴ M. Stevanović, *Savremeni II*, 664.

³⁹⁵ B. Miletić, *Crmnica*, 347; M. Pešikan, *SK-Lj*, 201; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 96, 97; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 164; M. Pižurica, *Kolašin*, 212; B. Ostojić, Petar I, 244, 245; S. Nenezić, *Nikola I*, 358; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 285; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 491.

Glagolski načini

Impertativ

Imperativ se upotrebljava pri označavanju još nerealizovanih radnji, za izražavanje molbi, želja, zapovijesti...

Imperativni izrazi su veoma često zastupljeni u molitvama:

Daj mi, Bože, krila sokolova (Kod dragog);
Daj mi, Bože, zlatne roge (Ne otimlji već me mami);
Daj mi, Bože, ilinske gromove (Rosanda đevojka i deli Radivoje);
Daj mi, Bože, vijar vjetar od mora (Uslišena molitva);
Daj mi, Bože, dobru sreću (Đevojačka želja).

Potencijal

U njegovoj osnovnoj funkciji i značenju mogućeg načina, potvrđujemo ga u sljedećim primjerima:

Ne bi l' tebe čula i videla (Ponosit dragi);
Da je za kog' ne bi ni žalio (Jadi);
Da sam znao, ne bi vam je dao (Svatovi traže da im pokažu mladu);
Ako bi' se i udala (Krivokletna đevojka);
Divnim bi' ga darivala darom.
Dala bi' mu babovu dolamu
.....
Dala bi mu zelenu livadu
.....
Dala bi' mu ata alatasta (Dar);
Ja bi' dala po babova mala
I dala bi đoga pelivana (Plavi i crnomanjasti);
Ja bi' znala đe bi' cvala (Karamfil);
Ja bih znala đe bi stala (Voli najbližnjega);
Ko bi mene snoplje povezao,
Dala bih mu moje oči crne;
A ko bi mi ladač načinio,
Ja bih njemu vjerna ljuba bila (Ovčar i đevojka).

7.5. UPOTREBA VEZNIKA

U ovom dijelu rada govorit ćemo o veznicima i drugim riječima u vezničkoj funkciji čija upotreba odstupa od uzusa.

Veznik *jer* u našem korpusu upotrebljava se i u standardnom obliku, ali je njegova upotreba u dijalekatskim oblicima mnogo češća. Naime, veznik *e* koristi se u značenju veznika *jer* ili *zato što*:

E se na me rasrdio ljuto (*Šta je blago*);
E je Đuro šer-đidija (*Ser-đidija*);
E sam jadan junak (*Tuđinac*);
E sam jada mlada
U svemu nesrećna! (*Đevojka junaku prsten povraćala*);
E sam brzo braći omrznula (*Udaja nadaleko*);
E si junak dobar bio (*Za sinom*);
E si majci maloljetan (*Majka za sinom* I).

Upotreba veznika *e* sa semantikom koju ima i u navedenim primjerima prisutna je i u crnogorskim narodnim govorima i u jeziku pisaca sa crnogorskog govornog područja.³⁹⁶

Fonema *e*, osim mnogo većeg broja primjera u kojima ima semantiku veznika *jer*, biva registrovan i u funkciji rječe *da*:

Da li brate ne promisli,
Mudra glavo,
E se rati zaratiše (*Sestra za bratom* I).

Veznik *a* sa semantikom suprotnih veznika *već*, *nego*, *no* zastupljen je u našoj narodnoj lirskoj poeziji:

Za nijedno udo đelo moje,
A za tvoje često dolaženje (*Kletva devojčina*).

Upotreba veznika *a* sa istim značenjem, kao i u materijalu kojim raspolažemo, karakteristična je za jedan dio narodnih govora³⁹⁷, dok jezik starijih crnogorskih pisaca sadrži zamjenu vokala *a* vokalom *i*³⁹⁸.

U velikom broju primjera, naš korpus, sadrži rastavni veznik *ali* u značenju veznika *ili*:

Kao da sam šećer io,
Ali da sam šerbet pio (*Poljubac*);
Ali biti, *al'* ne biti

³⁹⁶ L. Vujović, *Mrkovići*, 221, 222; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 123-126; B. Miletić, *Crmnica*, 362, 363; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 67, 68; M. Pižurica, *Kolašin*, 217; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 178; M. Stanić, *Uskoci*, 35; M. Pešikan, *SK-Lj*, 211. U jeziku Marka Miljanova javlja se kao veza odnosnih, načinskih i namjernih rečenica, kod Petra I se njime povezuju iskazne i namjerne rečenice, a kod Petra II i Nikole I uzročne rečenice (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 305, 306; B. Ostojić, *Petar I*, 248; D. Vušović, *Njegoš*, 84, 85, 174; S. Nenezić, *Nikola I*, 383; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 522).

³⁹⁷ L. Vujović, *Mrkovići*, 218; B. Miletić, *Crmnica*, 357.

³⁹⁸ B. Ostojić, *Petar I*, 247; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 302; S. Nenezić, *Nikola I*, 377; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 518.

Al' me kuga umoriti,
Al' me mati drugom dati

Za godinu, al' za dvije,
Al' od treće polovinu (Đevnjački izbor);
Za cara bi trebvala,
Al' za sina carevoga! (Đevnjačica nad morem);
Ali zlato među zlatarima,
Ali svita među terzijama,
Ali Mare među đeverima? (Kad se odmaknu s đevnjom);
Iz mog sela moju drugaricu,
Ali moju prvobratučedu (Đever snahu odgovara);
Pada li mu san na oči,
Al' mu jadi na srdašcu (Kad se hvata kolo);
Al' je sunce, al' je jasan mjesec?
Al' je saja među terzijama?
Al' je zlato među zlatarima?
Al' je đerđev među veziljama?
Al' jabuka od suvoga zlata (Kad svatovi s đevnjom budu blizu kuće).

U značenju istog veznika (*ili*) u narodnoj lirskoj poeziji zabilježen je i oblik *ja l'*:

Ja l' da dade, ja l' da ga prodade
Nit' ga daje, niti ga prodaje (Uspomena);
Jali majka, jali bijela vila?
Jal' si mlada u bašči porasla

Jal' si rasla bora gledajući,
Jali naše momče čekajući? (Ljepota đevjke);
Ja l' te dati, ja l' na mejdan stati (Megdan zbog ljube);
Je l' mi štogod Petar posl'o,
Ja li kartu, ja li pozdrav? (Za sinom).

Navedeni veznici *ali* i *jali* sa istom semantikom (semantikom veznika *ili*), čuju se i u narodnim govorima.³⁹⁹

Veznik *jer* u tom, kao i u oblicima *jere* i *jerbo* javlja se u uzročnom značenju i u našem korpusu i u crnogorskoj literatnoj i govornoj tradiciji.⁴⁰⁰

Veznik *đe* se upotrebljava i sa izmijenjenom semantikom. Naime, u primjerima koji slijede ne osjeća se semantička razlika između navedenog veznika i upitno-odnosne zamjenice *što/zašto/zato što*:

Đe tol'ko poju đevjke;

Đe mi moj dragi ne dođe? (Došao bi);
Jaaj mene, do Boga miloga,

³⁹⁹ D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 67, 68; M. Pešikan, *SK-Lj*, 211; M. Pižurica, *Kolašin*, 215; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 176; 215; L. Vujović, *Mrkovići*, 218; B. Miletić, *Crmnica*, 357; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 123. U jeziku starijih pisaca veznik *ili* prisutan je u disjunktivnom značenju (A. Mladenović, *Danilo*, 183; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 160, 303; D. Vušović, *Njegoš*, 80, 172; B. Ostojić, *Petar I*, 247; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 314, 519; S. Nenezić, *Nikola I*, 379).

⁴⁰⁰ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 306; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 523; L. Vujović, *Mrkovići*, 221; B. Miletić, *Crmnica*, 364, 365.

De mi osta jagluk nedovezen (*S mora na Dunavo*);
 Bog te ubio, bademe,
De mene mladu razbudi (*Ljuba je donjela*);
 No se majka naljutila,
De mi ne šće govoriti (*Majka za sinom I*);
 Na Maru curu gledaju
De bjelo lice umiva,
 A crne oči ispira (*Vila i devojka*);
 Je l' ti Jusjo neobično,
De si sama zanočila (*Za malim kćerima*).

Veznik o kojem je riječ javlja se i sa semantikom zamjenice *kako*:

Začuh vilu u dubravi,
De pjesme poji (*Začuh vilu u dubravi*);
 A znade li, majko mila,
 Jad me znade,
De je sade ledna zima (*Za majkom*);
 Da ih vidim *de* se bore
 Za slobodu Crne Gore (*Poruka iz logora*);
 Ja utekoh da ne gledam
De cvijeće deca nose (*Za malim kćerima*);
 Soko šjei te no gleda
De se munja s gromom igra (*O jabuko, zeleniko*);
 Sve gledaste, danas ne videste
De moj dragi mimo dvore prođe (*Devojka kune oči i dragoga*).

U funkciji vezivanja vremenske rečenice registrovan je veznik *de*:

Kada crna karta stiže,
 O godini, sine, novoj
De se svijet mijenio (*Majka za sinom II*).

A zabilježen je i u značenju rječe *da*:

De j' u mene jada dosta

De je mnogo jada bilo (*Majka za sinom II*);
 Da mi kuću ne zatvoriš,
De ja sreće više nemam (*Majka za sinom I*).

Veznik *de* se javlja u funkciji vezivanja mjesnih, odnosnih i vremenskih rečenica u jeziku vladike Danila, Petra I, S. M. Ljubiše, Petra II i Marka Miljanova.⁴⁰¹

Tipičan veznik crnogorskih narodnih govora **nako**⁴⁰² (nastao spajanjem veznika *no* i *ako*), u našem korpusu je upotrijebljen u isključnim rečenicama (sa semantikom veznika *osim, nego*):

Kad se stade obuvati,
 Ne mogaše bječve biti,

⁴⁰¹ A. Mladenović, *Danilo*, 183; D. Vušović, *Njegoš*, 86, 87; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 521; D. Vušović, *Njegoš*, 87; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 304.

⁴⁰² M. Stevanović, *Istočnogorski*, 96, 124; M. Pešikan, *SK-Lj*, 212; B. Miletić, *Crmnica*, 357; D. Petrović, *Rovca*, 167; M. Pižurica, *Kolašin*, 218. Isti veznik tipičan je i za starije crnogorske pisce (A. Mladenović, *Danilo*, 86; D. Vušović, *Njegoš*, 106; B. Ostojić, *Petar I*, 181; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 307; S. Nenezić, *Nikola I*, 380).

Nako vreće towareće (Dobro su se domislili);
Ja te neću ni žaliti,
Nako ovo do vijeka (Majka za sinom I);
Nema višnju ko da bere,
Nako momče i devojče (Momče i devojče).

U funkciji izražavanja želje ili nade da se ostvari nešto što se očekuje upotrebljava se veznik **dako** (*da + ako*)

No te poslah, srećo sine,
Blizu tvoga roditelja,
Dako bi te sačuvao (Majka za sinom I).

Ovaj veznik u upotrebi je i u crnogorskoj literarnoj i govornoj tradiciji.⁴⁰³

Veznik **ma** (koji je italijanskog porijekla⁴⁰⁴) upotrijebljen je u suprotnim rečenicama (sa semantikom veznika *ali*):

Ma l' govori ljepe Fate majka

Ma joj veli Fatima devojka (Kletva devojčina);
Ma đeveru snaha govoraše (Kad putuju s devojkom);
Ma ga njesu odabrale (Koja j' ono devojčica);
Ma mu veli Šarengaća mlada (Šarengaća mlada i Amzad-aga);
Ma si, Pole, melem blagi (Tetka za sestričinom);
Ma đeveru, od zlata prstene (Đever i snaha).

Semantička razlika između veznika *ma* i *ali* ne osjeća se ni u crnogorskim narodnim govorima, ni u jeziku starijih pisaca.⁴⁰⁵

Sa semantikom priloga *ikad*, *nekad* javlja se veznik **počem**, kojim se naglasak stavlja na vrijeme:

Ako bi' se počem i udala,

Ako bi mu počem uzjahala,

Ako bi' mu počem i sjahala

Ako bi' ga počem zagrlila (Krivokletna devojka).

Isti veznik javlja se i u crnogorskoj literarnoj tradiciji.⁴⁰⁶

Iz metričkih razloga, veznik **tek** se javlja u obliku sa finalnim vokalom *e*:

Teke prođe ljetno podne (Začuh vilu u dubravi);
Teke kuću obradova,
Moj Obrade!
Tužno srce oveseli,
Zlo veselje! (Baba za unukom).

⁴⁰³ M. Jovanović, *Paštrovići*, 472; B. Miletić, *Crmnica*, 360; M. Pešikan, *SK-Lj*, 207; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 177; Mato Pižurica, *Kolašin*, 216; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 304; S. Nenezić, *Nikola I*, 221.

⁴⁰⁴ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 123.

⁴⁰⁵ M. Pešikan, *SK-Lj*, 212; M. Jovanović, *Paštrovići*, 471; B. Miletić, *Crmnica*, 356, 357, 365; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 123; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 303; S. Nenezić, *Nikola I*, 221, 378.

⁴⁰⁶ R. Glušica, *Marko Miljanov*, 308; S. Nenezić, *Nikola I*, 221, 382.

U prethodno navedenim primjerima veznik *tek* upotrijebljen je u službi temporalnog veznika, kao opozicija vezniku *čim*. Njegova upotreba u navedenoj funkciji sasvim je uobičajena u crnogorskoj, i govornoj i pisanoj, tradiciji.⁴⁰⁷

Upotreba veznika **kamo li** za isticanje izuzetne nejednakosti posvjedočena je u analiziranom materijalu:

Ne b' svanula za neđelju dana,
A *kamo li* za dva, za tri sata (*Akšam mračē*);
Stra'ota je pogledati,
A *kamo li* dočekati (*Ne otimlji već me mami*);
Ne šće ni gledati,
A *kamo li* odbraniti (*Majka za sinom I*);
U kletvi je teško reći:
'Nosila te mutna voda!
A *kamo li* voda davit' (*Za sinom utopljenikom*).

Ovaj veznik posvjedočen je i u jeziku Nikole I.⁴⁰⁸

Veznik **ali** u našem korpusu egzistira sa funkcijom veznika *niti*:

Ne bi sablje od pošjekli
Sabljo britka,
Niti rata ubojita
Moj ratniče,
Ali dana od megdana (*Sestra za bratom*).

Građa sa kojom raspoložemo konstrikcije **jal'** i **da l'** svjedoči u službi rječce *zar*:

Zašto ti, curo, ne igraš?
Jal' svoga dragog ne imaš? (*Za kolom*);
Da l' ne znade tursku vjeru?
.....
Da li brate ne promisli (*Sestra za bratom*).

Sa semantikom veznika *ako* posvjedočili smo oblik **da**:

Da bih njemu vezen jagluk dala,
Tu je dragu odveć malo dara
A *da* bih mu baščaluka dala,
Sirota sam u majke đevojka (*Šta bih darovala dragome*).

Dijalekatski oblik **vej**⁴⁰⁹, u korpusu kojim raspoložemo, upotrijebljen je u funkciji veznika *već*:

Ako nećeš pobratima,
Vej se nikad ne udala
.....
I ako ga kad spravjala,
Vej ga otud ne gledala (*Đevojački izbor*).

⁴⁰⁷ D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 180; M. Jovanović, *Paštrovići*, 468; M. Pešikan, *SK-Lj*, 212; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 127; D. Vušović, *Njegoš*, 87; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 308; S. Nenezić, *Nikola I*, 380, 383; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 314, 527.

⁴⁰⁸ S. Nenezić, *Nikola I*, 385.

⁴⁰⁹ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 124, 125; M. Stanić, *Uskoci*, 119.

Ovim veznikom se iskazuju „isključivo negativne rečenice sa onima čija suprotna radnja mora da se dogodi”⁴¹⁰.

U našem korpusu veznik **ter** je upotrijebljen u funkciji sastavne rečenice, čime se slaže sa jezikom S. M. Ljubiše⁴¹¹:

Što tako sjediš *ter* lov ne loviš (*Oj sokoliću*).

U analiziranom materijalu zabilježili smo i veznik **pak**, upotrijebljen u sastavnim rečenicama (u funkciji veznika *pa* i *i*), koji je poznat i starijim crnogorskim pripovjedačima Petru I, Nikoli I i S. M. Ljubiši⁴¹², a posmatran iz današnje jezičke perspektive predstavlja arhaizam⁴¹³:

Majci pođe, *pak* ne dođe (Na grobu sina);
Pak se zato rasrdio na me (Šta je blago);
Pak ti ljubi koju tebe drago (Momak prevaren od đevojaka);
Pak je vila pokliknula (Oblačenje nevjest);
Pak zasija kano sunce
.....
Pak nakrive vuči kape (Ne otimlji već me mami);
Pak se moli mladu momku (Ljuba je preča nego sestra i snaha).

Dopusni veznik **pa** javlja se u konstrukciji sa veznikom *da*:

Pa da uzme sirotu (*Igra oro*);
Pa da pišem tri godine dana (*Ljubavni rastanak*);
Pa da od njih đurmuk uzimaju (*Pavlovi dvori*).

Kombinacija veznika *pa* i *da* potvrđena je i u jeziku Nikole I i S. M. Ljubiše.⁴¹⁴

⁴¹⁰ M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 124, 125.

⁴¹¹ M. Tepavčević, *Ljubiša*, 314, 525.

⁴¹² B. Ostojić, *Petar I*, 252; S. Nenezić, *Nikola I*, 221, 378; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 526.

⁴¹³ M. Stevanović, *Savremeni II*, 787.

⁴¹⁴ S. Nenezić, *Nikola I*, 383, 384; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 315.

7.6. Figure konstrukcije

U polje sintaksostilistike ubrajaju se i oni stilski postupci kod kojih oneobičajenje zahvata sadržaj izraza, sintagme ili rečenice u potpunosti. U tom smislu veoma su značajne figure konstrukcije, jer se one zasnivaju na različitom rasporedu riječi i raznim obrtima elemenata unutar rečenice. U njih spadaju: lirski paralelizmi - anafora, epifora, simploha, palilogija (anadiploza); asindet, polisindet; paranomazija; kao i: perifraza; retoričko pitanje; kontrast (antiteza); hiperbola; oksimoron, paradoks... Ono što je zajednička osobina svim navedenim stilskim postupcima jeste stvaranje pojačane eufonijske funkcije (proizvodnje prijatnog zvuka). Karakteristično za naš materijal je da ponavljanje neke riječi ili sintagme ne djeluje pretjerano, već se njime postiže ekspresivno-impresivna vrijednost izraza.

Lirski paralelizmi (anafora, epifora, simploha, palilogija), kao i ostale figure ponavljanja, ponavljanjem iste riječi ili istih riječi i izraza na različitim mjestima u pjesmi, imaju za cilj da istaknu snagu osjećanja, da intenziviraju emocionalnu tonalnost, ritmičnost, kao i da povezujući motive organizuju pjesme u cjeline. Crnogorska narodna lirika sadrži veliki broj primjera sa istaknutim stilogenim efektima.

Upotreba **anfore** u ovoj vrsti narodnog pjesništva je velike frekvencije. Od 270 pjesama našeg korpusa u gotovo svakoj petoj je registrovana. Ova stilaska figura se ogleda u ponavljanju iste riječi ili skupa riječi na početku više uzastopnih stihova. Ponavljanjem strukturnih elemenata kroz anaforu izražajnost se povećava, a svaki član u sistemu posebno naglašava. Osim što su naročito istaknute, ponovljene riječi doprinose i čvršćoj vezi stihova u okviru pjesme. Ovaj stilski postupak vezan je za sve vrste riječi: imenice, zamjenice, pridjeve, glagole, veznike⁴¹⁵, priloge...

*Ja sam Rada iza grada dizdareva ćer.
Ja sam Milić, mamin detić, uzmimo se mi!
Ja sam rada i vesela, tek ak' hoćeš ti (Što jedno hoće, drugo ne mrzi);
Što izlaziš svaki dan na vrata,
Što sa vrata s drugima govoriš,
Što drugome bosioka daješ (Ponosit dragi);
Eno dvoje ljubljeno!
Eno dvoje grljeno! (Dvoje ljubljeno);
Te bjelo lice izmiva,
Te crne oči ispira (Ostaće majka bez tebe);
A Morača bregovima,
A ja nemam s kim;
A ugiči čaktarima,
A ja nemam s kim;*

⁴¹⁵ Stilski postupak koji se ogleda u ponavljanju istih veznika u više uzastopnih stihova naziva se *polisindentska anafora*.

A moj dragi tuđom zemljom (Dragi u tuđini);
Ali biti, al' ne biti,
Al' me kuga umoriti,
Al' me mati drugom dati.

.....
I o konju bojno sedlo,
I na sedlo desnu ruku
I o ruci rukavicu! (Đevnjački izbor);
Il' si lijep te si se ponio,
Il' si mi se u blago zanio,
Il' ti ne da mati dolaziti,
Il' si dragi drugu zagledao? (Ponosit dragi);
I izjede pogačicu sve do korice,
I izjede kokoškicu sve do koščice,
I popila bokal vina sve do kapljice,
I izjela kondir meda sve do voštine (Žena traži ponude);
A jacijo, moja posestrimo,
A zorice, moja dušmanice (Akšam mračne);
Nit' si mi kosu gojio,
Nit' si mi biser nizao,
Nit' si mi svilu krojio (Đevjka momku);
I na ruke belenzuke,
I na čelo zlatno pero! (Voli najbližnjega);
Gleda je momče s rosne livade,
Gleda je zlato pa je doziva (Momak i đevjka);
Prođi me se, ostarjela majko,
Prođi me se, ti ne znaš sevdaha (Da ne može bez nje);
Gledala ga seka Bajram-bega,
Gledala ga, pa je govorila (Ljepota bega Ljubovića);
Možeš znati, draga drugo moj,
Možeš znati, hoćeš preboljeti (Mlad junače, jesam li ti draga);
Nemam seje da mi ga doveze,
Nemam brata da mi ga donese (S mora na Dunavo);
Zbijajmo se u redove!
Zbijajmo se drug do druga (Crna Gora u boj kreće);
Vidio te gondže Mehemedi,
Vidio te i begenis'o te (Megdan zbog ljube);
Gorom šeta deli Radivoje,
Gorom šeta, s gorom razgovara (Rosanda đevjka i deli Radivoje);
Gorom ide lijepa đevjka,
Gorom ide, a žeđa joj grede (Đevjka i čobanče);
Poručuje Karanfile Jovo,
Poručuje šećerli-đevjci (Prelja i kujundžija)
Meho kuje konja po mjesecu,
Meho kuje, a majka ga kune (Da ne može bez nje);
Plavi zumbul i zelena kada.
Plavi zumbul ode na Doljane

.....
Što je nebo da je list hartije,
Što je gora da su kalemovi,
Što je more da je crn murećep (Ljubavni rastanak);
Iskaće momče rakiju,
Iskaće momče večeru
.....
Moje mu oči – rakija,

Moja mu usta – večara! (Svrati ga, mati, boga ti);
Da joj Bog da iglu od biljura
Da sašije jorgan od behara,
Da pokrije sebe i bečara (Dvoje ispod jednog jorgana);
Bor sadila Borika devojka,
Bor sadila boru govorila (Bor i Borika);
Žuta dunja uvenula,
Žuta dunja i nerandža (Za trpezom uoči svadbe);
Sabah klanja lijepa devojka,
Sabah klanja, a Bogu se moli

.....
Je l' istina što svetina priča,
Je li viši od bojnoga koplja,
Je li ljepši od zlatne jabuke

.....
Jesu l' krave selu dopsadile,
Jesu l' ovce strane prekrilile,
Jesu l' pčele sunce zaklonile (Sudjenik);
Vezak vezla robinjica Rosa,
Vezak vezla u more gledala

.....
Je l' mi majka seke razudala?
Je li majka braću iženila?
Je su l' neve dara donijele?
Je su l' meni darak ostavile?

.....
Majka ti je seke razudala,
Majka ti je braću iženila (Suze materine);
Gorom jezde kićeni svatovi,
Gorom jezde gora im se ljulja (Umrta devojka);
Majka mila sina ljulja,
Majka sinu tiji zbori:

.....
Da mi, srećo, dobro hodiš,
Da mi hodiš i govoriš,
Da te majka školi dade,
Da m' izadeš dobro đache (Majka ljulja);
Prema selu na jasenu,
Prema dvoru na jaboru,
Prema luci na jabuci (Grlica);
Mrki su mu pomršeni brci,
Mrki perčin mahom podgorio;
Kad se šeće šefteli sokakom,
Kad se šeće, sve gleda preda se (Ne ženi se mlad);
Šta je ono digni – spusti,
Šta je ono promicalo,
Šta je ono natezalo? (Baba tikve prodavala);
Majci pođe, pak ne dođe,
Majci kuku! (Na grobu sina);
Što učini, Pole moja,
Što ostavi svakog tvoga?
Na šta si se slakomila,
Na dva lakta crne zemlje?

.....
Eto tebe dosta dobra:

*Eto mlada roditelja (Tetka za sestričinom);
Da je kuća utrenička,
Da je kuća istražnička,
Da su sestre bezbratnice!
Ne daj, Božo – sunce moje!
Ne daj, borče oglašeni!*

.....
*Munje mi te pogodiše,
Munje mi te oboriše (Nadala se tužna majka);
Naši mladi proleter!i
Naši mladi komunisti!*

.....
*Djeco naša – željo naša,
Djeco naša – velja nado,
Djeco naša – velja rano! (Kad nam danas dolećeste...);
Ima l' šta ljepše od mene?
Ima l' šta brže od konja?
Ima l' šta šire od polja?
Ima l' milije od brata?
Je l' išta dublje od mora?
Je l' išta slađe od meda? (Vila i đevojka).*

Nekada su gotovo svi stihovi pjesme ispjevani kroz ovaj stilski postupak. Tako, od jedanaest stihova pjesme *Joke i Selman-aga*, deset gradi anaforu.

Isti stilski postupak karakterističan je za pjesme koje su građene na principu slovenske antiteze, pa anaforu tvore veznici *ili* i *nego*. Takvu situaciju ilustruju pjesme *Neoženjen*, *Tri božićna dana*...

Ponavljanjem iste riječi ili sintagme na kraju najmanje dva uzastopna stiha nastaje **epifora**. Stilski efekat naročito dolazi do izražaja kada se ponavljanja nalaze u gradacijskom nizu, tj. sa svakom sljedećom ponovljenom jedinicom iskaz dobija na jačini. Ova stilska figura u velikoj mjeri je našla izraza u jeziku crnogorske lirske narodne poezije:

*Jovo, brate, žao mi je na te!
Moja draga hoće poći za te,
Sama mi se sablja vadi na te (Ne uzmi mi dragu);
Uzmi, dušo, brata moga;
Uzmi nećeš brata moga,
Uzmi, dušo, pobratima!
Ako nećeš pobratima,
Vej se nikad ne udala;
I ako se kad udala,
Nikad sina ne imala;
A ako ga kad imala,
Na vojsku ga ne spravjala,
I ako ga kad spravjala (Đevojački izbor);
Šta bih dragom od milosti dala:
Da bih njemu vezen jagluk dala (Šta bih darovala dragome);
Svi dilberi, a mojega nema.
Mili Bože, a što mi ga nema? (Svi dilberi, a mojega nema);
Prema kuli bega Bajram-bega.*

Gledala ga seka *Bajram-bega (Ljepota bega Ljubovića)*;
 Priček' me malo, *mjeseče!*
 Govori jasan *mjeseče (Neoženjen)*;
 I tebe zove *na svadbu*.
 Ako joj nećeš *na svadbu (Blagoslov)*;
 Osim jedno vedro nebo nad *nama*
 I mekana posteljica pod *nama (Uslišena molitva)*;
 Cvjeće ide od ruke do *ruke*,
 Ne bi l' došlo i u tvoje *ruke! (Ponosit dragi)*;
 Na njima su *sivi sokolići*,
 Nijesu ono *sivi sokolići (Da sam mlada studena vodica)*;
 Treći mlada *sama sebe*,
 Koji vije *sama sebe (Uoči svadbe)*;
 Kad je žao, zašto si *je dao?*
 Da sam znao, ne bi vam *je dao (Svatovi traže da im pokažu mladu)*;
 Ču li mene, slavuj *grlo jasno*,
 Da j' u mene tako *grlo jasno (Paun i slavuj)*;
 Sve su neve *dare donije*le,
 I tebi su *dare donije*le (*Suze materine*);
 Pod kojim spaše *đevojka*,
 Ljuto kunjaše *đevojka (Ljuba je donjela)*;
 Junak prođe kroz goru *zelenu*,
 Nasloni se na jelu *zelenu (Ljubina kletva)*;
 I iznijet' jednu *čašu vina*;
 Nemoj popit' onu *čašu vina (Deseta ženidba)*;
 Gledajte se, *crne oči!*
 Ko ne ljubi *crne oči (Kad se hvata kolo)*;
 Ja mu reko' *sude prati*,
 A on ne kte *sude prati*

 Nije meni glave žao,
 Već je meni lonca žao (*Bijeda na pravoga krivca*);
 Gnijezdo si od *slobode*.
 Sve rad' časti i *slobode (Poruka iz logora)*;
 Udovice: 'Naš nevjerni *druže!*'
 A nevjestice: 'U nevolji *druže!*' (*Sreća pa nesreća*);
 Mene prose za *prepelka*,
 A ja neću za *prepelka (Grlica)*;
 Tamna noći, tamna *li si*,
 Moja draga blijeda *li si! (Dragi – zulumčar)*;
 Pozdrav' brata i poljubi za *me*;
 Upitaj ga što se srđi na *me (A najposle ja ne marim za njega)*;
 Evo danas treće *jutro*,
 Zlo mi *jutro (Na grobu sina)*;
 Prođoh kroz goru – ne znam kroz *koju*,
 Sretoh *đevojku* – ne znam ni *koju*,
 Stah joj na nogu – ne znam na *koju (Đevojačka presuda*⁴¹⁶);
 Sv'jetli, momče, dokle nama *drago*,
 Pak ti ljubi koju tebe *drago (Momak prevaren od đevojaka)*.

Anaepifora predstavlja ponavljanje iste riječi ili sintagme sa početka prethodnog na kraju narednog stiha. Riječi koje se ponavljaju nose emocionalno težište iskaza. Ovaj stilski

⁴¹⁶ U navedenim stihovima iz pjesme *Đevojačka presuda* pored epifore evidentna je i mezofora.

postupak, suprotno prethodnim, nije velikog obima kada je u pitanju naš korpus. Potvrđen je u svega dvije pjesme:

*Morni konji i svtovi.
Đe su bili te su 'morni'? (Kad vode devojk);
Češljalice mamim.
Češljajte mi češljalice (Pjesma češljalicama).*

Nasuprot anaepifori, jedna od stilskih figura naglašeno zastupljena u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji jeste **mezofora**, koja predstavlja ponavljanje iste riječi ili sintagme na sredini dva ili više uzastopnih stihova:

*Uz' o zlato za konja Labuda,
A dukata za sokola siva (Sve devojci);
I reći će da ne hajem za nj'ga
A ja hajem i dušicu dajem (Pjevala bih, al' ne mogu sama);
Ala, đogo lijepa konaka
Tebe đogo snopak djeteline (Lijep konak);
Na vodu ga naklanjala,
U vodu se ogledala,
.....
A da su mi vjeđe smeđe,
K'o što su mi crne oči (Mara na vodi);
Šeher Saraj'vo bez pašaluka,
A ja devojka bez ašikluka? (Što biti ne može);
Moja draga blijeda li si!
Kako neću blijeda biti
.....
Do ponoći pije, lije;
Od ponoći kući ide (Dragi – zulumčar);
Na vodicu cvijet ostaviti!
Kad mi dragi na vodicu dođe,
Naka dragi rumen cvijet nađe (Milostiva draga);
U ruke mu dvije dunje žute,
Na srcu mu dvije rane ljute:
Prva rana umrije mu majka,
Druga rana udaje se draga. (Mehove žalosti);
Nije blago ni srebro mi zlato,
Već je blago što je kome drago! (Šta je blago);
Al' me mati drugom dati!
A što bi te drugom dala (Đevojački izbor);
Sem što sam ti stopu iskružila
I u stopu neven posadila.
Kako neven ne mog'o bez zemlje,
Tako i ti ne mog'o bez mene! (Da ne može bez nje);
Kože ćemo povezati,
Mi ćemo se poljubiti:
Koza kozu među roge,
Ja ću tebe među oke (Za kozama);
A što žališ vranca debeloga,
Tvoga vranca? Pojeli ga vuci (Zarok momka i devojke);
Sanak me mori,
Tuga me boli;
Tuđin me mami (Tuđe momče);*

Jerbo je *momče* šeherce:
 Iskaće *momče* rakiju,
 Iskaće *momče* večeru (*Svrati ga, mati, boga ti*);
 Nako *momče* i *đevojče*.
 Stidnje *momče* no *đevojče*,
 Ispod stida *momče* reče (*Momče i đevojče*);
 Otkud *vjetar* duše,
 Da mi *vjetar*, majko

 Kud *Mara* prolazi,
 Da me *Mara* majko (*Predsmrtna želja*);
 Duvak *mećat*, u čelo je ljubiti'
 Prsten *mećat*, na uho joj šaptat' (*Jadi*);
 Vezan mu je *jagluk* za pojasom.
 Ja mu iskah da mi *jagluk* dade (*Uspomena*);
 Što bih ti se *lica* naljubio,
 Bjela *lica* ispod trepavica
 I čušluka ispod mindušluka:
 Bjela grla ispod đerdanluka. (*Kad bi znao*);
 Prosio *b' te*, ne dadu te:
 Mamio *b' te*, poći nećeš:
 Otimo *b' te*, sad ne mogu (*Ne otimlji već me mami*);
 Zove *sestre* na veselje.
 Tri mu *sestre* dolazile (*Šer-đidija*);
 Nit' si *mi* kosu gojio,
 Nit' si *mi* biser nizao,
 Nit' si *mi* svilu krojio
 Majka *mi* kosu gojila,
 Sestre *mi* biser nizale (*Đevojka momku*);
 Ne *rasti* mi nebu u visine,
 Nego *rasti* polju u širine (*Bor i Borika*);
 Idu *li* svati za mene,
 Trube *li* trube srebrne,
 Viju *li* zlatne band'jere,
 Idu *li*, majko, veselo? (*Očekivanje svatova*);
 Igra *njemu* vidra uz koljeno,
 Capti *njemu* uz oružje ruža;
 Ovce *su mu* polje prekrilile,
 Krave *su mu* selu dosadile,
 Čele *su mu* sunce zaklonile (*Suđenik*);
 Uze *metlu* da omete dvore
 A uz *metlu* tanko popjevkuje (*Đever snahu odgovara*);
 Na *veselje* da ne ide,
 On *veselje* doma ima

 Taj na *žalost* da ne ide
 Ima *žalost* i kod kuće (*Žalost i radost*);
 Igre će se zaturiti,
 Kola će se započeti,
 Đevojke će zapjevati,
 A momci će poigrati (*Nina, nina*);
 Nemoj *nam* doći potajno,
 Veće *nam* dodi bogato!
 Injem *nam* goru nakiti (*Božiću, radosti*);
 Gaze *borci* crnogorski;

Idu *borci* da se bore (*Preko brda*);
 I prenese *pod krilom* *đevojku*.
 Ljuto pišti *pod krilom* *đevojka* (*S mora na Dunavo*);
 Poljem bježe dva pečena zeca,
 Čeraju ih *dva* 'rta odrta,
 Čekaju ih *dva* slijepa lovca.
 Vino piju *dva* mrtva junaka (*Laž i paralaž*);
 Kad *junaci* plot preskaču,
 Svi *junaci* preskočiše,

 Kad *junaci* ovce jave,
 Svi *junaci* dojaviše (*Mali muž*);
 Dragu *Kostu* na prozore
 I recite *Kostu* mome (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*);
 Polako nam *zlato* odvodite:
 Jer je naše *zlato* naučeno (*Kada se svatovi spremaju da odvedu mladu*);
 Jedno *sunce* – stari svat do svata,
 Drugo *sunce* – prvijenac s kumom,
 Treće *sunce* – đever i *đevojhka*,
 Koje *sunce* stari svat od svata,
 To je *sunce* svate ogrijalo,
 Koje *sunce* prvijenac s kumom,
 To je *sunce* kolo ogrijalo;
 Koje *sunce* đever i *đevojka* (*Kad dolaze svatovi s đevojkom*);
 Je li *tjelo* za *naše* odjelo,
 Jesu li *prsti* za *naše* prstenje? (*Svatovi traže da im pokažu mladu*).

Analizirajući navedene primjere možemo zapaziti da je prisutno često ponavljanje dvije lekseme unutar jednog stiha, od kojih je jedna istovjetna sa riječju iz prethodnog, a druga iz narednog stiha.

U gradacijskom ređanju majčine kletve, a kćerkine želje da bude sa svojim izabranikom, svaki stih sadrži prisvojnu zamjenicu *moja* u formi mezofore, koja doprinosi stvaranju još prisnijeg odnosa između njih dvije, a istovremeno pojačava intenzitet kazanog. Takođe, u gradacijskom nizanju u sredini svakog stiha nalazimo ponavljanje glagola *kazati* (*Ništa se sakriti ne može*), kao i imenicu *kita* u sredini tri posljednja stiha (*Momkova mati i svatovi*) pri nabrojanju onoga kakava bi snaha trebalo da bude u novom domu. Svi stihovi, izuzimajući prvi u pjesmi *Kad se odmaknu s đevojkom* u medijalnom položaju sadrže predlog *među*.

Karakterističan primjer mezofore sadrži i pjesma *Zora zastanula*, u kojoj se vlastito ime Joka u obliku vokativa (*Joke*) javlja u sredini svih stihova. Lirski subjekt, odnosno mladić koji pjeva ovu pjesmu obraća se Joki i saopštava joj šta mu se dogodilo. To učestalo ponavljanje imena, stavljanje naglaska na lice kojem se obraća i daje posebnu stilsku crtu ovoj pjesmi.

Ponavljjanje istih jezičkih elemenata u raznim pozicijama u stihu nastaju stilski postupci koji predstavljaju kombinaciju mezofore i anafore ili epifore. Ove vrste ponavljanja osim ekspresivnog utiska koji ostavljaju na čitaoca/slušaoца, imaju još jedan cilj – da zadovolje metričku strukturu pjesme.

Ponavljjanje istih jezičkih jedinica na početku prvog i na sredini sljedećeg stiha naziva se **anamezofora**. Tako istaknute riječi dobijaju emfatički smisao, a čitav iskaz djeluje upečatljivije i slikovitije:

Za jednom me zaboljela glava,
A za drugom srce ispucalo (*Tri djevojke*);
Pod onom gorom zelenom
I pod planinom visokom (*Djevojka momku*);
Meni ih dever beraše
I meni mladoj davaše (*Snaha i zaova*);
Žalosna je mlada Mare,
Te žalosna doma pođe (*Ko nema brata nema ni sreće*);
Cikće tica kosačica,
Ona cikće i govori (*Žalost i radost*);
Junak junaka okom pogleda:
đe junak bude da potrebuje (*Junak junaka pogleda*);
Da postane siroma
Pa da uzme sirotu (*Igra oro*);
Za jabuku divljakinju
I za druge polovinu (*Bijeda na pravoga krivca*);
Da na tvoje padnem strane
I da vidim partizane (*Poruka iz logora*);
Tebe zlato školovala,
Ne bih tebe ustavila (*Za malim kćerima*);
Što me, blago, ne zagrliš
Kao što si naučila (*Tetka za sestričinom*);
Srce joj je u ranama;
Da je srce od čelika (*Kad nam danas dolećeste...*).

U narodnoj lirskoj poeziji ništa manjeg obima od prethodno navedenog stilskog postupka nije ni **epimezofora** ili reduplikacija riječi ili sintagme na kraju jednog i na sredini narednog stiha. Potvrdu kazanog predstavljaju sljedeći stihovi:

Jadna majko, okl' u mene zlato?
Uz'o zlato za konja Labuda (*Sve djevojci*);
Čini mi se, spominje me dragi,
Ali dragi i ne haje za me (*Nešto mi se diše i uzdiše*);
I o konju bojno sedlo
I na sedlo desnu ruku (*Djevojački izbor*);
Ona vide kako bečar spava,
Kako spava, kako li se budi:
Kad se budi, crne oči ljubi (*Dvoje ispod jednog jorgana*);
Nek te ženi, željela te majka,
Tebe majka, a ti djevojaka! (*Kletva*);
Što izlaziš svaki dan na vrata,
Što sa vrata s drugima govoriš (*Ponosit dragi*);
Pojah konja, pođoh jeli,

Ja ne mogoh *jeli* prići (*Za trpezom uoči svadbe*);
 Ni moja Ane ni *cvijet*!
 Crven se *cvijet* crveni (*Kod đevvojačke kuće*);
 I razviše u haz bašči *đulove*,
 Pod *đulove* moja draga zaspala (*Usnula nevjesta*);
 Majka ti ih po krilu *premeće*,
 Dar *premeće* gorke suze lije (*Suze materine*);
 Sad nema one *milosti*;
 Ona se *milosti* razvrgla (*Rod je ženin miliji nego sestra*);
 Kuj prolaze Pavlovi *svatovi*,
 Svi *svatovi* peruniku brali (*Deseta ženidba*);
 Ljuljla, ljuljala majka *sina*
 Nina-*sina*, san te prevario (*Ljuljala majka*);
 Da mi, srećo, dobro *hodiš*,
 Da mi *hodiš* i govoriš (*Majka ljulja*);
 Dobro hoće, bolje *nose*:
 Ljeti *nose* za kalpakom (*Kad se hvata kolo*);
 Poslaću ti misirsko *povjesmo*,
 Uz *povjesmo* šimširli-vreteno (*Prelja i kujundžija*);
 Da joj pošlje od zlata *bešiku*,
 U *bešiku* od svile pelene (*Majka Maru u manastir dala*);
 Će pristaju trgovačke *lađe*.
 Nijesu *lađe* ka' i druge *lađe*,
 Neg' su *lađe* srebrom okovane (*Da sam mlada studena vodica*);
 Ja b' izveo, ali mi je *žao*!
 Kad je *žao*, zašto si je dao (*Svatovi traže da im pokažu mladu*).

Ponavljanja istih strukturnih elemenata na sredini jednog i na početku sljedećeg stiha svoje mjesto nalaze u našem korpusu. Na taj način ponovljene riječi postaju naglašene, a čitav izraz dobija na ekspresivnosti. Taj stilski postupak se naziva **mezoanafora**:

Ja bih znala *će* bi stala,
 Će no gleda majka moja (*Voli najbližnjega*);
 Prevezi me *tamo* i onamo!
Tamo mi je selo omiljeno

 Ne bi li se *smilovala* majka,
Smilovala, meni ćercu dala. (*Da izmoli đevojku*);
 Draga moja, s *kim* ti noću spavaš,
 S *kim* ti spavaš, s kim se razgovaraš (*Sama*);
 Po *Vase* ljepe đevojke.
Vase ih gleda s prozora (*Snaha i zaova*);
 Brzo mu se *ljekarica* nađe,
Ljekarica, iz gorice vila (*Majka, seja i ljuba*);
 Blago *tebe* zelen-bore:
Tebe vazda sunce grije

 Lakše *tebe*, divna jelo:
Tebe s vrha biser kaplje (*Subina*);
 Pa ga viju od *bije*le svile,
 Od *bije*le i još od crvene (*Sestre bez brata*);
 O đevojko, *moje* jagnje malo,
Moje jagnje, moje milovanje!

Gre'ota je *poljubit'* devojku,
Poljubiti, pa je ostaviti (*Đevojačka kletva*);
 Devojka je *ječam* žito klela:
Ječam žito, u boga ljepota (*Devojka ječam proklinje*);
 A neka je, *baš* joj hvala,
Baš je momka izabrala (*Ljubikolo*);
 'Čija j' *ono* devojka?
 'Ono j', sine, sirota' (*Igra oro*);
 Da se *doma* popaštimo!
Doma mi je zla svekrva (*Bijeda na pravoga krivca*);
 Procmilela u *Doljane* trava,
U Doljane i oko Doljana (*Procmilela u Doljane trava*);
 Oj javore, *zelen* bore,
Zelen ti si usred gore (*Javor*);
 Sakuj sebi *toke* na jeleke,
Toke nosi, mnome se ponosi (*Prelja i kujundžija*);
 I premalu *Misju* moju!
Misju neću ni žaliti (*Za malim kćerima*);
 Knjiga bješe *bez* pozdrava,
Bez sinova rukopisa (*Majka za sinom I*).

Našu pažnju privukla su i ponavljanja iste strukturne jedinice na sredini prvog i na kraju sljedećeg stiha ili stilski posupak koji se naziva **mezoepifora**. I ova vrsta ponavljanja, kao i prethodna, ima naglašen stilogeni efekat:

U Stambolu *ljubu* ostavio,
 Sprema slugu da dovede *ljubu* (*Alibegovica i sluga*);
 Otkud *sunce* grije,
 Da mi jarko *sunce* (*Predsmrtna želja*);
 Ano *moja* šećernoga soja,
 Da ja znadem da ćeš biti *moja* (*Kad bi znao*);
 Ona *vije* tri vijenca;
 Jednoga mi bratu *vije* (*Uoči svadbe*);
 Spavaj, *đeco*, *rodila* te majka,
 Tebe mama u gori *rodila* (*Spavaj đeco*);
 Vas *biti* neće;
 Ali će *biti* (*Vince je teklo*);
 Košutice, *rosna* ti si!
 - *Đe* si bila te si *rosna*? (*Košuta i devojka*);
 A *znade* li, majko mila,
 Jad me *znade* (*Za majkom*).

Stilski postupak, takođe, reduplikacije, ali ne iste lekseme, već ponavljanje sinonima u dva ili više uzastopnih stihova naziva se **epanafora**. Njena upotreba ima za cilj izbjegavanje monotonije iskaza. U lirskoj narodnoj poeziji ova figura nije velike frekvencije kao prethodno navedene. Registrovali smo je u samo jednoj pjesmi:

Tvoje *vrane konje* prepinjala.
 Na tvom *vrancu* sedlo šimširovo (*Đevojačka kletva*).

S posebnim interesovanjem smo se zadržavali i na stilskom postupku koji predstavlja ponavljanje iste riječi ili sintagme unutar jednog stiha, čime se riječi koje se ponavljaju i posebno ističu. **Prasapodoza ili kiklos**, kako se ova figura naziva u isto vrijeme ima i kohezionu ulogu među elementima unutar samog stiha, ali i u okviru pjesme kao cjeline:

Tamna noći, tamna li si (Dragi – zulumćar);
S te i s te strane (Dragi u tuđini);
B'jelo ti je bjelo perje (Golub i golubica);
Mislila sam (o zlu ne mislila) (Šta bih darovala dragome);
Bujrum, aga Selman-aga (Joke i Selman-aga);
Luda mi je, prepanućeš mi je (Još mi je luda);
Vala draga, vala si mi ljepa!

.....
Vala dragi, vala si mi mio! (Momče i djevojče);
Dvjesta jesam, a dvjesta nijesam (Tri djevojke);
Ili iš'o, il' ne iš'o.

.....
Il' me hoćeš, il' me nećeš (Voli samo nju);
Moja draga, moja željo živa (Rastavljeni dragi);
O gajtane, moj gajtane (Mlada čobanica);
Kako spava, kako li se budi (Dvoje ispod jednog jorgana);
S kim ti spavaš, s kim se razgovaraš

.....
Sama spavam, sama razgovaram (Sama);
Gorom šeta, s gorom razgovara (Rosanda djevojka i deli Radivoje);
Cvjeće ide od ruke do ruke (Ponosit dragi);
Pokraj jele, a tanja od jele? (Ljepota djevojke);
Vod' je, vodi u ime Boga! (Oblačenje nevjeste);
Amin Bože, dobar Bože! (Dobrodošlica po vjenčanju);
Lice grdi, a lice izrasta (Najveća je žalost za bratom);
Ona ide od jele do jele (Dva veselja);
Oj sokole, moj sokole (Oj sokole);
San u bešu, a nesan pod bešu (Spavaj deco);
Tri majstora, tri godine dana (Nina, nina);
Pijete me, pijte (Vince je teklo);
Dva joj oka dva pivna vildžana (Lijepa djevojka);
Šta je, ženo, jedna ženo, koja je bolest?
Muči, mužu, jedan mužu, umriješ ti (Žena traži ponude);
Prije rata i od rata (Za malim kćerima);
Kud ću jedna, kud ću grdna (Majka za sinom I);
Ptica bez gore, riba bez vode (Što biti ne može);
Šeta Mare, šeta Jane

.....
Jer bez brata, brata nije,
A bez sina, sina nije (Ko nema brata nema ni sreće);
Neće, pa neće!

.....
Hoće, pa hoće! (Svatovska pjesma – kad hoće da vode djevojku);
Uz trpezu, niz trpezu, sivi sokole (Svadbena počašnica domaćinu).

Simploha ili ponavljanje riječi ili skupa riječi na početku i na kraju dva ili više stihova, u našem materijalu nije zastupljeno sa velikim brojem primjera. Javlja se samo u dvije

pjesme. Međutim, ono što je izvjesno jeste da je početkom i završetkom dva ili više stihova sa istom riječju postignut još jači efekat povezivanja stihova u cjelinu, tj. pjesmu, nego što je to bio slučaj sa prethodno navedenim figurama, prije svega zato što su prvo i posljednje mjesto u stihu naročito istaknuti.

*Ja pod brdo, a sunce na brdo,
Ja na brdo, a sunce za brdo (Lijep konak);
Na Maru je zlatno ruho,
Na Janu je prosto ruho (Ko nema brata nema ni sreće).*

I **palilogija ili anadiploza**, koja predstavlja ponavljanje riječi ili grupe riječi na kraju jednog i na početku drugog stiha, nalazi izraza u velikom broju primjera iz našeg korpusa. Kao i druge figure ponavljanja i ona doprinosi tješnjoj vezi unutar iskaza.

*Tu mi đevojka biser nizala,
Biser nizala, svilu sukala (Momak i đevojka);
Ko mi ima dobre dvore,
Dobre dvore i obore,
Dobre konje i volove
.....
Ko ima loše dvore,
Loše dvore i obore (Žalost i radost);
Pa zatraži žute dunje,
Žute dunje carigradske (Ne mogli ih rastaviti);
„u mi osta sablja moja,
Sablja moja i marama (Dioba);
Jere ima ludo čedo,
Ludo čedo od neđelje (Šer-đidija);
Koji čuva bjele ovce,
Bjele ovce razbludnice (Đevojčica nad morem);
Da kupimo brata mene;
Brata mene, sina tebe (Ko nema brata nema ni sreće);
Onda momče nju poljubi,
Poljubi je, odriješi (Ljuba je preča nego sestra i snaha);
Nina, nina malog Milutina,
Milutina, Dragutina (Nina, nina);
Pošla baba čobaninu,
Čobaninu u planinu (Baba i čobanin);
Ne tebe mi teške rane,
Teške rane nevidane (Za sinom);
Đevojka viče s visoka brega,
S visoka brega, iz tanka glasa (Što biti ne može);
Volješe se dugo vr'jeme,
Dugo vr'jeme tri godine (Ne mogli ih rastaviti);
Đe no gleda majka moja,
Majka moja i njegova.
.....
No komšiju najbližega,
najbližega, najljepšega (Voli najbližnjeg);
Biće tvoja oba oka,
Oba oka i đevojka (Momče i đevojče);
Šta je sine Jovo?
Jovo veli majci (Predsmrtna želja);*

Popili je *'morni konji*,
Morni konji i svatovi (*Kad vode djevojku*);
Dobro došli, *svi svatovi*,
Svi svatovi, *svi cvjetovi* (*Dobrodošlica po vjenčanju*);
I među njima *Alija*,
Alija carev delija (*Ljuba je donjela*);
U to kolo lijepa *Mara*.
Mara pafte izgubila (*Subina*);
Uranila nevjesta *kraj* zaove *stanula*,
Kraj zaove *stanula* grozne suze ronila

.....
Ne pitaj me, zaove, *žalosna sam, nesrećna*,
Žalosna sam, nesrećna za prvijem sevdahom (*Prva ljubav*);
Ja sam bio u *Ilije*,
U Ilije, u didije (*Dženarika*);
A sad mi ga tužnoj *crna zemlja ljubi*,
Crna zemlja ljubi, a travica grli (*O djevojko dušo*);
Na ruku joj *prsten nosi*.
Prsten nosi da je prosi,
Da je prosi, da je ljubi (*Aj, ne rosi*);
Padaće ti na um *devovanje*:
Devovanje, moje carovanje (*Devovanje*);
Provede ga *izdaleka*,
Izdaleka preko mosta,
Preko mosta srebrnoga (*Uoči svadbe*);
Prisadih joj *žutu dunju*,
Žutu dunju i nerandžu

.....
Ne vratih se za *godinu*,
Za godinu i za dvije (*Za trpezom uoči svadbe*);
Gojila me dok me *uzgojila*,
Uzgojila, vama darovala (*Dever i snaha*);
Na um će ti padat' *devovanje*,
Devovanje, momo, begovanje (*Briga materina*);
Rasla mi trava *do bjela dvora*,
Do bjela dvora mladoga Marka (*Ne može sama*);
Iš, kokote, *šareno ti pero*,
Šareno ti pero, ko paunu (*Iš, kokote*);
blago družini *s kojom vojuje*,
s kojom vojuje i vino pije (*Junak junaka pogleda*);
„dber“, sokole, što ti je *od volje*!
Od volje mu je mlada djevojka (*Oj sokoliću*);
Otpuhni cv'jetak *od vjerenika*,
Od vjerenika iz tuđe zemlje (*Doleće cv'jetak*);
Zađe mi se za *rusu kosu*
Za rusu kosu, za djevojačku
Veselo, sele, *kose gojila*,
Kose gojila, sreću čekala,
Sreću čekala i dočekala (*Zdravica djevojci*);
U gori je *drobna ruža*,
Drobna ruža, *madžurana*
Madžurana, govorila

.....
Mladići me *dobro hoće*,
Dobro hoće, bolje nose (*Kad se hvata kolo*);

Da vidimo ko će *bolje*,
Bolje momče no *đevojče* (*Hajde kolo*);
 Gledaju te *crne oči*,
Crne oči, cura mlada (*Ljubikolo*);
 Crna Gora u boj *kreće*.
 U boj *kreće* ovih dana (*Crna Gora u boj kreće*);
 Ti si naše jabuke *obrala*!
Obrala ih mlade i zelene (*Zelengoro*);
 A na trećoj *soko šjedi*,
Soko šjedi te no gleda (*O jabuko, zeleniko*);
 Reče *đevojka*: - *Nuto đidije*,
Nuto đidije što ne miruje,
 Valja mu dati *muke velike*,
Muke velike: *jagnje pečeno*,
Jagnje pečeno, noža ne dati,

 Valja mu dati *još više muke*,
Još više muke: *vina barjelo*,
Vina barjelo, čaše ne dati,

 Valja mu dati *muke najviše*,
Muke najviše mladu *đevojku*,
Mladu đevojku jorgan ne dati (*Đevojačka presuda*);
 Pokupismo *nova kola*,
Nova kola od olova (*Dobro su se domislili*);
 O cvijeće *procapćelo*,
Procapćelo, uvenulo (*Za malim kćerima*);
 Lijepo je *narešena*,
Narešena, nakićena (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

Lirska narodna poezija sa područja Crne Gore odlikuje se upotrebom **asindetona** i **polisindetona**. Navedena stilska sredstva pojačavaju ekspresivnost i ističu sadržaj. Uz pomoć njih se informacija što potpunije i jasnije prikazuje. Ove figure se baziraju na rasporedu i organizaciji riječi u okviru pjesme. Informacija njima iskazana ima neki svečan ton. Nekada se koriste naporedo i tada imaju funkciju naglašavanja, ali doprinose i dinamici. Sadržaj iskazan asindetonom je brži, napregnutiji, za razliku od onog iskazanog polisindetonom koji je sporiji, pa se svaki član posebno ističe. I jednim i drugim, svakim na svoj način, pojačava se stilski efekat.

Asindeton je stilski postupak koji se bazira na ređanju iskaza, nadovezivanju jedanog na drugi prema logičkom slijedu, bez upotrebe bilo kakvih sveza. Njime se ostvaruje jezgrovitost i zgusnutost emocija:

Ptica bez gore, riba bez vode,
 Šeher Saraj'vo bez pašaluka,
 A ja *đevojka* bez *ašikluka*? (*Što biti ne može*);
 Dvore pomest', vode donijeti,
 Na vodicu cvijet ostaviti (*Milostiva draga*);
 Dva veselja za dan načinjela,

Sina ženi, unuka kršava (*Dva veselja*);
 Braća igru ostaviše,
 Kosom travu pokosiše,
 Kotlom vodu isipaše
 Dok nadoše seki prsten (*Sestrin prsten*);
 Što me dade za samca junaka,
 Koji brata, ni sestrice nema!
 Kad igraše kolo na livadi,
 Svaka snaha uz đevera stoji,
 A ja jadna ukraj kola sama (*U sirotu domu*);
 Ko mi ima dobre dvore,
 Dobre dvore i obore,
 Dobre konje i volove
 I u dvoreu dobru ljubu,
 Na veselje da ne ide,
 On veselje doma ima

 Ko mi ima loše dvore,
 Loše dvore i obore,
 Loše konje i volove
 I u dvoru lošu ljubu,
 Taj na žalost da ne ide
 Ima žalost i kod kuće (*Žalost i radost*);
 Koja j' ono đevojčica,
 Tanka, bjela i rumena,
 Te se svija oko dvora
 Svako jutro i večerom,
 S mojim Jovom jašikuje? (*Koja j' ono đevojčica*);
 Zdravo, veselo, zdravo, veselo! (*Sijeda mu brada*);
 Preko brda i dolina,
 Paljevina, ruševina,
 Preko brzih voda gorskih
 Gaze borci crnogorski (*Preko brda*);
 U njoj muške glave nema,
 Bracka glavo,
 Osim roba, ili groba,
 - Kuku Živko!
 Do gomile, razvaline,
 Sestri lele!
 Garevine, paljevine,
 Kuku braćo (*Sestra za bratom*).

Polisnideon ima funkciju povezivanja dijelova iskaza u jednu cjelinu uz pomoć sveza. Sveze imaju funkciju isticanja ponaosob svakog elementa niza, čime oni dobijaju na izražajnosti, a čitav iskaz na ekspresivnosti:

Daj mi, Bože, krila sokolova
 Da preletim gradu u avliju,
 Da zamutim šedrovan vodicu,
 Da polomim vinovu lozicu,
 Da pozobljem grožđe od bisera.
 Da rastopim srce od šećera (*Kod dragoga*);
 Lijepa diko, ko te takvu rodi,
 Jali majka, jali bijela vila?

Jal' si mlada u bašči porasla (Ljepota djevojke);
 Dobro došli, svi svatovi,
 Svi svatovi, svi cvjetovi (*Dobrodošlica po vjenčanju*);
 Pod oružjem, na livadi,
 Pod jelom, pod zelenom (*Sestrin prsten*);
 Daj mi, Bože, dobru sreću
 I đevera neženjena
 I zaovu neudatu (*Đevojačka želja*);
 Da porasteš, da u školu ideš,
 Da svu decu stigneš i prestigneš (*Nina, nina*);
 Koja ć' prije uranit' na vodu
 I donijet' vode iza gore,
 I pomesti dvora bijeloga,
 I oplesti duge pletenice (*Oklad vile i djevojke*);
 Da ti čistim gospodsko odjelo,
 Da te svlačim i da te oblačim (*Pomoć djevojci*);
 Nego sinoć i jutros,
 I mislimo doveče,
 Pa i sjutra na večer (*Dvoje ljubljeno*);
 Što te srce ne zabolje,
 Dobri svekre,
 Na sinove i na snahe,
 Njima prazno,
 Na kumove, na drugove,
 Družba jadna,
 Na birane pobratime,
 - Ah do Boga! -
 I na vrsne prijatelje,
 Jedi njima! (*Nad svekrom*);
 Da sagradi nasred gore dvore,
 Da prekrije miloduovinom,
 Da popodi kaloperovinom;
 Bajna vrata pleći od junaka,
 A prozore oči djevojačke,
 A ključeve nevjestačke ruke. (*Pavlovi dvori*).
 Ni ljubljeno, ni omilovano,
 Ni junačkim okom pogledano. (*Dar*);
 Ja ne pazim sunca, ni mjeseca,
 Nit' moj đogo mraka, nit' oblaka (*Da ne može bez nje*);
 Ne muči se, ne traži hećima,
 Ne troši se, ne kupuj lijeka,
 Ne boli me ni srce ni glava (*Mlad junače, jesam li ti draga*);
 Moj te rod ne ljubi:
 Ni otac, ni majka,
 Ni brat, ni sestra (*Đevojka junaku prsten povraćala*);
 Koja gora nema razgovora?
 U nju momka nema, ni đevijke,
 Ni čobana, što ovce čuvaju;
 Niti ima od gore hajduka,
 Niti lovca, što lovi košute,
 Ni jelena vitije rogova (*Koja gora nema razgovora*);
 Niti te je pozdravio,
 Niti išta naredio,
 Nit' je s majkom govorio (*Za sinom*);
 Ni doktori, ni ljekovi,

Ni čuvanje, ni gledanje (Majka za sinom I);
Nema mana, ni poroka,
 Ljubav bratska!
Nema zlobe, ni mrzosti
 Žuči gorka!
Nema rana, tuge, bola (Za majkom).

Paralelna upotreba i asindentona i polisindentona česta je u crnogorskoj narodnoj lirskoj poeziji, a ima ulogu čvršće povezanosti stihova u cjelinu, tj. pjesmu, a, takođe, doprinosi eufoničnom efektu:

A ja ću listom za tobom,
 Bearom *i* đerđevanom
 Jaglikom *i* jabanikom
I s ostalijem cvijećem (Božiću, radosti);
 A jesi li ti to Đuro?
 Kuku dome!
 Tako krvav, neobičan,
 Zlo mi jutro!
 Tako krupan, neokretan,
 Kruti grade!
Ni što zboriš ni govoriš,
 Mene lele!
Ni nazivlješ: dobro jutro,
 Zlo mi jutro!
Ni u krilu decu zoveš,
 - Krilat orle! -
 Da ih grliš i darivaš,
 Moj donose,
 Jabukama iz njedara,
 Biran dome,
 Kolačima iza pasa (*Žena za mužem*);
Nađoh, Pole, punu kuću,
Nađoh Pavu i Radoša,
Nađoh tebe na postelji:
 Krupne oči otvorene,
 Divna usta nasmijana,
 Grane ruke raširila,
 Tužnu tetku zagrlila (*Tetka za sestričinom*);
 Svakog dobra poželio:
 Devojaka neljubljenih
I jabuka negriženih
I vežena jaglučića
I sitnoga poskočića (Skoro oženjen).

U figure koje proučava sintaksostilistika ubrajaju se i one koje karakteriše podudarnost zvuka, ali im se značenje djelimično ili potpuno razlikuje. U njih ubrajamo: paranomaziju, etimološku figuru, poliptoton, paragmenon, antimetabolu...

Paranomazija nastaje povezivanjem riječi istog ili sličnog glasovnog sastava, a različitog značenja. Paranomazija je uspjelija u onim primjerima u kojima dvije riječi odaju

utisak jednakozvučnosti, odnosno sadrže što manju fonološku razliku. „Pa upravo na tom prividu homografičnosti i homofoničnosti paranomazija i temelji svoju stilematičnost.”⁴¹⁷ „Zato je u paranomaziji u prvom planu *ljepota forme*.”⁴¹⁸ Paranomazija se u nekim slučajevima upotrebljava za pojačavanje komičnog efekta. Svoj izraz je našla i u službi poigravanja jezikom (ima tzv. ludičku funkciju). Njome se mogu različiti motivi povezivati u cjeline, posredstvom asocijacija. Paranomaziju prepoznamo u sljedećim primjerima:

Rosna livada brdom *nijala*,
 Tu mi đevojka biser *nizala* (*Momak i đevojka*);
 A ja *hajem* i dušicu *dajem* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
 Što god *steče*, sve đevojci *reče* (*Sve đevojci*);
 Sve bih Turke *premamila*,

 Kaludere *pomamila* (*Mara na vodi*);
 Tamo *dolje* ravno *polje* (*Stid*);
 Da sašije jorgan od *behara*,
 Da pokrije sebe i *bečara* (*Dvoje ispod jednog jorgana*);
 Ano *moja* šećernoga *soja*

 I *čušluka* ispod *mindušluka* (*Kad bi znao*);
 Prsten *nosi* da je *prosi* (*Aj, ne rosi*);
 Pokraj *bora*, a više *obora* (*Ljepota đevojke*);
 Ni *rađeni*, ni *građeni*,
 Bosiokom *posađeni*,
 A ružicom *zagrađeni* (*Uoči svadbe*);
 Je li *tjelo* za naše *odjelo* (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
 Okom *treni*, kolom *kreni* (*U početku igre*);
 A sad Jole *ostario*,
 Britku sablju *ostavio* (*Serdar Jole*);
 Zbijajmo se drug do *druga*,
 Jer će borba biti *duga*!
 Zbijajmo se brat do *brata*,
 Da skinemo jaram s *vrata* (*Crna Gora u boj kreće*);
 Zatekoh se, zatekoh se (*Mali muž*);
 Majci *pođe*, pak ne *dođe* (*Na grobu sina*);
 Osim *roba*, ili *groba* (*Sestra za bratom*);
 Od *ludosti do mudrosti* (*Žena za mužem*);
 Da *poleti* te *doleti*

 Brzo *sleti* te *doleti* (*Majka za sinom jedincem*);
 Kuku meni, crni *nade*,
 Što nam crnoj zemlji *pade* (*Tetka za sestričinom*).

Pjesma *Dragi – zulumčar* za motiv ima mladu ženu, koja se žali na muža pijanicu, a navedeni stilski postupak poslužio joj je da izrazi šta on to do ponoći radi (*pije, lije*). U pjesmama *Đevojka kune oči i dragoga* i *Marina kletva* djevojčina kletva sadrži sljedeće priloge *koliko – toliko*. U istom smislu ilustrativni su i sljedeći primjeri: *lovio – salomio*

⁴¹⁷ Zorica Radulović, *Stilske karakteristike u djelu Stefana Mitrova Ljubiše*, u: *Alhemija riječi*, 46, 47.

⁴¹⁸ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Nikšić, 1995, 106.

(*Kletva djevojčina*); *tamo – onamo* (*Da izmoli djevojku*); *ljubimo – gubimo* (*Golub i golubica*); *kako – tako* (*Da ne može bez nje*); *ljubi – ljuti* (*Nestalan dragi*); *dokle – dotle*; *prede - plete* (*Mlada čobanica*); *ljubit' - gubit'* (*Tiđinac*); *ograđeni – određeni* (*Momak i djevojka*); *doveze – donese* (*S mora na Dunavo*); *slična – prilična* (*Koja j' ono djevojčica*); *odnijela – donijela*, *bilje – smilje* (*Spavaj đeco*); *večere – stečene* (*Ko pije vino*).

Za riječi u kojima nalazimo glasovno podudaranje različitih jezičkih elemenata, odnosno povezivanje jedinica istog ili sličnog korijenskog morfema kažemo da sadrže **etimološku figuru**. Kod ovog stilskog postupka dolazi do glasovne podudarnosti riječi različite semantike, a istog korijena. Upotrebom etimološke figure postiže se eufonija i ritam pjesme. Njenom upotrebom dolazi do naročitog naglašavanja osnovnog, korijenskog dijela riječi.

U stihovima koji slijede navedena figura se najčešće sastoji od imenice koja ima zajednički korijenski dio sa glagolom koji dopunjava (tzv. *unutrašnji objekat*), ali su moguće i druge kombinacije:

Višnjičica *rod rodila* (*Momče i djevojče*);
Vezak vezla plemenita Ana (*Dok je meni u životu Jove*);
 I poštene *rod rodili* (*Momak i djevojka*);
 Pastir kaza na putu putniku (*Ništa se sakriti ne može*);
 Ko lov lovi, oko dvora moga?
Lov lovio, nogu salomio (*Kletva djevojčina*);
 Sve junake na broj nabrojila (*Najveća je žalost za bratom*);
Vezak vezla robinjica Rosa (*Suze materine*);
Vezak vezla neva i zaova (*Njega materina*);
 Dalek ćete *putak putovati* (*Udaja nadaleko*);
 Kad ja sjednem da večeru večeram (*Jovan beg ostavlja ljubu*);
 Muškijem te *opasala pasom* (*Spavaj đeco*);
Grad gradila bijela vila (*Vila gradi grad*);
 Tu su *nojcu prenočili* (*Sunčeva ženidba*);
 a djevojka sitan *vezak veze* (*Nadžnjeva se momak i djevojka*);
 Žnjetvu žnjela ljepota djevojka (*Ovčar i djevojka*);
 Divan li si *rod rodila* (*O jabuko, zeleniko*);
 Što *rano rani* na vodu (*Čija je ono djevojka*);
 Ne bi l' za se ulovio lova (*Ne ženi se mlad*);
 Pa započe *radnju radit'*.

.....
Radnju radit', kuću kućit' (*Za majkom*);
 I *nared mi naredio* (*Majka za sinom II*);
 Otkud *rosa rosi*,
 Da mi moje lice
 Mednom *rosom rosi* (*Predsmrtna želja*);
 Listaj, goro, *cvjetaj cvijeće* (*Crna Gora u boj kreće*);
 Što tako sjediš ter *lov ne loviš* (*Oj sokoliću*);
 Znaš *poruke što poruči* (*Za majkom*);
 Dobro ti je *rano uraniti* (*Milostiva draga*);
 Pa joj *ruku rukom* stiska (*Šer-đidija*);
 Kol'ka je *noćca noćasnja* (*Došao bi*);

Rano rani đevojčica

.....
Ljepi će ti *rod* roditi (*Oblačenje nevjeste*);
Već u majke, *njgom* *njegovana* (*Njega materina*).

Naš materijal obiluje primjerima **poliptotona** ili ponavljanjima i variranjima iste lekseme u njenim različitim gramatičkim oblicima, što doprinosi stilskoj vrijednosti iskaza. „Ali to ponavljanje nije samo pjesnički ukras, nije zapravo tautološko ponavljanje, nego je funkcionalno: skopčano je sa komunikativnom funkcijom iskaza.”⁴¹⁹ Ono što je karakteristično kod navedenog stilskog sredstva jeste da ponavljanja nijesu striktno vezana za određene pozicije u stihu. Stilski postupak o kojem je riječ najčešće se odnosi na imenicu ili glagol, vrlo rijetko na pridjev:

Ti si đevojko *ruža* rumena,
A ja sam junak uz *ružu* listak (*Momak i đevojka*);
Jutro, več, *majka* kara Jova:
'Sine Jovo, ne živio *majci*,
Što god steče, sve đevojci *reče*.'
'Bona majko, šta sam joj *rekao*?’ (*Sve đevojci*);
I dovikuje *sultan Selima*,
Sultan Selime, car gospodine (*Što biti ne može*);
Njega vi je lasno *znati*,
Jad ga ne *znao* (*Dragi u tuđini*);
Avlija mu gradu odgovara.
U *avliji* šedrvan vodica,
Oko vode vinova *lozica*,
Po *lozici* grožđe od bisera (*Kod dragoga*);
Tamo mi je *selo* omiljeno
I u *selu* ljepota đevojka.
Pred kućom joj *jablan* drvo raste;
Penjaću se *jablanu* na grane (*Da izmoli đevojku*);
Al' me mati drugom *dati*!
A što bi te drugom *dala*
.....
No mu srela vrana *konja*
I o *konju* bojno sedlo,
desnu *ruku*
I o *ruci* rukavicu! (*Đevojački izbor*);
I veza mu zlaćena *praporca*.
Soko letnu, a *praporac* zveknu. (*Kletva đevojčina*);
Sirota sam u majke đevojka,
Mnogo mu je od *sirote* dara
A da bih ga u *jagluku* vezla
Jagluk će se brzo razdrijeti;
A da bih ga u *pjesni* pjevala
Pjesne jesu odalice puste (*Šta bih darovala dragome*);
Sablja moja i *marama*,
U *marami* ogledalo. (*Dioba*);
Da idemo za *kozama*!

⁴¹⁹ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, 97.

Koze ćemo povezati (Za kozama);
Obrni se, ne obrnuo se,
Mrtva mi te obrnula majka!
Poljubi me, ne poljubio me,
Mrtva tebe poljubila majka! (Zarok momka i djevojke);
Majka Maru na večeru zvala:
Šećer Maro, aj' da večeramo
Većerajte, Maru ne čekajte!
U Mare je čemerna večera (Marina kletva);
Pošetala Jagoda na vodu,
Za Jagodom Radoje na konju,
Za Radojem Jagodina majka:
Stan' polako, Radoje na konju!

.....
Ti pogledaj moju desnu ruku,
Kako mi je sva otekla ruka (Još mi je luda);
Mili bože, lijepa junaka,
Lijep li je danju za gledanje (Ljepota bega Ljubovića);
Svrati ga, mati, boga ti!
Ne mogu, šćeri, svratiti (Svrati ga, mati, boga ti);
Kao sunce kroz jelove grane.
Momče s' drži za jelovu granu (Momče i djevojče);
Alibegu Misir omilio,
U Misiru dvore načinio

.....
Sprema slugu da dovede ljubu
Čeka sluga tri bijela dana (Alibegovica i sluga);
Sapni puce pod grlom
Da se grlo ne bjeli (Djevojka na gradskim vratima);
Za komšiju, za jarana moga.
Komšija me zove u svatove (Jadi);
Truni, veni, moj zelen jagluče,
Trunu ruke koje su te vezle (Uspomena);
S gajtanom se razgovara:
O gajtane, moj gajtane,
Da znam, da će t' mlad derati.
Svilom bih te mlada plele (Mlada čobanica);
Boga moli, i umolila ga,
Bog joj dade iglu od biljura (Dvoje ispod jednog jorgana);
Šilje za'vu mjesto sebe,
Pa je za'vi govorila (Šer-đidija);
Pa kazuje stadu bijelome,
Stado koza svojemu pastiru,
Pastir kaza na putu putniku,
Putnik kaza na vodi vozaru,
Vozar kaza orahovoj lađi,
Lađa kaza studenoj vodici,
A vodica djevojačkoj majci. (Ništa se sakriti ne može);
Moja ruža kraj tvoje livade,
Ja ću doći ružu zaljevati (Rastavljanje s majkom);
Malo se selo viđaše,
U selu kolo igraše (Djevojka momku);
Bor sadila boru govorila:
Rasti bolje, moj zeleni bore (Bor i Borika);
Na krilu joj džerdžef od merdžana,

Na *džerdžefu* sarajevsko platno,
 U ruci joj *igla* od biljura,
 A u *igli* svila od Misira (*Darovi*);
 Preko *mosta* srebrnoga;
 Kad pod *mostom* žuber stoji (*Uoči svadbe*);
 Umiljno l'jepa Kate, *majku* doziva
 Izidi *majko*, pred dvore (*Očekivanje svatova*);
 Sabah klanja, a *Bogu* se moli,
 Da joj *Bog* da oči sokolove (*Suđenik*);
 Tu mi *Niko* svate iskupljaše.
 Izlazila mlada *Nika* majka

 U kosu joj *sunce* donesite,
 Pored *sunca* jasnoga mjeseca (*Momkova mati i svatovi*);
 Da vidimo tu našu *đevojku*
 Je l' *đevojka* za našeg junaka (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
 Po l'jepu *Anđu* *đevojku*,
Anđa se *majci* molila:
 Ne daj me, *majko*, daleko (*Na rastanku*);
Gorom idu Jovovi svatovi;
 U *goru* ih noćca zastanula

 Dever s *snahom* pod žutom narančom.
 Dever spava, a *snaha* ne spava (*Kad putuju s đevojkom*);
 E sam brzo *braći* omrznula,
 Daleko me *braća* preturila (*Udaja nadaleko*);
Jadna mati, *jadnu* me rodila,
 U *jadnijeh* dvore udomila

Sretna majko, *sretnu* me rodila,
 U *sretnijeh* dvore udomila (*Šta je kome suđeno*);
 A desnom se *Bogu* moli:
 Daj mi, *Bože*, dobru sreću (*Đevojačka želja*);
 De i' *nojca* ufatila,
 Tu su *nojcu* prenočili (*Sunčeva ženidba*);
 Komati mu *razdvojeni*,
Razdvojila mutna (*Za sinom utopljenikom*);
 Zapleli nas *lednom* žicom,
Ledne žice devet struka (*Za strijeljanim*);
 Kako ti je u *bostanu* samoj?
 Odgovara iz *bostana* kada (*Ljubavni rastanak*).

Jedna od stilskih figura koja je zastupljena u lirskoj narodnoj poeziji sa područja Crne Gore svakako je i **paragmenon**. Ponavljanjem morfemskog korijena ističe se ono što je isto, a u isto vrijeme i stavlja naglasak na ono što je različito (dio sa afiksom). Ilustrativne primjere reduplicirane jedinice u dijelu leksičkih morfema prepoznamo u stihovima koji slijede:

Ti si, *đevojko*, jarko *sunasce*,
 A ja sam junak kraj *sunca* oblak (*Momak i đevojka*);
 Tebi, dušo, *ogledalo*;
Ogledaj se do jeseni (*Dioba*);
Tuđin me mami

U *tuđu* zemlju (*Tuđe momče*);
 U agana, u moga dragana,

 Ja l' da *dade*, ja l' da ga *prodade*,
 Nit' ga *daje*, niti ga *prodaje* (*Uspomena*);
 Boga *moli*, i *umolila* ga (*Dvoje ispod jednog jorgana*);
 Crna *zemlja* ljubi, a travica grli.
 Sestrice *zemljice*, ne bud' dragom teška (*O девојко душо*);
 Poručuje *Božićeva* majka:
 Tamo ću vi poslati *Božića* (*Eto vam tamo Božić ide*).

Ponavljanjem rečeničnih članova, ali obrnutim redom (semantička suprotnost) nastaje **antimetabola**. I ovim stilskim postupkom akcentuju se ponovljeni elementi i stvara jača veze među članovima pjesme:

A i meni, a i *konju mome*!
Mome konju ne rodi livada (*Najlošija godina*);
 Oj zor-delijo, i *perje tvoje*!
Tvoje me perje na čardak penje.
 Oj zor-đevojko, i *kose tvoje*,
Tvoje me kose kroz polje nose! (*Poljem se vije*);
 Svaki Jani *rukom maha*,
Maha rukom i jabukom (*Ko nema brata nema ni sreće*);
 Mome sinu *zdravlje donijela*,
Donijela zdravlje i veselje (*Spavaj đeco*);
 Ti si Jusjo *umna bila*,
Bila umna i pametna (*Za malim kćerima*);
 Mene valja *tamo putovati*,
Tamo mene boljeg dobra kažu (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

Sintaksička figura koja se bazira na upotrebi upitnih rečenica, koje imaju vrijednost izjavnih naziva se **retoričko pitanje**. Iz našeg korpusa izdvajamo primjere koji slijede:

Oči moje, kud ste pogledale?
 Srce moje, šta si požudelo? (*Šta je blago*);
 Sultan Selime, car gospodine,
 Može li biti što bit' ne može:
 Ptica bez gore, riba bez vode,
 Šeher Saraj'vo bez pašaluka,
 A ja đevojka bez ašikluka? (*Što biti ne može*);
 O, đevojko ovčarica,
 Otkud ti je košuljica?

 Što će meni raj pomoći,
 Ove duge ledne noći? (*Ovčarica*);
 A što bi te drugom dala
 Kada ću te ja čekati
 Za godinu, al' za dvije,
 Al' od treće polovinu? (*Đevjački izbor*);
 Što će tebi kosa preko pasa
 I k'nali ruke na jabuke?
 Što će tebi glava na pendžeru? (*Megdan zbog ljube*);
 Što ti spavaš od sunca do sunca? (*Zvijezda i robinjica*);

Kud idete kićeni svatovi (*Umrta đevojka*);
Je l' đevojka za našeg junaka,
Je li tjelo za naše odjelo,
Jesu l' prsti za naše prstenje? (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
Pada li mu san na oči,
Al' mu jadi na srdašcu (*Kad se hvata kolo*);
Ko to kune moga mila sina? (*Blagoslov u kletvi*).

Retoričko pitanje je nekada kombinovano sa gradacijom. U tom smislu navodimo pjesme *Svatovi traže da im pokažu mladu*, *Uoči svadbe*...

U ljubavi nema kraja pitanjima. Iako ljubomora „hrani” sujetu, ona, takođe, i razdire ljubav. Djevojčina sumnja se kreće u granicama od bolesti, pa sve do ašikovanja. Obraća se Bogu pitanjem:

Mili Bože, a što mi ga nema?
Da l' boluje, ili ašikuje? (*Svi dilberi, a mojega nema*).

I kletva, u formi navedenog stilskog postupka, nalazi svoje mjesto u lirskoj narodnoj poeziji, usljed neuzvraćene ljubavi:

Kamo vjera, ona te ubila?
Kamo riječi što smo govorili
Da me nikad prevariti nećeš? (*Jadi*).

Navedenim stilskim postupkom počinju i završavaju se neke pjesme.⁴²⁰ Čak i čitava pjesma može biti građena na principu ove stilske figure (*Očekivanje svatova*, *Ljepota đevojke*, *Čija je ono đevojka*...).

Upotreba retoričkog pitanja naročito je karakteristična za tužbalice. Umrlom se postavljaju pitanja kao da je živ:

Brzo majku zaboravi,
Zašto, sinko? (*Na grobu sina*);
Đe si mi se opremio,
Svekre bane?
.....
Što l' s' ođelom naresio,
Divni bore? (*Nad svekrom*);
Kom ostavljaš tvoju jadnu majku
I žalosnu vjernu ljubovcu,
Ucvjeljenu braću i sestrice
I nesrećnu decu tvoju ludu? (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Ko će snaje milovati?
Ko l' im prsten skovati?
Koga li će dočekati
Iz putova dalekije?
Ko l' im milos' donijeti?
Ko li snaje darovati,
Kako si nas naučio? (*Nad đeverom*);
Što nam na te sinu munja?
.....

⁴²⁰ O ovome vidjeti u poglavlju *Tekstostilistika (Prvi stih pjesama i Završetak pjesama)*.

Što učini, Pole moja,
Što ostavi svakog tvoga?
Na šta si se slakomila,
Na dva lakta crne zemlje? (*Tetka za sestričinom*);
Što ne čuva mladu glavu,
Zašto Joko? (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Što joj krila ti isprazni,
Blago moje?

.....
Šta bi tebe iznenada,
Prazna nado? (*Baba za unukom*);
Zar vam, djeco, žao nije
Ni žalosne roditelje,
Ni slobodnu domovinu,
Za koju ste glave dali,
Niti dičnu omladinu,
Sa kojom ste ratovali
I slobodu zadobili? (*Kad nam danas dolećeste...*);
Koga li si zazovnuo? (*Majka za sinom II*).

Majka koja je ostla bez sina postavlja sebi pitanja na koja ne daje odgovore, jer ni sama ne zna šta treba da kaže ili uradi zatečena situacijom:

Mislih jedna šta ću, kud' ću?
Il' da idem crnom domu,
Il' da sebe život uzmem?

.....
Kud ću jedna, kud ću grdna? (*Majka za sinom I*).

Kao što se iz navedenih primjera da primijetiti upotreba retoričkog pitanja ima funkciju izražavanja uzbuđenja, pa se samim tim na njemu nalazi i emocionalno težište.

Oksimoron, kontrast i paradoks su figure suprotnosti. Misao njima iskazana doživljava se veoma ekspresivno, jer sadrže u neposrednom kontaktu prividno protivurječne pojmove.

Iako su pojmovi kazani **oksimoronom** kontradiktorni, protivurječni, on nije „besmislen, nego upravo povišeno smislen iskaz“⁴²¹. Njime su najčešće obuhvaćeni neobični spojevi situacija, pojmova ili stanja, koji postaju jasni samo ako se poznaje širi kontekst u kojem se nalaze.

Ovaj stilski postupak poslužio je djevojci da iskaže svoju želju da bude sa momkom, kojeg navodno kune:

Crn ti obraz ka' na gori sunce,
Tamnica ti moja njedra bila,
Sindžir alke moje bijele ruke,
A handžari moji sitni zubi,
Moje oči iz neba strijele!

⁴²¹ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, 17.

Rodila ti bjelica pšenica
A bijele hiljadile ovce
Sve ti krave polje zaglušile! (*Blagoslov u kletvi*).

Stilska figura o kojoj je riječ karakteristična je i za tužbalice. Nada i veselje predstavljaju nešto svijetlo, veselo, radosno, ali ih u pjesmi *Baba za unukom* nalazimo kao puste, tamne i prazne:

Tužno srce oveseli
Zlo veselje
.....
Otvori mi crne oči,
Crna nado!

Kao što se iz navedenih primjera vidi konstukcije sastavljene od pridjeva i imenice su u suprotnosti, kontrastu, u nelogičnosti gledano iz perspektive svakodnevnog, običnog, nepoetskog jezika, ali „upravo taj raskorak između privida nelogičnosti i biti logičnosti zahtijeva od istraživača da razotkrije kompatibilne semantičke komponente što omogućuje da se prividno alogična veza protumači kao veoma logična”⁴²². U tome je suština ovog stilskog postupka.

Kontrast ili antiteza je jedna vrsta poređenja, ali ne po sličnosti, već po suprotnosti, pri čemu dolazi do posebnog isticanja onog člana na kojem se nalazi misao i ekspresivno težište. Upotreba ovog stilskog postupka vrlo često biva ustaljena. On služi za isticanje nekih karakterističnih pojava, stanja ili osobina.

Kontrast ima funkciju naglašavanja razlike između prirode i lirskog subjekta, odnosno između stanja u prirodi i duhovnog stanja lirskog subjekta. Time se postiže snažan emocionalni utisak. Neobično poređenje noći i djevojke, pri čemu se stavlja naglasak na njihove suprotnosti nalazi izraza u pjesmi *Dragi – zulumčar*:

Tamna noći, tamna li si,
Moja draga blijeda li si.

Stanje lirskog subjekta, njegov ljubavni bol dočaravaju sljedeći stihovi:

Neću preboljeti,
Hoću umrijeti (*Predsmrtna želja*);
jadi kad umire majka,
Već su jadi kad s' udaje draga
.....
Ako odo', nagledah se jada,
Ak' ne idem, neću videt drage (*Jadi*).

Nesvakidašnje poređenje momka i mjeseca, pri čemu i jedan i drugi svoje ponašanje mijenjaju iz trenutka u trenutak prisutno je u kazivanju djevojke. Ona se obraća mjesecu

⁴²² Zorica Radulović, *Figuracija u poeziji Jovana Strikovića*, u: *Alhemija riječi*, 203.

riječima *Čas ogriješ, čas u oblak zađeš*, a ista situacija je i sa njenim dragim *Čas me ljubi, čas se na me ljuti (Nestalan dragi)*.

Slično prethodnoj, i pjesma *Mehove žalosti* donosi slikovito prikazivanje stanja lirskog subjekta - na jednoj strani su u rukama *dunje žute*, a na drugoj su na srcu *rane ljute*.

Na principu kontrasta građena je *Svatovska pjesma – kad hoće da vode djevojku*. Isti stilski postupak nalazimo i u riječima Stambolke i Glasinjke djevojke, prva se *u jadnijeh dvore udomila*, a druga se udomila *u sretnijeh dvore (Šta je kome suđeno)*.

Navedenim stilskim postupkom se i „otvaraju” i „zatvaraju” pojedine narodne lirske pjesme. Tako, u pjesmi *Pjevala bih, al' ne mogu sama* na jednoj strani je dragi, koji misli da djevojka ne mari za njega, a na drugoj ona, koja za momka i *dušicu* daje.

Kraj pjesme *Ne može sama*, građen je na principu kontrasta dana i noći, svjetlosti i tame:

Jere ne mogu sama spavati,
Ni bjele dana izgledivati,
Ni tavné noće iščekivati.

Na istoj opoziciji temelji se pjesma *Najveća je žalost za bratom*. Njen središnji motiv, žrtvovanje očiju, ravan je smrti, svjetlost nestaje, a dolazi tama. Bol i očaj djevojke za bratom narodni pjevač upoređuje sa bolom za mužem i deverom:

Kosu reže, kosa opet raste;
Lice grdi, a lice izrasta;
Ali oči ne mogu izrasti,
Niti srce za bratom rođenim.

Pjesma *Junak i vile*, u kojoj je slika planine, prekrivene snjegovima i mrazovima tokom cijele godine, na jednoj strani predstavlja tamu, a sreća mladića, spasenje, svjetlost je na drugoj.

Suprotnosti dana i noći, kao i opozicija nekad i sad, mladost i starost, zima i ljeto su veoma česti u ovoj vrsti narodnog pjesništva:

Do ponoći pije, lije;
Od ponoći kući ide (*Dragi – zulumčar*);
Sinoć mi je sputa doša,
A sjutra se na boj sprema! (*Oj sokole*);
Sinoć su je vile zamutile,
A jutros je perjem dotaknule (*Djevojka i čobanče*);
Kad uveče o večeri bilo,
Momak pije dvadeset i četiri.
Kad ujutro bio dan osvanu... (*Nadžnjeva se momak i djevojka*);
Odavno kolo ne igra,
Ni tanke pjesme pop'jeva,
A sada vakat došo je
I da se igra i pjeva. (*Vrijeme je*);
Ljeti nose za kalpakom,

A u zimu u njeđarca (*Kad se hvata kolo*);
 Ja sam ga *nekad* imala,
 Ako ga *đanas* ne imam (*Za kolom*);
 Ja *osamnu'* rosna i zelena,
 A *zamrko'* u krv do koljena (*Procmilela u Doljane trava*);
 Kada Jole *mlad* bijaše,
 Džeferdar mu cikťijaše,
 Britka sablja sijevaše

.....
 A sad Jole *ostario*,
 Britku sablju ostavio (*Serdar Jole*);
 Oj javore, zelen bore,
 Zelen ti si usred gore!
 U *zimu* ti zima nije,
 U *ljeto* te grad ne bije (*Javor*);
 Jere ne mogu sama spavati,
 Ni bjele dane izgledivati,
 Ni tadne noćce iščekivati (*Ne može sama*);
Sijeda mu brada, a *ćelava* glava,
 A još su mu drage tuđe *žene mlade* (*Sijeda mu brada*);
 Da znam, da će t' mlad derati.
 Svilom bih te mlada plela,
 A zlatom bih uvijala;
 A da znam, moj zlatane,
 Da će tebe star derati,
 Likom bih ti osnov prela
 A s kostreti potkitila. (*Mlada ćobanica*);
Sinoć dođe tuđe momće,
 Iz tuđe zemlje,
Jutros rani, konja kuje
 Hoće da ide. (*Suze za tuđinom*).

Na principu opozicije nekada i sada prikazano je i nevjestino prisjećanje na život u roditeljskoj kući, misleći da bi drugaćije bilo da ima mogućnost da vrati vrijeme, a nesvjesna da bi se isto ponovilo, jer ona kao jedinka nije u stanju da sruši barijere koje joj je društvo nametnulo. U novom domu je posljednja lijegala, a prva ustajala, pa joj je period djeđovanja, kakav god da je bio, bio bolji, nego novi život:

Beg li bijah dok đevojka bijah,
 A sad nisam ni beg ni đevojka (*Briga materina*);
 Đevovanje, moje carovanje,
 Nevovanje, moje tamnovanje (*Đevovanje*).

Manje od đevojke, ali i momak žali za svojim momkovanjem. Razliku između oženjenog i neoženjenog prikazuje nam pjesma *Ne ženi se mlad* – neoženjenom su zamršeni brkovi, kosa mu izgleda kao izgorela, a kad šeta gleda ispred sebe, dok su oženjenom zasukani brkovi, kosa mu je prekrila vrat, a pogled mu luta dok šeta.

Šaljive pjesme prepune su kontrasta pomiješanog sa humorom. Grlica žudi za golubom, ne želi prepelka:

Mene prose za prepelka,

A ja neću za prepelka,
U prepelka duge noge,
U koljenu savijene,
No ja hoću za goluba,
Koji šeta po baštama
U žutijem papučama (*Grlica*).

Žena duhovito, ređajući suprotnosti upoređuje svog muža sa junacima:

Kad junaci plot preskaču,
Svi junaci preskočiše,
Moj se mali za plot svali.
Kad junaci drva nose,
A moj mali šibičicu,
Šinula ga majci guja!
Kad junaci ovce jave,
Svi junaci dojaviše,
A moj mali ne dojavi,
Zamota se u kupine (*Mali muž*).

I kletva i blagoslov, odnosno želja, sreća i nada ali i bol, sumnja i očaj, mogu biti građeni na principu ovog stilskog sredstva.

Momak je prevario djevojku i ona mu upućuje kletvu u formi kontrasta:

Na tebe je zelena dolama,
Do godine zemljica i trava!
Na tebe je bijela saruka,
Do godine studena stijena!
Dragi si mi, ne mogu te kleti.
Ne doček'o Đurđevoga danku,
A mrtva te celivala majka!
Dragi si mi, neću više kleti! (*Ljuta kletva*).

Majčine želje sinu kazane su u formi istog stilskog postupka:

San u bešu, a nesan pod bešu,
Uroci ti pod nogama bili,
Mome zlatu ništa ne udili,
Naudili u gori haduku!
Uroke ti voda odnijela,
Mome sinu zdravlje donijela (*Spavaj deco*).

Djevojka ne želi ni cara, ni carevog sina, već Miloša čobanina:

Za cara bi trebovala,
Al' za sina carevoga!
Toga neću ni jednoga,
No Miloša čobanina (*Đevorčica nad morem*).

U pjesmi *Plavi ili crnomanjasti* djevojka za plavog momka *ne bi, paru dala*, dok za crnomanjastog daje *čitavo bogatstvo*.

Djevojka želi za sebe dilbera, a za svog dragog kaže da mu treba ugursuz:

Traži njemu ugursuza – kao što je on,

A dilbera ja ću mene – kao što sam ja (*Dilber i ugursuz*)⁴²³.

Tuga djevojke je nemjerljiva, sve joj se okreće naopako, a uzrok i srž takve situacije proističe iz njene siromaštine. Svoj očaj, bezizlazno stanje i mirenje sa sudbinom iskazuje u formi suprotnosti. Čak ni smilje koje je s ljubavlju sadila ne niče. Izrasta joj pelin:

Ja posijah smilje,
Niče mi pelinče (*Đevojka junaku prsten povraćala*).

Osjećanje djevojčine zaljubljenosti proizilazi iz sumnje da joj dragog nema. Svi momci su tu, jedino on nedostaje. Ona želi da vjeruje da je bolestan, jer ako je s drugom neće joj ništa više biti važno:

Bolujući opet će mi doći,
Ašikujući nikad ni do v'jeka! (*Svi dilberi, a mojega nema*).

U tužbalicama je često prikazana na jednoj strani iluzija o drugom životu, a na drugoj bolna stvarnost:

Ko će snaje milovati?
.....
Al' s'uzdaju snaje tvoje
Da ćeš nama dolećeti (*Nad đeverom*);
Da se radost i veselje
 Naše velje
Zamijeni sa žalosti
 I suzama.
Teke kuću obradova,
 Moj Obrade!
Tužno srce oveseli (*Baba za unukom*);
Što me blago ne zagrliš
Kao što si naučila
Vazda tetku zagrliti
.....
Bona ti sam, diko moja,
S kraja tvoga žalosnoga
.....
Nije tune mjesto tvoje,
 Rano moja!
No se spremi, živa munjo,
Da mi ideš na ariju,
Kao što si tetki rekla,
Da kod tetke ljetos budeš (*Tetka za sestričinom*);
Je si l' majci poručio,
 - Kuku majci! –
Da poleti, te doleti,
 Tebe Jovo!
Da ti vida grdne rane,
 Rano ljuta!
Da te nudi s ponudama,
 Moja ružo!
Da te grli i celiva

⁴²³ Osim kontrasta u navedenim stihovima evidentno je i poređenje.

.....
Što ne kreneš, zemlju streseš?

.....
A ne zbačiš tešku ploču (*Majka za sinom jedincem*);
Je l' ti mnogo neobično
U tavnici lednoj kući

.....
Ja te neću ni žaliti

.....
No se nadam u Spasoja,
Da će Jusju sagledati,
Poslati je na nauke,
Neka sama sebe ima. (*Za malim kćerima*).

Misao koja samo na prvi pogled izgleda protivrječna, a u suštini je duboko misaona, duhovita i istinita, naziva se **paradoks**. Paradoks je moguće ostvariti samo na nivou rečenice, a ono što je za ovo stilsko sredstvo karakteristično jeste da „paradoksički element uvijek zauzima finalnu poziciju”⁴²⁴. Povezujući pojmove koji jedan drugog isključuju, paradoks doprinosi ekspresivnosti izraza.

U stihu *Crne oči zumbul boje* (*Đevojački izbor*) uočavamo paradoksalno poređenje, koje je karakteristika narodne poezije. U navedenom stihu isticanje ljepote očiju, uz koje se nalazi stalni epitet crne, postignuto je njihovim dovođenjem u vezu sa cvijetom - crne oči su lijepe kao plavi zumbul.

Navedeni stilski postupak sadrže i stihovi koji slijede:

Mrtva glava progovara (*Poruka majci*);
Kuku dobro milovanje! (*Nad đeverom*);
O devojko rođena,
Bjela lica rumena (*Tuđinac*);
Bjela lica i rumena (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

Šaljivim pjesmama dominira navedena stilska figura:

Majka Maru *dobro proklinjala* (*Majka Maru u manastir dala*);
Zajedrila po kršu galija,
Konja igra na more delija,
Poljem bježe dva pečena zeca,
Ćeraju ih dva 'rta odrta,
Ćekaju ih dva slijepa lovca.
Vino piju dva mntva junaka;
Služi vino bez ruku devojka (*Laž i paralaž*).

Analizirajući ekscerpirane primjere dolazimo do zaključka da paradoks i počiva na vezi kontrasnih, nelogičnih pojmova, koji na samom kraju dobijaju logičnost i semantičku uravnoteženost.

⁴²⁴ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, 29.

Kada je u pitanju **poređenje** uočljivo je da se ono sastoji od tri člana – predmeta koji se poredi, predmeta sa kojim se poredi i od njihove zajedničke osobine, koja je i najvažniji član u toj vezi, jer od nje zavisi da li je moguće ostvariti sklad dva predmeta. Njegova funkcija jeste konkretizacija slike, jer se nepoznat ili manje izrazit predmet ili pojam poredi sa poznatim, konkretnijim, izrazitijim. Ovaj stilski postupak se uglavnom bazira na upoređivanju ljudskog bića sa biljnim i životinjskim svijetom ili sa plemenitim metalima. I ova stilska figura, kao i epitat javlja se kao nezaobilazan pratilački element u pojedinim pjesmama (žena ili djevojka kukaju kao kukavice, mladić se upoređuje sa sivim sokolom, djevojačka ljepota sa zlatom, biserima...). Ono što je karakteristično kod ovog stilskeg postupka jeste da u najvećem broju slučajeva kompariranje biva preuveličano, pa se naporedo sa poređenjem javlja i hiperbola (*U prelepu ninu ka planinu - Nina, nina*).

U jeziku lirske narodne poezije preovladava narodna leksika pa možemo očekivati da su u okviru ovog stilskeg sredstva prepoznatljivi i ustaljeni izrazi i frazeološki obrti. Upotreba takve vrste poređenja ide u prilog ekspresivnosti jezičkog izraza:

Grlo joj se bijeli
Kao snijeg u gori (*Devojka na gradskim vratima*);
Crn mu obraz, ka' na gori sunce (*Kletva djevojčina*);

U vezi pomenutog, Zorica Radulović ističe: „Ta frazeološka poređenja nastaju iz razloga što se poređenjem jedan pojam želi da okvalifikuje, dovođenjem u vezu po nekoj osobini s poznatijim, konkretnijim pojmom čije je leksičko predmetno značenje suženo na značenje dominantne karakteristike”⁴²⁵.

Komparacija momka i djevojke sa nebeskim tijelima, nestvarnim likovima ili biljnim i životinjskim svijetom, predstavlja stalan pratilački element crnogorske lirske narodne poezije:

Zasjalo se momče i djevojka,
Kao sunce kroz jelove grane (*Momče i djevojče*);
Al' u boru mlada moma,
Pak zasija kano sunce! (*Ne otimlji već me mami*);
S čardaka sijaš ka sunce jarko (*Poljem se vije*);
Ta djevojka ka' i vila (*Ljubikolo*);
Čelo joj je ka' na istok sunce,
.....
Grlo joj je kano mjesečina,
.....
Dug vrat joj se bijeli iz ramena
Ka' labudu krila do koljena (*Lijepa djevojka*);
Jošt je lakše poznat neženjena:
.....
Kad se šeta svud očima striže,

⁴²⁵ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 174.

Po pendžer'ma s desne i lijeve,
 Kao soko vrh guste planine (*Ne ženi se mlad*);
 Ti si, djevojko, *jarko sunašce*,
 A ja sam junak kraj sunca *oblak*;
 Ti si djevojko *ruža rumena*,
 A ja sam junak *uz ružu listak* (*Momak i djevojka*);
 Crn mu obraz *ka' na gori sunce* (*Kletva djevojčina*);
 Zaspao Jovo kao jagnje ludo (*Ljuljala majka*);
 Otresi se od zemljice,
 Sinko Vuko,
 Kao soko od rosice (*Na grobu sina*).

Upoređivanje djevojačke visine sa jelikom, a njene ljepote sa jabukom, nezaobilazno je u našem korpusu:

Je li kaka ta djevojka?
 Jest' visoka ka' jelika,
 A lijepa ka' jabuka (*Kad vode djevojku*).

Djevojka žali što nema vjeđe smeđe *k'o što su mi crne oči*, dok za čobanina Miletu kaže da

javi pred ovcama,
Kano mjesec pred zvjezdama (*Mara na vodu*).

Mladić koji želi da se majka njegove voljene djevojke smiluje i da mu da svoju kćerku spreman je na sve. On kaže:

Previjaću kao lastavica,
 Zakukaću kano kukavica (*Da izmoli djevojku*).

U osnovi pjesme *Golub i golubica* nalazi se komparacija momka i djevojke prožeta sa mnogo prefinjenosti u izrazu – mladić se upoređuje sa golubom (bijeli golub guče, a momak tiho govori), a djevojka sa golubicom (crven kljun ima golubica, ali djevojka rumenija usta, bijelo perje ima golubica, ali još bjelije grlo djevojčica). Neobično poređenje, ljudskog sa životinjskim svijetom, zapazili smo i u pjesmi *Za kozama* – koza će kozu poljubiti među rogove, kao što će momak poljubiti djevojku među oči.

Ljubav momka i djevojke izražava se ustaljenim poređenjem:

Kud god hodim, na srcu ga nosim
Kao mati čedo premaleno (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*).

Na djevojčino pitanje je li momku draga, on joj odgovara:

Jesi, dušo, kao moja braća!

 Jesi, draga, kao moja seja!

 Jesi, draga, kano moja majka!

 Jesi, draga, kao moja duša! (*Mlad junače, jesam li ti draga*).

Kako je na momka djelovao djevojčin poljubac saznajemo is stihova koji slijede:

Ostaše mi medna usta
Kao da sam šećer io,
Ali da sam šerbet pio. (*Poljubac*);

Majka u blagoslovu svojim sinovima poželjela je da se svojim rodом podiče:

Kano paun zlatnim perom,
Paunica ravnim poljem,
Mlada Jane s mladim Vukom! (*Momak i đevojka*).

Slično poručuje i vila mladiću:

L'jepi će ti rod roditi,
Koj'jem ćeš se podičiti
Kako paun zlatn'jem perom,
A šenica ravn'jem poljem,
A lozica bimer-groždem (*Oblačenje nevjeste*).

Tužbalice obiluju poređenjima. Najčešće se javljaju prilikom stvaranja vizije ponovnog života:

Što ne tresneš snagom tvojom,
Grade dome,
Kao potres zemljom crnom (*Žena za mužem*);
Što ne kreneš, zemlju streseš?
Kami mi je!
Kao soko rosu s' perja,
Moj sokole!
A ne zbaciš tešku ploču,
- Rano ljuta! –
Kao momci kamen s' ramen',
.....
Brzo sleti te doleti
Tužnoj majci,
Ka' zvijezda vedrim nebom (*Majka za sinom jedincem*).

Majka u jednoj tužbalici kaže kćerki:

Knjiga ti je potavnjela,
Ka i što je mladost tvoja (*Za malim kćerima*).

Nevelika obimom (svega četiri stiha), pjesma *Kad polaze s đevojkom* građena je na principu poređenja, kako bi Stanino odvajanje od roda bilo slikovitije prikazano:

Odbi se Stane od roda
Kakono čela od roja,
Privi se k milom đeveru
Kakono zlato junaku.

Treba istaći da su poređenja u našoj narodnoj lirskoj poeziji originalna, konkretna, jer se jedan predmet dovodi u vezu sa već poznatim predmetom. Tako predmeti koji se upoređuju dobijaju precizno izražene osobine koje ih i čine sličnim.

Vrsta poređenja je i **slovenska antiteza**. To je jedna od karakterističnih pojava u narodnim pjesmama. Njome se postavlja pitanje, daje prvo negativan, a zatim pozitivan odgovor. Karakteristična je kao početak pojedinih pjesama:

Šta se sjaji u selu malenu?
 Il svijetli na prozoru sunce
 Il čobani oganj prižegnuli
 Il djevojke baščaluke vezu?
 Ne svijetli na prozoru sunce
 Nit čobani požar prižegnuli
 Nit djevojke baščaluke vezu.
 Već se sjaju tri Božićna dana (*Tri Božićna dana*);
 Što s' Bregova zamutila?
 Ili pašić konje poji,
 Il' carevo roblje brodi?
 Niti pašić konje poji,
 Nit' carevo roblje brodi,
 Dvije seke platno bele,
 Dilber Ana i Jelena (*Poruka majci*).

Registrujemo je i kao završetak pjesme *Ljuba je donjela*:

'Oklen ti, Aljo, košulja?
 Je l' ti ju majka oprela
 Il' ti je seja navezla?'
 'Nit' mi ju majka oprela,
 Nit' mi ju seja navezla
 Već mi je Ljuba donjela.'

I čitave pjesme mogu biti građene na temelju slovenske antiteze:

Oj nevene šestopere,
 A što si mi uvenuo?
 Da l' ti zmija koren grize
 Il' te voda potkopava?
 Nit' mi zmija koren grize,
 Nit' me voda potkopava.
 Dvoje su se zavoljeli,
 Sinoć su mi dolazili,
 Na mene se naslonili,
 Zato sam ti poronuo (*Zašto je uvenuo*);
 Šta se ono u planini sjaše?
 Je li svila među svilarima,
 Ali zlato među zlatarima,
 Ali svita među terzijama,
 Ali Mare među đeverima?
 Nije svila među svilarima,
 Nit' je zlato među zlatarima,
 Nit' je svita među terzijama,
 Nego Mare među đeverima (*Kad se odmaknu s djevojkom*).

Isto stilsko sredstvo prisutno je u osnovi pjesme *Kad svatovi s djevojkom budu blizu kuće*, u kojoj su šest puta postavljena pitanja koja počinju veznikom *al'* i jednom *il'*. Prvo pitanje se odnosi na nebeska tijela (sunce i mjesec), a zatim slijedi isticanje djevojačkog veza i na kraju se javlja jabuka kao simbol ljubavi i pažnje. Kontrastom se daje prvo negativan odgovor, da bi na kraju došao pozitivan odgovor. Slovensku antitezu predstavljaju i zaovina

pitanja i nevjestini prvo negativni odgovori na njih, da bi na kraju uslijedio i pozitivan odgovor (*Njega materina*).

I u sljedećim stihovima prepoznamo isti stilski postupak:

Junače, ludi ludače
Ili si silan presilan,
Ili si jedan u majke,
Ili si mlad neoženjen?
Momak devojci govori:
Niti sam silan presilan
Niti sam jedan u majke,
Nego sam mlad neoženjen (*Neoženjen*);
Il' si lijep te si se ponio,
Il' si mi se u blago zanio,
Il' ti ne da mati dolaziti,
Il' si dragi drugu zagledao?
- Lijep jesam, ponio se nisam,
Blago imam, zanio se nisam,
Nit' mi brani mati dolaziti,
Niti sam se s drugom zagledao,
Nego sam se naljutio na te (*Ponosit dragi*).

Primjeri koji sadrže ovaj stilski postupak ostavljaju utisak dinamičnosti. Prvo se uvodi predmet tako što se pita o sličnim predmetima, zatim slijede negativni odgovori i tek na kraju se kazuje pravi predmet. U narodnoj lirici pribjegavano je slovenskoj antitezi s osnovnim ciljem da se produbi slušaočeva/čitaločeva radoznalost i pažnja.

Elipsa⁴²⁶ se sastoji u izostavljanju nekog elementa koji je potreban kako bi sintaksička struktura bila cjelovita. Izostavljeni element se obično podrazumijeva. Na elipsi počiva logičko i emocionalno težište. Kratka je i jezgrovita. Njome se postiže u isto vrijeme i kondenzacija i punoća izraza. Slušalac ili čitalac treba da dopuni nedostatak u iskazu oslanjajući se na kontekst, a u tome se i zasniva stilski efekat ovog postupka. Najčešće se javlja u monologu. Prepoznamo je u sljedećim stihovima:

Tuga na srcu (*Dragi u tuđini*);
Moje mu oči – rakija,
Moja mu usta – večera! (*Svrati ga, mati, boga ti*).

Inverzija⁴²⁷ je promjena uobičajenog logičko-gramatičkog reda riječi u okviru rečenice, odnosno, u našem korpusu, u okviru stiha. Ima za cilj stavljanje naglaska na element koji nije na svom mjestu. Ilustracije radi ovdje ćemo navesti samo neke od mnogobrojnih primjera:

⁴²⁶ Više primjera o elipsi nešto niže, u poglavlju *Elipsične i nepotpune rečenice*.

⁴²⁷ Premetanje uobičajenog reda riječi kada je u pitanju subjekat, predikat i atribut već je detaljno objašnjeno, pa na ovom mjestu nećemo o tome govoriti kako se ne bismo ponavljali, već samo o primjerima premještanja drugih rečeničnih dijelova.

*Rano me je u postelju slala,
Rano me je na uranak zvala (Njega materina);
I tada j' mi na um bilo (Majka za sinom II);
Bona ti sam, diko moja (Tetka za sestričinom).*

Ironija predstavlja stilski postupak u kojem do izražaja dolazi značenjska zamjena. Njome se iskazuje suprotnost u odnosu na pravi smisao riječi. Riječ koja je ironično upotrijebljena predstavlja suprotnost onome što se zapravo misli ili kontekstu u kojem se nalazi. Ovo stilsko sredstvo svoj izraz našlo je u sljedećim stihovima:

*Zadugo im svađa potrajala,
Od sabaha do zahoda sunca. (Pomirenje);
A neka je, baš joj hvala,
Baš je momka izabrala (Ljubikolo);
Nije meni glave žao,
Već je meni lonca žao;
Skupo sam ga kupovala:
Za jabuku divljakinju
I za druge polovinu (Bijeda na pravoga krivca).*

Šaljive pjesme su pune smisla za humor, koji nekada dobija i dozu ironije. Shodno tome u njima mora biti i kontrasta, pa je tako „naš silan lovac” uistinu obični plašljivac:

*Silan lovac, kraj' mu jadu nema,
Na lisicu pušku naslonio,
Za pećinu glavu zaklonio.
Kad udari za mnogo ne mari,
Kada puca njemu srce kuca,
Kad promaši malo se uplaši,
Kad ubije, od krvi se krije. (Silan lovac).*

Baba se *sredila* i krenula kod čobanina:

*Lojem kosu namazala,
Grebenom se očešljala,
Koliko se namjestila,
Goveda mu poplašila (Baba i čobanin).*

Ironija, kao i kontrast nalazi i svoje mjesto u borbi iluzije o drugom životu i bolne stvarnosti, koju sriječemo u tužbalicama.⁴²⁸

Postupno ređanje slika po jačini ili opadanju smisla ili emocionalnog sadržaja naziva se **gradacija**. U njoj su objedinjene dvije figure: klimaks (uzlazna) i antiklimaks (silazna gradacija). Naš korpus uglavnom raspolaže primjerima tzv. uzlazne gradacije, tj. gradacije koja u posljednjem stihu dostiže vrhunac svog intenziteta.

Pojedine pjesme počinju stilskim postupkom o kojem je riječ:

Pod onom gorom zelenom

⁴²⁸ Primjere smo naveli kada smo govorili o kontrastu.

Malo se selo viđaše,
Vranci se konji igrahu,
Srebrna sedla lomjahu,
Zlačane uzde trgahu.
To bjehu Niku svatovi (*Snaha i zaova*);
Vezak vezla plemenita Ana
Na čardaku, na debelu hladu.
Pred njome je đerdef od merdžana,
U ruci joj igla od biljura,
Na krilu joj stotinu urneka (*Dok je meni u životu Jove*).

Pjesma *Momkova mati i svatovi* završava se istim stilskim sredstvom:

U njedarca tri kite cvijeća:
Jedna kita, docna lijeganja,
Drugu kitu, rano ustajanja,
Treću kitu neodgovaranja.

Na principu iste figure građene su pjesme *Došao bi, Nina, nina I, Mara i majka, Darovi, Kad dolaze svatovi s devojkom...* Pjesma *Dženarika*, takođe, se temelji na gradaciji - počevši od majkinih pitanja, preko sinovih odgovora na ista, a zatim slijedi nabranje šta Ilijine kćeri rade, kako, odnosno dokle prate momka i na kraju kako, tj. čime ih on daruje. Istim postupkom ispjevana je pjesma *Teško svakom s neprilikom*:

Teško tome ko pameti nema,
Samur-kapi na ćelavoj glavi,
A dolami na pleći grbave,
A kopčama na krivim nogama,
Čistu zlatu na debelu platnu,
A đerdanu na kaljavu vratu,
Oštroj đordi u strašive ruke,
A nogama pod manitom glavom,
A junaku u selu nejaku!

Opis djevojačke ljepote dat je kroz navedeni stilski postupak⁴²⁹:

Lijepo je narešena,
Narešena, nakićena,
Tanka struka i visoka,
Bjela lica i rumena,
Tvoja slika i prilika (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

Zadivljenost čobanina ljepotom tri djevojke iskazana je postupno. Najviše ga je očarala treća:

Za jednom me zaboljela glava,
A za drugom srce ispucalo,
A za trećom 'oće umrijeti. (*Tri djevojke*).

Šta je sve u stanju lijepa djevojka da uradi saznajemo iz stihova koji slijede:

Sve bih Turke premamila,
A popove raspopila,

⁴²⁹ Više primjera ovog tipa naveli smo u dijelu o hiperboli (nešto niže), jer opise djevojačke ljepote obično prati preuveličavanje.

Kaluđere pomamila
I Miletu čobanina... (*Mara na vodi*).

Navedena stilska figura nalazi svoje mjesto i u opisu ili iskazivanju osjećanja, bilo onih koja momak osjeća prema djevojci ili majke prema djetetu.

a) Da bi dobio voljenu djevojku momak kaže:

Penjaću se jablanu na grane,
Previjaću kao lastavica,
Zakukaću kano kukavica (*Da izmoli djevojku*).

Mladić saopštava djevojci da ne želi da mu ona bude ni sestra, ni snaha, već ljuba:

Odriješi me, mlad junače,
Ja ću tebe seja biti
Momče njojzi odgovara:
Imam seju i kod kuće
Odriješi me, mlad junače,
Ja će tebe snaša biti.
Momče njojzi opet veli:
Imam snašu i kod kuće.
Odriješi me, mlad junače,
Ja ću tebe ljuba biti.
Onda momče nju poljubi,
Poljubi je, odriješi je,
Odvede je bjelu dvoru (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*).

b) Majka svom djetetu pruža svu svoju nježnost. Iz svakog stiha uspavanke izbija njena ljubav. Ona želi da joj sin bude snažan, sladak na riječima, zdrav...

Spavaj, deco, rodila te majka,
Tebe mama u gori rodila,
U gorici među vukovima,
Vučica ti pupak otkinula,
A čelica medom zadojila,
Bjela vila zlatu baba bila,
U svilene pelene povila,
Muškijem te opasala pasom,
Dala zlatu kapu vučetineu,
Vučju kapu i od orla krilo,
I na kapi svakojaka bilja,
A najviše devojhačkog smilja,
Kad mi budeš momak na ženidbu,
Da te niko ne može ureći (*Spavaj deco*).

Nježna osjećanja i strepnja majke za svoju kćer iskazana su kroz stihove pjesme *Još mi je luda*:

Luda mi je, prepanućeš mi je,
Od stida će u vodu skočiti,
Od starha će u goru pobjeći!

Kroz trostruko ponavljanje prikazana je porodična tragedija mlade žene – prvo kida kosu, zatim lice grdi i na kraju oči vadi, što predstavlja vrhunac njenog žrtvovanja:

Za Đurđem je kosu odrezala,

Za deverom lice izgrdila,
A za bratom oči izvadila (*Najveća je žalost za bratom*).

Bol za sinom, bratom i mužem iz tri različita ugla doživljavanja prikazan je uz pomoć ovog stilskog sredstva:

Zakukaše do tri kukavice:
Jedna kuka, nikad ne prestaje;
Druga kuka jutrom i večerom;
Treća kuka kad joj padne.
To je jadna Jovanova majka;
Koja kuka jutrom i večerom,
To je tužna Jovanova seja;
Koja kuka kad joj na um padne,
To je mlada Jovanova ljuba. (*Majka, seja i ljuba*).

Karakterističan broj tri javlja se i kada je u pitanju broj majstora koji su pravili dječiju kolijevku:

Jedan kuje, drugi pozlaćuje,
Treći meće od tise kasnaka (Nina, nina);
Jedan teše, drugi bojatiše,
Treći meće sjajno ogledalo (Nina Jovo).

Odlika ljubavne poezije koja za motiv ima neostvarenu ljubav, jeste prizivanje smrti onog koji pati. Tako Jovo kaže majci da mu napravi sanduk i na njemu četiri prozora. Kroz gradaciju saopštava čemu je koji namijenjen, a vrhunac dostiže sa saopštavanjem svrhe posljednjeg:

Kud Mara prolazi,
Da me Mara, majko,
Počesto pogleda! (*Predsmrtna želja*).

Molba, ali i kletva dati su u formi ređanja slika po jačini.

a) Djevojka, ali i momak mole Boga:

Da joj Bog da iglu od biljura
Da sašije jorgan od behara,
Da pokrije sebe i bečara
Te da vidi kako bečar spava (Dvoje ispod jednog jorgana);
Daj mi, Bože, dobru sreću
I đevera neženjena
I zaovu neudatu,
Kad ja u rod majci pođem
Da mi đever konja sedla,
A zaova da me sreta,
Svekar babo sve da radi,
Moj se dragi prošćuje,
Mene mladu pogleduje (Đevojačka želja);
Daj mi, Bože, krila sokolova
Da preletim gradu u avliju,
Da zamutim šedrovan vodicu,
Da polomim vinovu lozicu,
Da pozobljem grožđe od bisera.
Da rastopim srce od šećera (Kod dragog);

Daj mi, Bože, zlatne roge
I srebrne paroščiće
Da probodem boru koru,
Da ja vidu šta j' u boru (*Ne otimlji već me mami*).

b) Na neuzvraćenu ljubav, momak reaguje kletvom:

Kamo vjera, ona te ubila?
Kamo rječi što smo govorili
Da me nikad prevariti nećeš?
Devet puta bila puščenica
I deseta sumbul-udovica,
Opet bila moja suđenica! (*Jadi*).

Djevojka se lažno bratom kune:

Živ mi bratac, nikad s' udat neću;
Ako bi' se počem i udala,
Živ mi bratac, na konja mu neću;
Ako bi mu počem uzjahala,
Živ mi bratac, sjahati mu neću;
Ako bi' mu počem i sjahala
- A ako me silom sajahaše-
Živ mi bratac u dvore u neću;
Ako li me silom uvedoše,
Živ mi bratac, vjenčati me neće,
Ako bi me pod silom vjenčali,
Živ mi bratac s dragim leći neću;
Ako ležem, zagrlit' ga neću,
Ako bi' ga počem zagrlila,
Živ mi bratac poljubit ga neću;
Ako bih se i tu prevarila,
Živ mi bratac, ja nijesam kriva,
Nego majka koja me zamakla (*Krivokletna djevojka*).

Majka kune kćerkinog izabranika, kletve se ređaju po jačini, ali i djevojka odgovara majci, da bi na samom kraju razgovor između njih kulminirao kćerkinom kletvom upućenoj majci (*Dok je meni u životi Jove*).

Svoj izraz navedena stilska figura našla je i u tužbalicama. Ljubav prema mrtvom djeveru snahe potresno izražavaju kroz stihove tužbalice, koja najveći stepen dostiže na samom kraju pripjevom *ružo divna* (*Nad djeverom*).

Oplakujući svog muža, žena gradacijski ređa njegove vrline, ali ono što je karakteristično jeste da unosi sasvim neobičnan i neočekivan element, poziv na osvetu (posve nehrišćanski):

Da te braća brz' osvete (*Žena za mužem*).

Majka sjedeći na pragu obraslom trnjem oplakuje sina jedinca:

Jaki bore, još' zeleni,
Vilo, sine!
Moj bisere nenošeni,
Kuku mene!

Moje zlato, nežeženo,
Zlatna kruno!
Moje oči izvađene,
Očni vidu!
Moje srce iskošeno,
Srce Jovo!
I zenico izgubljena,
Moj delijo!
Kuće moja ugašena,
- Kuku dome! -
I ognjište zatrnjeno,
Majci lele! (*Majka za sinom jedincem*).

Tužeći brata i sina sestra i majka nabrajaju njegove vrline:

Takog brata kitna svata,
Biran svate!
Međ' vilama vila bješe,
Vilo brate!
Među momke biran momak,
Grade Joko!
Na udrac prvijenac,
Prvijenče!
Na dočeku čelik ljuti,
Ljuti zmaje!
A na vjeri vazda vjeran,
Vjerni brate!... (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Sve si muke podnosio
Za tom pravom, sine, išo
I svukuda prvi bio
Ni od šta se ne sklonio
Svuda juriš učinio
I drugare pozorio,
Te ti bili u pomoći
Da dušmane ne puštate
Vaše sestre da ne robe
Vaše majke da ne gaze! (*Majka za sinom II*).

Evociranje uspomena na svoju sestričinu tetka iskazuje redajući njene osobine:

Kad u Nikšić tetka dođe,
Da te vidim rano moja,
Nađoh, Pole, punu kuću,
Nađoh Pavu i Radoša,
Nađoh tebe na postelji:
Krupne oči otvorene,
Divna usta nasmijana,
Grane ruke raširila,
Tužnu tetku zagrlila,
Grdna rano zadovoljek,
I s tetkom se poljubila,
Pelagijo, rano moja,
I tetki si obećala,
Da ćeš sa mnom u Jezera
Na ariju (*Tetka za sestričinom*).

Muke koje narod trpi od fašističke ruke svoju kulminaciju dobijaju u prikazivanju strijeljanja mladih ljudi:

Zapleli nas lednom žicom,
Ledne žice devet struka,
A žalosnu daju ranu,
Omladinu muče mladu,
Kilo 'ljeba devet dana.
I to bismo pretrpjeli,
No vašisti, Bog ih kleo,
Prebijaju svakog dana
Mlade momke i nevjesto,
Te izvode na strelješte,
To su muke ponajteže. (*Za strijeljanim*).

U jeziku narodne lirike rijetkost je da jedna stilska figura bude samostalno upotrijebljena. Obično je združena sa još jednom ili više njih.

a) Gradaciju združenu sa hiperbolom⁴³⁰, nalazimo u sljedećim stihovima:

u jednome kolo od mjeseca
u drugome od žarkoga sunca
u trećemu rumena ružica (*Đevojačka kletva*);
Jedna kita zdravlja i veselja
Druga kita mira i pogodbe
Treća kita vina i pšenice (*Eto vam tamo Božić ide*);
Da razlomim od kamena kulu,
I na kuli devetoro vrata,
I deseta od čelika ljuta (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*).

Uzdah i čežnja cvijeta koji simbolizuje djevojku imaju vasijske razmjere:

Karamfil će mirisati,
Moj će dragi uzdisati
Uzdah će se dalek' ćuti,
Čak daleko u oblake (*Karamfil*).

Šaljive pjesme, pune smisla za humor, sadrže stepenovanje u formi preuveličavanja da bi dobile na snazi i vjerodostojnosti:

Al' mu dobru pripravim večeru:
Sedam oka mljeka mlaćenice.
Brašnjenicu kruva ovsenice,
I mješinu mljeka kisjeline,
I dobroga ovna ispod zvona,
Kad večera, nek se navečera (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);
Valja mu dati muke velike,
Muke velike: jagnje pečeno,
Jagnje pečeno, noža ne dati,
Neka đidija zub'ma poteže,
Nek se muči dok ne nauči!
Valja mu dati još više muke,
Još više muke: vina barjelo,
Vina barjelo, čaše ne dati,

⁴³⁰ Veći broj primjera u kojima se zajedno javljaju gradacija i hiperbola pogledati u dijelu o hiperboli.

Neka đidija barjelom pije,
Neka se muči dok ne nauči!
Valja mu dati muke najviše,
Muke najviše mladu djevojku,
Mladu djevojku jorgan ne dati,
Nek je đidija sobom pokriva (*Đevojačka presuda*).

b) Gradaciju u kombinaciji sa kontrastom, prepoznamo u stihovima:

Ja ću ići, a ti ćeš ostati;
Ja ću bolovati, a ti nećeš znati;
Ja ću umr'jet, dušo, a ti nećeš čuti (*O djevojko dušo*);

Stambolka djevojka kaže:

Jadna mati, jadnu me rodila,
U jasnijeh dvore udomila,
Đe se lože drva iz homara,
Đe se vadi voda iz bunara,

dok kod Glasinjske djevojke nailazimo na suprotnu situaciju:

Sretna majko, sretnu me rodila,
U sretnijeh dvore udomila:
Đe se lože drva šimširova,
Đeno teče voda na oluke,
Đe se mete perom paunovim (*Šta je kome suđeno*).

Neobično za našu liriku je da ženski glas nadjačava muški, da žena/djevojka nosi pobjedu u takmičenju sa muškarcem/momkom, čime ženin/djevojčin duhovni portret dobija na snazi. Ona je lukava, mudra, duhovita:

Munja groma nadigrala,
Mila sestra oba brata,
A nevjesta dva đevera,
A to milo vili bilo (*Vila gradi grad*);
Nadžnjeva se momak i djevojka:
Momak nažnje dvadeset i tri snopa,
A djevojka dvadeset i četiri.
Kad uveče o večeri bilo,
Momak pije dvadeset i četiri.
Kad ujutro bio dan osvanu,
Momak leži, ni glave ne diže,
A djevojka sitan vezak veze. (*Nadžnjeva se momak i djevojka*);
Ja sam čuo da si tankoprelja!
Poslaću ti misirsko povjesmo,
Uz povjesmo šimširli-vreteno,
Opred' meni sto aršina platna,
I k otome, što od tog ostane,
Opred' sebi tananu košulju,
Te je nosi, mnome se ponosi!
.....
Ja sam čula da si kujundžija!
Poslaću ti sitnu trepetljiku:
Sakuj meni statve i brdila,
I ostalo što stanu valjade,
I od toga što tebi preteče,

Sakuj sebi toke na jeleke,
Toke nosi, mnome se ponosi! (*Prelja i kujundžija*);
Ako si mi snoplje povezao,
Tvoje ovce po strnjištu pasu;
Ako si mi vodice donio,
I ti si se ladne napojio;
Ako si mi ladak načinio,
I ti si se pod njim odmorio. (*Ovčar i djevojka*).

Pored pomenutog stilskog sredstva u navedenim stihovima evidentan je i kontrast koji je poslužio da se u odnosu na momka jače istaknu djevojčine vrline i iskaže pohvala njenoj hrabrosti i izdržljivosti.

Pjesma *Sreća pa nesreća* građena je na principu gradacije, kroz kontrast nekada i sada, sreća i nesreća:

Dokle mene ne oženi majka,
Djevojke me bogom bratimljahu,
Udovice uzdanicom zvahu,
Desno krilo sve nevjeste mlade,
Stare bake: 'Odi k' meni sinko!'
A otkad se ja oženih, družu,
Djevojke me zovu izdajnikom,
A nevjestu: 'U nevolji družu!'
Udovice: 'Naš nevjerni družu!'
Stare babe ni: 'Oklen si, sinko?'.

Naporedna upotreba gradacije i kontrasta evidentna je i u sljedećim stihovima:

Ja ću putovati,
A ti ćeš ostati;
Ja ću bolovati,
A ti nećeš znati;
Ja ću umrijeti,
A ti nećeš čuti. (*Tuđinac*).

c) Gradacija u kombinaciji sa metaforom posvjedočena je u stihovima koji slijede:

Dvije seje brata ne imale
Pa ga viju od bijele svile,
Od bijele i još od crvene.
Struk mu među drvo šimširovo,
Crne oči dva draga kamena,
Obrvice morske pijavice,
Sitne zube dva niza bisera.
Zalažu ga medom i šećerom (*Sestre bez brata*);
Tri put sam ga vodom zaljevao
I četvrti vodom sa izvora,
Zavio ga u ovnujsko runo,
Bacio ga na jelovo granje,
Vjetar dune, bostan cvijet ljulja (*Dva veselja*).

d) U razgovoru vile i djevojke, u istoimenoj pjesmi djevojčina pitanja, a i vilini odgovori dati su gradacijski (šta je ljepše, brže, šire, milije, dublje od čega, a kao vrhunac vila

navodi da je dragi slađi i miliji i od brata i od meda), ali kroz komparaciju, tako da u istim stihovima nalazimo i još jedan stilski postupak, poređenje.

Pitanja i odgovori često su bazirani na gradaciji. Darovi koje bi djevojka poklonila momku, ako bi je isprosio, ređaju se postupno (*Dar*). Hasan-agina ljuba odgovara i postupno obrazlaže odgovor na Hasan-agino pitanje koji od tri muža joj je najmiliji (*Hasan-aga i ljuba*). Pitanja djevojke Rose i odgovori gavrana na njih dati su gradacijski (*Suze materine*).

Momak savjetuje djevojku kako da namjesti kosu, ali ona mu odgovara:

Kad budem tebe u dvore,
Kad staneš kosu gojiti,
I čisti biser nizati,
I sjajnu svilu krojiti,
Onda ćeš moći čuvati (*Đevojka momku*).

Djevojka ilustrativno kazuje koja je sve „dobra” imala kod majke:

U večer me rano lijegala,
A ujutru docna ustajala;
Od ružice đulsom umivala,
Bijelom me svilom otirala;
Gojila me dok me uzgojila,
Uzgojila, vama darovala (*Đever i snaha*).

U novom domu je dužna da svakome ugodi. Nastaje period slušanja i pokornosti. Od nje se zahtijeva i očekuje:

Svekrovima hitro poslušanje,
Đeverima brzo susretanje,
Zaovama divno dočekanje,
Jetrvama mile dogovore,
Đuvegiji premilo grljenje (*Kad đevojka stupi u kuću*).

Djevojka se sa sjetom sjeća kako je u roditeljskom domu nazivana:

Đevojke me carom zovijahu,
Mila majka rumenom ružicom,
Stari babo najmlađijem sinom,
A bratići carom i vezirom,
Mila braća dunjom i nerandžom (*Devovanje*).

Naš materijal posjeduje tzv. **sintaksičku gradaciju**, koja se temelji na poredbenim veznicima nastalim negiranjem „kvantifikatora”. Tako u pjesmi *Voli najbližnjeg*, djevojka ne želi momka kojeg bi joj majka odabrala,

*no komšiju najbližega,
najbližega, najljepšega.*

Ista vrsta gradacije otvara pjesmu *Vila gradi grad*:

Grad gradila bijela vila
Ni na nebu ni na zemlji,
Neg' na grani od oblaka.

Gora Božurova se nije povila ni od vjetra, ni od sunca *no od kletve lijepe djevojke (U sirotu domu)*.

U pjesmi *Devojački izbor* momak voljenoj djevojci daje mogućnost da izabere njega, njegovog brata ili pobratima, a kulminaciju predstavlja njegova kletva upućena dragoj:

Ako nećeš uzet mene,
Uzmi, dušo, brata moga;
Ako nećeš brata moga,
Uzmi, dušo, pobratima!
Ako nećeš pobratima,
Vej se nikad ne udala.

Mladić saopštava Joki kako je obišao sve primorske gradove, u svakom ljubio djevojke, ali ga nigdje zora nije zatekla

No kod Ajke, Joke, Mujagine seke (Zora zastanula).

I ova vrsta gradacije upotrebljava se zajedno sa nekom drugom stilskom figurom. Šaljiva pjesma *Smiješno čudo* sadrži gradacijsko nizanje čuda, datih u formi preuveličavanja, njihovim negiranjem, da bi na samom kraju najjači utisak ostavio zec u dimijama:

Ne čudim se patki potkovanoj,
Ni bijeloj guski osedlanoj,
Nit vukovoj kapi od samura.
Ni međedu zelenoj dolami,
Ni lisici na njenu đerdanu,
Ni pijevcu kovčali čakširam,
No se čudim zecu s dimijama,
Kud se vere kako ne izdere?

I u tužbalicama je prisutna tzv. sintaksička gradacija. Bol nastao zbog pogibije svoje djece, roditelj preobraća u prijekor upućen djeci:

Zar vam, djeco, žao nije
Ni žalosne roditelje,
Ni slobodnu domovinu,
Za koju ste glave dali,
Niti dičnu omladinu,
Sa kojom ste ratovali
I slobodu zadobili?
Al' vi ništa ne žalite,
No ste nam se pozorili,
Što ste tamo ulećeli,
A u jato sokolova (*Kad nam danas dolećeste...*).

Istu vrstu gradacije prepoznajemo i u sljedećim stihovima:

Tanka rasla konopljica,
Tanka, tanka!
U livadi pod javorom
Neka, neka!
To ne bila konopljica,
Tanka, tanka!
Već to bila djevojčica,

Neka, neka! (*Đevojačka želja*).

Ono što se da zapaziti jeste da ova vrsta gradacije u najvećem broju slučajeva ostaje stilski neobilježena.

Jedna od stilskih figura koja ima naglašeno frekventnu upotrebu je, svakako, **hiperbola**. Ona „nas uvodi u krug figura kod kojih je semantika u prvome planu, dakle u krug semantičko-sintaksičkih figura”⁴³¹. Kod nje najjače dolazi do izražaja emocionalni ton pjesničkog jezika. Iako je to figura kojom se nešto preuveličava, i to vrlo duhovito, nekada i to bude pretjerano. Veliča se ljubav, mladost, opis svatova, a naročito ljepota djevojke i momka.

Gotovo ustaljena je upotreba hiperbole pri opisu djevojke koja ulazi u novi dom. Ona će u mladićevu kuću donijeti *sunce u njedrima* i *mesečinu u rukavima*... Svekrva traži od svatova da joj dovedu snahu i:

U kosu joj sunce donesite,
Pored sunca jasnoga mjeseca (*Momkova mati i svatovi*).

Pri ulasku u svoj budući dom mladoj *za kosom grije sunce* (*Kad djevojka stupi u kuću*).

Prikazivanje ljepote djevojke i momka je gotovo uvijek preuveličano:

Jeste tanka i visoka,
Do oblaka dovala,
Oblakom se ogrnula,
Suncem glavu povezala,
Zvijezdama nakitila,
Mjesecom se opasala (*Ljepotica*);
Sve je kolo nadvisila
I ljepotom začinila (*U kolu*);
Čelo joj je ka' na istok sunce,
Obrvice krila lastavice,
Trepavice do n jagodice;
Dva joj oka dva pivna vildžana,
Usta su joj kutija od zlata,
Sitni zubi grivna od bisera,
Grlo joj je kano mjesečina,
Dug vrat joj se bijeli iz ramena,
Ka' labudu krila do koljena (*Lijepa djevojka*);
Iz lica joj sunce sjaše,
A iz grla mjesečina,
Iz njedara zora sjajna,
Dvije ruke do dva krila (*Košuta i djevojka*);
Sinu lice u djevojke
.....
Pod Bogom ju takve nema,
Na sve strane po svijetu,
Nit' je bilo nit' će biti (*Sunčeva ženidba*);

⁴³¹ Miloš Kovačević, *Stilske figure i književni tekst*, 38.

Jeste viši od bojnoga koplja,
Jeste ljepši od zlatne jabuke,
Igra njemu vidra uz koljeno,
Capti njemu uz oružje ruža (*Suđenik*).

Pored njene funkcije pri opisu fizičke ljepote, hiperbola se koristi i za detaljniji opis duhovne ljepote djevojke, za prikazivanje njene vrednoće, marljivosti, upornosti:

Žnjetvu žnjela ljepota djevojka
Zlatnom rukom i srebrnim srpom (*Ovčar i djevojka*).

Koliko je ljubav velika i jaka prikazuju nam stihovi koji slijede:

Tvoje me perje na čardak penje.
.....
Tvoje me kose kroz polje nose! (*Poljem se vije*);
Blago tebe, mlad Jovane,
Kad ti krilce sunce grije
Sa jagluka Marinoga (*Stid*);
Bog joj dade oče sokolove
I bijela krila labudova
Te preleće preko Seljanika
I videla svoga suđenika (*Suđenik*).

Možda je veće snage bol izazvan nedostatkom ljubavi:

Ko ne ljubi crne oči,
Pada li mu san na oči,
Al' mu jadi na srdašcu?
Jer od jada gora vene (*Kad se hvata kolo*).

Tuga i bol djevojke prikazani su uz pomoć direktnog govora:

Što je nebo da je list hartije,
Što je gora da su kalemovi,
Što je more da je crn murećep,
Pa da pišem tri godine dana,
Ne bi' moji' ispisala jada (*Ljubavni rastanak*);
Vezla sam ga tri godine dana,
U njemu mi oči ostanule (*Rosanda djevojka i deli Radivoje*).

Iznevjerena i očajna djevojka kao jedini „spas” i „liječ” vidi kletvu, koja ima neograničene razmjere:

Kad zakune sva se zemlja trese;
Kad uzdane i mene je žao;
Kad zaplače do neba se čuje (*Đevojačka kletva*);
Povila se gora Božurova,
Ni od vjetra, ni od sunca ljetnja,
No od kletve lijepe djevojke (*U sirotu domu*).

Šaljiva pjesma *Dobro su se domislili* prikazuje nam mladu, koju su stric i strina namijenili momku, a koja je bila toliko krupna da su bila potrebna kola sa sto volova da bi je dovela, a *troje vrata salomismo, dokle mladu uvedosmo*. Jelo koje joj je prethodilo ručku sastojalo se od:

Do dva vola ispod kola

I dva jarca ispod zvona
I dva snopa mlaćenice
I četiri ovsenice.

Hiperbolu nalazimo i u tužbalicama pri opisu umrlog, i to u najvećem broju slučajeva pri nabranju njegovih vrlina. Tako majka za sina kaže:

O moj *bore iz tri gore* (*Majka za sinom I*); *Grade sine!*; *Div junače* (*Nadala se tužna majka*); *Puni dome!*; *Zlatna kruno!*; *Očni vidu!*; *Moj sokole!*; *Moj anđele!* (*Majka za sinom jedincem*); *Sunce sine!*; *Sabljo sine!*; *Srce sine!* (*Za sinom*).

Sestra koja je ostala bez brata osjeća se kao da joj je život oduzet:

Na nebu mi sunce stade (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Ona brata naziva:

Glasit orle!; *Vjerni zmaje!*; *Orle, zmaje*; *Moj sokole!*; *Brate grade*; *Ognjen zmaje* (*Sestra za bratom*); *Sunce brate* (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Roditeljski bol je ogroman:

Da je srce od čelika,
Prepuklo bi od boliva (*Kad nam danas dolećeste...*).

Oni postaju nerealni kada su u pitanju njihova djeca. Preuveličavaju njihove osobine:

A malo vi za noć bješe
Prelećeti vrh Budoša,
I visokog Volujaka,
I do Gore Čeranića –
Sve sa smijom i ljepotom (*Kad nam danas dolećeste...*).

Koliko rat odnosi života slikovito nam prikazuju sljedeći stihovi:

Svako brdo i glavica,
Postala je kosturnica (*Za strijeljanim*).

U narodnoj lirici pribjegavano je hiperbolisanju kako bi se prikazale neispunjene ljudske želje i nadanja:

Grad gradila bijela vila
Ni na nebu ni na zemlji,
Neg' na grani od oblaka (*Vila gradi grad*).

Ogromne razmjere ima ovaj stilski postupak i u narednim stihovima:

Jedna kosa baca tri otkosa (*Tri otkosa*);
Svako ga zrno
po dukat valja,
a s'jeda brada
tri bjela grada (*Biserna brada*);
Dala bi mu zelenu livadu
Koji kosi pet stotina kosa. (*Dar*);
Durmitore, visoka planino,
Iz tebe mi tri sunca granuše (*Kad dolaze svatovi s devojkom*).

Apostrofa je obraćanje neživim predmetima ili apstraktnim pojmovima. Njome se postiže bliži i neposredniji odnos pjesnika i prirode. Karakteriše je upotreba vokativa. Najčešće predstavlja inkoaktivni stih. U osnovi apostrofe često se nalazi personifikacija. Navodimo neke od primjera koji se nalaze u našem korpusu:

Otvor'te se, bosiljkova vrata,
I zeleni luzi kalinovi (*Kletva đevojčina*);
Oj Dunave, tiha vodo ladna (*Da izmoli đevojku*);
Oj mjeseče, jedan nevjerniče (*Nestalan dragi*);
O javore, zelen bore

.....
O gajtane, moj gajtane (*Mlada čobanica*);
Truni, veni, moj zelen jagluče (*Uspomena*);
Karamfilče, cv'jeće moje (*Karamfil*);
Sestrice zemljice, ne bud' dragom teška

.....
A travo zelena, ne bud' dragom gorka (*O đevojko dušo*);
Aj, ne rosi, ne rosila,
Kišo laka iz oblaka (*Aj, ne rosi*).

7.7. Pauze u pjesmama

Posebno područje sintaksostilistike predstavljaju rečenične pauze. Cilj im je emocionalno i smisaono naglašavanje iskaza, čime on dobija i stilsku markiranost. Pauze mogu biti obilježene sa tri tačke, sa dvije tačke ili sa crticom. Navedenim znacima se označavaju različita trajanja pauza u tekstu, koja se u jezički artikulisanom govoru postižu različitim intonacijskim mogućnostima ili glasovnim modulacijama.

Najduže pauze su obilježene sa **tri tačke**. Upotrebljene su u situacijama uznemirenosti, neodlučnosti, onda kada je čitaocu ostavljena mogućnost da sam završi pjesmu po svom ličnom doživljaju. Takva je pjesma *Dioba* (iz zbirke Jelene Šaulić). U nekim drugim zbirkama ona ima i nastavak. Tri tačke su upotrijebljene i pri izostavljenom dijelu koji bi bio nastavak započetog nabiranja (Majka za sinom II).

Dvije tačke predstavljaju nešto kraću pauzu. Upotrebljavaju se najčešće prilikom nabiranja:

Šta bih dragom od milosti dala;

pa zatim slijedi nabiranje poklona (*Šta bih dragom od milost dala*). Upotrebljavaju se i prilikom navođenja tuđih riječi (upravni govor) (*Majka sinu tijo zbori: - Majka ljulja; Sanak Jovi govorio: - Kara se sa sankom*). Svoje mjesto su našle i na kraju stiha koji prethodi stilskom postupku gradaciji.

Crtica predstavlja najkraću pauzu. Služi uglavnom za obilježavanje umetnute rečenice ili riječi, ili za naglašavanje tuđih riječi:

Dragi će se po družini falit':

- Draga mi je crne oči dala (*Šta bih darovala dragoga*);

Polako – te, gospodo svatovi! (*Kada se svatovi spremaju da odvedu mladu*).

Opšte je mišljanja da u lirskoj narodnoj poeziji preovladavaju svi interpunkcijski znaci i njihova upotreba je dosta slobodna. Registrujemo dosljednu upotrebu **zareza** (koji se koristi da iskaz podijeli na manje cjeline) poslije vokativa, kao i gotovo uvijek kada je upotrijebljena apostrofa. Vrlo je česta i upotreba **apostrofa** koji stoje na mjestu izostavljenog samoglasnika ili suglasnika. **Upitnik** je u upotrebi u stihovima koji sadrže neki zahtjev za odgovorom ili predstavlja iskaz koji sadrži retoričko pitanje kao stilsko sredstvo. **Uzvičnikom** se iskazu daje naglasak ili svečan ton.

Nekada i samo izostavljanje znaka interpunkcije ima stilski efekat, jer se time postiže dvosmislenost iskaza.

7.8. Eliptične i nepotpune rečenice

Domenu ekspresivne sintakse pripada i upotreba eliptičnih i nepotpunih rečenica. U lirskim narodnim pjesmama nekada jedan stih predstavlja rečenicu. Takvoj rečenici najčešće nedostaje čitav predikat ili samo jedan njegov dio:

A ja lonac pa u glavu (*Bijeda na pravoga krivca*);
Ala dogo, lijepa konaka!
Tebe dogo, snopak djeteline,
A hrtima šareno jeljenče,
A sokolu ptica prepelica,
Mene, dogo, lijepa djevojka (*Lijep konak*);
Crn mu obraz ka' na gori sunce

.....
Svaka ovca dvoje jaganjaca,
I ja majko dogodine sina (*Kletva djevojčina*);
Ova sanko četiri dukata (*Ljuljula majka*);
Studena voda za gradom (*Ostaće majka bez tebe*).
Sve stanove i temelje,
Bez uprave! (*Nad svekrom*).

Nepotpuna rečenica može imati funkciju objekta:

A što žališ vranca debeloga,
Tvoga vranca? Pojeli ga vuci (*Zarok momka i djevojke*);
'Bona majko, šta sam joj rekao?'
'Litru zlata i oku dukata' (*Sve djevojci*).

U tužbalicama, svoje mjesto nalaze nepotpune rečenice u formi vokativa:

- majka za sina kaže:

Moj sokole!; Krilat sine!; Moj delijo (Na grobu sina); Zlatna kruno!; Očni vidu!; Srce Jovo!; Ljucka diko!; Razgovore; Srce moje! (Majka za sinom jedincem);

- snaha za svekra:

Divni bore; Mudra glavo (Nad svekrom);

- snahe za djevera:

Ružo divna (Nad deverom);

- sestra za brata:

Ljucka vilo!; Bracka falo!; Biran svate!; Vilo brate!; Grade Joko!; Ljuti zmaje! (Tuženje jedne Banjanke gredom).

Ovakve rečenice, iako ne posjeduju sve gramatički predviđene dijelove, uglavnom ne gube svoj smisao, razumljive su. Upotrebljavane su da bi ekspresivnost izraza bila podignuta na veći nivo, a isto tako da bi se dobio kondenzovaniji iskaz. Što je broj njihovih dijelova manji, ove rečenice djeluju življe i slikovitije, i imaju jače izražen stilski efekat. Ne treba gubiti iz vida ni to da previše ponavljanja jedne iste eliptične rečenice, može da izazove i

suprotan efekat, nestaje njena izražajnost i ona postaje šablonizirana. Stoga smatramo važnim istaći, da smo analizirajući jezik lirske narodne poezije sa područja Crne Gore, došli do zaključka da su naši narodni pjevači zadržali pravu mjeru kada je upotreba elipsi u pitanju.

8. SEMANTOSTILISTIKA⁴³²

Semantostilistika istražuje stilističke pojave na semantičkom nivou. Ovaj nivo prepliće se sa gotovo svim ostalim jezičkostilskim nivoima, pa se i smatra najširom oblašću.

Disciplina o kojoj je riječ bavi se onim stilskim figurama koje se zovu *tropi*. U trope ubrajamo metaforu, metonimiju, epitet, alegoriju, sinegdohu, perifrazu, personifikaciju, simbol i sinesteziju. „Metafora, a uz nju drugi tropi i figure, počivaju na kršenjima semantičkih i drugih zabrana prirodnojezičke upotrebe.”⁴³³ Upravo to odstupanje pojačava slikovitost i doživljenost iskaza u kojima se nalaze i daje im stilsku markiranost.

Metafora je stilski postupak kojim se jedna stvar ili jedan pojam objašnjava i doživljava pomoću druge stvari ili drugog pojma, posredstvom očigledne ili skrivene analogije. Služi kao sredstvo za asocijativno povezivanje raznih pojmova po sličnosti. Najčešće se upotrebljava za iskazivanje intimnih osjećanja zaljubljenih, njihovog zanosa, nježnosti, topline, kao i da se opišu momak ili djevojka, odnosno nevjesta ili mladoženja. „Zapažena je pojava da ravan koja emituje sliku metafore potiče iz četiri semantička polja: (1) biljni svet, (2) životinjski svet, (3) astralno područje i (4) plemeniti metali i drago kamenje.”⁴³⁴ U narodnim lirskim pjesmama metafora je jasno objašnjena, pa čak nijesu rijetkost ni oni stihovi u kojima se navodi i „reč na koju se zamenjena reč odnosi.”⁴³⁵ Njena upotreba doprinosi oživljavanju opisivane slike.

Metafora se rijetko javlja samostalno. Obično je združena sa još nekim stilskim postupkom, najčešće sa gradacijom ili hiperbolom ili sa obje.

Najčešće upotrebljavane metafore su *kada, dunja, neven, jabuka, ruža, jagnje* za djevojku; *soko, golub* za mladića; *sunce, mjesec, zlato, biser* za oboje.

Nekada je i čitava lirska narodna pjesma ispjevana u obliku ove stilske figure. Kao takva može se shvatiti pjesma *Vila gradi grad*, koja može označavati pjevanje vile na svadbenim veseljima, u kojoj ljepota i „ženski glas i dubina ženskog pamćenja pobeđuju, nadigravaju muški glas”⁴³⁶:

Đe se munja s gromom igra,

⁴³² O semantici padežnih oblika, glagola i veznika smo govorili u poglavlju *Sintaksa i sintaksostilistika*, pa u ovom dijelu rada nećemo ponavljati rečeno.

⁴³³ Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Elektronsko izdanje, 1999, 10.

⁴³⁴ Marija Kleut, *Srpska narodna književnost*, 29.

⁴³⁵ *Isto*, 29.

⁴³⁶ Miodrag Pavlović, *Antologija lirske narodne poezije*, 8.

Mila sestra su dva brata,
A nevjesta s dva đevera.

Ili pjesma *O jabuko zeleniko* u kojoj soko sjedi i posmatra

Đe se munja s gromom igra,
A nevjesta s đeverima,
Mlade mome s prstenima,
Mladi momci s jabukama,
A jaganjci livadama.

I pjesma *Najlošija godina* građena je na principu metafore:

Godinice, loša ti mi dođe,
A i meni, a i konju mome!
Mome konju ne rodi livada,
A meni se preprosi đevojka. (*Najlošija godina*).

Počasnice najčešće u svojoj osnovi imaju ovaj stilski postupak. Pjesma *Mladoženji uz čašu* sadrži zamjenu ljudskog sa životinjskim svijetom, u jednoj zgusnutoj slici u kojoj je sa malo riječi mnogo toga kazano:

Jelenak mi goru lomi,
Putak da mu je;
Za njim ide košutica,
Tek drug da mu je (*Mladoženji uz čašu*).

Izuzetna bliskost nebeskog svijeta sa ljudskim odlikuje naše lirske pjesme. Tako u pjesmi *Junak i vile* vile mladića dozivaju i saopštavaju mu:

Tvoja se sreća rodila,
Sunčanom ždrakom povila,
Mjesecem sjajnim gojila,
Zv'jezdama sjajnim rosila.

Kao što su sjaj i toplota sunca kobni za prirodu, istom snagom na junaka djeluje ljepota djevojke, koja je nerijetko i preuveličana. S toga je u našim narodnim pjesmama gotovo ustaljeno poređenje djevojke sa nebeskim tijelima, pojavama u prirodi, a isto tako i sa biljnim i životinjskim svijetom, kao i sa nekom dragocjenošću:

Eto me Hajko, *sunasce* moje,
Da ljubim crne očice tvoje (*Poljem se vije*);
'Je li kakva ta đevojka?'
'Iz lica joj *sunce* sjaše,
A iz grla *mjeseci*,
Iz njedara *zora* sjajna,
Dvije ruke do *dva krila*' (*Košuta i đevojka*);
Kosa ti je *razvigora*,
Crne oči *zumbul* boje (*Đevojački izbor*);
Čelo joj je ka' na istok *sunce*,
Obrvice krila *lastavice*,
Trepavice do na jagodice;
Dva joj oka dva *pivna vildžana*,
Usta su joj *kutija od zlata*,
Sitni zubi *grivna od bisera*,

Grlo joj je kano *mjesečina*,
Dug vrat joj se bjeli iz ramena,
Ka' labudu krila do koljena.
Još u cure duge pletenice,
Razminule mimo lopatice (*Lijepa djevojka*);
Nevestice, biser sevljice

.....
Zaovice, jorgovan grančice (*Njega materina*);
Ano moja šećernoga soja (*Kad bi znao*);
O djevojko, moje *jagnje* malo (*Đevojačka kletva*);
Pjevaj, Maro, moje *janje* malo (*Đevovanje*);
O Milica – ženski *zmaju* (*Kad nam danas dolećeste...*);
Tu nam osta i Božija.
Dugo ćemo bolovati
Dok taj *cvijet* prebolimo (*Za strijeljanim*);
Izvila se zlatna žica
Iz vedra neba.
To nebila zlatna žica
Iz vedra neba,
No to bila mila snaša
Iz zgodna roda. (*Kada mlada ulazi u kuću mladoženjinu*);
O djevojko, u dukatu zlato (*Rastavljanje s majkom*);
O djevojko, dušo, zlaćena jabuko! (*O djevojko dušo*);
Koliko je divna i lijepa,
Čelo joj je visoka *planina*,
U licu je bjela i rumena,
Izdaleka dvoru *svjetlost* dava (*Kad svatovi s djevojkom budu blizu*
kuće).

Stilski postupak o kojem je riječ poslužio je mladiću, odnosno djevojci da iskažu svoju želju da budu sa voljenim bićem:

Akšam mračne, sunce zađe,
Na tvom licu još sija,
Da mi se je nagrijati
Jarkog sunca kraj tebe! (*Voli samo nju*);
A ja hajem i dušicu dajem;
Kud god hodim *na srcu ga nosim* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Ja sam tebe mjesto ostavio,
.....
A uzglavlje srce u njedrima (*Nešto mi se diše i uzdiše*);
Ima dosta gore nesjećene
I gospode mlade neljubljene;
Zlatu će se kujundžija naći,
I meni će moj suđeni doći. (*A najposle ja ne marim za njega*).

U pjesmi *Ostaće majka bez tebe* pri opisu djevojačke ljepote korišćena je sintagma *ruža rumena* koja daje djevojci isto mjesto koje i ruža ima među cvijećem (ona je tu kraljica). U pjesmi *Ljubavni rastanak* prepoznamo upotrebu metafore, građenu na zamjeni mladića i djevojke cvijećem, *plavim zumbulom* i *zelenom kadom*.

Svadbene pjesme su prepune metarofa:

Polako nam zlato odvodite:

Jer je naše zlato naučeno. (*Kada se svatovi spremaju da odvedu mladu*);
Snaho moja, od zlata jabuko (*Kad putuju s devojkom; Dever i snaha*).

Majka je radosna jer joj dovode *zlatna krila* – snahu zlatnih ruku, zamjenu:

Ide soko, vodi sokolicu;
Blago majci – zlatna su joj krila! (*Kad se pomole svatovi s devojkom*).

Od nevjestice se očekuje da u novi dom donese sreću, radost, ljubav, blagostanje, novi život. I onda kada ispuni sve što se od nje očekuje smatra se da je donijela *sunca, mjeseca i cvijeća*:

Zarano mi snahu dovedite,
U kosu joj sunce donesite,
Pored sunca jasnoga mjeseca,
U njedarca tri kite cvijeća (*Momkova mati i svatovi*);
Za kosom joj ogrijalo sunce,
U rukama sivoga sokola,
A u srcu mira i pogodbe,
U ustima meda i pogače (*Kad devojka stupi u kuću*).

Kroz gradaciju djevojke kaže da se udomila:

Za dva brega, dva đevera,
Studen kamen svekar babo,
A travice zaovice,
Crna zemlja svekrvica,
Mutna voda drago moje (*Poruka majci*).

Kao i opis djevojačke ljepote, i opis momačke ljepote je često metaforičan:

Imam dragog beljeg od bisera
Rumenijeg od krzli merdžana,
A slađega od đulbe šećera (*Kod dragoga*);
Prođe mi momče kroz selo
Janje moje bijelo!
.....
Moje mu oči – rakija,
Moja mu usta – večera! (*Svrati ga, mati, boga ti*).

U našoj lirskoj poeziji gotovo je ustaljeno da su mladići:

- sokolovi, orlovi:

Nijesu ono sivi *sokolići*,
Neg' su ono peraški mladići (*Da sam mlada studena vodica*);
Od delija od Podgoričana,
I junaka od Drekalovića
I *sokola* Kuća ostaloga (*Procmilela u Doljane trava*);
Dolje lanci i okovi,
Ne vežu se *sokolovi* (*Crna Gora u boj kreće*);
O moj Božo i Đorđije,
O, *orlovi* pod krilima (*Kad nam danas dolećeste...*);
Uz trpezu, niz trpezu, sivi *sokole*,
U kljun nosi rujno vino u zlatne kupe.
Soko ima zlatno pero te se diči s njim,
A mi s tobom, domaćine, jer imamo s kim (*Svadbena počašnica domaćinu*);

- sablje:

A sablja je serdar Jole (Serdar Jole);

- jabuke i jablanovi:

Zelengoro, jezero postala,
Ti si naše *jabuke* obrala!
Obrala ih mlade i zelene (*Zelengoro*);
Moj *jablane* procaptio (*Majka za sinom I*);
Čobanine, kićena jabuko! (*Tri djevojke*);

- sunce:

Jedno sunce – stari svat do svata,
Drugo sunce – prvijenac s kumom,
Treće sunce – đever i djevojka (*Kad dolaze svatovi s djevojkom*);
Ženilo se gorsko sunce,
Stavlja kuma jasan mjesec,
Dva đevera dva anđela (*Sunčeva ženidba*);
Moja majko, divan ti je Janko!
Na glavi mu *tri vijenca sunca* (*Dar*);
Moj Radoje, *sunce* moje
.....
Znaš li, Rade, *sunce* s neba (*Majka za sinom II*);
Sunce brate! (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Božidare – *sunce* moje (*Nadala se tužna majka*).

Vrlo je često poređenje djevera sa zlatnim prstenom:

O đeveru, moj *zlatni prstene* (*Kad putuju s djevojkom*);
Ma đeveru, *od zlata prstene* (*Đever i snaha*);
Oj đeveru, *od zlata prstene* (*Đever snahu odgovara*).

Pjesma *Sunčeva ženidba* sadrži metaforu *dva đevera dva anđela*.

U lirskoj narodnoj poeziji su momak i djevojka ljepši i od nebeskih tijela i miliji od roditelja i braće:

Vala draga, vala si mi ljepa!
Ljepša si mi od žarkoga sunca
I mjeseca, brata sunčevoga!
.....
Vala dragi, vala si mi mio!
Milij' si mi od oca i majke
I od moje brata sve četiri! (*Momče i djevojče*).

Za majku nema veće dragocjenosti od njene djece:

Spavaj, sine, *zlato* moje
.....
Rasti, sine, *zelen bore*,
.....
Da mi, *srećo*, dobro hodiš (*Majka ljulja*);
Zaspi, *zlato*, da velik porasteš (*Nina, nina*);
Nemoj buditi zlato u koljevci!
.....
No ga ninam da mi zaspi zlato (*Iš, kokote*);
Svoje *zlato* daleko spominje (*Suze materine*);

Jesi l' *bostan cvijet* naodio,
Jesi li ga mljekom zaljevao (*Dva veselja*);
Mome *zlatu* ništa ne udili

.....
Mome sinu zdravlje donijla (*Spavaj deco*);
Deco moja, *blago* moje,
Blago moje nebrojeno,
Blago moje nemjereno,
Misjo moja, *zlatu* moje,
Jusjo moja, *blago* moje!

.....
Moj' *cvijeće* uvenulo (*Za malim kćerima*).

Nije rijetkost preplitanje metafore i hiperbole, naročito kada je riječ o tužbalicama. Majka za sina kaže *puni dome, granat bore, moja vilo nad vilama* (*Na grobu sina*) ili *moja ružo, moj celive, moj bosilje, moj bisere nenošeni, moje zlato nežeženo, jaki bore, još' zeleni, moj nevene, moj paune* (*Majka za sinom jedincem*) ili *moj bore iz tri gore, moje sunce sa planine, moja ružo iz umnine, srce iz njedara* (*Majka za sinom I*).

Baba za unuka kaže:

Moj cvijetu iz livade,
Mirišljavi!
Divno l' bješe procaptio,
Ružo moja!
Moj ljeljene iz gorice,
Moj Obrade!
Moj slavuju iz šumice,
Rano moja!
Moj golube iz kafeza (*Baba za unukom*).

Ustaljenim stilskim elementima sestre opisuju svog imaginarnog brata. Oči su mu drago kamenje, obrve su morske pijavice, zubi biseri (*Sestre bez brata*). Kao što smilje ima potporu u bosilju, tako se sestra oslanja na brata, a draga na svog ratnika (*Usamljena*). Oplakujući svog brata sveštenika kojeg su Turci ubili na prevaru sestra ga upoređuje sa orlom, zmajem (životinje), sa munjom (nebeska tijela), sa sabljom (premet) (*Sestra za bratom*).

Tetka sestričini kaže *mudra vidro i jelenče i živa munjo* (*Tetka za sestričinom*).

Tužeći za svekrom snaha ga oslovljava sa *moj viteže, divni bore, grade svekre, snažni grome*.

U tužbalicama je veoma često javlja ustaljeno poređenje žene sa kukavicom. Melanholičan poj ptice kukavice, koja simbolično predstavlja žal za nečim prošlim, izgubljenim, poistovjećuju se sa tuženjem crnogorske žene. U njihovim onomatopejičnim pjesmama primjetna je srodnost po zvuku i monotonost u izrazu, čime naglašavaju svoj bol, nedostatak, gubitak, samoću:

Ljubu tvoju kukavicu,
Crnu drugu (*Žena za mužem*);
Ostala sam kukavica (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Da ćeš groba otvoriti.
Kamen majci – kukavici (*Nadala se tužna majka*).

Grob, mjesto gdje se sahranjuju umrli nazvan je kućom:

Je l' mnogo neobično
U tavnici lednoj *kući*,
Bez pokrivke i prostirke? (*Za malim kćerima*);
Ja otidoh u planinu,
Tu mu lednu *kuću* našla (*Za sinom*);
Otvorih mu vječnu *kuću*

.....
Blizu ću te okučiti,
Svakog dana dolaziti (*Majka za sinom I*);
Kad ja pođoh u Jezera,
Pa ja odoh *kući* tvojoj,
Kleta *kuća* neobična,
Nema vrata ni prozora
Od dozova! (*Tetka za sestričinoom*).

Metaforu u formi preuveličavanja, u gradacijskom nizu sadrže sljedeći stihovi:

Dokle bratu košuljicu vezem:
Na ramena labudova krila,
Među pleći mededovu šapu,
Uz rukave ševteli behara,
Uza skute Ajkunine prutke (*Đevojka je sunce bratimila*).

Pjesma *Najveća je žalost za bratom* sadrži potresnu metaforu o kidanju kose, vađenju očiju i naruživanju lica, čime mlada pokazuje svoj bol za svoja *tri dobra* – mužem, djeverom i bratom:

Prvo dobro – Đurđa gospodara,
Drugo dobro – ručnoga đevera,
Treće dobro . brata rođenoga.

Leksička metafora se zasniva na prenošenju imena s jednog pojma na drugi na osnovu sličnosti, koja ne mora biti apsolutna, već se može zasnivati na nekoj komponenti (boji, formi, obliku, položaju...). Sistem, odnosno mehanizam mišljenja kojim se apstraktni pojmovi konkretizuju naziva se pojmovna metafora. Ona je dublja i apstarktnija od leksičke metafore. U stihovima koji slijede iz pjesme *Da ne može bez nje* nalazimo pojmovnu metaforu, od koje je nastala leksička metafora:

Ja ne pazim *sunca*, ni *mjeseca*,
Nit' moj đogo *mraka*, nit *oblaka*.

Proširivanjem i osamostaljivanjem metafore na čitavu sliku dobijamo **alegoriju**. To je stilski postupak pomoću kojeg se neka misao prikazuje što konkretnije i emocionalnije. Karakteristika ove figure je stalno održavanje sklada između osnovnog i prenesenog

značenja. Alegorija otkriva nešto što je skriveno, a što treba otkriti, a njeni „činioci upućuju na logičku vezu ili simboličnu saglasnost skrivenog i otkrivenog, na mogućnost asocijativnog naslućivanja”⁴³⁷. Njome se apstraktni pojmovi objašnjavaju uz pomoć konkretnih.

Hasanaga kori svoju ljubav što je svojim ponašanjem izazvala gondže Mehameda:

’Što će tebi kosa preko pasa
I k’nali ruke na jabuke?
Što će tebi glava na pendžeru?’ (*Megdan zbog ljube*).

„Priroda alegorije i metafore, u narodnim lirskim pjesmama, po pravilu, ima za motivacijsku osnovu lirsko osećanje, pre svega ljubav...”⁴³⁸ Sjedinjene javljaju se u sljedećim stihovima:

Je l' devojka za našeg junaka
Je li tijelo za naše odjelo,
Jesu l' prsti za naše prstenje? (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
Nevjestice mlada, bijeloga vrata,
Lijepo ti stoji kolajna od zlata,
Al' bi ljepše stajala ruka od junaka! (*Počasnica nevjesti*);
Doleće cv'jetak iz tuđe zemlje,
Pade djevojci u rujno vino.
Sele, sestrice, zvijezdo Danice,
Otpuhni cv'jetak od vjerenika,
Od vjerenika iz tuđe zemlje (*Doleće cv'jetak*);
Na dolami tri džepa od zlata:
U jednome kolo od mjeseca,
U drugome od žarkoga sunca,
U trećemu rumena ružica.
Savija se kolo od mjeseca,
Da poljubi lijepu devojku,
No mu ne da od žarkoga sunca (*Devojačka kletva*);
Bacih romjenčuu ladnu vodu,
Zađe mi se za rusu kosu
Za rusu kosu, za devojačku.
Veselo, sele, kose gojila,
Kose gojila, sreću čekala,
Sreću čekala i dočekala! (*Zdravica djevojci*);
Oj moja kćeri, devojko,
Za grad je loza vinova.
Pod njom je momak neženjen,
Ostaće majka bez tebe,
Ka' što je moja bez mene (*Ostaće majka bez tebe*);
A devojka srca milostiva,
Zagrli ga i primače lice,
Sastaše se brci i solufi (*Pomirenje*).

Na Zelengori je poginulo dosta mladih ljudi:

Zelengoro, jezero postala,
Ti si naše jabuke obrala!
Obrala ih mlade i zelene,

⁴³⁷ Hatidža Krnjević, *Narodne pjesme: lirske, lirsko-epske, epske*, 30.

⁴³⁸ Dragan Lakićević, *Narodna lirska pjesma*, Beograd, 1986, 12.

Zacrnila đevoyke i žene (*Zelengoro*).

Majka je Maru poslala u manastir *ne bi li joj knjigu naučila*, ali joj Mara traži:

Da joj pošlje od zlata bešiku,
U bešiku od svile pelene
I košulju zetu kaluđeru (*Majka Maru u manastir dala*).

Narodni pjevač nam prikazuje starca koji voli mlade i tuđe žene:

Sijeda mu brada, a ćelava glava,
A još su mu drage tuđe žene mlade (*Sijeda mu brada*).

Alegorijom se u formi skrivene slike izvrgavaju podsmijehu ljudske mane. Pjesma *Komar i muva* građena je na principu ove figure. Sadrži gotovo ustaljenu zamjenu momka i djevojke sa članovima životinjskog svijeta.

Gotovo da nema naše lirske narodne pjesme koja ne sadrži **epitet**. On stoji uz imenicu i označava njenu karakterističnu unutrašnju osobinu, time ne ograničavajući njeno značenje. U našoj lirskoj narodnoj poeziji ova figura je gotovo uvijek pratilački element pojedinih imenica i nju narodni pjevači upotrebljavaju kao po navici, zbog čega ona nekada gubi svoj stilski naboj. Međutim, jedno je sigurno, imenica bez svoje odredbe izgleda ogoljena i lišena značenja.

Od mnogobrojnih epiteta registrovanih u našem korpusu izdvajamo sljedeće: *sivi soko*, *jadna majka* (*Sve đevoyci*); *rosna livada* (*Momak i đevoyka*); *zelena livada*, *šareno jeljenče*, *lijep konak* (*Lijep konak*); *tanka glasa* (*Što biti ne može*); *zelena trava* (*Dragi u tuđini*); *mili Bog*, *rumen cvijet* (*Milostiva draga*); *krila sokolova* (*Kod dragoga*); *vrani konji*, *zlatne uzde* (*Vila i đevoyka*); *mlado momče*, *rujno*, *rumeno vino* (*Pod badenom*); *crveno vince* (*Nešto mi se diše i uzdiše*); *ravno polje* (*Stid*); *bojno sedlo* (*Đevoyački izbor*); *bistar potok*, *crven kljun*, *bjelo perje* (*Golub i golubica*); *jarko sunce*, *ostarjela majka* (*Da ne može bez nje*); *vezen jagluk* (*Šta bih darovala dragom*); *rusa kosa* (*Zora zastanula*); *mili Bože* (*Svi dilberi, a mojega nema*); *srebrn biser*, *žuti dukati* (*Anuša*); *zelena trava* (*Momče i đevoyka*); *žarko sunce* (*Momče i đevoyče*); *divne đevoyke* (*Tri đevoyke*); *sitna knjiga* (*Rastavljeni dragi*; *Sama*); *mlado lice* (*Predsmrtna želja*); *medena usta* (*Poljubac*); *zelen jagluk* (*Uspomena*); *zelen bor* (*Mlada čobanica*); *jasan mjesec* (*Neoženjen*); *studena vodica* (*Ništa se sakriti ne može*); *britka sablja*, *vrani konji* (*Ne otimlji već me mami*); *zelena dolama* (*Dar*; *Ljuta kletva*); *vjerna ljuba* (*Hasan-aga i ljuba*); *crna zemlja* (*O đevoyko dušo*); *rumena ružica*, *stari babo*, *mila majka* (*Đevovanje*); *sjajna svila*, *drobni biser* (*Đevoyka momku*); *zlatno pero*, *ravno polje* (*Momak i đevoyka*); *bijeli dvori*, *jasna zora* (*Uoči svadbe*); *mlada moma*, *bistra voda*, *vita jela* (*Za trpezom uoči svadbe*); *bojno koplje*, *zlatna jabuka* (*Suđenik*); *stari svekar*, *stari babo*, *stara majka* (*Svatovska pjesma – kad hoće da vode đevoyku*); *vrani konji*, *mladi momci*, *grozne suze* (*Na rastanku*); *zelen bore* (*Kad vode đevoyku*); *jasan mjesec*, *suvoga zlata*, *visoka planina* (*Kad svatovi s đevoykom budu blizu kuće*); *visoka planino* (*Kad dolaze svatovi s đevoykom*); *zlatna žica*, *vedra neba*, *mila snaša* (*Kada mlada ulazi u kuću mladoženjinu*); *vrana gavrana*, *milu majku*, *gorke suze* (*Suze materine*); *vjernu*

ljuba (*Megdan zbog ljube*); vruće sunce (*Đevojka je sunce bratimila*); mila snaho, mila majka, mili dever (*Dilber i ugursuz*); vran gavran (*Rod je ženini miliji nego sestra*); bjeli dane, tavne noće (*Ne može sama*); crne oči (*Usamljena*); krivu kosu, divnu travu, divna jelo, lošu riječ (*Sudbina*); stara majka (*Zvijezda i robinjica*); zelenoj travi, vita jela (*Njega materina*); studen kamen, crna zemlja, mutna voda (*Poruka majci*); kićeni svatovi, milu seku (*Umrli đevojka*); bijele ruke, bijela kula (*Dva veselja*); bijela svila, crne oči, sitne zube (*Sestre bez brata*); stara majko (*U sirotu domu*); vita jelo (*Ljubina kletva*); bijelome dvoru, stara majka, crnu zemlju (*Deseta ženidba*); sjajno ogledalo (*Nina Jovo*); bjele ovce (*Nina, nina*); bjela vila, svilene pelene (*Spavaj deco*); rosna cvjeća, miloj majci (*Kara se sa sankom*); mila sestra (*Vila gradi grad*); duge pletenice, sivoga sokola, sirotu đevojku (*Oklad vile i đevojke*); rosne livade (*Eto vam tamo Božić ide*); gorsko sunce, jasan mjesec (*Sunčeva ženidba*); rosnu livadu, vrane konje, zelena dolama, žarkoga sunca, rumena ružica (*Đevojačka kletva*); vjerna ljuba (*Ovčar i đevojka*); žutoga jablana, pitome ružice (*Tri otkosa*); bajna vrata (*Pavlovi dvori*); dobri junaci (*Vince je teklo*); britka sablja (*Serdar Jole*); biserna brada, srebrna čaša (*Biserna brada*); dobar junak (*Junak junaka pogleda*); sinje more, ravno polje, mlada djevojka (*Oj sokoliću*); mlada Smiljo (*Počasnica nevjesti*); rujno vino, zlatne kupe, zlatno pero (*Svadbena počasnica domaćinu*); rusu kosa (*Zdravica đevojci*); svilen pojas, sjajna burma (*Šta bi koja najvolija*); zla svekrva (*Bijeda na pravoga krivca*); mlade mome, mladi momci (*O jabuko, zeleniko*); sitan vezak (*Nadžnjeva se momak i đevojka*); bijele ruke, sitni zubi, bjelica pšenica (*Blagoslov u kletvi*); zla godina, crni dvor, zla godina (*Mali muž*); silan lovac (*Silan lovac*); čistu zlatu, debelu platnu, kaljavu vratu, oštroj đordji, strašive ruke, manitom glavom (*Teško svakom s nepritlikom*); tanko pjeva, dugačkoga vrata (*Komar i muva*); mudra usta, mudri svekre, duge ruke, krutu snagu, mudre sjete, dobri svekre, birani pobratimi, vrsni prijatelji, vrsni svekre, mudru majku (*Nad svekrom*); stara majka, jadnu majku, žalosnu vjernu ljubovcu, uciviljenu braću, nesrećnu decu, miloj deci, bijelome danku, žarko sunce, ljuta guja, crnu zimu, studenoj vodi (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*); smrtno rane, crnu drugu (*Žena za mužem*); crnu majku, vedrim nebom, dugi perčin, crne brke (*Majka za sinom jedincem*); ljuti zmaje, vjerni brate (*Tuženje jedne Banjanke gredom*); nesretni gavranovi, junačke kosti, divno lice, zlatne krste, dugi danak, crni roditelji, zlu kuću, jarko sunce, oštra sablja, nove dare, teške rane (*Za sinom*); tužno srce, zlo veselje, crne oči, crna nado, prazna nado, zla strijela (*Baba za unukom*); mladoj majci, milom ocu (*Za malim kćerima*); crnu zemlju, pustu sobu, tužna majka (*Majka za sinom I*); zle čeljusti, crn razgovor, teška tuga, teški jadi (*Za majkom*); mutna voda, bjele grudi (*Za sinom utopljenikom*); dičnu mladost, krvava Kolašina, ledne vode (*Kad nam danas dolećeste...*); mlada usta, božje dvore (*Za strijeljanim*)...

Od navedenih epiteta veliki broj je i tzv. **stalnih**. Oni se sastoje od imenice i pridjeva, koji se nalazi u funkciji kongruentnog atributa. Naš korpus ih sadrži u velikom broju, ali mi izdvajamo sljedeće: *britka sablja, jarko sunce, mladi momak, oštra sablja, bijeli dan, tamna noć,*

zelena dolama, sinje more, zla svekrva, stara majka, ljuta guja, ljuta kletva, jasan mjesec, vjerna ljuba, žuti dukati, rujno vino, rosna livada...

Stalni epiteti su najčešće vezani za opis djevojačke ljepote: lice *rumeno* (*Zbog ljepote*); *bjelo* lice, *crne* oči (*Ostaće majka bez tebe; Vila i devojka*); *lijepa* devojka (*Lijep konak; Zarok momka i devojke; Suđenik*); *dugijem* kosama, *crnijem* očima (*Ne uzmi mi dragu*); usta *rumenija, bjelo* grlo (*Golub i golubica*); *b'jelo* lice, *b'jele* ruke (*Rastavljeni dragi*); *bjelo* lice, *bjelo* grlo (*Kad bi znao*); *b'jeli* vrat (*Oblačenje nevjeste*); *ljepu* Anđu devojku (*Na rastanku*); *lijepe* devojke (*U sirotu domu*); *lijepa* devojko (*Deseta ženidba*); *lijepa* devojka (*Devojka i čobanče*); *duge* pletenice, *dug* vrat, *sitni* zubi (*Lijepa devojka*); *krupne* oči, *divna* usta (*Tetka za sestričinom*).

Da bi djevojka bila sinonim ljepote treba da bude, kao što smo prethodno istakli, vitka i visoka, tanka u struku, rumena u licu. Ova vrsta epiteta u narodnoj književnosti „ima značajnu ulogu u popunjavanju stiha”⁴³⁹.

Svemu mi je rodu omiljela:

.....
Mojoj braći *stasom i uzrastom* (*Ne uzmi mi dragu*);
Videli smo mladu Stanu,
Lijepo je narešena,
Narešena, nakićena,
Tanka struka i visoka,
Bjela lica i rumena (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*);
Je li kaka ta devojka?
Jest' visoka, ka' jelika,
A lijepa ka' jabuka (*Kad vode devojku*);
Koje ti je s majkom dobro bilo,
Te s' u struku tanka i visoka,
A u licu bjela i rumena (*Dever i snaha*);
Neg' je snaha deverima;
Koliko je divna i lijepa,
Čelo joj je visoka planina,
U licu je bjela i rumena,
Izdaleka dvoru svjetlost dava (*Kad svatovi s devojkom budu blizu kuće*);

Koja j' ono devojčica,
Tanka, bjela i rumena (*Koja j' ono devojčica*);
Nevjestice *mlada, bijeloga vrata* (*Počasnica nevjesti*);
Na Maru curu gledaju
Đe bjelo lice umiva,
A crne oči ispira (*Vila i devojka*);
Jeste tanka i visoka,
Do oblaka dovatila,
Oblakom se ogrnula,
Suncem glavu povezala,
Zvijezdama nakitila,
Mjesecom se opasala (*Ljepotica*).

Ponosni brat za svoju sestru kaže:

⁴³⁹ Radmila Pešić, Nada Milošević Đorđević, *Narodna književnost*, 81.

Sve je kolo nadvisila
I ljepotom začinila (*U kolu*).

Kada su u pitanju sredstva za uljepšavanje nezaobilazni su đerdani i prstenje, koji prekrivaju mlad, čist, nevin, nedotaknut vrat ili prste:

U Anuše ispod bjele guše,
Srebrn biser i žuti dukati (*Anuša*);
Nevjestice mlada, bijeloga vrata,
Lijepo ti stoji kolajna od zlata (*Počašnica nevjesti*);
Među njima seka mila,
Zećir prsten izgubila (*Sestrin prsten*);
Majka daje svoju desnu ruku,
Seja daje kosu s upletnjakom;
Ljuba ne da đerdan od bisera (*Majka, seja i ljuba*).

Djevojkama je kosa predstavljala ukras i njoj su posvećivale posebnu pažnju:

Što će tebi kosa preko pasa (*Megdan zbog ljube*);
Veselo, sele, kose gojila,
Kose gojila, sreću čekala! (*Zdravica djevojci*);
Kad budem tebe u dvore,
Kad staneš kosu gojiti,
.....
Onda ćeš moći čuvati (*Djevojka momku*).

Da bi momak bio naočit ili „viden”, kako naš narod kaže, mora da bude visok i da ima lijepo odijelo i dobro oružje i konja:

U agana, u moga dragana,
Vezen mu je *jagluk* za pojasom (*Uspomena*);
U men' ima devet braće
I toliko bratučeda:
Kad pojašu *vrane konje*,
A pripašu *britke sablje* (*Ne otimlji već me mami*);
Moja majko, divan ti je Janko!
.....
Na prsima toke kolajlije,
Na ramena zelena dolama (*Dar*);
Kada Jole mlad bijaše,
Džeferdar mu ciktijaše,
Britka sablja sijevaše (*Serdar Jole*);
No ga Turci sasjekoše,
Divno lice nagrđiše,
Grb i *sablju* odniješe,
Zlatne krste i medalje,
.....
Poznah kuću sina mila
Po visini stasa divna
.....
Kad pogleda staramajka
Je l' se junak pomolio,
Na svom vrancu krilatome,
Ne sjaji se grb ni kapa,
Ne zveći mu oštra sablja (*Za sinom*).

Opis momka sadrži epitete koji su u najvećem broju primjera vezani za opis djevojačke ljepote:

Crne oči dva draga kamena,
Obrvice morske pijavice,
Sitne zube dva niza bisera (*Sestre bez brata*).

Nekada se i imenica nalazi u funkciji odredbe/atributa: *ljepota* djevojka (*Da izmoli djevojku; Ovčar i djevojka*); *sirota* djevojka (*Šta bih drarovala dragom; Oklad vile i djevojke*); sanduk od *olova* (*Predsmrtna želja*); od *kamena* kula (*Rosanda djevojka i deli Radivoje*); žubor voda (*Za trpezom uoči svadbe*); zagorkinja vila, đerdan od *bisera* (*Majka, seja i ljuba*); *Stambolka* djevojka, *Glasinjska* djevojka (*Šta je kome suđeno*); *samca* junaka (*U sirotu domu*); *siročad* deca (*Žena za mužem*); ložnoca *krvnica* (Jovan beg ostavlja ljubu); od *orla* krilo (*Spavaj deco*); *stancu* kamenu, od *gore* čobanče (*Djevojka i čobanče*); tri džepa od *zlata* (*Djevojačka kletva*); *ječam* žito (*Djevojka ječam proklinje*); pleći od *junaka* (*Pavlovi dvori*); listak *naranče* (*Pade listak*); kolajna od *zlata* (*Počasnica nevjesti*); kutija od *zlata*, grivna od *bisera* (*Lijepa djevojka*); od *gore* hajduka (*Koja gora nema razgovora*); od *zlata* bešika, od *svile* pelene (*Majka Maru u manastir dala*); kola od *olova* (*Dobro su se domislili*); kapa od *samura* (*Smiješno čudo*); srce od *čelika* (*Kad nam danas dolećeste...*); mene *sirotana* (*Pomoć djevojci*); mljeka *mlačenice*, kruva *ovsenice* (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*).

Prilozi nastali od pridjeva mogu, iako se takve konstrukcije upotrebljavaju mnogo rjeđe od prethodno navedenih, stajati uz glagole i imati funkciju određivanja načina vršenja glagolske radnje: *ljuto* kunijaše (*Blagoslov u kletvi*); *dobro* vidim (*Nad svekrom*); *teško* reći (*Za sinom utopljenikom*); *dobro* proklinjala (*Majka Maru u manastir dala*); *rasrdio* *ljuto* (*Šta je blago*); *tiho* govori (*Golub i golubica; Svrati ga, mati, boga ti*); *tiho* progovara (*Momče i djevojče*); *tiho* odgovara (*Dok je meni u životu Jove*); *ljuto* kune (*Ništa se sakriti ne može*); *tanko* popjevkuje (*Đever snahu odgovara*); *jasno* podvriskuje (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*); *ljuto* pišti (*Zvijezda i robinjica*); *ljuto* kunjaše (*Ljuba je donjela*); *premilo* grljenje (*Kad djevojka stupi u kuću*); *tiho* besjedila (*Sova i orao*); *tanko* pjeva (*Komar i muva*).

Pridjev *luda*, veoma frekventan u narodnoj književnosti, u našem korpusu se ne upotrebljava u pejorativnom značenju, već u konstrukciji sa imenicom *dijete* kao stalan epitet ima značenje pridjeva *nejak, nezreo, nedorastao*:

Luda mi je prepanućeš mi je (*Još mi je luda*);
I podizat *ludu* decu (*Žena za mužem*);
Jere ima *ludo* čedo (*Šer-đidija*);
Zaspa Jovo kao jagnje *ludo* (*Ljuljala majka*);
I nesrećnu decu tvoju *ludu* (*Naricanje za mrtvima iz Paštovića*).

Metonimija se temelji na zamjeni jednog pojma (osobine, predmeta ili ličnosti) drugim, pri čemu se pojmovi nalaze u bliskoj vezi. I ova figura ima preneseno značenje, ali kod nje je,

za razliku od metafore kod koje je veza pojmova stvorena na osnovu sličnosti ili različitosti, ovdje veza nastala na osnovu logičke zavisnosti. Ono što je zajedničko metafori i metonimiji jeste da i jedna i druga apstraktan pojam objašnjavaju pomoću konkretnog.

Majka se sinu, koji je umro, obraća sljedećim riječima:

Nemoj, sine, poitati,
Carevima pod krunama,
Ni vladikam' pod mitrama (Za strijeljanim).

Stilsku figuru o kojoj je riječ sadrže i sljedeći stihovi, u kojima su sa semantikom *školovati se*, *opismeniti se* upotrijebljene imenice *škola* i *knjiga*:

Da te majka školi dade (Majka lJulja);
Ne bi li joj knjigu naučila (Majka Maru u manastir dala);
Poslati je na nauke
.....
Dala bih te ja na škole (Za malim kćerima);
No na škole sina dala (Majka za sinom I).

Zapazili smo da navedena stilska figura u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji ima funkciju oživljavanja slike, njenu konkretizaciju, ali isto tako podstiče na veliki broj asocijativnih značenja, pa shodno tome djeluje i veoma emocionalno.

U jeziku lirske narodne poezije mnogo veće frekvencije je podvrsta metonimije, **sinegdoha**. Nju karakteriše zamjena pojmova po količini, tj. uzima se samo jedan dio koji dobija ulogu cjeline, jednina mjesto množine, jedinka mjesto vrste, uži pojam mjesto šireg:

A da bih nu crne oči dala,
Dragi će se po družini falit':
- Draga mi je crne oči dala (Šta bih darovala dragoga);
Ko bi mene snoplje povezao,
Dala bih mu moje oči crne (Ovčar i đevojka);
Gletajte se, crne oči!
Ko ne ljubi crne oči (Kad se hvata kolo);
Gledaju te crne oči,
Crne oči, cura mlada (Ljubikolo);
Dilber Joko, crno oko (Joke i Selman-aga);
Meho kuje konja po mjesecu (Da ne može bez nje);
Više njega crno oko
Te suze roni (Suze za tuđinom).

Konstrukcija *crne oči* u prethodnim primjerima upotrijebljena je za označavanje djevojke.

Osim navedene sintagme, mjesto imenice *djevojka*, često bivaju upotrijebljene imenice *lice*, *ruke*, *duša*:

Rasti, dušo, bićeš moja (Đevojački izbor);
Moja draga, moja željo živa,
Pošlji meni dušu u pamuku,
B'jelo lice u al-burundžuku.
B'jele ruke na tabak čagetu! (Rastavljeni dragi);

S tebe ću junak poginut',
 Sa *tvoga lica* rumenog! (*Zbog ljepote*);
 Proveseli *bjelo lice*,
 Moja draga vjerenice,

 Majka smjera tu ljepotu,
 I sve igra u životu (*Momak i devojka*);
 Ustaj, *srce*, granulo je sunce (*Njega materina*);
 Sklopi, *dušo*, oba oka (*Kara se sa sankom*);
 Sagnu *lice* da pije vodice (*Devojka i čobanče*);
 Tvoja se *sreća* rodila (*Junak i vile*).

U tužbalicama se imenica *glava* nalazi u funkciji imenice *život*:

Ja sam *glavu* odgorio (*Nadala se tužna majka*);
 Će si mlade *glave* vaše (*Kad nam danas dolećeste...*);
 Oni svoju zemlju brane,
 Pa i ako gube *glave* (*Za strijeljanim*);
 Mlade *glave* izgubili (*Majka za sinom II*).

Serdar Jole *sablju* naziva *gvožđem*:

Predaj sablju serdar Jole!
 Evo *gvožđe* gosodaru (*Serdar Jole*).

Perifraza pretpostavlja imenovanje nekog pojma većim brojem riječi, kojima se opisuje ili iskazuje ono što bi se opisalo ili iskazalo sa samo jednom ili nekolike riječi. Ona ističe samo jedan detalj nekog predmeta ili pojave, koji je karakterističan za određenu situaciju. To je „semantički konkretnija konstrukcija kojom se supstituiše semantički opštija leksička jedinica”⁴⁴⁰.

Kada stilski razlozi diktiraju upotrebu nekog epiteta u formi višečlane konstrukcije, pribjegava se ovoj stilskoj figuri. „Perifrazom se 'pokrivaju' egzistencijalno važna semantička područja polnosti ('ljubavno sjedinjenje' imenuje se kao – davanje, želja za udajom – odvođenje u dvor) i smrti (kuda se zaputio, zašto se odelio od sveta, ispustiti dušu, dati Bogu dušu).”⁴⁴¹ Ono što predstavlja dinstinkciju ove figure od metafore i metonimije jeste to što se navedena stilska sredstva mogu izraziti kako uz pomoć određene riječi, tako i čitave sintagme, dok perifraza počiva isključivo na konstrukciji.

U osnovi sljedećih stihova nalazi se navedeni stilski postupak:

Blago tebi struče bosioče,
 Koji rasteš dragoj na pendžere,
 Gledaš dragu, jutrom i večerom,
 Gdje se draga svlači i oblači (*Srećan bosiljak*);
 Čija je ono devojka
 Što rano rani na vodu,
 Te plete kosu široko,
 A nosi fesak nad oko,

⁴⁴⁰ Miloš Kovačević, *Stilske figure i književni tekst*, 37.

⁴⁴¹ Marija Kleut, *Srpska narodna književnost*, 31.

A brodi vodu duboko,
 Uzdiže skute visoko? (*Čija je ono devojka*);
 Lijepa diko, ko te takvu rodi,
 Jali majka, jali bijela vila?
 Jal' si mlada u bašči porasla,
 Pokraj bora, a više obora,
 Pokraj jele, a tanja od jele?
 Jal' si rasla bora gledajući,
 Jali naše momče čekajući? (*Ljepota devojke*).

Personifikacija je još jedna od figura bliskih metafori. Njome se predmetima i pojavama (neživim bićima) ili životinjskom i biljnom svijetu pripisuju karakteristike ljudskih bića. Metaforičnim putem neživa bića, životinje ili biljke dobijaju osobine karakteristične za čovjeka. Za razliku od metafore kod koje već postoji prirodna zajednička osobina između nje i predmeta na koji se upućuje, kod personifikacije se data karakteristika unosi u predmet koji se personificira. Narodni pjevači su u personificirani predmet ili pojavu unosili lična raspoloženja, osobine, tako da je ona izrazito emocionalna figura. Osim toga personifikacija sliku i oživljava, posebno kada unosi život u opisane pojmove, pa je i slikovita figura.

Jako lijepe su one pjesme u kojima neživa bića, nebeska tijela, ili životinjski i biljni svijet razgovaraju i ponašaju se kao da su ljudi:

Divno zveče dvori javorovi (*Dever snahu odgovara*);
 Otbor'te se, bosiljkova vrata,
 I zeleni luzi kalinovi (*Kletva devojčina*);
 S gajtanom se razgovara (*Mlada čobanica*);
 Akšam mrače, moj prvi rođače,
 A jacio, moja posestrimo,
 A zorice, moja dušmanice (*Akšam mrače*);
 Tek jasan mjesec isteče.
 Danica za njim sustopce;
 Danica njemu govori

 Govori jasan mjeseče (*Neoženjen*);
 Blago tebi struče bosioče,
 Koji rasteš dragoj na pendere,
 Gledaš dragu, jutrom i večerom (*Srećan bosiljak*);
 Al' njih gleda, zelena livada,
 Pa kazuje stadu bijelome,
 Stado koza svojemu pastiru (*Ništa se sakriti ne može*);
 Crna zemlja ljubi, a travica grli (*O devojko dušo*);
 De se munja s gromom igra (*Vila gradi grad*);
 Sanak Jovi govorio (*Kara se sa sankom*);
 Oj Dunave, tiha vodo ladna,
 Prevezi me tamo i onamo (*Da izmoli devojku*);
 Oj mjeseče, jedan navjerniče (*Nestalan dragi*);
 Truni, veni, moj zelen jagluče (*Uspomena*);
 Svu noć mi soko prepjeva (*Blagoslov*);
 Bor sadila, boru govorila (*Bor i Borika*);
 Šajki 'tici govoraše (*Uoči svadbe*);
 Gorom šeta, s gorom razgovara (*Rosanda devojka i deli Radivoje*);

Rano rani devojčica
I Danicu vjernu moli

.....
Pak je vila pokliknula (*Oblačenje nevjeste*);
Vrani se konji igraju (*Na rastanku*);
Ali veli paun pero zlatno

.....
Ali veli slavuj grlo jasno (*Paun i slavuj*);
Jela boru govorila

.....
A bor joj je govorio (*Sudbina*);
Preodnica govori Danici (*Zvijezda i robinjica*);
Cikće tica kosačica
Ona cikće i govori (*Žalost i radost*);
Polegla je djetelina trava

.....
I ovako konjima govorila (*Udaja nadaleko*);
No im nešto iz gore govori (*Umrla devojka*);
Gora će se nasmijati (*Nina, nina*);
Lastavica svu noć prepjevala,
Ona budi sirotu devojku (*Oklad vile i devojke*);
Božiću, naša radosti,

.....
Injem nam goru nakiti (*Božiću, radosti*);
Poručuje Božićeva majka (*Eto vam tamo Božić ide*);
Ženilo se gorsko sunce,
Stavlja kuma jasam mjesec,
Dva đevera dva anđela.

.....
Kad to vide jasan mjesec,
On je suncu govorio (*Sunčeva ženidba*);
Vince je teklo,
Nama je reklo:
- Pijte me, pijte,
Dobri junaci!
Mene će biti,
Vas biti neće;
Ali će biti
Ko će me piti (*Vince je teklo*);
Da je znala naranča,
da je čaša junačka,
vrhom bi se povila,
pa bi čašu popila (*Pade listak*);
Drobna ruža, madžurana.
Madžurana govorila (*Kad se hvata kolo*);
Džeferdar mu ciktijaše,
Britka sablja sijevaše (*Serdar Jole*);
Soko šjedi te no gleda (*O jabuko, zeleniko*);
Već se sjaju tri božićna dana,
To su došli selu u pohode (*Tri božićna dana*);
Sova sjedi na bukovu panju

.....
Sova orlu tiho besjedila

.....
Al' besjedi siva tica orle (*Sova i orao*);

Tanko pjeva komac momče mlado,
Pripijeva muvu udovicu

.....
Odgovara muva udovica (*Komar i muva*);
Božić zove svrh planine one visoke (*Božić zove: hoće čast u kuću*);
Slavićima govorila (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

U pjesmi *Nešto mi se diše i uzdiše* soko progovara, kao i *dva vrana gavrana* u pjesmi *Suze materine*, dok u pjesmi *Devoka na gradskim vratima* soko *Nadesno se okrenu, / Gradu vrata ugleda*. U pjesmi *Oj sokoliću* soko sjedi, razmišlja, odabira, dobre je volje... Grlica posjeduje osobine djevojke – priča ovčarici da je prose je za prepelka, kojeg ona ne želi (*Grlica*).

U pjesmi *Ljubavni rastanak*:

Plavi zumbul *ode* na Doljane,
.....
Poručuje zumbul sa Doljana
.....
Odgovara iz bostana kada.

U istoimenoj pjesmi *tri Božićna dana* idu selu u pohode.

U svijetu lirske narodne poezije živa i neživa bića ili čovjek i priroda su istih ili sličnih snaga i moći. Tako „čovjek nadmašuje prirodu mišlju, pozajmljujući joj ono što ona ne posjeduje i uzimajući od nje moć što čovjeku nije data”⁴⁴². U nekim pjesmama likovi mjesto imena nose nazive iz prirode, kao npr. imena cvijeća. Ono što treba napomenuti jeste da u ovim pjesmama često dolazi i do preuveličavanja.

Stilska figura koja predstavlja duhovit nagovještaj na nešto naziva se **aluzija**. Najčešće se zasniva na nekoj poznatoj situaciji, pa je za njeno shvatanje potrebno i poznavanje konteksta u kojem se ona nalazi. Njome se indirektno upućuje ili cilja na nešto, što se izričito ne spominje.

Stilsko sredstvo o kojem je riječ prepoznajemo u stihovima koji prikazuju djevojčinu želju da bude sa voljenim momkom:

Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti:
Crn mu obraz ka' na gori sunce,
Rodila mu pšenica i vino,
Svaka loza i vijedro vino,
Svako zrno i klasa,
Ovčice mu polje prekrilile,
I one se lijepo jagnjile:
Svaka ovca dvoje jaganjaca,
I ja majko dogodine sina! (*Kletva djevojčina*).

⁴⁴² Hatidža Krnjević, *Narodne pesme: lirske, lirsko-epske, epske*, 7.

I **simbol** spada u grupu figura koje imaju preneseno značenje, s tom razlikom što on predstavlja najdublju vezu između pojmova na koje se odnosi. Označava pojedinačan, konkretan pojam kojim se upućuje na neki širi, tajanstven, apstraktan pojam. Tako neki neutralan, „bezbojan” predmet krije u sebi dublji smisao. Upotreba simbola navodi čitaoca/slušaoца na razmišljanje, na traganje za pravim smislom datog pojma. Kao stilsko sredstvo najčešće karakteriše kratke pjesme. U našem lirskom pjesništvu postoji čitav repertoar stalnih simbola. Tako *golub* simbolizuje nevinost; *soko* viteštvo; *crna boja* tugu, bol itd.

Prsten je simbol spajanja, života, ostvarenosti, neograničenosti, vječnosti, „pretvaranje simbola *kruga* u opipljivu realnost jednog postojećeg predmeta”⁴⁴³:

Jutros moje drago ode
 Drugoj dragoj u pohode.
 Na ruku joj prsten nosi (*Aj, ne rosi*);
 Prsten mećat, na uho joj šaptat' (*Jadi*);
 Koji će mi prsten skovat (*Voli najbližnjeg*);
 Koja ti je pod prstenom,
 Moj prstene (*Majka za sinom jedincem*);
 Ko l' im prsten sakovati? (*Nad đeverom*);

Kita cvijeća simboliše svekrvinu želju kakva bi trebalo snaha da joj bude:

Jednu kitu, docna lijeganja,
 Drugu kitu, rano ustajanja,
 Treću kitu neodgovaranja (*Momkova mati i svatovi*).

U istoj pjesmi simbolično je upotrijebljena *zelena* boja⁴⁴⁴ *narandže* kao simbol nezrelosti, neiskustva, mladosti. U tom smislu je ilustrativna i pjesma *Zelengoro*, u kojoj zelene jabuke predstavljaju mladiće koji su poginuli u borbi za slobodu.

*Troje*⁴⁴⁵ vrata mogu simbolično predstavljati jutro, veče i podne (*Vila gradi grad*).

Sunce kao simbol toplote, svjetlosti... veoma je čest u crnogorskoj narodnoj lirici (*Poljem se vije, Majka za sinom II, Sestra bezbratkinja za bratom, Nadala se tužna majka, Momkova mati i svatovi, Kad djevojka stupi u kuću, Kad dolaze svatovi s djevojkom, Sunčeva ženidba, Dar, Momak i djevojka...*). Djevojka se gotovo uvijek poredi sa jarkim suncem (izvorom života), a momak sa oblakom (sunčevim pratiocem, u njegovoj je sjenci), mada nije neobično ni da se momak upoređuje sa suncem.

Kao simbol svježine, zdravlja, ljekovitosti javlja se *voda*, dok je *hlad* simbol mira, spokojsva, sigurnosti:

⁴⁴³ Hans Biderman, *Rečnik simbola*, Beograd, 2004, 316.

⁴⁴⁴ O bojama i njihovoj upotrebi u lirskoj narodnoj poeziji sa područja Crne Gore vidjeti u poglavlju *Tekstostilistika* (potpoglavljje *Upotreba karakterističnih brojeva i boja*).

⁴⁴⁵ O upotrebi broja tri vidjeti u poglavlju *Tekstostilistika* (potpoglavljje *Upotreba karakterističnih brojeva i boja*).

Od grana joj *ladak* načinio,
Donio joj *lađane vodice* (*Ovčar i đevojka*).

U tužbalicama vječna ili ledena kuća simbolično predstavljaju grob.⁴⁴⁶

Sinesteziya podrazumijeva sadržaj nastao miješanjem predstava više čula. Upućuje na simbolično značenje riječi. U njenoj upotrebi zapažamo koliko su anonimni stvaraoci iz naroda u svom izrazu bili inovativni, koliko su težili ka nečem izvan vremena u kojem su živjeli:

Tvoja se sreća rodila,
Sunčanom ždrakom povila,
Mjesecom sjajnim gojila,
Zv'jezdama sjajnim rosila (*Junak i vile*); - svjetlost se vidi
Medna usta zatvorio (*Majka za sinom jedincem*).

⁴⁴⁶ O tome je više riječi (sa navođenjem primjera) bilo u kada smo govorili o metafori.

8.1. PONAVLJANJA (repeticija)

Ponavljjanje istih riječi ili rečeničnih dijelova je veoma važan stilski postupak. Njime se produbljuje i naglašava sadržaj, stvara čvršća struktura pjesme, ali i stavlja poseban naglasak na ponovljenu jedinicu. U lirskoj narodnoj poeziji ponavljanje je prisutno u velikoj mjeri. Često ono može biti i višestruko (reduplikacija). Ali, „ponavljanje elemenata u stihu ne znači da ti elementi imaju uvijek istu semantiku, istu funkciju: oni su dati na različitim mjestima, u različitim mikrokontekstima, te se ispostavlja da i oni funkcioniraju različito”⁴⁴⁷. Sva ponavljanja su upotrijebljena sa razlogom, tako da svako ponavljanje ima svoju funkciju. I bez ponavljanja jezičkih jedinica smisao bi ostao isti, ali stilski naboj, emocionalna obojenost i ekspresivnost izraza bi bili umanjeni. Iščekivanje čitalaca/slušalaca se intenzivira i pauzama koje se stavljaju između ponovljenih konstrukcija. Pauzu najčešće predstavljaju znaci inperpunkcije i to uglavnom zarez.

Materijal sa kojim raspolažemo sadrži ponavljanja gotovo svih vrsta riječi. Ponavljaju se imenice, zamjenice, veznici, rječe...

U našoj građi izražena su ponavljanja koja se javljaju u gradacijskom nizu, pojačavajući ritmičnost sa svakom sljedećom ponovljenom jedinicom, da bi u krajnjoj instanci dostigla vrhunac. Upotreba raznih oblika iste lekseme u kontaktu ili neposrednoj blizini stavlja naglasak na ponovljeni element, čime se ističe njegov sadržaj:

U naše *polje* dažd na'de.
A u *polju* je *vinograd*;
U *vinogradu* *naranča*,
A pod *narančom* postelja,
Na njoj mi sjedi *đevojka* (*Neoženjen*);
Avlija mu gradu odgovara.
U *avliji* šedrvan *vodica*,
Oko *vode* vinova *lozica*,
Po *lozici* grožđe od bisera (*Kod dragoga*);
Malo se *selo* viđaše,
U *selu kolo* igraše,
U *kolo* Mara vjerena (*Đevojka momku*);
A iza dna *Dunav* teče.
Kraj *Dunava* *livadica*,
Na *livadi kolo* igra,
U to *kolo* lijepa *Mara*.
Mara pašte izgubila (*Sudbina*);
Spavaj, *đeco*, rodila te *majka*,
Tebe *mama* u *gori* rodila,
U *gorici* među *vukovima*,
Vučica ti pupak otkinula (*Spavaj deco*);

⁴⁴⁷ Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, 54.

U neđelju na rosnu *livadu*.
 Juče sam ti na *livadi* bila,
Tvoje vrane konje prepinjala.
 Na *tvom vrancu sedlo* šimširovo
 I na *sedlu* lijepa *đevojka*,
 Na *đevojci* zelena *dolama*,
 Na *dolami* tri džepa od zlata (*Đevojačka kletva*);
 Pa kazuje *stadu* bijelome,
Stado koza svojemu *pastiru*,
Pastir kaza na putu *putniku*,
Putnik kaza na vodi *vozaru*,
Vozar kaza orahovoj *lađi*,
Lađa kaza studenoj *vodici*,
 A *vodica* *đevojačkoj* majci. (*Ništa se sakriti ne može*);
 Draga moja, jesi li mi *doma*?
 Jesam *doma*, ali nisam *tvoja*:
Tvoja me je majka potvorila (*Da ne može bez nje*);
 Pođe *Đuru* na veselje.
 U *Đura* je divno *horo*,
 I u *horu* mladi *Đuro*
 Ona pođe te do *Đura* (*Šer-đidija*);
 A po srijedi *pozlaćeno*,
Po pozlati kolo igra,
 U tom *kolu* seka moja,
 Sve je kolo nadvisila (*U kolu*).

Ovakva ponavljanja riječi istog korijena u uzastopnim stihovima predstavljaju *poliptoton* (o ovom stilskom sredstvu smo već govorili).

U narodnim lirskim pjesmama prisutna su i ponavljanja konstrukcija, koja jačaju unutrašnji sklad i povezanost stihova u pjesmi kao cjelini:

Jednu kitu, docna lijeganja,
 Drugu kitu, rano ustajanja,
 Treću kitu neodgovaranja (*Momkova mati i svatovi*);
 Prva rana umrije mu majka,
 Druga rana udaje se draga (*Mehove žalosti*);
 Jedno sunce – stari svat do svata,
 Drugo sunce – prvijenac s kumom,
 Treće sunce – đever i đevojka (*Kad dolaze svatovi s đevojkom*);
 Prvo dobro – Đurđa gospodara,
 Drugo dobro – ručnoga đevera,
 Treće dobro – brata rođenoga. (*Najveća je žalost za bratom*);
 Jedna kuka, nikad ne prestaje;
 Druga kuka jutrom i večerom;
 Treća kuka kad joj na um padne (*Majka, seja i ljuba*);
 Jedna vrata od skerleta,
 Druga vrata od bisera,
 Treća vrata suhog zlata (*Vila gradi grad*);
 Jednoj ime Ljubičica,
 Drugoj ime Grličica,
 Trećoj ime Dženarika (*Dženarika*);
 U jednome kolo od mjeseca,
 U drugome od žarkoga sunca,
 U trećemu rumena ružica (*Đevojačka kletva*);

Prvi otkos djeteline trave,
Drugi otkos žutoga jablana,
Treći otkos pitome ružice (*Tri otkosa*);
Jedne rane sa Bugojna,
Druge rane s Nevesinja,
Nevesela majka tvoja!
Treće rane u Srbiji (*Nadala se tužna majka*).

Želje za bezbrižnim životom, srećom, veseljem, slogom i zdravljem, rodnom godinom date su, takođe, u formi gradacije, a sadrže ponavljanje istih leksema u neposrednoj blizini:

Prvi danak donio veselje
I narodu novo odijelo;
Drugi danak donio darove,
Svuda hodi i svuda dariva;
Treći danak zdravlje donosio
Da je selo zdravo i veselo (*Tri božićna dana*);
Jedna kita zdravlja i veselja,
Druga kita mira i pogodbe,
Treća kita vina i pšenice.
Koja kita zdravlja i veselja,
Metnite je u dvoru vašemu,
Da st' u dvoru zdravo i veselo;
Koja kita mira i pogodbe,
Nju metnite u selu vašemu,
Da s' u selu mirni i pogodni;
Koja kita vina i pšenice,
Metnite je u rosne livade,
Da vi vina i pšenice rađa (*Eto vam tamo Božić ide*).

Ponavljanje doprinosi napetosti i uzbuđenosti, koje sa svakim narednim ponavljenjem sve više raste. Ponavljanje priloga *koliko – toliko* registrovali smo u sljedećim stihovima:

Koliko je na marami grana,
Toliko mu na srdašcu rana!
Koliko mu na granama kuka,
Toliko mu na srdašcu muka! (*Đevojka kune oči i dragoga*);
Koliko je na krušci krušaka,
Toliko ga ubilo pušaka!
Koliko je niz polje sijena,
Toliko ga zgodilo strijela!
Koliko je na jagluku grana,
Toliko ga dopanulo rana! (*Marina kletva*);
Koliko ljeba pojela,
Toliko jada imala!
Koliko vode popila,
Toliko suza prolila! (*Blagoslov*).

Isti stilski efekat postiže se i ponavljanjima u pjesmi *Kod đvojačke kuće*, u kojoj se čak tri stiha ponavljaju četiri puta, a jedan stih tri puta (*Crven se cvijet crveni,/Mlada se Ane veseli,/Crveni cvijet beraše/.../Ni moja Ane ni cvijet*).

U pjesmi *Šta je blago* ponavlja se konstrukcija *mene...milo bilo*, dok u pjesmi *Đvojački izbor* nailazimo na ponavljanje pogodbenih konstrukcija *ako nećeš... – uzmi, dušo ...* U pjesmi

Krivokletna đevojka svaki drugi stih počinje riječima zaklinjanja (*Živ mi bratac...*), dok je u pjesmi *Tuđe momče* prisutno višestruko variranje i ponavljanje lekseme *tuđe*, a u pjesmi *Predsmrtna želja* to je slučaj sa imenicom *majka*. Pjesma *Aj, ne rosi* sadrži više puta ponovljen glagol *rositi*, kao i riječi u čijoj osnovi se on nalazi (*rosi, rosila, porosila, prosi...*).

Ponavljanje u gradacijskom nizu nalazimo i u pjesmama *Ništa se sakriti ne može*, *Darovi*, *Snaha i zaova* itd.

Udvojena upotreba imenica, glagola, veznika, zamjenica, priloga i predloga, uslovljena silabizmom, vraća nas na isti sadržaj, a nosi i naročitu stilsku obojenost. Ima za cilj isticanje svakog člana niza ispred koga se nalaze i stavljanje naglaska na ponovljeni element:

San u bešu, a nesan pod bešu (*Spavaj đeco*);
 Šta je, ženo, jada ženo, koja je bolest? (*Žena traži ponude*);
 Oj sokole, moj sokole (*Oj sokole*);
 Muči, mužu, jadan mužu, umrijeću ti (*Žena traži ponude*);
 Prođoh goru, prođoh drugu i treću (*Uslišena molitva*);
 Puče lonac, puče glava (*Bijeda na pravoga krivca*);
 Ljuljala, ljuljala majka sina (*Ljuljala majka*);
 Vod' je, vodi u ime Boga! (*Oblačenje nevjeste*);
 Jed'te, vranci, jedite zelenci (*Udaja nadaleko*);
 Zaspi, zaspi, zdravi san zaspao (*Nina, nina*);
 Spavaj, spavaj, san te prevario (*Spavaj đeco*);
 Ja l' te dati, ja l' na mejdan stati (*Megdan zbog ljube*);
 Nit' je bilo nit' će biti (*Sunčeva ženidba*);
 Ja l' da dade, ja l' da ga prodade (*Uspomena*);
 Bez kolača i bez pratioca (*Ljubina kletva*);
 S kim ti spavaš, s kim se razgovaraš (*Sama*);
 Kud ću jada, kud ću grdna? (*Majka za sinom I*);
 Sama spavam, sama razgovaram (*Sama*);
 Svuda hodi i svuda dariva (*Tri božićna dana*);
 Za komšiju, za jarana moga (*Jadi*);
 U agana, u moga dragana (*Uspomena*);
 Na čardaku, na debelu hladu (*Dok je meni u životu Jove*);
 Sunce zađe za Neven, za goru (*Najveća je žalost za bratom*);
 Oj za gorom, za zelenom (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
 Za rusu kosu, za devojačku (*Zdravica devojci*);
 Od delija od Podgoričana (*Procmilela u Doljane trava*);
 Po čaršiji po Čajničju (*Baba tikve prodavala*);
 Pod jelom, pod zelenom (*Sestrin prsten*);
 Oj zor-đevjko, oj dilber Hajko (*Poljem se vije*);
 O Danice, o sestrice (*Oblačenje nevjeste*).

Udvajanje imperativnih glagolskih oblika svojstveno je i govornoj i literarnoj crnogorskoj tradiciji⁴⁴⁸, dok je u jeziku starijih crnogorskih pisaca potvrđena i reduplikacija predloga, i to obično u pjesničkim djelima.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ M. Pešikan, *SK-Lj*, 200; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 172; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 70; J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 97; S. Nenezić, *Nikola I*, 364.

⁴⁴⁹ S. Nenezić, *Nikola I*, 220.

Višestruko ponavljanje zamjenice ima funkciju da popuni broj slogova u stihu, a u isto vrijeme i stilski boji iskaz:

O đevojko, *moje* jagnje malo,
Moje jagnje, *moje* milovanje (*Đevvojačka kletva*);
Drago *ti* je srcu tvome, kad *ti* pogledaš (*Drugarice đevojci, kad je*
prate).

Ne možemo se oteti utisku da u crnogorskoj lirskoj poeziji nema pretjeranih ponavljanja,⁴⁵⁰ ponavljanja koja djeluju usiljeno, dosadno, napadno. Ona su upotrijebljena u onoj mjeri u kojoj je bilo potrebno izkaz emocionalno obojiti i pojačati mu izražajnost bez vještačkih pretjerivanja. U našoj narodnoj lirici prepoznavamo pravu mjeru kada je u pitanju i ovaj stilski postupak.

⁴⁵⁰ O ponavljanju istih jezičkih jedinica ili jedinica različitog morfološkog sastava govorili smo u poglavlju o *Sintaksa i sintaksostilistika* (lirski paralelizmi, mezofora, prosapadoza, poliptoton...).

9. TEKSTOSTILISTIKA

Stilistika teksta ili tekstualna stilistika proučava tekst kao cjelinu, s tim da razmatra i njegove sastavne dijelove i njihovu stilsku izražajnost. Dok ostale lingvostilističke discipline izučavaju stilske elemente u svojim posebnim sferama, tekstualna stilistika ih posmatra u njihovom međusobnom odnosu, u kontekstu.

Jedno od značajnih pitanja kojim se tekstualna stilistika bavi jesu jake pozicije teksta, koje imaju ulogu isticanja sadržaja, a predstavljaju i veoma bitan faktor za njegovo razumijevanje. O ulozi koju, prilikom istraživanja stilogenosti nekog djela, ima uočavanje jakih pozicija govori Marine Katnić-Bakaršić: „Prepoznavanje jakih pozicija i njihova analiza svakako su značajni elementi za analizu teksta i mogu poslužiti kao početna tačka u stilističkom dekodiranju svakoga teksta”⁴⁵¹. U njih ubrajamo: naslov, kao i prvi, tj. inkoaktivni i posljednji, tj. finitivni stih, kao i imena likova.

Prva i posljednja rečenica, odnosno prvi i posljednji stih predstavljaju svojevrzne granice pjesme, ono čime se određena pjesma odvaja od drugih pjesama iste zbirke (antologije). Ove dvije pozicije „sadrže u sebi bilo elemente koji upućuju na ono o čemu će se u tekstu govoriti (ikoaktivna rečenica), ili rekapituliraju ono o čemu se u tekstu govorilo (finitivna rečenica)”⁴⁵². I imena likova predstavljaju značajan element nekog djela. „U književnoumjetničkom stilu naročita se pažnja poklanja izboru imena lika, budući da ponekad sadrži elemente ocjene lika, njegove karakteristike, ili ima posebne estetske ili simboličke konotacije.”⁴⁵³

Stilistički konektori su, takođe, jedno od pitanja kojima se bavi stilistika teksta. U svrhu povezivanja dijelova teksta, tj. u konektorskoj ulozi, koriste se razne figure ponavljanja, kao i retoričko pitanje, inverzija, a sa istom funkcijom upotrebljava se i gradacija.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, 99.

⁴⁵² *Isto*, 99.

⁴⁵³ *Isto*, 99.

⁴⁵⁴ O ovim figurama smo opširnije govorili u poglavlju *Sintaksa i sintaksostilistika*, pa ih ovdje nećemo ponavljati.

9.1. Naslovi pjesama

Naslov predstavlja jaku poziciju teksta. On najčešće naglašava osnovnu misao pjesme, daje dominantnu notu nekom osjećanju ili jednostavno predstavlja prvi stih.

Samo odsustvo naslova, odnosno prvi stih na mjestu naslova, takođe, predstavlja jaku poziciju teksta, jer se u tom slučaju radi o tzv. minus-postupku. U tom smislu navodimo sljedeće pjesme: *Pjevala bih, al' ne mogu sama, O jabuko, zeleniko, Đevojka kune oči i dragoga, Nešto mi se diše i uzdiše, Svi dilberi, a mojega nema, Akšam mračne, Začuh vilu u dubravi, Đevojka junaku prsten povraćala, O đevojko dušo, Da sam mlada studena vodica, Aj, ne rosi, Đevojka je sunce bratimila, Nadžnjeva se momak i đevojka, Procmilela u Doljane trava, O jabuko, zeleniko, Koja gora nema razgovora, Čija je ono đevojka, Biserna brada, Vince je teklo, Majka Maru u manastir dala i Baba tikve prodavala.*

Naslov pjesme je nekada identičan sa nekim od njenih stihova. Tako naš korpus sadrži naziv pjesama u drugom stihu (*Crna Gora u boj kreće; Nadala se tužna majka*), u četvrtom (*A najposle ja ne marim za njega*), u sedamnaestom (*Kad nam danas dolećeste...*) ili u pretposljednem stihu (*Ostaće majka bez tebe; Tuđe momče*)... Naslov pjesme *Svrati ga, mati, boga ti se ponavlja u dva stiha, a jedan od stihova pjesme Dok je meni u životu Jove je i njen naslov.*

I kombinacija dva stiha može predstavljati naslov. U tom smislu navodimo pjesmu *Ne otimlji već me mami* (*Ne otimlji, poginućeš/.../Već me mami, ja ću poći*).

Naziv pjesme je nekada ponovljeni dio nekog od njenih stihova. Prvi stih pjesme *Zmaj preleće s mora na Dunavo* sadrži njen naslov (*S mora na Dunavo*). Prva i posljednja riječ prvog stiha pjesme *Božiću, radosti*, koji je u formi apostrofe, sadrži naziv pjesme (*Božiću, naša radosti*). U dijelu šestog stiha nalazi se naslov pjesme *Tri otkosa*, dok se u dijelu osmog stiha nalazi naslov pjesme *Tri božićna dana*. Ista situacija je sa pjesmom *Majka ljulja* u kojoj je naslov nastao od prve i posljednje lekseme prvog stiha (*Majka mila sina ljulja*). Početni predlog i treća riječ petog stiha (*U tom kolu seka moja*) grade naslov pjesme *U kolu*. Naziv pjesama *Za kozama* nalazi se u drugom, *Sve đevojci* u trećem, *Što biti ne može* u petom, a pjesme *Lijep konak* u osmom stihu, ali u drugom padežnom obliku (u genitivu). Naslovi pjesama *Zora zastanula* i *Dika do vijeka* posvjedočeni su u njihovom posljednjem stihu. Leksema iz naslova pjesme *Jadi* ponavlja se u dva stiha. Uspavanka *Kara se sa sankom* ima u prvom stihu ponovljen naslov, ali je red riječi malo drugačiji (*Jovo mi se sa sankom kara*). Većina počašnica (*Ko pije vino; Pade listak; Oj sokoliću; Doleće cv'jetak; Sijeda mu brada*)

sadrži naslov na početku prvog stiha. Od prve dvije i posljednje riječi prvog stiha sastoji se naslov počašnice *Junak junaka pogleda*. Na početku prvog stiha pjesama *Hajde kolo*, *Preko brda*, *Zelengoro* nalaze se iste lekseme kao i u naslovu. Pjesma *Vrijeme je* sadrži naslov u trećem stihu, s tom razlikom što je mjesto naše upotrijebljena riječ arapskog porijekla, koja je u naš jezik stigla preko turskog sa istim značenjem (*A sada vakat došo je*).

Gotovo sve uspavanke iz zbirke Jelene Šaulić imaju u prvom stihu ponovljeni naslov: *Nina Jovo* (*Nina, Jovo, moje čedo drago*); *Koja j' ono devojčica* (*Koja j' ono devojčica*).

Postoji jedan broj pjesama, koje u naslovu sadrže imena likova: *Serdar Jole*, *Mara na vodi*, *Mehove žalosti*, *Joke i Selman-aga*, *Marina kletva*, *Anuša*, *Dok je meni u životu Jove*, *Rosanda devojka i deli Radivoje*, *Hasan-aga i ljuba*, *Jovan-beg ostavlje ljubu*, *Nina Jovo*, *Ljepota bega Ljubovića*, *Mara i majka*...

Karakteristična polusloženica se nalazi u naslovu pjesme *Dragi – zulumčar*.⁴⁵⁵ Polusloženica *šer-đidija*, koja predstavlja i naziv pjesme je turcizam, a znači nevaljalac.

U samom naslovu se mogu naći i atributi koji kvalifikuju momka ili djevojku: *Milostiva draga*, *Lijepa devojka*, *Nestalan dragi*, *Tuđe momče*, *Mlad junače*, *jesam li ti draga*, *Silan lovac*...

Naslov nekih pjesama najavljuje kletvu. Takve su pjesme *Devojka ječam proklinje* i *Marina kletva* (u pjesmi *Mara* kune momka, koji se s drugom oženio). Međutim, naslov pjesme može biti i u opoziciji sa njenim sadržajem. U tom smislu ističu se pjesme *Kletva devojačka* u kojoj djevojka momka ne kune, već ga blagosilja, i *Blagoslov* u kojoj momak ne blagosilja, već kune djevojku, koja se udaje za drugog. Antonimija se nalazi u naslovu pjesme *Sreća pa nesreća*.

Neke pjesme u naslovu sadrže mjesto vršenja radnje, kao što je to slučaj sa pjesmama *Pod badenom*, *Preko brda*, *Procmilela u Doljane trava* itd., dok neke u naslovu sadrže osnovni motiv, kao npr. *Da izmoli devojku*, *Pomirenje*, *Rastavljanje s majkom*, *Nadžnjeva se momak i devojka*, *Predsmrtna želja*...

U našoj lirskoj narodnoj poeziji imamo primjera da se u naslovu nekada može naći i upitna konstrukcija, kao npr. pjesma *Šta je blago*, *Šta bih darovala dragome*, *Koja j' ono devojčica*, *Šta bi koja najvolija*, *Zašto je uvenuo*, *Čija je ono devojka*.

Svatovske pjesme nose nazive prema onom elementu svadbenog veselja koji pjesma opjevava.

⁴⁵⁵ O njoj je bilo više riječi u poglavlju *Leksika i leksikostilistika*.

Dvije pjesme, različite sadržine, u zbirci Jelene Šaulić imaju isti naziv *Momče i djevojče* (52. i 53. str). Istu situaciju zatekli smo i kad su u pitanju uspavanke (na 116. i na 120. str. zbirke Jelene Šaulić nalaze se dvije pjesme istog naziva – *Nina, nina*), a i tužbalice (*Sestra za bratom* na 165. i 193. str. i *Majka za sinom* na 188. i 214. str.).⁴⁵⁶

9.2. Početak pjesama

Prva ili tzv. otvaračka rečenica, odnosno stih privlači pažnju slušalaca ili čitalaca, stvara znatiželju kod njih, ističe elemente sadržaja.

Pojedine narodne lirske pjesme sa područja Crne Gore počinju obraćanjem, čime se naglašava ili izdvaja određena:

- ***gora, planina, rijeka, jezero, biljni ili životinjski svijet:***

Otvor'te se, bosiljkova vrata (*Kletva djevojčina*);
Oj javore, zelen bore (*Mlada čobanica, Javor*);
Oj Dunave, tiha vodo ladna (*Da izmoli djevojku*);
Karamfilče, cv'jeće moje (*Karamfil*);
Moji rani vinogradi (*Uoči svadbe*);
Oj sokole, moj sokole (*Oj sokole*);
Iš, kokote, šareno ti pero (*Iš, kokote*);
Goro, goro, javorova (*Ljepotica*);
O jezero sve zeleno (*U kolu*);
Zelengoro jezero postala (*Zelengoro*);
Oj nevene šestopere (*Zašto je uvenuo*);
O jabuko zeleniko (*O jabuko, zeleniko*);
O kokote kolane (*Ne može bez žene*);
Durmitore, visoka planino (*Kad dolaze svatovi s djevojkom*);
Oj, za gorom, za zelenom (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*).

- ***određeno mjesto:***

Crna Goro, majko, rode (*Poruka iz logora*);

- ***djevojka ili momak:***

O djevojko rođena (*Tuđinac*);
O, djevojko ovčarica (*Ovčarica*);
O djevojko dušo, zlaćena (*O djevojko dušo*);
O djevojko, u dukatu zlato (*Rastavljanje s majkom*);
Jovo, brate, žao mi je na te (*Ne uzmi mi dragu*);
Oj djevojko, dušo moja (*Stid; Dioba; Djevojački izbor*);
O djevojko Ljeposava (*Za kozama*);
Čobanine, kićena jabuko (*Tri djevojke*);
Lijepa diko, ko te takvu rodi (*Momak i djevojka*);
Pjevaj, Maro, moje janje malo (*Devovanje*);

⁴⁵⁶ Da bi razlikovali primjere, nazivima istoimenih pjesama dodavali smo brojeve I ili II, u zavisnosti od toga koja se na kojem mjestu nalazi u zbirci Jelene Šaulić.

Oj девоjkо, brigo materina (*Briga materina*);
 O девоjkо, moje jagnje malo (*Đevojačka kletva*);
 O девоjkо, ubila te tama (*Pomoć devojci*);
 O moj Božo i Đorđije (*Kad nam danas dolećeste...*);
 O ti Mare, vjerni družе, vjerna ti bješe! (*Drugarice devojci, kad je prate*);
 Drugarice, mog dragog sestrice (*A najposle ja ne marim za njega*);
 Đevojkice, narandžice, čija li si ti? (*Što jedno hoće, drugo ne mrzi*);

- noć ili neki praznik:

Tamna noći, tamna li si (*Dragi – zulumćar*);
 Akšam mračе, moj prvi rođačе (*Akšam mračе*);
 Akšam geldi, sunce zađe (*Voli samo nju*);
 Božiću, naša radosti (*Božiću, radosti*);

- kolo (tzv. igračke pjesme počinju obraćanjem kolu):

Skoči, kolo da skočimo (*U početku igre*);
 Hajde, kolo da skoknemo (*Hajde kolo*).

Pjesme našeg korpusa počinju i **retoričkim pitanjem**:

Koja j' ono đevojkica (*Koja j' ono đevojkica*);
 Oči moje, kud ste pogledale?
 Srce moje, šta si požudelo? (*Šta je blago*);
 Oj sokoliću, najljepši tiću
 Što tako sjediš ter lov ne loviš? (*Oj sokoliću*);
 Koja gora nema razgovora? (*Koja gora nema razgovora*);
 Đe si mi se opremio,
 Svekre bane? (*Nad svekrom*);
 A jesi li ti to Đuro? (*Žena za mužem*);
 Đe si mi se opremio,
 Srećo moja!
 Je li ovo zla istina,
 Mili Bože? (*Baba za unukom*);
 Ko će nam te probuditi
 Iz vječnoga tvoga stana,
 Brate, rano nevidana? (*Sestra za bratom I*);
 Zar je ovo kuća tvoja,
 Majko moja? (*Tetka za sestričinom*);
 Što to Leko, potavnio,
 Što si ruke prekrstio,
 Mlada usta zatvorio,
 I lijepe oči tvoje,
 Pa net ništa da govoriš
 Sa nesretnom majkom tvojom? (*Za strijeljanim*);
 Ko će nam te probuditi
 Iz vječnoga tvoga stana,
 Brate, rano nevidana?
 Ko će sestre zagrliti?
 Bezbratkinje upitati,
 Što kukaju bez prestanka.
 Od svanuća do mrknuća? (*Sestra za bratom II*);
 Oj svatovi, draga braćо, jeste li zdravi? (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*).

Inkoaktivnu rečenicu, odnosno stih može predstavljati i aluzija na opštepoznatu poslovicu:

Dobro ti je rano uraniti
I milom se Bogu pomoliti (*Milostiva draga*).

9.3. Završetak pjesama

Finitivni, posljednji stih je veoma značajan strukturni element, naročito kod onih pjesma koje su ostale nedovršene, i čitaocu/slušaoцу ostavljaju prostor za nagađanja i naslućivanja, daju mu slobodu da ih snagom mašte ili po ličnom nahođenju završi. Upravo takve pjesme nam govore o višeznačnosti ove poezije, o njenoj ljepoti i vrijednosti.

Kao nedovršena izdvaja se pjesma *Junak i vile*, u kojoj je mnogo toga ostalo samo nagoviješteno. Čak nam ostaje nepoznato i šta se zbilo sa junakom. U drugoj pjesmi djevojka se pita čime bi darovala dragog, navodi jagluk kao mali dar, a boščaluk kao veliki, a ako bi mu poklonila *crne oči* društu bi se hvalio i na tome se pjesma završava. Ostajemo uskraćeni za informaciju o njenoj odluci (*Šta bih darovala dragome*). Čitaocu/slušaoцу ne biva jasno ni da li je djevojka ipak popila vodu, koju su vile zamutila (*Đevojka i čobanče*), kao ni to da li je carev sin dobio što je tražio od boga (da postane siromašan, kako bi oženio siromašnu djevojku – *Igra oro*). Isto tako nam ostaje nejasno ko je rodio lijepu djevojku, da li majka ili vila (*Ljepota đevojke*). Da li su momak i djevojka našli sablju, maramu i ogledalo i ako jesu kako su nađeno podijelili ne saznajemo iz pjesme *Dioba*. Nijesmo upoznati ni sa tim da li je majka na molbu svoje kćerke svratila momka ili nije (*Svrati ga, mati, boga ti*).

U jednom dijelu narodne poezije postoji ustaljeni scenario – majka zaboravlja da joj je kćerka već odrasla i da je spremna za udaju. Kćerkin izabranik joj saopštava, za nju, bolnu istinu... Tako momak Radoje saopštava Jagodinoj majci da mu je Jagoda na ruku čitavu noć spavala i tu se pjesma završava. Čitaocu/slušaoцу ostaje da sam završi pjesmu i razmisli o odgovoru na pitanje kako je majka reagovala, da li je tada doživljela teško razočaranje ili je to prihvatila mirno, kao nešto sasvim normalno (*Još mi je luda*).

Pjesma *Čija je ono đevojka* je građena na principu retoričkog pitanja, postavlja se pitanje na koje ne dobijamo odgovor, ne saznajemo o kojoj djevojci narodni pjevač pjeva. Istim stilskim sredstvom završavaju se i pjesme *Uoči svadbe*, *Što biti ne može*, *Očekivanje svatova*...

Retoričko pitanje kao zarvšetak pjesama podstiče na razmišljanja o mogućim odgovorima, budi znatiželju ističući svoju stilogenu komponentu:

Igra li mu pred dvor kolo,
Vodi li mu majka kolo,
Začinju l' sestre pjesme,
Vesele l' se tamo mene? (*Uoči svadbe*);
Što će tebi duša u pamuku,
Kada njome dihati ne možeš;
Što će tebi moje bjelo lice,
Kad ga dragi ljubiti ne možeš;
Što će tebi ruke na čagetu,
Kad te dragi grliti ne mogu? (*Rastavljeni dragi*);
A šta je ljepše od slave božje,
I od večere s pravdom stečene? (*Ko pije vino*);
No se čudim zecu s dimijama,
Kud se vere kako ne izdere? (*Smiješno čudo*);
Šta je ono digni – spusti,
Šta je ono promicalo,
Šta je ono natezalo? (*Baba tikve prodavala*);
Što se ženiš kada ženu nećeš? (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*).

I poslovice može predstavljati kraj pjesme:

Nije blago ni srebro ni zlato,
Već je blago što je kome drago! (*Šta je blago*).

Blagolov ili želja majke često predstavljaju završetak uspavanki:

Nina, Jovo, ti živio majci (*Nina Jovo*);
Da mi bude zdravo i napredan! (*Spavaj đeco*).

Kao kraj pjesme može se javiti i kletva. U tom smislu ilustrativne su pjesme *Jadi* i *Blagoslov*.

Djevojka razočarana što joj momak ne da jagluk, koji mu traži, obraća se predmetu, kao živom biću, riječima punim prijekora:

Truni, veni, moj zelen jagluče,
Trunu ruke koje su te vezle (*Uspomena*).

9.4. Imena likova u pjesmama

Imena likova predstavljaju veoma važan element nekog djela. Najčešće u sebi nose karakteristike, bilo fizičke ili duhovne, ličnosti koju imenuju. „Kao što u običnom životu ime čini sastavni deo čoveka i ono čime se on razlikuje od drugih ljudi u zajednici, ono i u narodnim pesmama, naročito ako je istorijsko ili narodnom tradicijom ustaljeno i individualisano, ima izvjesno svojstvo kojim se raspoznaje među drugim imenima. Lična imena u narodnim pesmama u tesnoj su vezi sa imenima u narodu, načinom nastajanja,

karakterom i simbolikom, ali imaju i izvesne posebne karakteristike.”⁴⁵⁷ „Imena likova izuzetno su značajna kao smisaona čvorišta teksta i kao indikatori promjene tačke gledišta.”⁴⁵⁸

Lična imena, a isto tako i geografski nazivi predstavljaju određeni pojam, lokalitet dok je pjesma još u početnoj fazi svog postojanja da bi kasnije ona poprimila opšte značenje. Tako određena imena (*Milica, Mara, Ana, Joka, Rosanda, Anuša, Vasa, Ane, Jeka, Stane, Anđa, Rosa, Jelena, Janja, Jovanka, Smilja, Jusja, Misja, Pelagija, Pava, Vukosava, Vladisava, Milka, Božija, Ljubičica, Grličica, Dženarika; Radivoje, Jovan, Đuro, Milan, Janko, Miloš, Vidak, Vaso, Petar, Niko, Mileta, Jovo, Hasan, Mehemed, Marko, Pavle, Milutin, Dragutin, Pavle, Jole, Amzad, Vuko, Jokica, Živko, Jakov, Jovo, Mujaga, Selman, Joke, Obrad, Ostoja, Vasilije, Radoš, Uroš, Božidar, Đorđije, Leko, Radoje, Jevrem, Alija, Milić, Rade, Kosta*) postaju vremenom lirski likovi opšteg značenja, a geografski lokaliteti (*Doljani, Paštrovići, Njeguši, Hercegovina, Grahovo, Crna Gora, Srbija, Rusija*) opšta mjesta.

Ono što se izdvaja kao karakteristično jeste to da su žene nazivane po svojim muževima, kao njihovoj svojini (*Alibegovica – Alibegovica i sluga; Đurđevica – Najveća je žalost za bratom*). Kod muških imena, uglavnom turskog porijekla dolazi do spajanja vlastitog imena i titule (*Mujaga – Zora zastanula; Hasan-aga – Hasan-aga i ljuba; Selman-aga – Joke i Selman-aga, Amzad-aga – Šarengaća mlada i Amzad-aga*). Kada je statistika u pitanju u našem korpusu je primjetno da je muških imena znatno veći broj u odnosu na ženska.

Prilikom prenošenja pjesama usmenim putem lična imena su najviše bila izložena promjenama, tako da u gotovo istim varijantama jedne pjesme nailazimo na različita imena likova.

U narodnim lirskim pjesmama lična imena su nastajala preoblikovanjem imena stranog porijekla (od Konstantin- *Kosta*; od Vasilije – *Vaso, Vase*), prema imenima biljaka ili životinja (smilje – *Smilja*; vuk – *Vukosava*), prema tjelesnim i duhovnim svojstvima (vid – *Vidak*; pridjev jak – *Jakov*)... Nekada lična imena imaju simbolično značenje. Tako u pjesmi *Dženarika* primjetna je igra riječi - tri djevojke se zovu *Ljubičica* (ona koja se ljubi), *Grličica* (ona koja se grli) i *Dženarika* (šljiva ranka).

Već smo govorili o tome da se imena likova mogu naći u samim naslovima pjesama. Kao potvrdu rečenog navodimo: *Mara na vodi, Mehove žalosti, Joke i Selman-aga, Anuša,*

⁴⁵⁷ Živomir Mladenović, *Na izvorima narodne pesme*, Beograd, 2005, 171.

⁴⁵⁸ Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, 99.

Marina kletva... Interesantne su i one pjesme koje potvrđuju prisustvo i hrišćanskog i muslimanskog imena – *Joke, Ajka i Mujaga (Zora zastanula); Joke i Selman-aga* (u istoimenoj pjesmi).

U narodnom lirskom pjesništvu nije neobično da likovi dobijaju imena koja se fonetski podudaraju sa nekom riječju u stihu. Tako je djevojka kćer *Rada iza grada*, a mladić je *Milić, mamin đetić (Što jedno hoće, drugo ne mrzi)*. U korist prethodno rečenog navodimo i sljedeće stihove: *jado, Jovo momče mlado (Predsmrtna želja); Dilber Joko, crno oko (Joke i Selman-aga)*; u *Anuše* ispod bjele guše (*Anuša*); *Žao joj je seke Jeke (Svatovska pjesma – kad hoće da vode đevojku)*; *Oj Danice, jedna spavačice (Zvijezda i robinjica); Alija carev delija (Ljuba je donjela)*; *Nina, nina malog Milutina/Milutina, Dragutina (Nina, nina)*; *Znaš li, Rade, majčin nade (Majka za sinom II)*; *Teke kuću obradova/Moj Obrade (Baba za unukom)*.

Korpus kojim raspolazemo potvrđuje prisustvo toponima, od kojih izdvajamo:

- gradove: *Biograd, Risan, Podgorica, Čajniče, Nikšić, Bugojno, Nevesinje, Kolašin, Pljevlja, Stambol*);
- rijeke: *Morača, Dunav, Vardar, Sava, Bregova, Bojana, Tara*;
- gore: *Bršljanova, Nevenova, Javorova, Božurova, Zelengora, Gora Čeranića*;
- planine: *Seljanik, Durmitor, Prolom, Lovćen, Sutjeska, Budoš, Volujak, Komovi*;
- sela: *Jezera, Spuž, Doljani*.

Analizirajući izloženi materijal primjetno je da se u njemu javlja najveći broj imena ljudi (70), zatim gradova (10), rijeka (7), gora (7), planina (7), sela (3). „Ovo prebrojavanje samo po sebi ne znači ništa, jedino znamo o kome se pjeva i gdje se pjeva. Međutim, sve ovo čini da sve što se u pjesmi spomene slušalac/čitalac vezuje za realan prostor i poznate ljude.”⁴⁵⁹ Evidentno je da crnogorske lirske narodne pjesme pjevaju o poznatim geografskim lokalitetima. Pjevaju o Crnoj Gori, Hercegovini, Srbiji i Rusiji. Pominju djevojke poznate po svojoj ljepoti i momke čuvane po junaštvu, koji su živjeli u Podgorici, Nikšiću, Beogradu, Risnu, Čajniču, Bugojnu, Nevesinju, Kolašinu, Pljevljima... Od planina se izdvaja Lovćen, koji je „za Crnogorce generacijama bio veličanstvena duhovna i narodna svetinja, uostalom isto kao što je Olimp za Helene, Ararat za Jermene i drevni Sion u Jerusalimu već tri milenijuma za Jevreje”⁴⁶⁰. Značajno mjesto zauzimaju i Komovi. Oni predstavljaju bazu lirske poezije Vasojevića. „Pjesme o Komovima nose snagu života, ljepotu izraza. Većinom su to žalne pjesme, spojene sa lijepim, tugom za Komovima, njihovom tišinom. /.../ Pjesme sa motivom o Komovima svjedoče o vremenu, sudbini, one svoju težnju usmjeravaju na

⁴⁵⁹ Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvostilistička ispitivanja*, 48.

⁴⁶⁰ Predrag Vukić, *Iz glave je cijela naroda*, Cetinje, 1999, 10.

narodne želje, nadanja i vjerovanja. Taj princip nade ima svoju realnu osnovu u već postojećoj stvarnosti, koja pomaže da se jedna misao, osjećanje jednog naroda sve više konstituiše kao realna sila. Stoga su Komovi sinonim zore i slobode.”⁴⁶¹

I životinjski svijet nekada dobija lično ime. Tako se konj u pjesmi *Sve đevojci zove Labud*.

⁴⁶¹ Ratko Delečić, *Lirske narodne pjesme Vasojevića*, Andrijevića, 2001, 26, 28.

9.5. Međuodnos ljudskog, životinjskog, natprirodnog i nebeskog svijeta u lirskim narodnim pjesmama

Još jedna od karakteristika narodne lirske poezije jeste skoro potpuna izjednačenost svjetova, ljudskog sa nebeskim, životinjskim, mitološkim. Oni se međusobno uslovljavaju, jedan djeluje na drugi, dobijaju iste ili slične osobine.

Zemaljski običaji i dešavanja prenijeti su na nebeski svijet. To nam slikovito prikazuje pjesma *Vila gradi grad* u kojoj se munja takmiči u igri sa gromom, sestra sa braćom, nevjesta sa djeverima, pri čemu je jasno da munje i gromovi predstavljaju mitološki, a sestra, braća, nevjesta i djeveri ljudski svijet. U ovoj pjesmi prednost je data ženskom rodu, tako da je:

Munja groma nadigrala,
Mila sestra oba brata,
I nevjesta dva đevera.

U istom kontekstu, navodimo i pjesmu *O jabuko, zeleniko*:

Soko šjedi te no gleda
Đe se munja s gromom igra,
A nevjesta s đeverima,
Mlade mome s prstenima,
Mladi momci s jabukama,
A jaganjci livadama.

Dva svijeta, nebeski i zemaljski, prvi predstavljaju mjesec i zvijezda Danica, a drugi momak i djevojka, nalaze se u dodiru u pjesmi *Neoženjen*. Zvijezde, Prethodnica i Danica, se svađaju, a robinjica Rosa s njima razgovara (*Zvijezda i robinjica*).

U nekim pjesmama odnos između momka, djevojke ili, uopšte, živog bića, prirode i pojava u njoj je blizak toliko da se ima utisak da se radi o pravom prijateljstvu, a nerijetko i o poistovjećivanju. „Zvijezda i ptica, voda i cvijet, soko i momak, sunce i djevojka - sve u narodnoj lirici diše jednom dušom opšteg prožimanja svih činilaca veličanstvene, homogene prirodne cjeline.”⁴⁶²

Djevojka se obraća suncu kao živom biću:

Vruće sunce, moj po Bogu brate (*Djevojka je sunce bratimila*).

Ženidba sunca sa djevojkom i njegovo pozivanje mjeseca za kuma predstavljaju još jedan primjer u kojem sunce i mjesec dobijaju osobine ljudskih bića (*Sunčeva ženidba*). U tom smislu ilustrativan je i razgovor djevojke sa mjesecom, odnosno djevojčin prijekor mjesecu zbog toga što čas ogrije, a čas u oblak zađe (*Nestalan dragi*).

⁴⁶² Hatidža Krnjević, *Narodne pjesme: lirske, lirsko-epske, epske*, 5.

Pjesma *Junak i vile* sadrži i realistički i mitološki motiv koji se dopunjavaju. Pjesma počinje realistički:

Viša je gora od gore,
Najviša Lovćen planina.
U njoj je trnje i grablje,

a zatim se uvodi mitološki svijet – postojanje vila i vilinskih stanova u njemu.

U crnogorskoj narodnoj lirskoj poeziji biljni i životinjski svijet postaju čovjekov najvjerniji prijatelj. Njemu povjeravaju najdublja osjećanja, sa njim razgovaraju, on najvjernije čuva tajne, a, takođe, i na najprikladniji način potrebno saopštava onoj drugoj strani. Tako djevojka šalje pticu glasnika, uvijenu vijencem, da provjeri vesele li se njenom dolasku u mladićevoj kući (*Uči svadbe*), isto kao što mlada Stana nagovara dva slavuja da odu do Koste i saopšte mu da je ona njegova *slika i prilika* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

Veoma često se u našoj narodnoj lirici javlja *cvijeće*, kao simbol životne snage i radosti, i to zumbul, ruzmarin, ruža, ljubičica, smilje, bosilje...

Mladićevo i djevojčino poistovjećivanje sa cvijećem spada u gotovo ustaljene simbole (*Ljubavni rastanak*). Cvijeće razumije tugu, patnju, ali i sreću, ljubav dvoje mladih... Koliko samo ljepote ima u razgovoru dva cvijeta koji simbolišu djevojku i momka. U pjesmi *Ostaće majke bez tebe* djevojka je zamijenjena sa rumenom ružom, koja predstavlja simbol ljubavi. Mladić razgovara sa gorom i povjerava joj svoj naum (*Rosanda djevojka i deli Radivoje*). Djevojka vrši komparaciju sa cvijećem, kako neven (simbol vjernosti) ne mogao bez zemlje, tako njen dragi ne mogao bez nje (*Da ne može bez nje*).

Postoje i pjesme u kojima se iskazuje i neka vrsta ljubomore prema biljnom i životinjskom svijetu, jer oni mogu biti pored drage ili dragog. Tako u pjesmi *Srećan bosiljak* momak zavidi bosiljku koji raste pod prozore njegove drage i gleda je *jutrom i večerom*. U pjesmi *Karamfil* djevojka žali što nije cvijet, pa da može dragom da raste pod prozorom.

Svijet *faune* je, takođe, bogat u crnogorskim lirskim narodnim pjesmama.

Vrlo često nailazimo na upotrebu imenice *ptica* bilo kao oznaku opšteg pojma ili je u pitanju neka konkretna vrsta. Ono što je evidentno jeste da se pomenuta imenica u našem korpusu najčešće tretira kao simbol, a vrlo rijetko kao vrsta životinje. „Neosporno je da je najveći ideal za Crnogorce odvajkada bio i ostao – sloboda a kao simbol slobode ptica.”⁴⁶³ Ptica je simbol visine, daljine, prostranstva, leta.

⁴⁶³ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 197.

Od ptičijih vrsta pominju se soko, prepelica i orao. *Soko* simboliše visinu, junaštvo, stremljenje pobjedi, a u crnogorskoj narodnoj poeziji predstavlja jakog, zdravog, hrabrog, odvažnog momka, naočitog, razuzdanog i svojevolijskog. Zorica Radulović ističe da „je kod Crnogoraca naglašeno prisutan fenomen tzv. 'crnogorskog sokolovanja', odnosno crnogorske urođene i tradicionalne hvalisavosti, nadmenosti, hiperbolisanja, težnje za slavom i glorifikacijom”⁴⁶⁴.

U pjesmi *Đevojka na gradskim vratima*:

Soko leti visoko,
Krila nosi široko, ova ptica ima ulogu izvještača, posrednika između dvoje mladih, kao što i u pjesmi *Sama dragi dragoj šalje pismo po 'tici il' po lastavici*. Soko saopštava Milanu da mu se draga udaje i da ga zove u svatove (*Blagoslov*). Djevojka u mladoženjinu kuću donosi *u rukama sivoga sokola* (*Kad djevojka stupi u kuću*).

Mladić daje sokola i konja da bi djevojci obezbijedio dukate i zlato (*Sve djevojci*), dok u pjesmi *Lijep konak* momak svoje namjere saopštava sokolu. Fatin mladić vodi sa sobom ovu pticu kada dolazi pred njen dvor da se sastanu (*Kletva djevojčina*).

Ptice poprimaju osobine ljudi. *Orao* („kralj među pticama”, simbol je snage, nadahnuća, pobjede, gordosti, stremljenja i odbrambene sposobnosti) sovu (pticu tame i smrti) koja mudruje, naziva *bućoglava* (*Sova i orao*). Soko je dobar junak i *dobro je volje* (*Oj sokoliću*). On razgovara sa djevojkom i prekori jeva je što je rekla da njen dragi ne misli na nju:

O djevojko, griješno ti reče,
I sinoć te spominjaše dragi (*Nešto mi se diše i uzdiše*).

Pridjev od imenice *soko* u konstrukciji sa imenicom *oči* predstavlja gotovo ustaljenu vezu:

Bog joj dade *oči sokolove* (*Suđenik*).

Tužbalice često sadrže oslovljavanje umrlog sa *sokole*.

Lirska narodna poezija kada su u pitanju ptice sadrži još i *kukavicu* i *lastavicu*, sa kojima se momak upoređuje u pjesmi *Da izmoli djevojku*, kao i *goluba* (simboliše životni duh, čistotu, nevinost, blagost, mir) i *golubicu* (simbol je Svetog duha; još u antičko doba golubica je bila simbol za ljubavnicu) koji se porede sa momkom i djevojkom u pjesmi *Golub i golubica*. U tužbalicama žena koja ostaje bez bliskog srodnika nazvana je kukavicom (*Žena za mužem*)⁴⁶⁵. U pjesmi *Lijep konak* nalazimo pticu *prepelicu* (simbolizuje ljubav, proljeće, obnovu). *Gavrana*, koji simbolizuje nešto loše, tugu, nesreću nalazimo u pjesmama *Suze materine*, *Za sinom* i *Sestre bezbratkinje za bratom*.

⁴⁶⁴ Isto, 197.

⁴⁶⁵ O ovoj pojavi više vidjeti u poglavlju *Semantika i semantostilistika* (dio o metafori).

Kao suprotnost ptici, koja je kao što smo naveli najčešće simbol visine, leta, lirska poezija sadrži *zmiju*, koja je u arhaičnim kulturama smatrana simbolom prizemnosti, donjeg svijeta, svijeta mrtvih. „U simboličkom smislu u prednjem planu stoji negativna uloga zmije zbog njenog opasnog ujeda, zbog čega životinjama koje ubijaju zmije (*orao, roda, soko*) pripada uloga nosilaca pozitivnih simbola. Stariji mitski sistemi poznaju i tajnovito-pozitivni aspekt zmije, povezane sa zemljom i podzemljem, koja kao kućna zmija može da predstavlja blagoslov duša predaka /.../ a igra i važnu ulogu i u vjerovanju u isceljenje i ponovno rođenje.”⁴⁶⁶ U ovoj životinji simbolički su predstavljeni i život i smrt. U jeziku crnogorske narodne lirske poezije ova imenica zastupljena je u formama *zmija* i *guja* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića; Sestra za bratom II; Tetka za sestričinom; Zašto je uvenuo*).

Kada je riječ o životinjama u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji nalazimo i *konje* (simbole snage, mudrosti, razuma, moći i vitalnosti) i *pse* (simbole vjernosti), koji su nezaobilazni pratilački elementi pri opisu mladića.⁴⁶⁷

U nekim pjesmama su uočljivi motivi *bajke*. Elementi narodne mistike vode porijeklo iz čovjekove težnje da sve ono u prirodi čemu nije znao uzrok rastumači vjerovanjem u natprirodno, u božansku moć i volju. Realno i nerealno, stvarnost i poezija predstavljaju neraskidivo jedinstvo u našem materijalu.

U lirskom narodnom pjesništvu često se javlja motiv *vile*, kao simbol čovjekovih neostvarenih želja i planova. Takve su pjesme *Đevojka i čobanče, Majka, seja i ljuba...* Ljepota vile koristi se kako bi se opisala ljepota djevojke. Vila se nadmudruje sa djevojkom u pjesmama *Vila i đevojka* i *Oklad vile i đevojke*, dok u pjesmi *Oblačenje nevjeste* one vode dijalog. Vila dobija osobine djevojke:

Ustima me poljubila.
Bila bijela;
Sladi mi je cjeliv dala,
Sladi od meda. (*Začuh vilu u dubravi*).

Pored motiva vile u našoj lirskoj narodnoj poeziji još jedno natprirodno biće (*zmaj* – simbol zla i demnoskih težnji) nalazi svoje mjesto (*S mora na Dunavo*).

Pjesma *Sestre bez brata* sadrži nestvaran način na koji sestre prave brata i u njoj su elementi fantastike dati u funkciji izražavanja osjećanja.

⁴⁶⁶ Hans Biderman, *Rečnik simbola*, 455.

⁴⁶⁷ O ovome vidjeti u poglavlju *Semantika i semantostilistika* (dio o stalnom epitetu).

9.6. Bogatstvo, sjaj i raskoš u pjesmama

U crnogorskim narodnim lirskim pjesmama opisane su razne vrste nakita, dragocjenosti, kao i skupocjeni dijelovi odjeće - jednom riječju bogatstvo i raskoš. Sve te hiperbolisane opise upotrijebljene zajedno sa realističkim motivima narodni pjevači su koristili sa jednim osnovnim ciljem, da prikažu želju za što ljepšim, boljim, bogatijim i srećnijim životom našeg čovjeka u tom periodu. U tom smislu ističe se pjesma *Vila gradi grad* u kojoj nalazimo zlatna, skerletna i biserna vrata. Takva je i pjesma *Momak i djevojka* koja sadrži bisere i svilu. Javor u istoimenoj pjesmi ima u granama biser koji kaplje.

Crnogorke su naročitu pažnju poklanjale nakitu i raznim ukrasima. Anuškin vrat krasi *srebrn biser i žuti dukati* (*Anuška*), a Smiljin *kolajna od zlata* (*Počasnica nevjeste*). Majka Alibegovicu sprema za povratak kući i plete joj *trideset pletenica* i *trista madžarija* (*Alibegovica i sluga*). Vila ukrašava djevojčin vrat biserom, a *zagladila* ju je zlatnim perom (*Oblačenje nevjeste*).

Čobanica se obraća gajtanu riječima:

Svilom bih te mlada plela,
A *zlatom* bih uvijala (*Mlada čobanica*).

U pjesmi *Ovčarica* momak pita djevojku odakle joj košulja

Oko vrata sva *od zlata*
I pod grlo *zlatno* puce!

Božić poziva narod da pripremi badnjake *svilom* kićene i postavi stolnjake *zlatom* izvezene, čime simboliše mir, blagostanje, bogatstvo i sreću (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

Narodni pjevač nije zaboravio most preko kojeg Petro vodi konja. Ukrasio ga je *srebrom* (*Uoči svadbe*). Ni lađe nijesu ostale proste, one su *srebrom okovane* i *suhijem zlatom pozlaćene* (*Da sam mlada studena vodica*).

Izuzetno manjeg broja primjera u kojima je primjetno da se stanje u narodnoj lirskoj poeziji i stvarnost nalaze u opoziciji, u kontrastu, registrovan je mnogo veći broj onih pjesama koje djeluju zaista realno. Ostavljaju utisak kao da se u vremenu kad su nastale i živjelo bogato i bezbrižno. Narodni pjevači su znali granicu do koje mogu upotrebljavati preuveličavanja, kako ona ne bi djelovala izvještačeno i bajkovito.

Međutim, ima i onih pjesama koje govore o siromaštvu, iako istina znatno rjeđe. Dok je na Mari *zlatno ruho*, na Jani je *prosto ruho* (*Ko nema brata nema ni sreće*).

Majka asocira svoju prošlost. Stavlja naglasak na socijalne nedaće:

Ja se jadna *najimala* (*Za malim kćerima*).

Odvraćajući svog sina od siromašne djevojke, majka kaže:

Ono j', sine, *sirota (Igra oro)*.

Junaštvo i prestiž su uglavnom karakteristike epske poezije, ali se mogu sresti i u lirskim pjesmama. Mladići teže za lijepim odijelom i dobrim konjem i oružjem, a djevojke za đerdanima i biserima.⁴⁶⁸

U pjesmi *Sve đevojci* mladić daje konja i sokola da bi obezbijedio djevojci nakit. U pjesmi *Dioba* mladić za sebe uzima sablju i maramu, a djevojci daje ogledalo. U pjesmi *Božić zove: hoće čast u kuću* Božić poručije *Vi junaci, iz pušaka često mećite*. Dok je poznati piperski vojvoda serdar Jole Piletić bio mlad *džeferdar mu ciktijaše/Britka sablja sijevaše (Serdar Jole)*. Koliko je konj važan u životu momka saznajemo iz pjesme *Nadala se tužna majka* u kojoj momak kaže da mu je šarac brat *od njeg' boljeg brata nema*. Momak za opkladu predlaže da da svoga vranca, kao vrijedan i značajan ulog (*Zarok momka i đevojke*).

⁴⁶⁸ O ovim odlikama lirske poezije govorili smo (sa navođenjem primjera) u poglavlju *Semantostilistika* (u dijelu o *stalnom epitetu*).

9.7. Upotreba karakterističnih brojeva i boja u pjesmama

Crnogorsku narodnu lirsku poeziju karakteriše upotreba **brojeva** *dva, tri, četiri, devet i sto*.

Broj **dva** je simbol različitosti, sukoba, suprotnosti... „To je broj svih ambivalentnosti i udvostručenja.”⁴⁶⁹ U pjesmi *Mehove žalosti* registrujemo upotrebu tog broja (*dvije dunje, dvije rane*). Momak proživljava dva bolna trenutka - smrt majke i udaju drage (*Jadi*). Dva su cvijeta u bostanu rasla u istoimenoj pjesmi, a isto toliko gavrana razgovara sa djevojkom Rosom (*Suze materine*).

U pjesmama *Vila gradi grad, Tri otkosa, Dragi u tuđini i Uoči svadbe* potvrđujemo upotrebu broja **tri**, koji je simbol sreće, hrišćanstva, zajedništva, dovršenosti, napretka, moći, savršenstva...

Dvoje mladih se voljelo tri godine (*Ne mogli ih rastaviti*), a isto toliko vremena je Rosanda vezla jagluk Radivoju (*Rosanda djevojka i deli Radivoje*).

Tri djevoke su *drugovale* (*Dika do vijeka*), toliko njih je svojom ljepotom očaralo čobanina (*Tri djevojke*), Ilija ima isti broj kćeri (*Dženarika*), a žena od muža traži da pozove komšinicu koja će umijesiti pogaču tri puta sijanu i donijeti vina starog tri godine (*Žena traži ponude*).

Bol zelene kade je toliko velik, da ni za tri godine ne bi uspjela da ispiše svoje jade (*Ljubavni rasanak*), dok mlada Đurđevica nije dočekala svoja *tri dobra*: dragog, devera i brata (*Najveća je žalost za bratom*).

Alibegovici je bilo potrebno tri dana da se spremi za povratak kući (*Alibegovica i sluga*), Đuru tri sestre dolaze na veselje (*Šer-đidija*), tri majstora su pravila kolijevku (*Nina Jovo; Nina, nina*).

Janja je govorila konjima:

Dalek ćete putak putovati,
Preko klete *tri* gore jelove,
Tri jelove i *tri* javorove,
A *tri* jesu samo jasenove (*Udaja nadaleko*).

U počašnici *Biserna brada* sijeda brada vrijedi *tri* *bjela grada*.

Tri božićna dana, koja simbolišu bezbrižnost, sreću i zdravlje, došla su selu u pohode (*Tri božićna dana*), a isto toliko kita cvijeća, koje simbolično predstavljaju zdravlje, veselje, slogu i rodnu godinu, šalje po Božiću njegova majka (*Eto vam tamo Božić ide*).

⁴⁶⁹ K. Milovanović i T. Gavrić, *Rečnik simbola*, 124.

Opis momkove ljepote sadrži broj tri :

Majko moja, divan ti je Janko!
Na glavi mu *tri* vijenca sunca,
A niz pleći *tri* ture perčina (*Dar*).

Vasina snaha zadovoljna time šta je sve postigla u životu kaže:

Od *tri* sam grada gospođa,
Trema sam snaham svekrva
I *troma* zetam punica (*Snaha i zaova*).

Brojni izraz tri puta svoje mjesto nalazi u pjesmama: *Hasan-aga i ljuba* (Hasanaginica se tri puta udavala) i *Dva veselja* (čobanin je tri puta mlijekom zalivao bostan – simbolično dijete)

Broj o kojem je riječ upotrebljava se i figurativno. Tako će djevojka u mladićevu kuću donijeti *u njeđarca tri kite cvijeća* (*Momkova mati i svatovi*), a iz Durmitora *tri sunca granuše* (*Kad dolaze svatovi s djevojkom*).

Broj **četiri** nastaje udvostručavanjem broja dva. „Simbolička značenja broja četiri povezuju se sa značenjima kvadrata i krsta. Četiri je gotovo od predistorijskog doba simbolizovao čvrsto, opipljivo, pristupačno čulima. Zbog povezanosti sa krstom postao je jedinstven simbol potpunosti, sveobuhvatnosti, celokupnosti.“⁴⁷⁰ Djevojka momka voli više od svoja četiri brata (*Momče i djevojče*).

U našem korpusu istaknuti broj pojavljuje se i u sljedećim stihovima:

Svako zrni i četiri klasa (*Kletva djevojčina*);
Ova sanko četiri dukata (*Ljuljala majka*).

I broj **devet** se javlja u našem korpusu. Zasniva se na broju tri (dobijen njegovim množenjem samim sobom 3 x 3), simbolično predstavlja dovršenost, ispunjenje, cjelinu, uspjeh poduhvata... U pjesmi *Rosanda djevojka i deli Radivoje* Rosandina braća stavljaju *devetoro* vrata na kulu da je Radivoje ne bi odveo, a majka je otrovala *devet* Pavlovih žena (*Deseta ženidba*).

Upotrebu istog broja zabilježili smo u kletvi, koju momak upućuje djevojci, koja se udala za drugog:

Devet puta pila puščenica (*Jadi*).

Devetoro braće ima Jana (*Ko nema brata nema ni sreće*), a isto toliko djevojka ima jetrva (*Dever snahu odgovara*).

Djevojka na umoru kaže majci:

Svakom svatu po boščaluk dajte,
Mom dragome devet boščaluka (*Umrta djevojka*);

⁴⁷⁰ K. Milovanović i T. Gavrić, *Rečnik simbola*, 533.

Momak u pjesmi *Pod bademom* daje **sto** dukata da se on i djevojka sastave, a u šaljivoj pjesmi *Dobro su se domislili* bilo je potrebno sto volova da vuku kola u kojima je bila mlada.

Smatramo važnim istaći i simboliku **boja**. One su imale bitnu ulogu u različitim kulturama. Imale su različite namjene. Služile su za iskazivanje osjećanja, pokazivanje statusa, naglašavanje bogatstva. U lirskim narodnim pjesmama egzistiraju *bijela, crvena, zelena, crna, plava*... Njihova upotreba daje pjesmama neku vrstu snage, jačine, intenziteta, osjećajnosti...

Bijela boja je najveće frekvencije u našem korpusu. To je apsolutna boja, koja nema varijanata. Njeno tumačenje je dvoznačno. „Bela boja zapada je prigušena boja smrti... Bela boja istoka je boja povratka.“⁴⁷¹ S obzirom na to, ova boja je simbol i žalosti, jeseni, starosti i nesreće, ali i ljepote, čistote, nježnosti, nevinosti. Asocira na snijeg, hladnoću, prazninu, tišinu, ali i na izvor energije, svjetlost... U crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji bijela boja ima pozitivno određenje.

Osim njene, gotovo ustaljene, uloge u sintagmama sa imenicama *golub, perje, jagnje, ovca, kula, svila, labud* u kojima je upotrijebljena u svom osnovnom značenju, da označi pojmove po boji, nalazimo je i kao odredbu imenica *dvor, vila, guša, Risan, grudi, grlo, ruka, lice, vrat, dan* itd. u kojima ima preneseno značenje. Tako *bijela vila* nije vila bijele boje, već je lijepa vila, *bijele ruke* nijesu bijele boje, već su to nježne, blage, lijepe ruke, kao što ni *bijeli dan* nije dan bijele boje već je lijepi dan, *bijeli Risan* je utvrđeni Risan itd.

Čeka sluga tri bijela dana (*Alibegovica i sluga*);
Al' je bjelje bjelo grlo (*Golub i golubica*);
Te bjelo lice izmiva (*Ostaće majka bez tebe*);
U Anuše ispod bjele guše (*Anuša*);
Bjelo lice umila

.....
Grlo joj se bijeli (*Đevojka na gradskim vratima*);
B'jelo lice u al-burundžiku,
B'jele ruke na tabak čagetu (*Rastavljeni dragi*);
Što bih ti se lica naljubio,
Bjela lica ispod trepavica,

.....
Bjela grla ispod đerdanluka (*Kad bi znao*);
Ustima me poljubila,
Vila bijela

.....
Što ne gradih bjele dvore (*Začuh vilu u dubravi*);
Ni bjele dane izgledivati (*Ne može sama*);
Pa ga uze na bijele ruke,
Odnese ga na bijelu kulu (*Dva veselja*);

⁴⁷¹ K. Milovanović i T. Gavrić, *Rečnik simbola*, 58.

Bjela vila zlatu baba bila (*Spavaj đeco*);
 Grad gradila bijela vila (*Vila gradi grad*);
 Jali majka, jali bijela vila (*Ljepota djevojke*);
 Na Petrove bijele dvore (*Uoči svadbe*);
 Razdvojila bjele grudi (*Za sinom utopljenikom*);
 Nevjestice mlada, bijeloga vrata (*Počašnica nevjeste*);
 Kažu meni do tri bjela grada (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
 Pa kazuje *stadu* bijelome (*Ništa se sakriti ne može*);
 Iznad mjesta bjela Risna (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

Najtoplija, najekspresivnija i najsajjnija boja je **žuta**. Vezuje se za zrelo voće, za sunce, toplotu i zlato. To je boja vječnosti, koju je teško ugasiti i koja prevazilazi svoje okvire. Dunje, koje u pjesmi *Mehove žalosti* u prenesenom smislu simbolišu majku i dragu su žute boje. Ista boja je naglašeno prisutna u pjesmi *Tuđe momče* (*žute dunje, žuti limuni*). Žut je i nakit kod Alibegovice (*Alibegovica i sluga*), a snaha i djever sjede pod žutom narandžom (*Kad putuju s djevojkom*).

Zelena je boja besmrtnosti. Simbolizuje buđenje života, mladost, neiskustvo, svježinu, ljubavni nagovještaj, nadu i ljepotu. Asocira na nezrelost, naivnost, neiskustvo. Pod Nikovim prozorom nalazi se *zelena narandža*, sa funkcijom pokazivanja njegove nespremnosti, nezrelosti za ženidbu (*Momkova mati i svatovi*). Naša narodna poezija sadrži stalni epitet – *zelen bor* (*Majka ljulja*).

U lirskim pjesmama mladost je zelena:

Zelengoro, jezero postala,
 Ti si naše jabuke obrala!
 Obrala ih mlade i zelene (*Zelengoro*).

I ova boja osim u svom osnovnom značenju, može se upotrijebiti i u prenesenom. U tom smislu navodimo sintagmu *zelena dolama* u kojoj pridjev zelena ne predstavlja dolamu navedene boje, već ima izmijenjenu semantiku, znači veliku, dugačku, raskošnu, lijepu dolamu:

I na sedlu lijepa djevojka,
 Na djevojci zelena dolama (*Đevojačka kletva*);
 Na tebe je zelena dolama,
 Do godine zemljica i trava! (*Ljuta kletva*);
 Na međedu zelena dolama (*Smiješno čudo*).

U pjesmi *Ljubavni rastanak* javljaju se plava i zelena boja. **Plava** je nematerijalna boja koja označava visinu, daljinu, tajanstvenost, sanjarenje, odanost, posvećenost, postojanost, smirenost i snagu, a za zelenu smo već naveli da simboliše ljubavni nagovještaj, mladost...

Crvena boja je boja vatre i krvi. Simboliše ostvarenu ljubav (dovedena je u vezu sa cvijećem, prije svega sa ružom), strast, moć, toplinu, borbu, bijes, život, ali i smrt. Asocira na vitalnost i snagu. Za mnoge narode predstavlja prvu boju, jer je vezuju sa životom putem

krvi. Dragi pije *crveno vince* i pominje dragu (*Nešto mi se diše i uzdiše*). Golub ima crven kljun (*Golub i golubica*). U pjesmi *Kod djevojačke kuće* nailazimo na naglašavanje crvene boje cvijeta (*Crven se cvijet crveni*), a ovakva vrsta isticanja karakteristična je i za svakodnevnu komunikaciju.

U narodnoj književnosti je gotovo ustaljeno da su vino i ruža **rumeni**:

Na njoj je ruža rumena (*Ostaće majka bez tebe*);
Ti si djevojko ruža rumena (*Momak i djevojka*);
Neka dragi rumen cvijet nađe (*Milostiva draga*);
Pred momče je rujno vino,
Rujno rumeno (*Pod bedemom*).

Registrovali smo i jedno neobično poređenje momka sa *bijelim biserom* i *rumenom koralnom ogrlicom*:

Imam dragog *beljeg* od bisera
Rumenijeg od krzli merdžana (*Kod dragoga*).

Iz rimovnih razloga ustaljeno je da su **smeđe** djevojačke vjeđe (*Mara na vodi*). Ova boja je sasvim nepoznata srednjokatunsko-lješanskom govoru.⁴⁷² Smeđa boja „kod katolika je simbol poniznosti i siromaštva”⁴⁷³.

Uz imenicu soko javlja se stalan atribut **siv**:

A dukate za sokola siva (*Sve djevojci*);
Ima vila sivoga sokola (*Oklad vile i djevojke*);
Uz trpezu, niz trpezu, sivi sokole (*Svadbena počašnica domaćinu*).

U posljednjem navedenom primjeru sintagma *sivi soko* nije upotrijebljena za označavanje ptice sive boje, već simbolično predstavlja domaćina, junaka, odvažnog, hrabrog momka.

Dijalekatski oblik⁴⁷⁴ **sinje** se javlja kao stalni epitet uz imenicu more (u prenesenom značenju):

Ptice ti padoše u sinje more (*Oj sokoliću*).

Crna boja kao suprotnost bijeloj simboliše nešto negativno, depresiju, melanholiju, tugu, nesreću, tamu. Prema određenju Zorice Radulović ova boja „sasvim dobro odgovara mentalitetu i duhovnoj strukturi Crnogoraca, nerijetko depresivaca i melanholika i Crnogorki, tih robinja korote i crnine”⁴⁷⁵. Ova boja je naglašeno prisutna u kletvama.

Pridjev *crn* upotrijebljen kao atribut vrši determinaciju imenica *zemlja, oči, konj*... Tužbalice sadrže stalne sintagme nastale od pridjeva *crn* i navedenih imenica:

Te crne oči ispira (*Ostaće majka bez tebe*);

⁴⁷² M. Pešikan, *SK-Lj*, 159.

⁴⁷³ K. Milovanović i T. Grujić, *Rečnik simbola*, 440.

⁴⁷⁴ M. Pešikan, *SK-Lj*, 159.

⁴⁷⁵ Zorica Radulović, *Čedo Vuković*, 198.

Crna zemlja sad t' uživa (*Na grobu sina*);
Crnu zemlju preklinjati (*Majka za sinom I*);
Doleće nam crni vrane (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Što se grane salomiše,
Crnoj zemlji potonuše

.....
Lako ti nam ti nestade
I u crnu zemlju pade,

.....
Što t' omili crna zemlja

.....
Na šta si se slakomila,
Na dva lakta crne zemlje?
Što nam crnoj zemlji pade (*Tetka za sestričinom*);
Ostala sam kukavica
Danas crna utrenica

.....
Crna zemlja krvcu pila (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Pomenuti pridjev nalazimo u neobičnim konstrukcijama u kojima je crna boja upotrijebljena u prenesenom značenju, u značenju nečeg lošeg, nekog teškog, mučnog, ružnog razgovora, nesrećne nade, nesrećne, tužne majke ili oca itd.: *crni roditelj*, *crna kuća*, *crni otac*, *crna majka*, *crna nada*, *crn glas*, *crna noć*...

Da razbereš majku tvoju,

.....
Sva u crno bez biljega (*Na grobu sina*);
Crni nade, kuku mene!

.....
Crni nade, velji jade

.....
Kuku meni, crni nade (*Tetka za sestričinom*);
Bez mjeseca crne noći,
Crne druge!
Crne glase donosio

.....
Što ocrnje dičnu braću (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Dok me sreće knjigonoša,
S crnim glasom bez bijela

.....
Il' da idem crnom domu (*Majka za sinom I*);
Kada crna karta stiže (*Majka za sinom II*);
Šta će crni roditelji

.....
Pa kad crnoj kući dođoh,
Izišao crni otac

.....
Crne karte uginule (*Za sinom*);
Crna nado! (*Baba za unukom*);
Što si sestre zacrnio (*Sestra za bratom II*);
Majko crna!

.....
Crn razgovor! (*Za majkom*);
Sve se čudi crna majka (*Za sinom utopljenikom*);

Zacrnila *đevojke* i *žene* (*Zelengoro*);
U trećemu crnu *zimu* kažu (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

Mrka boja je dijalekatski oblik⁴⁷⁶, a javlja se sa semantikom *tamna*, *mračna*, *crna*.
Često su brkovi i kosa mrki:

Mrki brci oboreni (Sestra za bratom);
Mrki su mu pomršeni brci,
Mrki perčin mahom podgorio (Ne ženi se mlad).

Momak kaže djevojci:

Kada budeš čula da sam preminuo,
Ti pokroji, draga, mrko *odijelo* (*O djevojko dušo*).

Pored ustaljenih sintagmi *bijeli dvor*, *bijelo lice* uočavamo i antonimične sintagme *crn dvor*, *crn obraz*:

Donijeh ga crnu *dvoru* (*Mali muž*).
Crn mu obraz, ka' na gori sunce (*Kletva djevojčina*).

Smatramo potrebnim napomenuti da je sintagma *crn obraz* upotrijebljena sa prenesenim značenjem, nije riječ o obrazu crne boje, već o izgubljenoj časti, poštenju. U ovoj konstrukciji bi *crn obraz* predstavljao psovku (sa semantikom: sram te bilo, stidi se), da nije drugog dijela stiha u kojem djevojka koristeći poređenje sa suncem demantuje prethodno rečeno.

Crnogorska lirska narodna poezija ističe ljepotu žene *bijelog lica*, ali prednost daje *crnom momku*:

Za dva plava ne bi, paru dala,
Za jednoga crnomanjastoga,
Ja bi' dala po babova mala,
I dala bi đoga pelivana
I na điga brata kapetana,
I na brata dvije puške male
I na puške sahat od dukata (*Plavi i crnomanjasti*).

⁴⁷⁶ M. Pešikan, *SK-Lj*, 159.

9.8. Likovi u pjesmama, oblici književnog izražavanja i binarna opozicija

Lirsku narodnu poeziju karakteriše i postojanje naracije (priče), događaja (kolo), likova (djevojka, mladić) i dijaloga, lirskog dijaloga, koji je gotovo redovna pojava i koji u velikoj mjeri utiče na stilsku izražajnost. Samo postojanje dijaloga doprinosi prividnom osjećanju da pjesma sadrži događaj i narativan ton. Vojislav Đurić je fasciniran činjenicom „koliko različitih spoljašnjih i unutrašnjih obeležja ... koliko različitih osjećanja i misli sadrži”⁴⁷⁷ u sebi dijalog u lirskoj narodnoj pjesmi.

Veoma bitan element stila predstavlja i odnos monologa i dijaloga. Dominacija jednog od njih doprinosi stilskoj markiranosti, „pa se tako govori o *monološkom*, odnosno *dijaloškom* stilu”⁴⁷⁸ teksta.

U našem lirskom narodnom pjesništvu često se nalazi jedno lice (monolog). „Sama djevojka ili mladić pjevaju pjesmu dugo, otegnuto. To je, u stvari, dugosilazna melodija, tužna, žalna.”⁴⁷⁹ Poezijom te vrste dominira samoća, žal za osobom suprotnog pola, njeno iščekivanje, osjećanje tuge zbog teškog života, lične sudbine i sl. Monolozi su karakteristika pjesama: *Mara na vodi*, *Što biti ne može*, *Milostiva draga*, *Đevojka kune oči i dragoga*, *Momak i đevojka*, *Šta je blago*, *A najposlije ja ne marim za njega*, *Zarok momka i djevojke* i mnogih drugih.

Upotrebom monologa naglašeno se ističe žal djevojke:

Devovanje, moje carovanje,
Nevovanje moje tamnovanje.
Car ti bijah, dok đevojka bijah (*Devovanje*).

Njenu tugu i bol slikovito prikazuju sljedeći stihovi:

Što je nebo da je list hartije,
Što je gora da su kalemovi,
Što je more da je crn murećep,
Pa da pišem tri godine dana,
Ne bi' moji' ispisala jada (*Ljubavni rastanak*);
Vezla sam ga tri godine dana,
U njemu mi oči ostanule (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*).

Takođe, naš korpus potvrđuje i pjesme u kojima se javlja dvoje, obično mladić i djevojka (dijalog). Međutim, dijalog biva ostvaren i između živih bića i predmeta iz prirode, a mogu i pojave iz prirode voditi dijalog u ime momka i djevojke. Ilustracije radi navešćemo samo neke od mnogobrojnih pjesama ovoga tipa: *Sve đevojci*, *Da ne može bez nje*, *Meho i*

⁴⁷⁷ Vojislav Đurić, *Narodne lirske pesme*, Beograd, 1971, 21.

⁴⁷⁸ Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*, 104.

⁴⁷⁹ Ratko Deletić, *Lirske narodne pjesme Vasojevića*, 8.

majka, Ostaće majka bez tebe, Vila i djevojka, Što jedno hoće, drugo ne mrzi, Šarengaća mlada i Amzad-aga, Ovčar i djevojka, Još mi je luda, Hasan-aga i ljuba, Joke i Selman-aga itd.

Dijalog, kao i monolog, javlja se u dva tipa – sa naznačenim licima i bez njih.

Brojne su one pjesme koje kroz postupno *iskazivanje uvjerljivih dokaza* pokazuju da je početna situacija, ponašanje ili tvrdnja opravdana. U pjesmi *Sve djevojci* majka kori Jova šta je sve uradio za djevojku, a onda mu i iznosi činjenice takvog svog stava. Momak odbija da mu djevojka bude snaha ili sestra, ali pristaje da mu bude ljuba (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*). U istom smislu navodimo i pjesmu *Rod je ženin miliji nego sestra* u kojoj brat objašnjava sestri da joj ne može dati sokola jer više nema one *milosti* koja ih je spajala dok su bili kod majke, *sada se milosti razvrgla/Na moje svasti i šure/I moje slatke punice*.

Pjesme ove skupine imaju za cilj da pokažu da je odnos mladića i djevojke važniji od svih ostalih, iako ne možemo, a da se i ovdje ne prisjetimo pjesme *Najveća je žalost za bratom* u kojoj djevojka pored dragog i djereva, na najveći stupanj stavlja svog brata.

Postoje pjesme koje sadrže uz *deskripciju* i *naraciju*. „Poznato je da se te dvije forme predstavljanja u tekstu prepliću, ispomažu i da jedna bez druge, u principu, ne mogu.”⁴⁸⁰ Kao i odnos monologa i dijaloga, tako i odnos deskripcije i naracije utiče na stilogenu komponentu djela. U zavisnosti koja forma je u pjesmi dominantnija (deskriptivna ili narativna) prepoznamo deskriptivni i narativni stil.

Kao veoma interesantne ističemo pjesme u kojima ređanje događaja teče *hronološki*. One imaju funkciju tzv. konektora, svakim novim detaljem vezuju dijelove pjesme u čvršću cjelinu. U tom smislu navodimo pjesme: *Pod badenom, Mehove žalosti, Ne mogli ih rastaviti, Stid, Zora zastanula, Sudbina...* U pjesmi *Milostiva draga* djevojka redom nabraja šta bi bilo dobro da uradi kako bi dragi primijetio da je dolazila.

Djevojka moli boga da joj da iglu od biljura, da sašije jorgan za sebe i svog dragog, pa da vidi kako on spava. Što je molila, to je boga i umolila (*Dvoje ispod jednog jorgana*). U pjesmi *Šer-đidija* prikazan je momački šeretluk, nestašluk - djevojka cvili, a Đuro je tješi riječima da mu je jedan brat pašmađija, drugi burmadžija, a treći melemdžija, pa će joj napraviti joj ljepše papuče, burmu i melem za lice. Fabulu, događaj, pričanje nalazimo i u pjesmi *Vila gradi grad*.

⁴⁸⁰ Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*, 104.

Veliki broj lirskih narodnih pjesama sadrži *binarnu opoziciju*⁴⁸¹, koja ima funkciju naglašavanja i isticanja sadržaja, čime i stilski efekat dobija na snazi.

U dvoumljenju djevojke šta da pokloni dragom zastupljena je opozicija – vezen jagluk mu je *malo dara*, ali bošçaluk mu je *mnogo*. Binarna opozicija zasnovana na zamjениčkim oblicima *ja – ti, mene – tebe* vrlo je česta u crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji (*Lijep konak; Oblačenje nevjestе; Dioba...*). Pjesma *Marina kletva* sadrži opoziciju *šećer Maro – U Mare čemerna večera*.

O opoziciji potvrdnog oblika riječi i njene negacije uz pomoć odrične riječi *ne* (antonimimi istog korijena) je govoreno u poglavlju *Leksika i leksikostilistika* (dio o *leksičko-semantičkim kategorijama*).

Binarna opozicija dolazi do izražaja naročito u svatovskim pjesmama:

*Pjevaj, Maro, maje janje malo,
Pjevat' nećeš kad kod mene dođeš (Đevojka momku).*

Ono što odlikuje najveći broj crnogorskih lirskih narodnih pjesama jeste baladičnost i pesimističnost. Suprotnost tome predstavlja već pominjana pjesma *Vila gradi grad* u kojoj je prisutno optimistično raspoloženje.

⁴⁸¹ O opoziciji je bilo riječi sa navođenjem primjera kada smo govorili o stilskoj figuri kontrastu (u poglavlju *Sintaksa i sintaksostilistika*).

10. ZAKLJUČAK

I

Crna Gora posjeduje lirsku narodnu poeziju, koja predstavlja nepresušno i neprevaziđeno blago našeg naroda. Ljepota pjesama, koje se lako uče i dugo pamte, zaslužila je da bude detaljnije proučena.

Ispitali smo jezik crnogorske narodne poezije i uporedili ga sa dijalekatskom osnovom i savremenim književnim jezikom, a isto tako i sa jezikom starijih pisaca i tako dobili kompletnu sliku razvoja jezičkih i stilskih pojava u crnogorskoj i govornoj i pisanoj tradiciji. Ono što je evidentno tokom našeg rada na ovoj tezi, a što nije neočekivano, jer smo svjesni da se jezik razvija, bogati, usavršava, jeste da se jezik lirske narodne poezije razlikuje od savremenog jezičkog stanja, ali je i činjenica da predstavlja jezički potencijal neograničenih razmjera.

Pjesnički jezik je najsloženiji i najspecifičniji vid upotrebe jezika. Ono što ga razlikuje od ostalih upotreba jeste konkretnost, emocionalnost, ritmičnost, harmoničnost, punoća i preobražaj značenja. Odlikuje ga jedinstvo sadržine i forme. Preciznije rečeno, pjesnički jezik nastaje preobražajem svakodnevnog jezika, pa će samim tim i načini njegovog funkcionisanja biti drugačiji. Različitim u odnosu na svakodnevni jezik ga čini drugačiji izbor riječi, načini njihovog povezivanja, promjena značenja... A sve te različitosti oblika u jeziku zovu se stilske figure. Jezik lirske narodne poezije, kao što smo imali priliku da vidimo, posjeduje ih u velikom broju.

Poetske slike u kojima leži značaj i ljepota narodne lirike otkrivaju se analizom njenog jezika i stila.

II

Kada su u pitanju **fonetske i fonostilističke** odlike izdvajamo sljedeće:

1. Prostriktivne fonometaplazme prisutne su u sva tri položaja u riječi. U inicijalnom položaju priloga *opet* javlja se suglasnik *j* (*jopet*). U finalnoj poziciji registrujemo vrlo živu upotrebu starih partikula *zi* (*njojzi*) i *bo* (*jerbo*), kao i partikula *n* i *t* sa vokalom ili bez njega (*tune*, *štono*, *ter*, *jučen...*), a isto tako i pokretnog vokala *e* (*sade*, *veće*, *jere...*) i suglasnika *t* (*jošt*). U

medijalnoj poziciji registrovali smo dodavanje samoglasnika *a* (*salomio*, *savezano*...) i *e* (*beraše*) i suglasnika *n* (*susjednica*).

2. I restriktivne fonometaplazme se javljaju kako u inicijalnom, tako u medijalnom i u finalnom položaju riječi. Izostavljanje vokala na početku riječi ograničeno je na oblike pokaznih zamjenica. Usneni suglasnik *p* biva izostavljen u inicijalnom položaju u oblicima imenica *ptica*, *pčela*, *pšenica*. U finalnoj poziciji gubljenje glasa najčešće je sprovedeno kod glagola i to u oblicima infinitiva i imperativa (finalno *-i* : *doć*, *radit*, *id*...), zatim kod veznika, upitne riječe *li*, a javlja se i u oblicima drugih vrsta riječi (imenica, zamjenica, pridjeva, predloga, priloga). Izostavljanje medijalnog glasa najfrekventnije je kod oblika pridjeva *bijel*, a javlja se i u oblicima nekih imenica (*tjelo*, *odjelo*, *cvjeće*...). Zadnjonepčani suglasnik *h* pokazuje nestabilnost u svim položajima u riječi – inicijalnoj (*ladna*, *ajduci*, *ajde*...), medijalnoj (*ru'o*) i finalnoj (*odo'*).

3. Supstitucionalne fonometaplazme podrazumijevaju zamjenu jednog glasa drugim. Po tom pitanju, stanje u našem materijalu izgleda ovako: *p* se zamjenjuje sa *v* (*ljevše*); *m* sa *v* (*tavnica*); *g* je zamijenjeno sa *r* (bogami – *borami*) i sa *j* (*mejdan*); *n* sa *m* (pjesma – *pjesna*), *m* sa *n* (*Karamfil*). Kolebanja u upotrebi suglasnika *h* i *f* diktira uticaj crnogorskih narodnih govora, pa je tako suglasnik *h* zamijenjen sa *j* (*tijo*), *v* (*ruvo*) i *k* (*dosluku*), dok *f* biva supstituisan suglasnikom *v* (*vašisti*). Suglasnička grupa *hv* zamijenjena je suglasnikom *f* (*fala*), a umjesto suglasničke grupe *čn* javljaju se *tnj* (*kutnja*) i *tn* (*sretna*). Na mjestu suglasnika *d* upotrebljavaju se suglasnici *j* (*kuj*), *đ* (*ko gođ*) ili *t* (*komati*), dok je grupa *-ck-* potvrđena na mjestu grupa *-tsk-* (*bracki*) i *-dsk-* (*ljucki*).

Najnovije jotovanje (jotovanje suglasnika *d* i *t*) uglavnom je dosljedno sprovedeno. Zabilježili smo sljedeće oblike: *đevojka*, *đever*, *neđelja*, *polećeti*, *čerati*.. Suglasnička grupa *gd* se uprošćava u *đ* (*đe*, *niđe*). Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe prisutno je u slučajevima kada se zubni strujni suglasnik *s* na kraju prvog dijela složenice nađe u položaju ispred suglasnika *lj*, koje je na početku drugog dijela složenice (*ražljuti*), a u toj situaciji bi prema normi trebalo da ostane neizmijenjen.

4. Mutacione fonometaplazme se zasnivaju na procesu sažimanja, asimilacije dva vokala, koji se nalaze u neposrednom kontaktu, u jedan. Kontrakcija vokalskih grupa *ao>o* i *ao>a* najčešće je izvršena u kategoriji radnog glagolskog pridjeva (*išo*, *doša*) i poredbenog veznika (*ko*, *ka*). Sažimanje vokalskih grupa *oa>a* (*nako*) i *au>a* (*nam*), kao i grupa sastavljenih od dvostrukih vokala *aa>a* (*dako*) i *oo>o* (*dodio*) karakteriše jezik lirske narodne poezije.

5. Transpozicione fonometaplazme su od svih fonometaplazmi u našem korpusu zastupljene sa najmanjim brojem primjera (*vas>sav*; *đurmuk>đumruk*).

6. Jezik crnogorske narodne lirske poezije odlikuje se ijekavskim izgovorom. Karakteriše ga upotreba –*ije* refleksa jata u obliku instrumentala jednine muškog i srednjeg roda i dativa, instrumentala i lokativa množine sva tri roda kod pridjeva i pridjevskih zamjenica (*dugijeh, mojijeh...*), a istu situaciju bilježe i crnogorski narodni govori. Kada je u pitanju zamjena jata specifičnost predstavljaju i oblici tzv. superijekavizama (*griješno*), koji nastaju iz potreba stiha.

III

Na **morfološkom i morfostilističkom** planu izdvajamo sljedeće osobenosti jezika lirske narodne poezije:

1. Kod ***imenica muškog i srednjeg roda*** zapazili smo karakteristične oblike imenica *kamen, nebo, veče...* Imenicu *kamen* registrovali smo u priloškom značenju (*kami mi je*), a isti oblik zastupljen je i u narodnim govorima Crne Gore. Kod imenice *nebo* u oblicima množine dolazi do proširivanja osnove nastavkom –*s-* (*nebesa*). Ono što je primjetno jeste i promjena semantike tako nastalog oblika množine. Imenica *veče* upotrebljava se u dvije forme, sa suglasnikom *r* u finalnoj poziciji i bez njega: *veče* i *večer*.

Specifičnost predstavlja i množina imenica muškog roda sa umetkom –*ov/-ev-* ili bez njega. Pojedine imenice se javljaju sa umetkom (*leptirovi, vezirovi*), druge bez umetka (*brci, vuci, ključ*), dok postoje i one koje egzistiraju u obje forme (*dvorovi/dvori, svatovi/svati*).

Imenica *pojas* javlja se u navedenom, kao i u redukovanom obliku *pas*.

- Kada su u pitanju ***imenice ženskog roda*** nedosljednost u upotrebi pokazuje imenica *nada* koja se javlja u dvije forme: kao *nada* (ženskog roda), ali i kao *nad* (kao imenica muškog roda).

Imenica *kćer* javlja se u tri forme: bez inicijalnog suglasnika, sa zamjenom glasa *k* glasom *š*, kao i u normativnom obliku (*ćer, šćer, kćer*).

Imenica *zvijer* u oblicima množine registrovana je u obliku sa infiksom –*ov-* (*zvjerovi*).

2. ***Pridjeve*** čini osobenim upotreba dužih oblika u promjeni (*medenijeh, mladijeh...*).

Paralelno egzistiraju oblici i određenog (*žutoga...*) i neodređenog (*mlada...*) pridjevskog vida.

Pridjeva *velik* upotrijebljen je u dijalekatskom obliku *velji*.

3. ***Zamjenice*** specifičnim čini upotreba stare partikule *zi* u obliku 3. lica jednine ženskog roda (*njojzi*). Zamjenice *moj, tvoj* i *svoj* u zavisnim padežima imaju duže i kraće oblike (*moga/mojega, tvoga/tvojega* i *svoga/svojega*).

Oblička izjednačenost genitiva, akuzativa, dativa i lokativa jednine ličnih zamjenica prvog i drugog lica i povratne zamjenice svakog lica odlikuje naš korpus.

Dativ lične zamjenice drugog lica množine u našem korpusu ima dijalekatski, enklitički oblik *vi*, dok kraći, dijalekatski oblik dativa množine zamjenice prvog lica u obliku *ni*, kao ni enklitički oblici akuzativa množine zamjenica prvog i drugog lica u obliku *ne*, *ve* nijesu registrovani.

4. Što se tiče **brojeva** uočili smo upotrebu dijalekatskog oblika brojnog izraza tri puta (*trište*).

5. U materijalu kojim raspolazemo, i **glagoli**, pokazuju obličke karakteristike. *Infinitivni* oblici su zabilježeni u formi sa redukovanim *-i* (*viđet...*), ali i u punom obliku (*poljubiti*, *doći...*). *Imperativ* se podjednako javlja i u obliku sa finalnim *-i*, odnosno *-j* (*razvij*, *daj*, *miči*, *ćuti...*) i bez njega (*drž'*, *dođ'*, *pi...*).

Karakteristika *radnog glagolskog pridjeva* jeste upotreba oblika koji sadrže sažimanje samoglasnika. Tako registrujemo: *došo...* ali, naš korpus potvrđuje i nesažeti oblik (*mogao...*). Kada je u pitanju *prezent* jezik lirske poezije registruje oblik *viđu* (za 1. lice jednine).

Kao karakterističan izdvajamo oblik *aorista* pomoćnog glagola *biti*. Usljed nedosljedne upotrebe finalnog suglasnika *-h* dolazi do obličkog izjednačavanja prvog i trećeg lica jednine.

Oblici *perfekta* i *inperfekta* ne odstupaju od stanja u književnom jeziku.

Futur I se gradi dvojako: a) pomoćni glagol je srastao sa opštim dijelom infinitiva; i b) enklitički oblik pomoćnog glagola *htjeti* nalazi se ispred infinitiva.

6. Od nepromjenljivih riječi odstupanja su prisutna kod:

- Od **priloga** koji ne pokazuju ujednačenost sa stanjem u standardnom književnom jeziku, a najčešće imaju dijalekatske oblike, izdvajamo: - za mjesto: *đe*, *neđe*⁴⁸², *tun*, *tunje*; - za vrijeme: *sade*, *kade*; - za način: *lasno*.

- Što se tiče **predloga** karakteristična je njihova upotreba sa redukovanim krajnjim samoglasnikom (*međ'*, *rad'*). Potvrđena je i upotreba predloga *sa* u dijalekatskom obliku *su*. Predlog *prije* registrovan je u obliku *priđe*.

- Kada su u pitanju **veznici**, potvrđeni su u formi složenice sa partikulom- *jerbo* ili u obliku *jere*. Poredbeni veznik *kao* javlja u više varijanata (*kao*, *ka*, *ko*).

- **Rječce** koje pokazuju obličke razlike u odnosu na standardnu književnu normu jesu: *jopet*, *jošte...* Rječce *neka*, *hajde* i *li* javljaju se i u punom i u redukovanom obliku, zavisno od

⁴⁸² Oblici *đe* i *neđe* su novom standardizacijom crnogorskog jezika prihvaćeni kao pravilni.

potreba stiha. Naš korpus sadrži i riječice *ela* (grčkog porijekla) i *bre* (terskog porijekla), kao i imperativnu konstrukciju *nu d'*.

- Kada je riječ o **uzvicima** zapažamo da su oni karakteristični za ljubavne pjesme, kao i za pripjev tužbalica, u kojima se javljaju u neobičnim glasovnim sklopovima – *uh, aoh...* Registrovali smo i upotrebu uzvika *more* (grčkog porijekla).

IV

U pogledu **tvorbe riječi** izdvajaju se glagoli složeni sa prefiksom *po-* (*poigrati, pogleduje*), posesivni pridjev sa nastavkom *-ovski* (*sinovski*), zatim imenica sa sufiksom *-ost* (*mrzost*), pa narodni izraz *mnozina*. Prefiksi *po-* i *pre-* složeni sa pridjevima služe za pojačavanje značenja, ali imaju značenje za nijansu slabije od onog koje imaju standardni oblici komparativa i superlativa (sa prefiksom *naj-*).

V

Izuzetno **leksičko** bogatstvo je ono što crnogorsku lirsku narodnu poeziju u najvećoj mjeri i čini vrijednim umjetničkim djelom. Ono što je karakteristično za jezik lirske narodne poezije sa područja Crne Gore jeste činjenica da su se naši narodni pjevači služili kako dijalekatskim, tako i standardnim (gledano iz perspektive sadašnjosti) oblicima jednih istih riječi. Veliki broj arhaizama i dijalektizama podsjeća nas na uslove života i rada našeg čovjeka u prošlosti. Vjerno oslikavaju mjesta i ličnosti, njihovu psihologiju i karakter, a doprinose i njihovoj živopisnosti i realnosti. Jezik narodnog lirskog pjesništva obogaćen je i riječima stranog porijekla. Razne pozamjenice, ponajviše iz turskog jezika, imaju svoj cilj u narodnoj poeziji.

Zabilježili smo obilje turcizama (*dolama, dušmanin, komšija, harač, sabah, ašik...*); grcizama (*kaluđer, manastir...*), italijanizama (*kapetan, galija...*), riječi mađarskog porijekla (*hajduk*)... Narodni pjevači su stvarali i nove riječi, kovanice (*ljubikolo, porebruša, polupaša...*).

Posebnu pažnju smo posvetili upotrebi *lekstčko-semantičkih kategorija* (sinonimima, homonimima, antonimima), kao i *derivacionim morfostilemima* (deminutivima, hipokoristicima, augmentativima).

Narodna tradicija je neraskidivo vezana sa crnogorskom lirskom narodnom poezijom. Svoje mjesto u njoj zauzimaju ustaljene jezičke jedinice, poslovice, izreke, kletve, zakletve, blagoslovi, tužbalice, zapovijesti...

VI

Što se tiče **sintaksičkih i sintaksostilističkih** karakteristika izdvajamo sljedeće:

U crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji česta je pojava ***atributa u postpoziciji***. U tom položaju emocionalno težište se nalazi na atributu: oči *sokolove*, grlo *jasno*, dvor *bijeli*, oči *đevorjačke*, jagnje *ludo*... Još naglašeniju stilsku obojenost registrujemo u primjerima u kojima se više atributa nalazi iza imenice koju određuju: Čija je ono *đevorjčica/Tanka, bjela i rumena*; Iz nje *tanka bjela grla*... Evidentni su i primjeri upotrebe atributa u položaju iza i ispred imenice: *Žute dunje carigradske*; Oj Dunave, *tiha vodo ladna*...

- Imeničke i glagolske sintagme često su razdvojene nekim elementom rečenice, od kojih se u tu svrhu najčešće upotrebljavaju enklitike: *I milom se Bogu pomoliti*; *Vrani se konji igraju*...

- Kada je u pitanju ***kongruencija*** izdvajamo slaganje predikata sa naporednom subjekatskom sintagmom: *Kladila se vila i đevorjka*; *Gradili je tri majstora mlada*...

- U ***sintaksi padeža*** specifičnost predstavlja upotreba *nominativa* u funkciji *vokativa* (*Sultan Selime, car gospodine*). Naš korpus sadrži i suprotnu situaciju, oblik *vokativa* upotrijebljen u službi *nominativa* (*Čador penje beže Ljuboviću*).

Kao karakteristična izdvaja se i upotreba slovenskog genitiva uz odrične glagole u funkciji pravog objekta (*Ne ostavljam panja kasapskoga*). Registrovali smo i upotrebu *genitiva* bez predloga umjesto *akuzativa* bez predloga u funkciju objekatske dopune (*Đevorjka je mjeseca korila*). Posesivni *genitiv* s predlogom *u* predstavlja semantičko-sintaksički sinonim konstrukciji sastavljenoj od predloga *kod* i *genitiva* (*U Aniše ispod bjele guše*). Za označavanje izuzimanja upotrijebljavaju se predlozi *do* (*Nema sina do mene jednoga*) i *liše* (*Liš' Ostoje sirotnoga*) sa genitivom. Veza predloga *po* i *lokativa množine* zamijenjena je konstrukcijom *po + genitiv množine* (*Do ponoći po mehana pije*).

Predlozi *u* i *na* sa *akuzativom* upotrebljavaju se u značenju *lokativa* (*U vodu se ogledala*; *Na ruku joj prsten nosi*). Jezik crnogorske lirske narodne poezije karakteriše i upotreba *akuzativa* u funkciji *instrumntala* (*Za grad je loza vinova*).

Naš korpus *instrumental* oruđnik potvrđuje s predlogom *s/sa* (*S očima svilu točila*).

Upotreba *lokativa* u službi *akuzativa* evidentna je u našem materijalu (Ni *u krilu* đecu zoveš). Lokativna sintagma *o večeri* ima funkciju približnog određivanja vremena (Kad uveče *o večeri* bilo).

- Istražujući polje ***upotrebe glagola*** došli smo do zaključka da stilske efekte i neobičnost izaziva bogatstvo sinonimske upotrebe glagolskih oblika. Tako se perfekat i aorist koriste da iskažu buduću radnju, a futur prošlu radnju, dok prezent prepoznamo u funkciji i prošle i buduće radnje. Crnogorska narodna lirska poezija pisana je uglavnom prošlim glagolskim vremenima

Stilski je markirana upotreba *infinitiva* u primjerima u kojima ima sinonimsku vrijednost prezenta sa veznikom *da* (Dobro ti je rano *uraniti*).

Iskazi dati u *prezentu* djeluju živo i slikovito. Radnja njime označena približava se čitaocu ili slušaocu, koji ima utisak da se sve odigrava pred njegovim očima. Prezent upotrijebljen u cilju označavanja neke prošle (Sinoć mi dragi *dolazi*) ili buduće radnje (Ak' *ne idem*, neću videt drage) ima posebnu stilsku vrijednost. U našem korpusu ističe se tzv. gnomski prezent (*Nije blago ni srebro ni zlato, Već je blago što je kome drago!*).

U jeziku crnogorske narodne lirske poezije *aorist* je velike frekvencije. Njegova upotreba unosi živost, neposrednost i dinamičnost u kazivanje.

Upotreba *imperfekta* u lirskim narodnim pjesmama stvara utisak da je narodni pjevač prisustvovao kao neposredan očevidac onoga o čemu pjeva. Njegova zamjena nekim drugim glagolskim oblikom umanjila bi stilematičnost i izražajnost.

Kada je u pitanju *radni glagolski pridjev*, potrebno je istaći njegovu upotrebu u pridjevskoj službi (Prodi me se, *ostarjela* majko). Posebno je stilski markirana njegova upotreba u kletvama (Crne oči vi ga *ne gledale!*) i u blagoslovima, tj. u službi optativa (Nina, Jovo, ti *živio* majci).

Pridjevska služba *glagolskog pridjeva trpnog* nije ograničena glagolskim vidom, pa se on mnogo češće od glagolskog pridjeva radnog upotrebljava u toj funkciji (Moja ružo *uvenuta*).

Glagolski prilog sadašnji upotrebljen u pridjevskoj službi stilski boji iskaz (Nako *vreće* tovaréce).

Naš korpus ne sadrži primjere *glagolskog priloga prošlog*.

Kod oblika *futura I* stilsko markiranost se postiže variranjem položaja pomoćnog glagola, odnosno njegova upotreba poslije infinitiva (Uzeću te, prevarit' te *neću*).

Futura II je veoma rijedak u upotrebi, najčešće ga zamjenjuje prezent.

Upotreba *perfekta* nema naročitog stilskog naboja. Potpuno drugačija situacija je sa *krnjim perfektom*, koji posebno stilsko obilježje dobija upotrijebljen u kletvama. Inače, u jezičkom potencijalu lirske narodne poezije on je naglašeno zastupljen.

Upotreba *pluskvanperfekta* je skoro potpuno redukovana. U savremenom književnom jeziku ovaj glagolski oblik se sve više se zamjenjuje perfektom.

Imperativ je često zastupljen u molitvama (*Daj mi, Bože, krila sokolova*), dok je *potencijal* u potvrđen u njegovoj osnovnoj funkciji i značenju mogućeg načina (*Ne bi l' tebe čula i videla*).

- Veoma često jedan **veznik** biva upotrijebljen sa semantikom drugog veznika. Tako se veznik *e* koristi u značenju veznika *jer* (*E se na me rasrdio ljuto*); rastavni veznik *ali* u značenju veznika *ili* (*Ali biti, al' ne biti*). Veznik *đe* se javlja u funkciji vezivanja mjesnih, odnosnih i vremenskih rečenica.

Figure konstrukcije (lirski paralelizmi, poređenje, hiperbola, gradacija, kontrast, oksimoron, paradoks...) posebno su istražene i analizirane. Njihovom upotrebom stvara se pojačana eufonija. Ono što nam se nameće kao zaključak jeste da navedene figure naš materijal bilježi u velikom broju.

Stilski efekat narodni kazivači su postigli i raznim vrstama **pauza** (dvije tačke, crta, tri tačke...).

U našoj narodnoj lirici posebna pažnja je poklanjana stilskom poimanju, odnosno stilskom utisku koji pjesme ostavljaju na recipienta. Iz tog razloga često je pribjegavano **eliptičnim rečenicama**. Najčešće takvim rečenicama nedostaje predikat ili jedan njegov dio, a nešto rjeđa pojava je kada subjekat nije upotrijebljen. Rečenice bez svojih pojedinih dijelova djeluju naglašenije, intenzivnije.

VII

Na **semantostilističkom** polju, naše istraživanje se baziralo na upotrebu stilskih figura koje se zovu tropi (metafora, metonimija, alegorija, aluzija, epitet...). Opšti je zaključak da su navedene figure, kao i prethodno pomenute figure konstrukcije naglašeno zastupljene u crnogorskoj narodnoj lirskoj poeziji.

Kao značajno stilsko sredstvo naša narodna poezija sadrži razne vrste **ponavljanja** (repeticije). Ono nekada može biti i višestruko. Njime se ističe sadržaj i pojačava emocionalnost i ekspresivnost iskaza.

VIII

U okviru **tekstostilistike** posebno smo se zadržali na jakim pozicijama u pjesmama (naslov, početak i završetak pjesama, imena likova). Jedna od bitnih odlika crnogorske lirske narodne poezije svakako je prikazivanje *međudnosa ljudskog, životinjskog, natprirodnog i nebeskog svijeta*. Neživa bića, predmeti ili pojave dobijaju osobine ljudi. Od životinja najzastupljeniji su konj, razne vrste ptica (orao, soko, prepelica, grlica...), zmija... Svijet flore čine kada, zumbul, ruzmarin, bosiljak...

Podrobno smo istražili i *upotrebu karakterističnih brojeva i boja*. Registrovani su brojevi dva, tri, devet, sto itd., a od boja sriječemo bijelu, crvenu, crnu...

Karakteristika ove poezije je i postojanje *naracije* (priče), *događaja*, *likova* i *lirskog dijaloga*, koji je gotovo redovna pojava i koji doprinosi stilskoj izražajnosti lirske narodne poezije.

IX

Lirska narodna poezija nastala na području Crne Gore je ostvarenje specifične i neponovljive ljepote. Utisak koji ona ostavlja na čitaoca može se objasniti vrlo vještím oblikovanjem jezičkih jedinica i stilskih sredstava. Neosporno je da su korišćena sva moguća sredstva kako bi narodni izraz bio doveden do savršenstva. Da bi naglasili sadržaj anonimni pjevači su se služili raznim stilskim postupcima: metaforama, gradacijama, kontrastima, epitetima, inverzijama...

Crna Gora ima bogatu lirsku narodnu poeziju, koja je izuzetne umjetničke vrijednosti. To su pjesme koje će „da traju kao što traje narod, putevi i istina”⁴⁸³. Njihov jezik je uistinu prava slika vremena u kojem su i nastale. On je originalan, jednostavan, jasan, razumljiv, sažet, spontan, jezgrovit a u isto vrijeme i bogat, dinamičan, živopisan, slikovit, emocionalan, poetičan... Održava balans između arhaičnih i dijalekatskih izraza i strane leksike, s jedne i savremene jezičke norme, sa druge strane.

Na samom kraju, poslije iscrpne analize možemo zaključiti da ovaj naučni rad predstavlja monografiju o jeziku i stilu crnogorske lirske narodne poezije u kojoj su predstavljene odlike koje ovu poeziju čine pravim duhovnim i kulturnim blagom narodnog stvaralaštva.

⁴⁸³ Ratko Delečić, *Lirske narodne pjesme Vasojevića*, 30.

LITERATURA:

1. Aleksić Dragoslav, *Ličanke; pesme iz naroda*, Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd, 1998.
2. Banjević Branko, *Polje jadicovo (crnogorske narodne tužbalice)*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore „Montenegro”, Zagreb/Matica crnogorska, Zagreb, 2007.
3. Bašić Husein, *Antologija usmene lirike Bošnjaka iz Crne Gore*, Almanah, Podgorica, 2002.
4. Belić Aleksandar, *Istorija srpskog jezika 4*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva/, Beograd, 1999.
5. Biderman Hans, *Rečnik simbola*, Plato, Beograd, 2004.
6. Blašković Laslo, *Nadžnjeva se momak i djevojka*, ING, Novi Sad, 1997.
7. Božović Rade, *Tuđice kao bogatstvo jezika*, Književnost i jezik (prikazi), XXXV, br. 2, Beograd, 1988, str. 153-155.
8. Bugarski Ranko, *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd, 1972.
9. Buturović Đenana, *Najstarija svjedočanstva o narodnim pjesmama bosanskohercegovačkih Muslimana*, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca* (izbor kritika), sastavljači Buturović Đenana, Palavestra Vlajko, Svjetlost, Sarajevo, 1974, str. 84-97.
10. Čadenović Jovan, *Crnogorske i srpske narodne pjesme o borbama za slobodu*, Republički zavod za unapređivanje školstva, Titograd, 1977.
11. Čarkić Ž. Milosav, *Fonika stiha*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.
12. Čarkić Ž. Milosav, *Fonostilistika stiha*, Naučna knjiga, Beograd, 1995.
13. Čarkić Ž. Milosav, *Rimarijum srpske poezije*, Međunarodno udruženje „Stil”/Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2007.
14. Čubelić Tvrtko, *Lirske narodne pjesme: antologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1953.
15. Ćirković C. Simo, *Rečnik arhaizama*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2006.
16. Ćupić Drago, *Govor Bjelopavlića*, SDZb, knj. XXIII, Beograd, 1977.
17. Danojlić Milutin Lujo, *Srpske narodne pesme: epske i lirske*, Ružičasti zmaj, Beograd, 1995.
18. Deretić Jovan, *Ogledi iz narodnog pesništva*, Slovo ljubve, Beograd, 1978.

19. Drndarski Mirjana, *Nikola Tomazeo i naša narodna poezija*, Institut za književnost i umjetnost, Beograd, 1989.
20. Đorđević P. Pera, *Kratki pregled srpskih narodnih pesama*, *Srpska književna kritika*, knj. IV, Matica srpska-Institut za književnost i umjetnost, Novi Sad-Beograd, 1975, str. 279-294.
21. Đorđević Tihomir, *Beleške o našoj narodnoj poeziji*, Državna štamparija kraljevine Jugoslavije, 1939.
22. Đurić Vojislav, *Antologija narodnih lirskih pesama*, Biblioteka Srpska književnost u 100 knjiga, knj. 3., Matica srpska/Srpska književna zadruga, Novi Sad/Beograd, 1958.
23. Đurić Vojislav, *Antologija narodne poezije*, Nolit, Beograd, 1960.
24. Đurić Vojislav, *Lirika*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, 1965.
25. Đurić Vojislav, *Narodne lirske pesme*, Novo pokolenje, Beograd, 1953.
26. Đurić Vojislav, *Narodne lirske pesme*, Prosveta, Beograd, 1971.
27. Džaković Vukoman, *Srce na dlanu (crnogorske narodne tužbalice)*, Stručna knjiga, Beograd, 2001.
28. Gavrilović Andra, *Starinski zvuci narodnih pjesama*, *Srpska književna kritika*, knj. IV, Matica srpska-Institut za književnost i umjetnost, Novi Sad-Beograd, 1975, str. 431-441.
29. Gavrilović Andra, *Srpska narodna lirika*, *Srpska književna kritika*, knj. IV, Matica srpska-Institut za književnost i umjetnost, Novi Sad-Beograd, 1975, str. 442-463.
30. Glušica-Bigović Rajka, *Jezik Marka Miljanova*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1997.
31. Glušica-Bigović Rajka, *Neka kolebanja u našim pravopisnim priručnicima u odnosu na ijekavsku normu*, Zbornik radova sa trećeg naučnog skupa Boškovićeve dani, CANU, Podgorica, 1997, str. 249-256.
32. Glušica Rajka, *Poetska leksika Mirka Banjevića*, Zbornik radova sa naučnog skupa *Pjesnik i vrijeme* o književnom djelu Mirka Banjevića, CANU, Podgorica, 2006, str. 119-127.
33. Glušica Rajka, *Simbolika toponima u „Lelejskoj gori”*, Zbornik radova sa naučnog skupa *Lalićevi susreti*, CANU, Podgorica, 2008, str. 175-184.
34. Handžić Mehmed, *Narodna književnost: izbor iz usmene književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti*, Mlado pokolenje, Beograd, 1991.

35. Ignjatović Svetomir, *Narodna književnost u nastavi i vaspitanju*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, 1964.
36. Jakobson Roman, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966.
37. Janković Nada, *Narodna lirska poezija*, Valjevo/Gornji Milanovac, 2007.
38. Janjić Jovan, *Usmena narodna književnost (metodičko – nastavni aspekti)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.
39. Jovanović R. Milivoje, *Zakači se fermen za jeleče: ljubavne i svadbene narodne pesme*, Ljubostinja, Trstenik, 2006.
40. Jovanović M. Vojislav, *Srpske narodne pesme: antologija*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1923.
41. Jovanović Miodrag, *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, 2005.
42. Jović Dušan, *Lingvostilističke analize*, Biblioteka društva za srpskohrvatski jezik i književnost SRS, Beograd, 1975.
43. Jović Dušan, *Jezički sistem i poetska gramatika*, BIGZ/Jedinstvo, Beograd/Priština, 1985.
44. Kajzer Wolfgang, *Jezičko umetničko delo*, Srpska književna zadruha, Beograd, 1973.
45. Kalezić Slobodan, *Crnogorska književnost u književnoj kritici II*, Unireks, Nikšić, 1995.
46. Karadžić Stefanović Vuk, *Srpske narodne pesme*, knj. 1, Državno izdanje, Beograd, 1891.
47. Karadžić Stefanović Vuk, *Glavna pravila za južno narječje*, Gramatički i polemički spisi, knj. III, Beograd, 1896, str. 299-303.
48. Karadžić Stefanović Vuk, *O srpskoj narodnoj poeziji*, Prosveta, Beograd, 1964.
49. Karadžić Stefanović Vuk, *Srpske narodne pjesme*, knj. I, Fenix Libris, Beograd, 2006.
50. Karanović Zoja, *Narodno pesništvo u pesmaricama – od usmenog ka pisanom*, Letopis Matice srpske, god.173, jun 1997, knj. 459, sv. 6, Matica srpska, Novi Sad, str. 962-964.
51. Karanović Zoja, *Antologija srpske lirsko-epske usmene poezije*, Svetovi, Novi Sad, 1998.
52. Karanović Zoja, *Narodne pesme u Matici*, Matica srpska/Institut za književnost i umetnost, Novi Sad/Beograd, 1999.
53. Karanović Zoja, *Grad gradila bjela vila (Izbor mitoloških, obrednih i običajnih narodnih lirskih pesama)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.

54. Karanović Zoja, *Dva su cvijeta u bostanu rasla (Izbor ljubavnih i porodičnih narodnih lirskih pesama)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
55. Karanović Zoja, *Kako proučavati narodnu književnost*, Letopis Matice srpske, god. 179, maj 2003, knj. 471, sv. 5, Matica srpska, Novi Sad, str. 749-759.
56. Karanović Zoja, *To je pesma što istina nije: izbor šaljivih lirskih narodnih pesama*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
57. Karanović Zoja, *Puna tepsija zlatnih kolačića: priručnik narodnog pesništva za decu, vaspitače i učitelje*, Platoneum, Novi Sad, 2005.
58. Karanović Zoja, *Žetvu žela vila i devojka (Izbor posleničkih narodnih lirskih pesama)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2009.
59. Katnić-Bakaršić Marina, *Lingvistička stilistika*, Elektronsko izdanje, mart, 1999.
60. Kebara Nenad, *Ljubavni rastanak: izbor narodne lirskr i epsko-lirske poezije*, Lira, Kragujevac, 2007.
61. Kilibarda Novak, *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, NIP „Graficar”/„Slovo ljubve”, Indija/Beograd, 1972.
62. Kilibarda Novak, *Usmena književnost pred čitaocem*, Obod, Cetinje, 1998.
63. Kilibarda Novak, *Puti nedohodi (antologija tužnih pjesama)*, Univerzitetska riječ, Nikšić, b.g.
64. Klajn Ivan, Šipka Milan, *Veliki rečnik stranik reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2007.
65. Kleut Marija, *Narodne pesme u srpskim rukopisnim pesnaricama XVIII i XIX veka*, Matica srpska/Institut za književnost i umetnost, Novi Sad/Beograd, 1995.
66. Kleut Marija, *Srpska narodna književnost*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001.
67. Kovačević Ljubomir, *Srpske poskočice (brojanice): erotske narodne pjesme*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 2002.
68. Kovačević Miloš, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Unireks, Nikšić, 1995.
69. Kovačević Miloš, *Stilske figure i književni tekst*, Trebnik, Beograd, 1998.
70. Krnjević Hatidža, *Fragmenti o Erlangenskom rukopisu*, Književna istorija, XII, 45, Beograd, 1979, str. 31-60.
71. Krnjević Hatidža, *Narodne pjesme: lirske, lirsko-epske, epske*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

72. Krnjević Hatidža, *Lirski istočnici: iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Bigz/Jedinstvo, Beograd/Priština, 1986.
73. Krnjević Hatidža, *Različne ženske pjesme: rukoveti narodne lirike*, Bigz, Beograd, 1987.
74. Lalević Miodrag, *Epska i lirska narodna poezija Vasojevića*, Komovi, Andrijevića, 2000.
75. Lakićević Dragan, *Narodne lirske pjesme*, Rad, Beograd, 1986.
76. Latković Vido, *Narodna književnost*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
77. Leskovac Mladen, *Bećarac: antologija*, Matica srpska, Novi Sad, 1979.
78. Lotman, Mihajlović Jurij, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976.
79. Maglajlić Munib, *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Univerzal, Tuzla, 1989.
80. Mamuzić Ilija, *Narodne lirske pjesme*, Nolit, Beograd, 1958.
81. Marković Miloš, *Narodna lirika Župe*, Bagdala, Kruševac, 1969.
82. Matićki Miodrag, *Jezik srpskog pesništva*, Prometej, Novi Sad, 2003.
83. Matićki Miodrag, *Antologija srpske narodne lirike*, Portal, Beograd, 2003.
84. Matić Radomir, *Srpski jamb i narodna metrika: Ružić Žarko: Srpski jamb i narodna metrika*, Institut za književnost i umjetnost, Beograd, 1975, Letopis Matice srpske, god. 152, knj. 417, sv. 6 (jun 1976), str. 773-776.
85. Mickjević Adam, *O srpskoj narodnoj poeziji*, Narodna knjiga, Cetinje, 1955.
86. Mićunović Ljubo, *Savremeni rečnik stranih reči* (školsko izdanje), Globus M, Beograd, 2006.
87. Mihajlović Lajić Danka, *Svadbene običaji i pjesme Crnogoraca u Bačkoj*, Institut za muzikologiju i etnomuzikologiju Crne Gore, Podgorica, 2004.
88. Miletić Branko, *Crnički govor*, SDZb, knj. IX, 1940.
89. Milovanović Krsto i Gavrić Tomislav, *Rečnik simbola*, Narodno delo, Beograd, 1994.
90. Milović Jevto, *Uticao Jakob Grima na Geteove sastave o srpskohrvatskim narodnim pesmama*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, sv. 2, Beograd/Tršić/Novi Sad, 12-18.11.1974, str. 85-96.
91. Milošević Đorđević Nada, *Srpska narodna lirika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
92. Milošević Đorđević Nada, *Lirske narodne pjesme*, Beograd, 2003.
93. Mikić Radivoje, *Jezik poezije*, BIGZ, Beograd, 1990.
94. Mladenović Aleksandar, *Jezik vladike Danila*, Matica srpska, Novi Sad, 1973.

95. Mladenović Živomir, *Na izvorima narodne pesme*, studije i ogledi, knj. III, Čigoja štampa, Beograd, 2005.
96. Mojašević Miljan, *Jakob Grim i srpska narodna kniževnost*, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja, knj. DLIII, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 34, Beograd, 1983, str. 412-445.
97. Muratagić Hasnija-Tuna, „Nešto o ijekavskom u standardnom jeziku”, *Vaspitanje i obrazovanje*, 3, Podgorica, 1994.
98. Muratagić Hasnija-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvostilistička ispitivanja*, Riječ, nova serija, br. 2, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2009, str. 31-55.
99. Muratagić Hasnija-Tuna, *O lingvističkim interpretacijama*, preuzeto 22. 10. 2011. sa: www.bosnjaci.rs/tekst/178/o-lingvistickim-interpretacijama.html
100. Muratagić Hasnija-Tuna, *Složenost lingvističkih pojava*, preuzeto 22. 10. 2011. sa: www.openbook.ba/izraz/no12/12_hasnija_muratagic.html
101. Nenezić Sonja, *Jezik Nikole I Petrovića*, Posebna izdanja (monografije i studije) CANU, knj. 71, Odjeljenje umjetnosti, knj.20, Podgorica, 2010.
102. Nedić Vladan, *Antologija narodnih lirskih pesama*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1969.
103. Nedić Vladan, *Narodna književnost*, Nolit, Beograd, 1972.
104. Nedić Vladan, *O prvoj i drugoj Vukovoj Pjesnarici*, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca* (izbor kritika), sastavljači Buturović Denana, Palavestra Vlajko, Svjetlost, Sarajevo, 1974, str. 131-141.
105. Nenin Milivoj, *Priča o nestajanju: Antologija srpske lirske usmene poezije*, Letopis Matice srpske, jun 1997, Matica srpska, Novi Sad, str. 964-968.
106. Opačić Radmila, *Lik žene u lirskoj narodnoj poeziji – autobiografski elementi u Šantićevoj poeziji*, Herceg Novi, 2002.
107. Ostojić Branislav, *Jezik Petra I Petrovića*, Posebna izdanja CANU, knj. 8., Odjeljenje umjetnosti, knj. 1, Titograd, 1976.
108. Ostojić Branislav, *O nekim osobinama glagolske morfološke sisteme u jeziku Marka Miljanova*, Književnost i jezik (rasprave i članci), XXXV, br. 2, Beograd, 1988, str. 116-127.
109. Ostojić Branislav, *Strukturalno-genetski identitet crnogorske standardne ijekavice*, Jezik i demokratizacija (Zbornik radova), Sarajevo, 2001, str. 193-202.

110. Ostojić Branislav, *Sporni /i/jekavizmi i njihova kolebanja u normi srpskog standardnog jezika*, Riječ, I/1, Nikšić, 2005, str. 7-29.
111. Palavestra Predrag, *Kritičke rasprave (književne teme XI)*, Prosveta, Beograd, 1995.
112. Pantić Miroslav, *Narodne pesme u zapisima XV – XVIII veka*, Prosveta, Beograd, 1964.
113. Pavlović Miodrag, *Antologija lirske narodne poezije*, Vuk Karadžić, Beograd, 1982.
114. Pavlović Miodrag, *Ogledi o narodnoj i staroj srpskoj poeziji*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1993.
115. Pejanović Ana, *Frazeologija Gorskog vijenca*, CANU, Podgorica, 2010.
116. Petrović Dragoljub, *Glasovni sistem rovačkog govora*, ZbMSFL, VIII, Novi Sad, 1965, str. 157-184.
117. Pešikan Mitar, *Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori*, SDZb, , knj. XV, Naučno delo, Beograd, 1965.
118. Pešić Radmila i Milošević Đorđević Nada, *Narodna književnost*, Rečnik, Trebnik, Beograd, 1997.
119. Pitulić Valentina, *Semantika božura: usmeno Kosovo*, Beograd - Kosovska Mitrovica, 2007.
120. Pižurica Mato, *Govor okoline Kolašina*, Posebna izdanja CANU, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, Titograd, 1981.
121. Popović Bogdan, *Antologija novije srpske lirike*, Srpska Književna Zadruga, kolo XLVII, knj. 323, Beograd, 1953.
122. Popović Pavle, *Narodna književnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000.
123. *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska - Matica hrvatska, Novi Sad - Zagreb, 1960.
124. *Pravopis crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2010.
125. Prčić Tvrtko, *Semantika i pragmatika reči*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.
126. Prodanović M. Jaša, *Ženske narodne pesme: antologija*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1925.
127. Radić Prvoslav, *Glagolske imenice na –nje i –će (Obrazovanja od svršenih glagola)*, Književnost i jezik, XXXV, br. 2, Beograd, 1988, str. 128-135.

128. Radojičić Svetozar, *Zidanje Ravanice*, Ljetopis Matice srpske, 5.maj, matica srpska, Novi Sad, 1966, str. 399-403.
129. Radovanac-Garonja Slavica, *Antologija srpske narodne lirsko-epske poezije*, Stručna knjiga, Beograd, 2000.
130. Radovanović Mile, *Pesnarica: antologija srpskih narodnih lirskih pesama*, Zaslona, Šabac, 2004.
131. Radović-Mršević Dragana, *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet beogradskog univerziteta, Beograd, 1987.
132. Radović Joksim, *Svadbe i svadbeni običaji u Crnoj Gori*, Matica – časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, god. IX, br 32/33, Matica crnogorska, Cetinje/Podgorica, 2007/2008, str. 251-276.
133. Radulović Zorica, *Jezik i stil Čeda Vukovića*, Unireks, Nikšić, 1994.
134. Radulović Zorica, *Alhemija riječi*, Unireks, Podgorica, 2002.
135. Radulović Zorica, *Iz jezičke problematike*, Kulturno prosvjetna zajednica, Podgorica, 2004.
136. Radulović Zorica, *Ogledi, prikazi, stavovi*, Unireks, Podgorica, 2011.
137. Ramadanski Draginja, *Još jedna metafora ljubavnog raskida*, Književnost i jezik (prikazi), XXXV, br. 2, Beograd, 1988, str. 186-193.
138. Riđanović Midhat, *Jezik i njegova struktura*, Biroset, Sarajevo, 1984.
139. Samardžija Snežana, *Žanrovska uslovljenost fantastike u srpskoj usmenoj književnosti*, Srpska fantastika – Natprirodno i nestvarno u srpskoj književnosti, Naučni skupovi, knj. XLIV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 9, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1989, str. 169-181.
140. Samardžija Snežana, *Narodne pesme*, Izdavačka kuća Draganić, Beograd, 1999.
141. Sekulić Momir, *Antologija Brat u pjesmama*, Komovi, Andrijevića, 2004.
142. Sekulić Momir, *Antologija Majke u pjesmama*, Pegaz, Bijelo Polje, 2004.
143. Sekulić Momir, *Antologija Otac u pjesmama*, Komovi, Andrijevića, 2004.
144. Sekulić Momir, *Antologija Sestra u pjesmama*, Komovi, Andrijevića, 2004.
145. Silić Josip, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, DISPUT, Zagreb, 2006.
146. Simić Radoje, *Sastavljeno i rastavljeno pisanje nepromenljivih reči*, Književnost i jezik (rasprave i članci), XXXV, br. 2, Beograd, 1988, str. 101-115.
147. Simić Radoje, Ostojić Branislav, *Osnovi fonologije srpskohrvatskoga književnog jezika*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1989.

148. Simić Radoje, Stanojčić Živojin, Ostojić Branislav, Ćorić Božo i Kovačević Miloš, *Pravopis srpskoga jezika sa rječnikom*, Unireks, Nikšić/Beograd, 1993.
149. Simić Radoje, *Opšta stilistika*, Jasen, Beograd/Nikšić, 2001.
150. Simić Radoje, Jovanović Jelena, *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*, Jasen, Nikšić, 2002.
151. Simić Radoje, *Stilistika srpskog jezika*, Jasen, Beograd, 2010.
152. Sosir de Ferdinand, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969.
153. Stanić Milija, *Uskočki govor*, SDZb, knj. XX, Beograd, 1974.
154. Stanojčić Živojin, Popović Ljubomir, *Gramatika srpskoga jezika* (udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
155. Stevanović Mihailo, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Južnoslovenski filolog XIII, 1933-1934.
156. Stevanović Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik I i II*, Beograd, 1964.
157. Stevanović Mihailo, *Gramatika srpskoga jezika: za srednje škole*, Zlatno Slovo, Beograd, 1998.
158. Šaulić Novica, *Srpske narodne pjesme*, knj. III., sv. 1., Nikšić, 1923.
159. Šaulić Novica, *Srpske narodne pjesme*, knj. I, sv. 2., Beograd, 1926.
160. Šaulić Novica, *Srpske narodne pjesme*, knj. I, sv. 3., Beograd, 1927.
161. Šaulić Novica, *Srpske narodne pjesme*, knj. I, sv. 4., Beograd, 1936.
162. Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.
163. Škiljan Dubravko, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
164. Tartalja Ivo, *Teorija književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
165. Tepavčević Miodarka, *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, Posebna izdanja (monografije i studije) CANU, knj. 70, Odjeljenje umjetnosti, knj. 19, Podgorica, 2010.
166. Tomazeo Nikola, *Majka je ime sveto*, Stvaranje, 1-5, januar-maj 1999, godina LIV, str.10.
167. Tošović Branko, *Funkcionalni stilovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.
168. Veselinović M. Janko, *Sevdalinke: narodne biser pesme za pevanje*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
169. Vešović Marko, *Jezik u poeziji Radovana Zogovića*, Otvoreni kulturni forum/Buybook, Cetinje/Sarajevo, 2008.
170. Vidaković-Petrov Krinka, *Ogledi o usmenoj književnosti* (ogledi i rasprave), knj. XXVII, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1990.

171. Vlahović Petar, *Postanak i razvoj čoveka u našem usmenom narodnom stvaralaštvu*, Srpska fantastika – Natprirodno i nestvarno u srpskoj književnosti, Naučni skupovi, knj. XLIV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 9, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1989, str. 101-110.
172. Vrčević Vuk, *Tužbalice*, Pobjeda, Titograd, 1986.
173. Vujisić Janko, *Novija crnogorska ljubavna lirika*, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 2006.
174. Vujović Luka, *Istorijski presjek gubljenja glagolske rekcije u crnogorskim govorima*, JF, XX, knj. 1-4, Beograd, 1953-1954, str. 87-126.
175. Vujović Luka, *Mrkovički dijalekat*, SDZb, knj. XVIII, Beograd, 1969.
176. Vukmanović Savo, *Jelena Šaulić: Lirska narodna poezija Crne Gore*, Letopis Matice srpske, god. 143, decembar, 1967, knj. 400, sv. 6, Matica srpska, Novi Sad, str. 627-628.
177. Vuković Jovan, *Gorjeti ili goreti* u književnom jeziku ijekavskog narječja, *Naš jezik*, II, sv. 6, 1934.
178. Vuković Jovan, *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog XVII, 1938-1939.
179. Vuković Jovan, *Stilistička analiza jedne srpsko-hrvatske narodne lirske pesme*, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca* (izbor kritika), sastavljači Buturović Đenana, Palavestra Vlajko, Svjetlost, Sarajevo, 1974, str. 181-185.
180. Vuković Novo, *Putevi stilističke ideje*, Jasen, Podgorica-Nikšić, 2000.
181. Vušović Danilo, *Dialekt istočne Hercegovine*, Grafički zavod „Makarie” A.D., Beograd–Zemun, 1927.
182. Vušović Danilo, *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*, JF, IX, Grafički umjetnički zavod „Planeta”, Beograd, 1930.
183. Zuković Ljubomir, *Narodne pjesme: epske, lirske i epsko-lirske*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
184. Zuković Ljubomir, *O našem usmenom pjesništvu* (studije i ogledi), Svjetlost, Sarajevo, 1985.
185. Zuković Ljubomir, *Narodne pjesme (Izbor iz usmene književnosti naroda i narodnosti SFRJ II)*, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
186. Živković Dragiša, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994.

Izvori i građa:

1. Šaulić Jelena, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, Grafički zavod, Titograd, 1965.
2. Deletić Ratko, *Lirske narodne pjesme Vasojevića*, Komovi, Andrijevića, 2001.
3. Vukić Predrag, *Iz glave je cijela naroda: zbornik 150 lirskih narodnih pjesama iz Crne Gore*, Cetinje, 1999.

SKRAĆENICE:

CANU – *Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*

JF – *Južnoslovenski filolog*

SANU – *Srpska akademija nauka i umjetnosti*

SDZb – *Srpski dijalektološki zbornik*

NJ – *Naš jezik*

MS - MH– *Matica srpska - Matica hrvatska*

SADRŽAJ:

PREDGOVOR	2
IZVOD TEZE	5
ABSTRACT	6
0. UVOD	7
0.1. O JEZIČKOSTILSKOM IZUČAVANJU KNJIŽEVNOG TEKSTA.....	10
0.2. LIRIKA (porijeklo termina, prve zbirke narodne lirske poezije, opšte karakteristike lirike).....	13
0.2.1. PODJELA LIRSKE POEZIJE.....	15
0.2.2. VARIJANTE LIRSKIH NARODNIH PJESAMA.....	20
0.3. KORPUS NA KOJEM SE TEMELJI ISTRAŽIVANJE.....	23
0.4. O JEZIKU I STILU LIRSKE NARODNE POEZIJE CRNE GORE IZ PERA PROUČVALACA NARODNE KNJIŽEVNOSTI.....	25
1. PRAVOPIS	28
2. FONETIKA I FONOSTILISTIKA	29
2.1. REFLEKSI STAROG VOKALA „JAT“.....	67
2.2. SLOJ ZVUČANJA I SLOJ ZNAČENJA.....	69
2.3. VERSIFIKACIJA.....	73
3. GRAFIJA I GRAFOSTILISTIKA	75
4. MORFOLOGIJA I MORFOSTILISTIKA	81
4.1. IMENICE.....	81
4.2. PRIDJEVI.....	92
4.3. ZAMJENICE.....	99
4.4. BROJEVI.....	110
4.5. GLAGOLI.....	111
4.6. PRILOZI.....	123
4.7. PREDLOZI.....	128
4.8. VEZNICI.....	130
4.9. RJEČCE.....	132
4.10. UZVICI.....	136
5. NEKE NAPOMENE O TVORBI RIJEČI	138

6. LEKSIKA I LEKSIKOSTILISTIKA.....	141
6.1. LEKSIČKO-SEMANTIČKE KATEGORIJE	155
6.2. DERIVACIONI MORFOSTILEMI.....	158
6.3. FRAZEOLOŠKI ELEMENTI.....	161
6.4. FOLKLORNI ELEMENTI.....	164
7. SINTAKSA I SINTAKSOSTILISTIKA.....	172
7.1. RED RIJEČI.....	172
7.2. KONGRUENCIJA.....	180
7.3. UPOTREBA PADEŽA.....	181
7.3.1. NEZAVISNI PADEŽI.....	181
7.3.2. ZAVISNI PADEŽI.....	182
7.4. UPOTREBA GLAGOLA.....	191
7.5. UPOTREBA VEZNIKA.....	207
7.6. FIGURE KONSTRUKCIJE.....	213
7.7. PAUZE U PJESMAMA.....	265
7.8. ELIPTIČNE I NEPOTPUNE REČENICE.....	266
8. SEMANTOSTILISTIKA.....	268
8.1. PONAVLJANJA.....	288
9. TEKSTOSTILISTIKA.....	293
9.1. NASLOVI PJESAMA.....	294
9.2. POČETAK PJESAMA.....	296
9.3. ZAVRŠETAK PJESAMA.....	298
9.4. IMENA LIKOVA U PJESMAMA.....	299
9.5. MEĐUODNOS LJUDSKOG, ŽIVOTINJSKOG, NATPRIRODNOG I NEBESKOG SVIJETA U LIRSKIM NARODNIM PJESMAMA.....	303
9.6. BOGATSTVO, SJAJ I RASKOŠ U PJESMAMA.....	307
9.7. UPOTREBA KARAKTERISTIČNIH BROJEVA I BOJA U PJESMAMA.....	309
9.8. LIKOVI U PJESMAMA, OBLICI KNJIŽEVNOG IZRAŽAVANJA I BINARNA OPOZICIJA.....	316
10. ZAKLJUČAK.....	319
LITERATURA.....	328
SKRAĆENICE.....	338

**IZJAVA O ISTOVJETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE
VERZIJE DOKTORSKE DISERTACIJE**

Ime i prezime autora *Marina Krestajic'*

Broj upisa *6/09*

Studijski program

Crnogorski jezik i književnost - nauka o jeziku

Naslov disertacije

"Jezik i stil liрске narodne poezije Crne Gore"

Mentor *prof. dr. Rajka Glušica*

Potpisani/a

Izjavljujem da je štampana verzija doktorske disertacije istovjetna elektronskoj verziji, koju sam predao/la radi pohranjivanja u **Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore**.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje ličnih podataka u vezi sa sticanjem akademskog zvanja doktora nauka (ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naslov disertacije i datum odbrane) na mrežnim stranicama i u publikacijama Univerziteta Crne Gore.

УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ			
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА			
Примљено	<i>16.10.2013</i>		
Оријед.	Број	Прилог	Вриједност
<i>09-725</i>			

Potpis doktoranda

MKrestajic'

*u Podgorici,
08.10.2013.*

IZJAVA O AUTORSTVU

Potpisani/a

Broj upisa 6/09

IZJAVLJUJEM

da je doktorska disertacija pod naslovom:

"Jezik i stil lirске narodne poezije Crne Gore"

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija ni u cjelini, ni u djelovima nije bila predložena za sticanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova i
- da nijesam kršio/la autorska prava i koristio/la intelektualnu svojinu drugih lica.

УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ			
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА			
Датум пријема 10.10.2013			
Орг. јед.	Број	Прилог	Пријемност
09-725			

Potpis doktoranda

Mkrestajić

u Podgorici,
08.10.2013.

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u **Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore** unese doktorsku disertaciju pod naslovom

"Jezik i stil liрске narodne poezije Crne Gore"

koja je moj autorski rad.

Doktorska disertacija, pohranjena u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore, može se koristiti pod uslovima definisanim licencom Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio/la¹.

- ☐ Autorstvo
☐ Autorstvo – bez prerada
☐ Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima
☐ Autorstvo – nekomercijalno
☐ Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada
☒ Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ			
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА			
Пријемни број	16.10.2013		
Орг. јед.	Број	Помодот	Списакост
09	725		

Potpis doktoranda

M. Krestajic

u Podgorici,
08.10.2013.

¹ Odabrati (čekirati) jednu od šest ponuđenih licenci (kratak opis licenci dat je na poledini ovog priloga)